

asya.studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 8 / Number: 29 / Autumn 2024

Chief Editor

Prof. Dr. Serdar Bulut

Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara

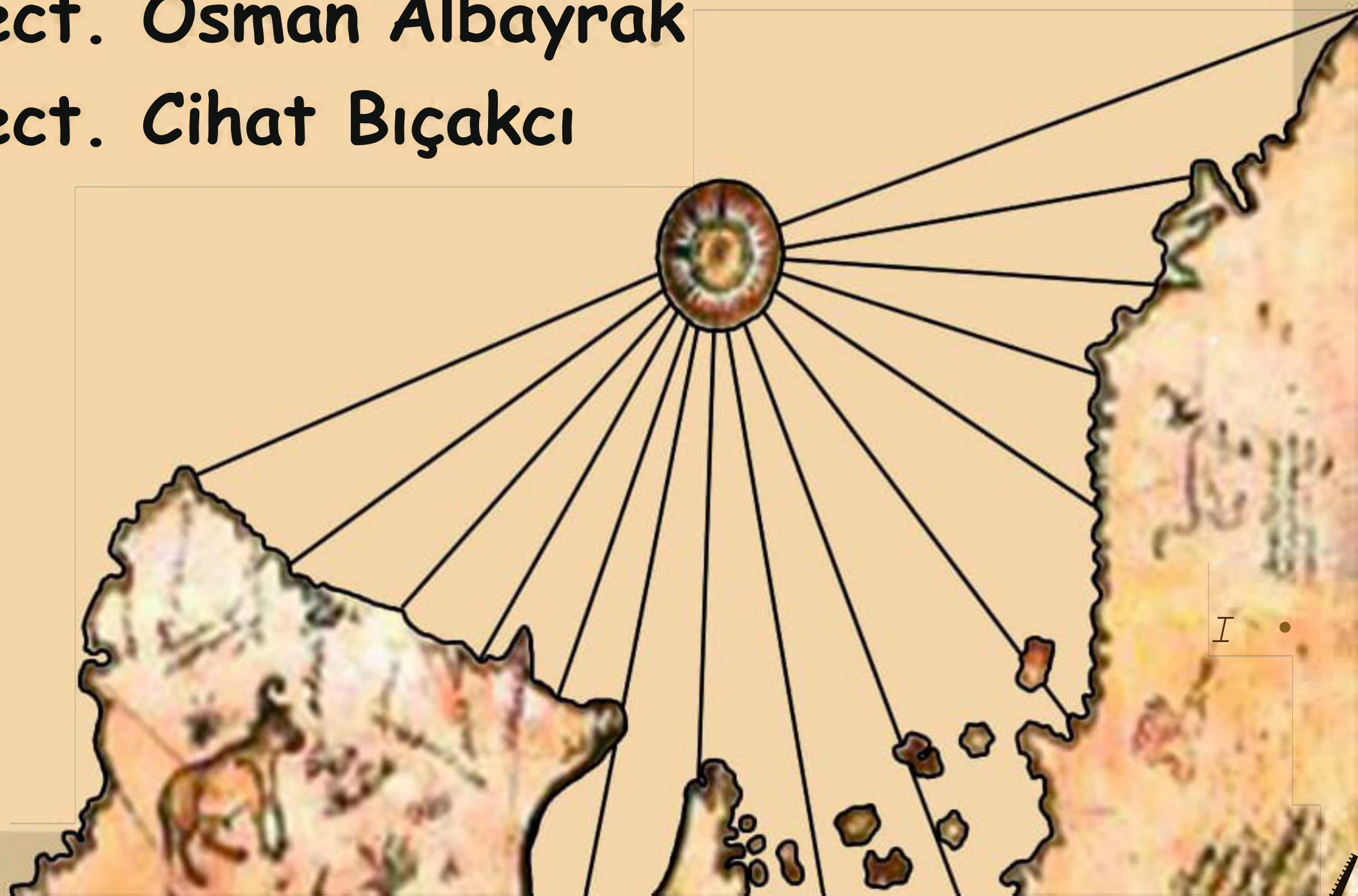
Teach. Nihat Kavan

Subeditors

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

ISSN: 2602-2877
e-ISSN: 2602-263X

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 1-14, Autumn 2024

Türkiye’de İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Programları Üzerine Bir Değerlendirme *An Evaluation of Secondary Education Curricula in the Transition Process from Empire to Republic in Türkiye*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
01/06/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
21/09/2024

Makale Yayım Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Prof. Dr. Eray Alaca
Giresun Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

e.alaca@giresun.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4886-4700

Öz

Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat dönemi ile başlayan modernleşme sürecinde eğitim öğretim sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemde kurulan Sultaniler II. Meşrutiyet döneminde ortaöğretim sisteminin temeli hâline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyolojik yapısına uygun olarak Sultaniler kız ve erkek şeklinde bir ayırma tâbi tutulmuştur. Eğitim öğretim süreleri, öğretim programlarındaki dersler ve ders saatleri de buna uygun olarak düzenlenmiştir. İlk ve ortaöğretim sürecinin bir bütünlük hâlinde yer aldığı Sultaniler, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1922 yılındaki yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet’ in ilk döneminde ise eğitim öğretim yeni yönetim anlayışına uygun hale getirilmiştir. Değişikliğin göstergesi olarak ortaöğretim düzeyindeki eğitim öğretim kurumları için “Sultani” yerine “Lise” adı kullanılmıştır. Aynı durum öğretim programları için de söz konusu olmuştur. 1924 yılında ilk, orta ve lise öğretim kurumları için yeni öğretim programları hazırlanmıştır. Ancak çalışmada görüldüğü üzere öğretim programları bağlamında Osmanlı son dönemindeki birçok uygulama Cumhuriyetin ilk döneminde devam etmiştir. Dolayısı ile bir kopuş yerine ilk dönemlerde bir süreklilik olduğu görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında Cumhuriyeti kuran kadronun Osmanlı eğitim öğretim sisteminden gelmesi etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ile Cumhuriyet’in ilk dönemindeki ortaöğretim programları karşılaştırılarak değişim ve dönüşümü ortaya çıkarmak amaçlanan bu çalışma durum çalışması deseninde olup doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Öğretim programlarından elde edilen veriler tablolar hâlinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Osmanlı, Öğretim Programları

Abstract

At in the modernization process that started with the Tanzimat period in the Ottoman Empire, the education system was restructured. Sultanis, established during this period, became the basis of the secondary education system during the Constitutional Monarchy II. In accordance with the sociological structure of the Ottoman Empire, Sultanis were divided into boys and girls. Educational periods, courses in the curriculum and course hours are arranged accordingly. Educational periods, courses in the curricula and course hours are arranged accordingly. Sultanis, where the primary and secondary education process took place as a whole, continued its existence until the collapse of the Ottoman Empire in 1922. In the first period of the Republic, education and training were adapted to the new management approach. As an indicator of the change, the name "Lycee (High school)" was used instead of "Sultani" for educational institutions at the secondary level. The same situation was also true for curricula. In 1924, new curricula were prepared for primary, secondary and high school education institutions. However, as seen in the study, many practices in the context of curriculum from the late Ottoman period continued in the first period of the Republic. Therefore, instead of a break, it was observed that there was continuity in the first periods. The emergence of this situation was influenced by the fact that the staff who founded the Republic came from the Ottoman education system. This study, which aims to reveal change and transformation by comparing secondary education curricula in the late period of the Ottoman Empire and the first period of the Republic, has a case study design and the document analysis method was used. The data obtained from the curricula were presented in tables and interpreted.

Keywords: Republic, Ottoman, Curricula

Atf Bilgisi / Citation Information

Alaca, E. (2024). Türkiye’de imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde ortaöğretim programları üzerine bir değerlendirme. *Asya Studies*, 8(29), 1-14. <https://doi.org/10.31455/asya.1494151>

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıldan itibaren eğitim-öğretim alanında düzenlemeler yapılmıştır. Mevcut sıbyan mektepleri ve medreselerin yanında İbtidaiyeler, rüşdiyeler ve idadiler kurulmuştur. Ancak bu kurumların yükseköğretime geçişte yeterli olmadığı düşüncesinden hareketle üst düzey bir ortaöğretim kurumu kurulması gündeme gelmiştir (Kodaman, 1991). Bu kapsamda yükseköğretime öğrenci yetiştiren daha üst düzey bir eğitim öğretim kurumu olarak düşünülen sultanilerin ilki 1868 senesinde "Mekteb-i Sultâni" adı ile İstanbul'da kurulmuştur (Koçer, 1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda hazırlanan ilk eğitim öğretim programı olan 1869 tarihli "Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi"nde sultaniler ile ilgili düzenlemeler yer almıştır. Nizamnamenin 42. maddesinde sultaniler, rüşdiye mezunlarının ve idadi mezunlarının kaydolabileceği bir öğretim kurumu olarak tanımlanmış ve her vilayetin merkezi olan şehir veya kasabada bir sultani olacağından söz edilmiştir (Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi, 1286[1869]). Böylece sultanilerin Osmanlı ortaöğretim sisteminin en üst kurumu olduğu tescillenmiştir. Ancak tam anlamı ile sultanilerin kurulması II. Meşrutiyet döneminde olmuştur.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın etkili olduğu II. Meşrutiyet döneminde 1910 yılında ilk yeni sultaniler kurulmuştur. Bu Sultaniler başlangıçta Fransız eğitim sisteminin etkisinde kalınarak "Lise" adı ile kurulmuşsa da tepkiler üzerine "Sultâni" adı ile devam etmiştir. 1913 yılına gelindiğinde ise idadilerin sultanilere dönüştürülme süreci tamamlanmıştır (Ergün, 2021). Başta öğrenci kabulleri, öğrenim süresi, öğretim programları ve kadroları olmak üzere değişikliklerin yer aldığı talimatnameler hazırlanarak sultaniler yeniden yapılandırılmıştır. Ardından da erkek ve kız sultanilerine yönelik öğretim programları hazırlanmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyolojik yapısının bir yansıması olan erkek ve kız sultanileri çeşitli düzenlemelerle 1922 yılındaki yıkılışa kadar varlığını sürdürmüştür.

1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yer aldığı İttifak devletleri yenilmiştir. Savaşın kazananı olan İtilaf devletleri Anadolu'da işgallere başlamıştır. 1920 yılında Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bir yandan işgallere karşı mücadele verirken bir yandan da ülke içerisinde her alanda olduğu gibi eğitim öğretim alanında kurumsallaşmaya çalışmıştır. TBMM'de kurulan ilk hükümette Maârif Vekâleti yer almış, 1921 yılında Telif ve Tercüme Dairesi kurulmuş ardından da Maarif Kongresi toplanmıştır (Sarıhan, 2019). İstanbul merkezli Osmanlı yönetimi ile Ankara merkezli TBMM yönetimi arasındaki egemenlik mücadelesi 1922 yılında askeri ve siyasi başarılarla bağlı olarak TBMM lehine sonuçlanmıştır. Türk milletinin tek ve gerçek temsilcisi olarak kendini tanımlayan TBMM yeni bir devletin kuruluşuna giden süreçte kurumsallaşmaya başlamıştır.

TBMM eğitim öğretim alanında yaptığı önceki çalışmaları daha ileri bir düzeye taşıyarak 1922 yılında eğitim öğretim sisteminde düzenlemeler yapmıştır. Bu çerçevede ilk ve orta mekteplere yönelik öğretim programları hazırlamıştır. Aynı yıl Osmanlı yönetimi de sultanilere yönelik yeni bir öğretim programı hazırlamıştır (Yücel, 1994). Ancak 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış dolayısı ile de Osmanlı İmparatorluğu sona ermiş olduğundan bu öğretim programı kadük kalmıştır. Bu durum Osmanlı yönetimi ile TBMM yönetimi arasındaki egemenlik mücadelesinin eğitim öğretim alanındaki yansıması olmuştur.

Türk milletinin tek temsilcisi konumuna gelen TBMM eğitim öğretim ile ilgili çalışmalarına devam etmiştir. 1923 yılından itibaren toplanan Heyet-i İlmiyenin çalışmalarında öğretim programlarının düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Mevcut Sultanilerin adı liseye çevrilmiştir (Cicioğlu, 1985). Türkiye'de Cumhuriyet rejimine geçildikten sonra eğitim öğretim ile ilgili çalışmalar kapsamında 1924 yılında ilk ve orta öğretim kurumları için yeni öğretim programları hazırlanmıştır.

Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde ortaöğretim programlarının değişim ve dönüşümünü ortaya çıkarmak amacı ile yapılan bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi, TBMM dönemi ve Cumhuriyetin ilk dönemi öğretim programları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Çalışmada Osmanlı son dönemi ile Cumhuriyetin ilk dönemi öğretim programları incelendiği için nitel çalışma yöntemlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Çalışmanın verileri yazılı ve basılı dokümanlardan elde edilmiştir. Bu nedenle veriler doküman analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Çünkü doküman analizi tekniğinde araştırılması amaçlanan olgu veya olgularla ilgili bilgi içeren yazılı

dokümanların analizi esas alınmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Özellikle eğitim öğretim ile ilgili çalışmalarda yazılı ve basılı kaynaklar olan öğretim programları, ders kitapları, ünite, planlar vb. kaynaklardan veriler doküman analizi tekniği ile elde edilmektedir.

Verilerin Toplanması

Çalışma Osmanlı eğitim öğretim sistemi içerisinde sultanilerin ortaöğretimin tek kurumu haline dönüştüğü 1913 yılı ile Cumhuriyetin ilanı sonrasında ilk öğretim programlarının hazırlandığı 1924 yılı ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada Osmanlı son döneminden Cumhuriyetin ilk dönemlerine kadar hazırlanmış öğretim programları dersler, ders saatleri ve sınıf düzeyleri açısından incelenerek değişim ve dönüşümü ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede tespit edilen talimatnameler ve öğretim programları Millî Eğitim Bakanlığı Ragıp Tuncor Kütüphanesinden, Millî Kütüphaneden ve Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Verilerin Analizi

Doküman analizi tekniği ile talimatname ve öğretim programlarından elde edilen veriler tablolar haline getirilmiştir. Elde edilen veriler aslına sadık kalınarak doğrudan alıntılarla sunulduğu betimsel analiz (Yıldırım ve Şimşek, 2018) ile yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bu kısımda Osmanlı son dönemi, TBMM dönemi ve Cumhuriyetin ilk dönemi öğretim programlarındaki bulgulardan hareketle dersler ve ders saatleri açıklamalı bir şekilde tablolar halinde verilmiştir.

Osmanlı Son Dönemi Ortaöğretim Programları

Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim öğretim alanındaki düzenlemeler kapsamında 1913 yılında hazırlanan talimatnameye göre 12 senelik bir eğitim öğretim sürecini kapsayan sultaniler ilk 5 senesi “Sunûf-1 İbtidâiyye” ve 7 senesi “Sunûf-1 Tâliye” olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. 7 senelik “Sunûf-1 Tâliye”nin ilk 4 senesi “Devre-i Evvelî” ve son 3 senesi de “Devre-i Sâniyye” olarak iki kısma ayrılmıştır. Son 3 seneyi kapsayan “Devre-i Sâniyye” kısmı da kendi içerisinde “Fünûn” ve “Edebiyyât” olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Maârif-i Umûmiyye Nezâreti[MUN], 1329[1913]). Aşağıda Tablo 1, 2 ve 3’te talimatnamede yer alan seneleri, dersleri ve saatleri gösteren haftalık öğretim programı verilmiştir.

Tablo 1: Sunûf-1 İbtidâiyye Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Yekûn
Coğrafyâ	1 Şifâhi	1	1	2	2	7
Dürûs-1 Eşya ve Malûmât-1 Tabiiyye ve Sihhiyye	3 Şifâhi	3	2	2	2	12
El İşleri ve Resim	3	3	3	3	3	15
Gınâ(Mûsiki)	1	1	1	1	1	5
Hatt	0	1	1	1	1	4
Hendese	0	0	1	1	1	3
Hesâb	5	3	3	3	3	17
Kur’ân-1 Kerim ve Malûmât-1 Diniyye	4 Şifâhi	4	4	4	4	20
Lisân-1 Osmâni	12	12	10	10	10	54
Malûmât-1 Ahlâkiyye ve Medeniyye	1 Şifâhi	1	1	1	1	5
Târih	0	2	2	2	2	8
Terbiye-i Bedeniyye	3	3	3	3	3	15
Yekûn	33	33	33	33	33	165

Tablo 3’te görüldüğü üzere “Sunûf-ı Tâliye”nin “Devre-i Sâniyye” kısmı kendi içerisinde “Fünûn” ve “Edebiyyât” olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Toplamda 22 dersin yer aldığı haftalık programda her senede 30 saat olmak üzere her şubede toplamda 90 saat ders verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda idadilerin sultanilere dönüştürülme sürecinde sayılarının azlığına bağlı olarak kız idadileri de İnâs Sultanilerine dönüştürülmüştür. Osmanlı sosyolojik yapısının bir yansıması olarak kız ve erkek sultanileri ayrı olduğundan öğretim programları da ayrı olmuştur. 1914 yılında hazırlanan öğretim programına göre İnâs sultanilerinde 5 senelik “Sunûf-ı İbtidâiyye” ile 5 senelik “Sunûf-ı Tâliye” olmak üzere iki kısımdan oluşan 10 senelik bir eğitim öğretim süreci benimsenmiştir (MUN,1330[1914]). Aşağıda Tablo 4 ve 5’te seneleri, dersleri ve saatleri gösteren haftalık öğretim programı verilmiştir.

Tablo 4: Sunûf-ı İbtidâiyye Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Yekûn
Coğrafiyâ	1 Şifâhi	1	1	1	1	5
Ders-i Eşya ve Malûmât-ı Tabiiyye	2 Şifâhi	2	2	2	2	10
El İşleri ve Resim	4	4	5	5	5	23
Gınâ(Mûsiki)	2	2	2	2	2	10
Hatt	0	1	1	1	1	4
Hendese	0	0	1	1	1	3
Hesâb	5	2	2	2	2	13
Kur’ân-ı Kerim ve Malûmât-ı Diniyye	4 Şifâhi	4	4	4	4	20
Lisân-ı Osmâni	12	12	10	10	10	54
Malûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye	1 Şifâhi	1	1	1	1	5
Târih	0	2	2	2	2	8
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	2	2	2	10
Yekûn	33	33	33	33	33	165

Tablo 4’te görüldüğü üzere “Sunûf-ı İbtidâiyye” kısmında 12 ders yer almıştır. Bu derslerden oluşan haftalık programda her senede 33 saat olmak üzere toplamda 165 saat ders verilmiştir.

Tablo 5: Sunûf-ı Tâliye Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Altıncı Sene	Yedinci Sene	Sekizinci Sene	Dokuzuncu Sene	Onuncu Sene	Yekûn
Coğrafiyâ	2	2	1	1	1	7
Dikiş, Biçki, Nakış ve Tabâhat	8	9	7	7	7	38
Gınâ ve Mûsiki	2	2	2	1	1	8
Hendese	0	0	2	1	0	3
Hesâb ve Cebir	2	2	2	2	0	8
İktisâd-ı Beyti	1	1	1	1	0	4
Kozmogrâfiyâ	0	0	0	0	1	1
Lisân-ı Ecnebi	5	5	5	4	4	23
Lisân-ı Osmâni	5	5	4	3	3	20
Malûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye	0	0	0	1	1	2
Malûmât-ı Hikemiyye ve Kimyeviyye	0	0	0	2	4	6
Malûmât-ı Tabiiyye ve Sıhhiyye	0	0	2	2	2	6
Resim	2	2	1	1	1	7
Târih	2	2	2	2	2	10
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	2	2	2	10
Terbiye-i Etfâl	0	0	0	1	2	3
Ulûm-ı Diniyye	1	1	2	2	2	8
Yekûn	32	33	33	33	33	164

Tablo 5'te görüldüğü üzere "Sunûf-ı Tâliye" kısmında 17 dersten oluşan haftalık programda 6. senede 32; 7, 8, 9 ve 10. senelerde 33'er saat olmak üzere toplamda 164 saat ders verilmiştir.

1915 yılında hazırlanan öğretim programında öğrenim süresi 12 sene olan sultaniler "Sunûf-ı İbtidâiyye ve "Sunûf-ı Tâliye" olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Öğretim programında "Sunûf-ı İbtidâiyye" kısmı "Devre-i İbtidâiyye" adı ile 5 senelik bir süreci kapsarken, "Sunûf-ı Tâliye" kısmı ilk 4 senesi "Devre-i Evveli" ve son 3 senesi "Devre-i Sâniyye" olmak üzere 7 senelik bir süreci kapsamıştır. Burada "Devre-i Sâniyye" kısmı da kendi içerisinde Fünûn" ve Edebiyyât" olmak üzere ikiye ayrılmıştır (MUN, 1331[1915]). Aşağıda Tablo 6, 7 ve 8'de seneleri, dersleri ve saatleri gösteren haftalık öğretim programı verilmiştir.

Tablo 6: Sunûf-ı İbtidâiyye- Devre-i İbtidâiyye Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Yekûn
Coğrafyâ	1	1	1	2	2	7
Ders-i Eşya	3	3	2	3	3	14
El İşleri	2	2	2	2	2	10
El İşleri ve Resim	1	1	1	1	1	5
Hatt	1	1	1	1	0	4
Hesâb ve Hesâb	5	3	3	3	3	17
Hendese Hendese	0	0	1	1	1	3
Lisân-ı Osmâni	12	12	10	10	10	54
Malûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye	1	1	1	1	1	5
Malûmât-ı Malûmât-ı Diniyye	4	2	2	2	2	12
Diniyye Kur'ân-ı Kerim	0	2	2	2	2	8
Târih	0	1	2	2	2	7
Terbiye-i Bedeniyye	3	3	3	3	3	15
Yekûn	33	32	31	33	32	161

Tablo 6'da görüldüğü üzere "Devre-i İbtidâiyye" kısmında 11 ders yer almıştır. Haftalık programda birinci senede 33, ikinci senede 32, üçüncü senede 31, dördüncü senede 33 ve beşinci senede 32 saat olmak üzere toplamda 161 saat ders verilmiştir.

Tablo 7: Sunûf-ı Tâliye Devre-i Evveli Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Altıncı Sene	Yedinci Sene	Sekizinci Sene	Dokuzuncu Sene	Yekûn
Arabi	5	5	5	4	19
Coğrafyâ	1	1	1	1	4
Fârisi	0	0	1	1	2
Fizik	0	0	2	2	4
Gınâ(Mûsiki)	1	1	1	0	3
Hesâb ve Cebir	3	2	2	2	9
Kimya	0	0	1	1	2
Lisân-ı Ecnebi (Almanca, Fransızca, İngilizce)	5	5	4	4	18
Lisân-ı Osmâni	5	5	4	3	17
Malûmât-ı Tabiiyye ve Sıhhiyye	2	2	0	1	5
Resim	1	1	1	1	4
Resim, Hatt ve Hendese	1	3	3	3	10
Siret-i Nebevîyye	0	0	0	2	2
Târih	2	2	2	2	8
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	2	2	8
Ulûm-ı Diniyye	2	1	1	0	4
Usûl-i Defteri	0	0	0	1	1
Yekûn	30	30	30	30	120

Tablo 7'de görüldüğü üzere "Devre-i Evveli" kısmında 17 ders yer almıştır. Haftalık programda her senede 30'ar saat olmak üzere toplamda 120 saat ders verilmiştir.

Tablo 8: Sunûf-1 Tâliye Devre-i Sâniyye Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Onuncu Sene		On Birinci Sene		On İkinci Sene		Yekûn	
	Fünûn	Edebiyyât	Fünûn	Edebiyyât	Fünûn	Edebiyyât	Fünûn	Edebiyyât
Arabi	0	4	0	4	0	4	0	12
Cebir ve Hesâb-ı Nazâri	3	2	2	1	2	0	7	3
Coğrafiyâ	1	1	1	1	1	1	3	3
Fârisi	0	1	0	1	0	2	0	4
Fizik	2	2	2	2	2	2	6	6
Hayvânât	0	0	2	2	0	0	2	2
Hendese ve Resm-i Hattî	3	1	3	0	3	0	9	1
Hıfzısıhha	0	0	0	0	1	1	1	1
İlmûlarz	1	1	0	0	0	0	1	1
Kimyâ	2	2	2	2	2	0	6	4
Kozmogrâfiyâ	0	0	0	0	2	2	2	2
Lisân-ı Ecnebi “Fransızca İngilizce Almanca”	5	5	5	5	4	4	14	14
Lisân-ı Osmânî	4	4	3	3	3	5	10	12
Mantık ve Felsefe	0	0	1	1	2	2	3	3
Mihânîk	0	0	0	0	2	0	2	0
Müsellest-ı Müsteviyye	0	0	1	1	0	0	1	1
Nebâtât	0	0	0	0	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	0	0	2	2
Târih	2	2	2	2	2	2	6	6
Târih-i Kadim	0	1	0	1	0	1	0	3
Terbiye-i Bedeniyye	1	1	1	1	1	1	3	3
Tatbikât-ı Fenniyye	4	1	3	1	2	1	9	3
Ulûm-ı Diniyye	2	2	2	2	1	1	5	5
Yekûn	31	31	31	31	31	31	93	93

Tablo 8’de görüldüğü üzere “Devre-i Sâniyye” kısmı kendi içerisinde “Fünûn” ve “Edebiyyât” olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Toplamda 23 dersin yer aldığı haftalık programda her sene 31’er saat olmak üzere toplamda her şubede 93 saat ders verilmiştir.

1921 yılında sultanilerin öğretim programlarında birlik sağlamak amacı ile çalışmalar yapılmıştır. 1922 yılında hazırlanan Osmanlı döneminin son öğretim programında 10 senelik “İnâs (Kız)” sultanileri 11 seneye çıkarılırken 12 senelik “Zükûr (Erkek)” sultanileri 11 seneye indirilmiştir. Böylece sultâniler için toplamda 11 senelik bir eğitim öğretim süresi belirlenmiştir. Önceki öğretim programlarında olduğu gibi ibtidaiyye ve taliye ayırımı yerine 8 senelik “Devre-i Evveli” ve 3 senelik “Devre-i Sâniyye” şeklinde bir ayırma gidilmiştir. Burada “Devre-i Sâniyye” kısmı ise kendi içerisinde “Fünûn” ve “Edebiyyât” olmak üzere ikiye ayrılmıştır (MUN, 1338[1922]). Aşağıda Tablo 9, 10 ve 11’de seneleri, dersleri ve saatleri gösteren haftalık öğretim programı verilmiştir.

Tablo 9: Devre-i Evveli Zükûr (Erkek) Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene	Sekizinci Sene	Yekûn
Arabi	0	0	0	0	0	3	1	2	6
Cebir	0	0	0	0	0	0	1	2	3
Coğrafiyâ	0	0	0	2	2	2	2	2	10
El İşleri	1	1	0	0	0	0	0	0	2
Fârisi	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Fizik	0	0	0	0	0	0	2	2	4
Hatt	0	0	0	1	1	1	0	0	3
Hendese ve Resm-i Hattî	0	0	0	1	2	3	2	2	10
Hesâb	3	3	3	3	3	3	2	0	20
Kimyâ	0	0	0	0	0	0	1	2	3

Kur'ân-1 Kerim	0	6	6	6	3	0	0	0	21
Lisân-1 Ecnebi (Fransızca İngilizce Almanca)	0	0	6	6	6	6	6	6	36
Lisân-1 Osmâni	20	13	11	7	6	4	4	4	69
Malûmât-1 Medeniyye	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Mevâlid-i Selâse ve Malûmât-1	0	0	0	0	1	2	2	1	6
Sihhiyye Resim	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Siyer ve Malûmât-1	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Diniyye Târih	0	0	0	1	2	3	2	2	10
Usûl-i Defteri	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Yekûn	26	25	28	29	28	29	30	30	225

Tablo 9’da görüldüğü üzere “Devre-i Evveli” kısmında 19 ders yer almıştır. Haftalık programda birinci senede 26, ikinci senede 25, üçüncü senede 28, dördüncü senede 29, beşinci senede 28, altıncı senede 29, yedinci senede 30 ve sekizinci senede 30 saat olmak üzere toplamda 225 saat ders verilmiştir.

Tablo 10: Devre-i Evveli İnâs (Kız) Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	Yedinci Sene	Sekizinci Sene	Yekûn
Arabi	0	0	0	0	0	2	1	2	5
Cebir	0	0	0	0	0	0	1	2	3
Coğrafyâ El İşleri	0	0	0	2	2	2	2	2	10
(Dikiş, Biçki, Nakış)	3	4	3	3	4	4	2	2	25
Fârisi	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Fizik	0	0	0	0	0	0	2	2	4
Hendese ve Resm-i Hattî	0	0	0	1	2	3	2	2	10
Hesâb	3	3	3	3	3	3	2	0	20
Kimyâ	0	0	0	0	0	0	1	2	3
Kur'ân-1 Kerim	0	6	6	6	3	0	0	0	21
Lisân-1 Ecnebi (Fransızca İngilizce Almanca)	0	0	5	5	5	5	5	5	30
Lisân-1 Osmâni	20	13	11	7	6	4	3	3	67
Malûmât-1 Medeniyye	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Mevâlid-i Selâse ve Malûmât-1	0	0	0	0	1	2	2	1	6
Sihhiyye Resim	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Siyer ve Malûmât-1	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Diniyye Târih	0	0	0	1	2	3	2	2	10
Usûl-i Defteri	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Yekûn	28	28	30	30	30	30	30	30	236

Tablo 10’da görüldüğü üzere “Devre-i Evveli” inâs kısmında 18 ders yer almıştır. Haftalık programda birinci ve ikinci senelerde 28’er; üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci senelerde 30’ar saat olmak üzere toplamda 236 saat ders verilmiştir.

Tablo 10’da yer alan “El İşleri” dersinin tablo 9’da yer alan “El İşleri” dersinden saat ve içerik olarak farklı olduğu görülmüştür. Erkek öğrencilere birinci ve ikinci sınıfta 1’er saat olarak verilen “El İşleri” dersi kız öğrencilere içeriği “Dikiş, Biçki ve Nakış” olmak üzere her sınıfta verilmiştir.

Tablo 11: Devre-i Sâniyye Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Dokuzuncu Sene		Onuncu Sene		On Birinci Sene		Yekûn	
	Fünûn	Edebiyyât	Fünûn	Edebiyyât	Fünûn	Edebiyyât	Fünûn	Edebiyyât
Akâid ve Fıkh	1	1	1	1	1	1	3	3
Arabi	0	4	0	3	0	3	0	10
Cebir	3	1	3	1	0	0	6	2
Coğrafiyâ	1	1	1	1	2	2	4	4
Fârisi	0	1	0	2	0	2	0	5
Felsefe	0	0	2	2	1	2	3	4
Fizik	3	2	3	2	2	1	8	5
Hayvânât	2	2	0	0	0	0	2	2
Hesâb-ı Nazâri	0	0	0	0	2	0	2	0
Hendese ve Resm-i Hattî	3	1	3	0	3	0	9	1
Hıfzısıhha	0	0	0	0	1	1	1	1
İlmûlarz	0	0	0	0	2	2	2	2
Kimyâ	2	1	2	1	2	0	6	2
Kozmografiyâ	0	0	0	0	2	1	2	1
Lisân-ı Ecnebi “Fransızca İngilizce Almanca”	6	6	6	6	6	6	18	18
Lisân-ı Osmâni (Edebiyyât)	2	4	2	4	2	5	6	13
Malûmât-ı Hukûkiyye ve İktisâdiyye	2	2	0	0	0	0	2	2
Mihânîk	0	0	0	0	2	0	2	0
Müsellesât	0	0	2	1	0	0	2	1
Nebâtât	0	0	2	2	0	0	2	2
Târih	4	4	2	4	2	4	8	12
Yekûn	29	30	29	30	30	30	88	90

Tablo 11’de görüldüğü üzere “Devre-i Sâniyye” kısmı kendi içerisinde “Fünûn” ve “Edebiyyât” olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Toplamda 21 dersin yer aldığı haftalık programda 9 ve 10. senelerin “Fünûn” şubesinde 29 saat, edebiyat şubelerinde 30’ar saat ve on birinci senenin “Fünûn” ve “Edebiyyât” şubelerinde 30’ar saat olmak üzere toplamda “Fünûn” şubesinde 88, “Edebiyyât” şubesinde 90 saat ders verilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Dönemi Öğretim Programı

Türk millî mücadelesini yürüten ve başarı ile sonlandıran TBMM ilk günden itibaren eğitim öğretim alanında çalışmalara önem vermiştir. Bu çerçevede kurumsallaşma çalışmaları yapılmış 1922 yılında bir öğretim programı hazırlanmıştır. Öğretim programında da açıklandığı üzere Osmanlı eğitim sistemindeki sultanilerle idadilerin yıl farkı, tali kısım, ibtidai kısım, devre-i ula(evveli), devri saniye vb. gibi ayrımların eğitim sisteminde bir karışıklığa neden olduğu gerekçesi ile eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi gerekmiştir. TBMM daha sade ve anlaşılır bir eğitim sistemi hazırlamıştır. Öğretim kademelerini yeniden düzenlemiştir. Osmanlı Maârif-i Umûmiyye Nezâreti’nin yayınladığı 1915 tarihli 12 senelik Sultani Mektepleri’ndeki ibtidai, devre-i evveli ve devre-i saniye şeklindeki uygulamalara ve ortaya çıkan aksaklıklara atıf yapılarak, mevcut Osmanlı eğitim-öğretim sisteminden farklı olarak ilk ve orta mektepler bir arada değerlendirilmiş, toplamda 10 yıllık bir eğitim-öğretim sistemi benimsenmiştir. Bu programa göre eğitim öğretim kurumları ilk mektepler ve ortamektepler olmak üzere iki kısımdan

oluşmuştur. İlkmektepler kendi içerisinde ilk 4 senesi zorunlu olan I. Devre ve son 2 senesi isteğe bağlı olan II. Devre olmak üzere ikiye ayrılmıştır. II. Devreyi bitiren öğrenciler isterlerse ortaöğretime devam edebilmişlerdir. Ortamekteplerde ise eğitim öğretim süresi 4 sene olarak belirlenmiştir (Türkiyyâ Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Umûr-ı Maârif Vekâleti, 1338[1922]). Aşağıda Tablo 12 ve 13'te seneleri, dersleri ve saatleri gösteren haftalık öğretim programı verilmiştir.

Tablo 12: İlk Tedrisât Mektepleri Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	I. Devre				II. Devre		Yekûn
	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene	
Coğrafyâ	0	0	2	2	2	2	8
Din Dersleri	1	3	3	3	0	0	10
El İşleri	4	2	1	1	2	2	12
Eşyâ	3	3	3	2	0	0	11
Hendese	0	0	0	2	2	2	6
Hesâb	3	4	3	3	3	3	19
Kurân-ı Kerim	5	5	5	5	4	3	27
Malûmât-ı Medeniyye	0	0	1	1	1	1	4
Mûsiki	1	1	1	1	1	1	6
Resim	1	1	1	1	1	1	6
Tabiiyyât	0	0	0	0	4	3	7
Târih	0	1	2	2	2	2	9
Terbiye-i Bedeniyye	0	0	0	0	1	1	2
Türkce ve Tahrir	12	10	7	6	6	6	47
Usûl-i Defteri	0	0	0	0	0	2	2
Yazı	0	0	1	1	1	1	4
Yekûn	30	30	30	30	30	30	180

Tablo 12'de görüldüğü üzere ilk mekteplerde I. devrede 12, II. Devrede 14 ders yer almıştır. Haftalık programda her senede 30'ar saat olmak üzere toplamda 180 saat ders verilmiştir.

Tablo 13: Orta Tedrisât Mektepleri Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Yedinci Sene	Sekizinci Sene	Dokuzuncu Sene	Onuncu Sene	Yekûn
Arabi	2	2	2	2	8
Cebir	0	3	2	1	6
Coğrafyâ	1	1	1	2	5
Din Dersleri	1	1	1	1	4
Edebiyyât	0	3	2	2	7
El İşleri	2	2	1	1	6
Fârisi	1	1	1	0	3
Felsefe	0	0	0	2	2
Fenn Tatbikâtı	1	1	1	0	3
Fizik	1	2	2	2	7
Hayvânât	2	0	0	0	2
Hendese	3	2	2	3	10
Hesâb	4	0	0	Nazari 1	5
Heyet	0	0	0	2	2
Hıfzıssıhha	1	1	0	0	2
Kimyâ	1	3	2	2	8
Lisân-ı Ecnebi	4	4	4	4	16

Malûmât-ı Hukukiyye	0	0	2	0	2
Malûmât-ı İktisâdiyye	0	0	0	2	2
Mihânîk	0	0	0	2	2
Mûsiki	1	1	1	0	3
Müsellesât	0	0	2	0	2
Nebâtât	0	2	0	0	2
Resim	1	1	1	0	3
Rûhiyyât	0	0	2	0	2
Tabakat	0	0	1	0	1
Târih	2	2	2	2	8
Târih-i Fenn (Türk ve İslâm Mütefenninleri)	0	0	1	0	1
Terbiye	0	0	0	2	2
Terbiye-i Bedeniyye	1	1	0	0	2
Türkçe	3	0	0	0	3
Usûl-i Defteri	1	0	0	0	1
Yekûn	33	33	33	33	132

Tablo 13’te görüldüğü üzere Orta Tedrisât Mekteplerinde 32 ders yer almıştır. Haftalık programda her senede 33 saat olmak üzere toplamda 132 saat ders verilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Öğretim Programları

1923 senesinde Cumhuriyetin ilanı sonrasında Türkiye’de yeni rejime yeni insan yetiştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çerçevede eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Yeni rejimin kurulduğunun göstergesi olarak eğitim sisteminde de öğretim programları üzerine çalışmalar yapılmıştır. TBMM dönemi öğretim programına benzer olarak 1924 yılında hazırlanan bu ilk programlarda öğretim kademeleri ilköğretim ve lise olarak toplamda 11 senelik bir eğitim öğretim sürecini kapsar şekilde düzenlenmiştir. İlköğretim 5 sene, liseler birinci devre 3 sene ve ikinci devre 3 sene olmak üzere 6 senelik bir süreyi kapsamıştır. Çalışmada Osmanlı son dönemi öğretim programları ile bütünlük sağlayabilmek için Cumhuriyet dönemindeki ilköğretim programına da yer verilmiştir. Aşağıda Tablo 14, 15, 16 ve 17’de seneleri, dersleri ve saatleri gösteren haftalık öğretim programı verilmiştir.

Tablo 14: Erkek İlk Mektepler Müfredât Programı Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Birinci Sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Yekûn
Coğrafyâ	0	0	1	2	2	5
El işleri	2	2	2	2	2	10
Hendese	0	0	0	1	2	3
Hesâb	2	3	3	3	2	13
Kurân-ı Kerim ve Din Dersleri	0	2	2	2	2	8
Musâhabât-ı Ahlâkiyye ve Malûmât-ı Vataniyye	1	1	1	1	1	5
Mûsiki	2	2	2	1	1	8
Resim	2	2	2	2	2	10
Tabiat Tedkiki, Zirâat, Hıfzıssıhha	3	3	2	2	2	12
Târih	0	0	1	2	2	5
Terbiye-i Bedeniyye	2	2	2	1	1	8
Elifbâ	12	0	0	0	0	12
Kırâat(İnşâd, Temsil)	0	4	3	2	2	11
İmlâ	0	2	2	1	1	6
Tahrir	0	2	2	2	2	7
Türkçe	0	0	0	1	1	2
Yazı (Sülûs, Rika erkekler için)	0	2	1	1	1	5
Yekûn	26	26	26	26	26	130

Malûmât-ı Vataniyye	0	0	1	1	1	1	2	2
Mûsiki	1	1	1	1	1	1	3	3
Nebâtât	0	0	1	1	0	0	1	1
Resim	1	1	1	1	1	1	3	3
Riyâziyyât [Hesâb, Hendese, Cebir, Resm-i Hattî]	5	5	4	4	4	4	13	13
Târih	2	2	2	2	2	2	6	6
Terbiye-i Bedeniyye	0	1	0	1	0	0	0	2
Türkce Edebiyyât	7	7	5	5	4	4	16	16
Yekûn	28	28	28	28	28	28	84	84

Tablo 16’da görüldüğü üzere Kız ve Erkek Liseleri Birinci Devrede 20 ders yer almıştır. Haftalık programda her senede 28 saat olmak üzere toplamda 84 saat ders verilmiştir.

Öğretim programında sadece erkeklere yönelik “Terbiye-i Bedeniyye” ve sadece kızlara yönelik “Ev İdaresi” ve “Çocuk Bakımı” dersleri verilmiştir. Ayrıca Ate[ö]lye dersinde erkek ve kız öğrenciler ayrılmış kızlar bu ders kapsamında dikiş ve biçki öğrenmişlerdir.

Tablo 17: Lise İkinci Devre Müfredât Programı Haftalık Dersler ve Saatler

Dersler / Seneler	Dördüncü Sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene		Yekûn	
			Fenn	Edebiyyât	Fenn	Edebiyyât
Arabi	2	2	0	4	4	8
Arziyyât	0	2	0	0	2	2
Cebir	3	2	1	0	6	5
Coğrafiyâ	1	1	1	1	3	3
Ecnebi Lisânı [Fransızca, İngilizce, Almanca]	5	5	5	5	15	15
Fârisi	1	1	0	2	2	4
Felsefe	0	2	2	4	4	6
Fizik	2	2	2	0	6	4
Hendese ve Resm-i Hattî	4	3	4	0	11	7
İctimâiyyât	0	0	2	2	2	2
Kimyâ	2	2	2	0	6	4
Kozmogrâfiyâ	0	0	2	1	2	1
Laboratuvar	2	1	3	2	6	5
Mihânîk	0	0	2	0	2	0
Müsellesât	0	2	0	0	2	2
Tabiiyyat	3	0	0	0	3	3
Târih	2	2	2	4	6	8
Türkce Edebiyyât	3	3	2	5	8	11
Yekûn	30	30	30	30	90	90

Tablo 17’de görüldüğü üzere lise ikinci devre kısmı kendi içerisinde “Fenn” ve “Edebiyyât” olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Toplamda 18 ders yer almıştır. Haftalık programda her senede 30 saat olmak üzere toplamda 90 saat ders verilmiştir.

SONUÇ

Çalışmada Osmanlı son dönemi öğretim programları ile Cumhuriyet’in ilk dönemindeki öğretim programlarının benzerlikler taşıdığı, dolayısı ile bir kopuş yerine bir süreklilik yaşandığı görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında Cumhuriyeti kuran kadronun Osmanlı eğitim öğretim sisteminden gelmesi etkili olmuştur. Osmanlı son dönemi öğretim programlarındaki erkek ve kız okullarına yönelik ayırım Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Kız ve erkek öğrencilerin ders programları çoğunlukla

birbirinin aynısı olmakla birlikte bazı dersler ve ders saatleri farklı olabilmıştır. Bu dersler arasında yer alan “Dikiş, Biçki ve Nakış”, “İktisâd-ı Beyti” ve “Terbiye-i Etfâl” gibi dersler sadece kız öğrencilere verilmiştir. Derslerin isimlerinin çoğunluğu “Tarih”, “Coğrafya” gibi aynı kalırken bazıları da “İktisâd-ı Beyti” dersinin “Ev İdaresi”, “Hikmet-i Tabiiye” dersinin “Fizik” olması gibi değişikliğe uğramıştır.

Osmanlı dönemi öğretim programlarında yer alan “Lisan-ı Osmani” dersinin yerine TBMM dönemindeki öğretim programlarından itibaren “Türkçe” dersleri konulmuştur. Bu konuda Ergin (1977:1444) Osmanlı son döneminde sonradan yapılan tadilat arasında Lisan-ı Osmani için Türkçe denildiğini belirtmiştir. Her durumda “Lisan-ı Osmani” dersi “Türkçe” olarak değişikliğe uğramıştır. Bu durum ulus devlet sürecinin de bir yansıması olmuştur. Çünkü benzer durum tarih ve coğrafya derslerinin içeriğinde de görülmüştür.

II. Meşrutiyet sonrası yönetimde etkili konuma gelen İttihat ve Terakki Fırkası ile başlayan anlayış değişikliği eğitim öğretim alanına da yansımıştır (Alaca ve Yıldırım, 2021). Dönemin öğretim programlarında İslam ve Osmanlı tarihi ile sınırlı bir tarih yazımından Türklerin de yer aldığı İslam-Türk-Osmanlı tarihi şeklinde bir yazıma geçilmiştir. İmparatorluğun karakterinden kaynaklı olarak İslam öncelenmiştir. Ancak Türklerin kökeni tarihin en eski devirlerine kadar götürülmüştür. Coğrafyada da benzer şekilde Osmanlı coğrafyası ile sınırlı yazımın yerini Türklerin yaşadığı yerlerden ve Türkistan’dan söz eden bir yazım almıştır. Böylece Türk tarihi ve coğrafyası Orta Asya’ya doğru genişlemiştir. Cumhuriyet döneminde ise bu yazım antropolojik ve arkeolojik çalışmalarla desteklenmiş Türk tarihi ve coğrafyası merkezi bir konuma yerleştirilmiştir.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri, doküman incelemesine dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Alaca, E., & Yıldırım, T. (2021). *1869’dan günümüze tarih öğretim programları (İlkokul, Ortaokul ve Lise)*. Nobel Yayıncılık.
- Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk ve ortaöğretim (Tarihi gelişimi)*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ergin, O. (1977). *Türk maarif tarihi*. Eser Matbaası.
- Ergün, M. (2021). *İkinci Meşrutiyet Devrinde eğitim hareketleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, B. (1994). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Türk Tarih Kurumu.
- Maârif Vekâleti. (1340[1924]). *İlknektebelerin müfredât programı*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif Vekâleti. (1340[1924]). *Liselerin birinci devre müfredât programı*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif Vekâleti. (1340[1924]). *Liselerin İkinci devre müfredât programı*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif-i Umûmiyye Nezâreti[MUN]. (1329[1913]). *Mekâtib-i sultâniyyeye yeni teşkilata tevfiikan 329-330 sene-i dersiyyesinde talebe kabulüne ve programın suret-i tatbikine dair talimatname*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif-i Umûmiyye Nezâreti[MUN]. (1329[1913]). *Mekâtib-i sultâniyye talimâtnamesi*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif-i Umûmiyye Nezâreti[MUN]. (1330[1914]). *Înâs sultânisi sunûf-ı ibtidâiyye ve tâliyesinin ders programları*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif-i Umûmiyye Nezâreti[MUN]. (1331[1915]). *Mekâtib-i sultâniyye ders programı*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif-i Umûmiyye Nezâreti[MUN]. (1338[1922]). *Mekâtib-i sultâniyye müfredât programı*. Matbaa-ı Amire.
- Maârif-i Umûmiyye Nizâmnamesi*. (1286[1869]). Matbaa-i Amire.
- Sarıhan, Z. (2019). *1921 Maarif kongresi*. Tarihçi Kitabevi.
- Türkiyyâ Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umûr-ı Maârif Vekâleti. (1338 [1922]). *İlk, orta tedrisât mektepleri müfredât programı*. Ankara.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yücel, H. A. (1994). *Türkiye’de orta öğretim*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 15-28, Autumn 2024

Yöneticiye Güven Konusunu Yazan Yüksek Lisans Tezlerinin ve Makalelerin İncelenmesi

Examination of Master's Theses and Articles that Write the Subject of Trust to the Manager

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
06/06/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
01/08/2024

Makale Yayım Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Yasin Cengiz
Uzman Öğretmen
MEB

mabedim2009@gmail.com
ORCID: 0009-0009-7184-4925

Doç. Dr. Seyithan Demirdağ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Ereğli Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü
sdemirdag@beun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4083-2704

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, yöneticiye güven konusu ile ilgili yüksek lisans tezleri ve akademik makaleleri önceden belirlenen kriterlere göre incelemektir. Araştırma sürecinde, nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Analiz için Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinde kayıtlı 12 yüksek lisans tezi ve Dergipark Akademik'te yayımlanmış 10 makale bulunmuş ve araştırma için kullanılmıştır. Araştırma bulguları, 2010 ile 2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda en çok tezin 2022 yılında yazıldığını ortaya koymaktadır. Aynı dönem içerisinde en fazla makalenin ise 2016, 2017 ve 2019 yıllarında yayımlandığı belirlenmiştir. İncelenen tezler 12 farklı üniversiteden, makaleler ise 10 farklı dergiden gelmektedir. Her iki türdeki çalışmaların çoğunda öğretmenler çalışma grubunu oluşturmaktadır. Ayrıca, incelenen çalışmaların çoğunda kullanılan araştırma metodolojileri arasında nicel yöntemler ve ilişkisel desen öne çıkmaktadır. Sonuçlar, yöneticiye güven konusunda yapılan araştırmaların yıllar içinde sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu, alandaki bilgi birikiminin derinleştirilmesi ve genişletilmesi için daha fazla ve yenilikçi çalışmalara olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu çalışmaların coğrafi çeşitliliği de artırılmalıdır. Bu çalışmaların sonuçları, akademik literatürde mevcut bilgi boşluklarını doldurarak, kurumsal kültür, örgütsel bağlılık ve çalışanların genel refahı üzerindeki etkiler gibi daha geniş kapsamlı konulara da ışık tutabilir. Bu, eğitim kurumlarındaki yönetim pratiklerinin iyileştirilmesine önemli katkılarda bulunabilir. Sonuç olarak, yöneticiye güven üzerine yapılan bu tür analitik ve kapsamlı çalışmalar, eğitim alanında daha sağlam ve etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak tanıyabilir.

Anahtar Kelimeler: Yöneticiye Güven, Okul Müdürlüğüne Güven, Güven, Güven İlişkisi, Yönetim ve Liderlik

Abstract

The primary aim of this study is to analyze master's theses and academic articles related to trust in leadership according to predefined criteria. Quantitative research methods were used during the research process. For the analysis, 12 master's Theses registered at the Higher Education Council Thesis Center and 10 articles published on Dergipark Academic were used. Research findings show that between 2010 and 2024, most theses on trust to the manager were written in 2022. In the same period, the majority of articles were published in 2016, 2017 and 2019. The Theses analyzed come from 12 different universities and the Articles come from 10 different journals. In both types of studies, teachers mainly constitute the study groups. Additionally, the predominant research methodologies used in these studies include quantitative methods and relational designs. The results reveal that research on trust in leadership has been limited over the years. This emphasizes the need for more innovative and comprehensive Studies to deepen and expand the knowledge base in this field. It is also essential to increase the geographical diversity of these studies. The findings of these studies can fill existing gaps in academic literature, shedding light on broader topics such as corporate culture, organizational commitment, and the overall welfare of employees. This can significantly contribute to improving management practices in educational institutions. As a result, such analytical and comprehensive studies on trust in administrators may enable the development of more robust and effective strategies in the field of education.

Keywords: Trust the Manager, Trust the School Principal, Trust, Trust Relationship, Management and Leadership

Atf Bilgisi / Citation Information

Cengiz, Y., & Demirdağ, S. (2024). Yöneticiye güven konusunu yazan yüksek lisans tezlerinin ve makalelerin incelenmesi. *Asya Studies*, 8(29), 15-28. <https://doi.org/10.31455/asya.1496710>

GİRİŞ

Günümüz toplumunda gözlemlenen hızlı nüfus artışı ve teknolojik ilerlemeler, insanların yaşamlarını derinden etkileyen kritik faktörler arasında bulunmaktadır. Bu süreçlerin etkileri, bireyler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz yönde ortaya çıkabilmektedir. İnsanlığın temel duygularından biri olan güven, özellikle kentleşme sürecinin etkisiyle çeşitli olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır (Özer, Demirtaş, Üstüner & Cömert, 2006, s. 105). Kentlerdeki yoğunluk, bireyler arasındaki güven duygularını sarsmış ve güvensizlik algısını artırmıştır (Yılmaz, 2021: 361). Bu durum, toplumun genel atmosferini olumsuz yönde etkileyerek sosyal ilişkileri zayıflatmaktadır. Aynı zamanda, bu durum örgütlerin iç dinamiklerini derinden etkileyerek iş verimin düşmesine, iş ortamında huzursuzluğa ve çalışanlar arasında güvensizliğe yol açmaktadır (Yılmaz, 2022: 15). Örgütler içinde sağlıklı bir güven ortamının oluşturulması ve sürdürülmesi, başarılı bir işleyişin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Güven eksikliği ise çalışanlar arasındaki ilişkileri zayıflatır ve iş performansını doğrudan olumsuz etkiler (Yılmaz, 2006: 45). Dolayısıyla örgütlerin güveni teşvik eden stratejiler geliştirmeleri ve çalışanlar arasındaki güven duygusunu pekiştirmeleri son derece önemlidir (Yılmaz, 2021: 365).

Güven kavramı, sosyal bilimlerde yoğun bir şekilde ele alınmış ve çeşitli açılardan incelenmiş bir olgudur. İnsanların güvendiği konuların, kişilerin ve zamanların geniş bir yelpazede değişkenlik göstermesi nedeniyle, güven kavramına tek bir tanım getirmek oldukça zordur (Yılmaz, 2021: 363). Bu durum, güven kavramının sosyal bilimler içerisinde derinlemesine analiz edilmesini ve birden fazla perspektiften değerlendirilmesini gerektirir. Farklı disiplinler, güveni kendi teorik çerçeveleri ve metodolojik yaklaşımları doğrultusunda ele alarak, bu kavramı farklı boyutlarıyla tanımlamışlardır. Örneğin, Currall ve Epstein (2003: 196), güveni bir tehlike anında bireyin bir grup, kişi ya da kuruma güvenmeye karar vermesi olarak açıklarken, Mayer, Davis ve Schoorman (1995: 710), güveni çevredeki bireylerin davranışlarının beklentileri karşılayacak şekilde olacağına dair beslediğimiz inanç olarak tanımlamışlardır. Ayrıca, Özkara ve Sağlam Arı (2019: 7), güveni, karşı tarafa ilişkin yeterli, ilgili ve güvenilir olduğuna dair inanç karşı savunmasız kalma isteği olarak ifade etmişlerdir. Güneş (2016: 189) ise güveni, korku ya da şüphe gibi olumsuz duygular beslemeyen bireylerin birbirlerine karşı olumlu inançlarını içeren bir kavram olarak tanımlamaktadır. Bu çeşitlilik, güvenin sosyal, psikolojik, ekonomik ve politik bağlamlarda nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olur ve güven olgusunun karmaşık yapısını daha iyi kavramamızı sağlar. Dolayısıyla, güven üzerine yapılan çalışmalar, disiplinlerarası bir perspektif gerektirir ve bu çalışmalar, güvenin çok boyutlu doğasını ortaya koymak için birbirini tamamlayıcı niteliktedir (Memduhoğlu & Zengin, 2017: 352).

Topküz ve Seymen'e (2013: 63) göre, yöneticiler örgütlerin önemli temsilcileridir ve çalışanlar ile yöneticiler arasındaki güven ilişkisi, örgütün genel başarısını doğrudan etkileyebilir. Çalışanların yöneticilere duyduğu güven seviyesi arttıkça, bireyler kendilerini örgüte daha ait hisseder, düşüncelerini rahatça ifade edebilir, kararları çekinmeden kabul eder, iş doyumunu ve verimliliği artırır; ayrıca yöneticilerle veya diğer çalışanlar arasındaki çatışmalar ve işten ayrılma eğilimleri azalır (Topaloğlu, 2010: 45). İslamoğlu ve diğerleri (2007: 30-31) ise, yöneticiye olan güvenin düşük olduğu kurumlarda iş maliyetlerinin arttığını, çalışanların sağlığının olumsuz etkilendiğini ve istenmeyen durumların ortaya çıktığını belirtmektedir. Altuntaş ve Baykal'a (2010: 12) göre, bir örgütte yöneticilere güvenildiğinde, çalışanlar hızla yeniliklere uyum sağlayabilir, bu da yeniliklere ve değişime hızlı bir şekilde adapte olmalarını sağlayarak verimliliği artırır. Mayer ve diğerleri (1995: 711), yöneticiye güvenin bir yönünü, birinin başkalarına yönetme veya kontrol etme yeteneğine dair beklentiden ziyade, karşısındakinin kendisi için önemli bir adım atacağı beklentisine dayalı bir güven olarak tanımlamışlardır. Bu tanım, kişinin karşılaşılabileceği her türlü riski göze alarak güvenmeye istekli olduğunu vurgular. Yöneticilere duyulan güvenin örgüt içindeki etkilerini anlamak ve güven ortamını geliştirmek, örgütün başarısı ve çalışanların motivasyonu açısından kritik bir öneme sahiptir (Krot & Lewicka, 2012: 225). Bu bağlamda, yöneticilere duyulan güvenin örgütsel performans üzerindeki etkilerini daha derinlemesine incelemek, çalışanların iş tatmini, bağlılık düzeyi ve örgüt içi ilişkiler üzerinde olumlu bir etki yaratabilir.

Bir kurumun başarısında kilit rol oynayan unsurlardan biri, yöneticiler ile çalışanlar arasındaki güven ilişkisidir. Yöneticilerin ve çalışanların birbirlerine güven duymaları, örgütün başarısı için hayati önem taşır (Eren ve Hayatoğlu, 2011: 112). Akyel'in (2021: 83) belirttiği gibi, yöneticilerin çalışanlarının güvenini kazanması, çalışanların örgüte olan bağlılığını artırarak örgütün genel performansını olumlu yönde etkilerken yöneticilerin üzerine büyük sorumluluklar düşmektedir ve örgütsel güven ortamını oluşturmak isteyen bir yönetici, öncelikle çalışanlarının güvenini kazanmaya odaklanmalıdır. Yöneticiler ile çalışanlar arasındaki güven ilişkisini güçlendirmek için çeşitli uygulamalar mevcuttur. Bu

uygulamalardan biri, karar alma sürecine çalışanları dâhil etmek ve kontrolü sadece yöneticinin üzerinde olmaktan çıkararak iş birliği ve katılımı teşvik etmektir. Yöneticinin etkin iletişim becerilerini kullanarak çalışanları sürece dâhil etmesi ve onların fikirlerine değer vermesi, güven ortamının oluşturulmasına büyük katkı sağlayabilir (Ertürk, 2021: 38)

Eğitim kurumlarında da güven, önemli bir unsurdur. Okul, öğrencilere, öğretmenlere ve diğer paydaşlara güvenin sağlandığı ve hissedildiği bir ortam oluşturmalıdır. Eğitim-öğretim sürecinin verimli ve kaliteli olabilmesi için güvenin önemi büyüktür. Tüm okul mensuplarının huzur içinde çalışabileceği bir atmosfer oluşturulmalı ve bu ortamın sürekli yenilenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir (Budak ve Budak, 2004: 16). Değişen eğitim koşullarında, okulun etkinliğini artıran unsurlardan biri de güvenlidir. Güven, okulun örgütsel yapısını güçlendirebilir ve başarıya katkıda bulunabilir (Arslan, 2009: 274). Okulda güven ortamının sağlanması, öğrencilerin öğrenme sürecine daha olumlu katkıda bulunabileceği gibi, öğretmenlerin işlerini daha verimli bir şekilde yapmalarına da yardımcı olabilir. Bu nedenle, güvenin okul kültürünün temel bir unsuru olması ve etkin bir şekilde yönetilmesi önemlidir. Güven, paydaşlar arasındaki iletişimi güçlendirir ve iş birliğini teşvik eder. Bu sayede, okulun başarılı bir eğitim kurumu olarak varlığını sürdürmesine olanak sağlar (Arslan, 2009: 276).

Okul, eğitim ve öğretim hizmeti sunan önemli bir kurumdur ve eğitimde kalitenin sağlanması, okul içinde olumlu bir ortamın varlığına bağlıdır (Şişman, 2018: 16). Okul müdürü, bu sürecin etkin bir şekilde yönetilmesinden sorumlu bir figür olarak karşımıza çıkar. Müdür, okulun ihtiyaç duyduğu kaynakların sağlanması ve doğru bir şekilde kullanılmasını sağlamalı, etkinliklerin eğitim ve öğretim amacına hizmet etmesini temin etmelidir (Toprak, 2012: 66). Ayrıca, okulda etkili iletişimin ve birlik beraberliğin oluşturulması da müdürün görevleri arasındadır (Şişman, 2002: 193). Liderlere duyulan güven, yöneticilerin etik davranışları ve doğruluk ilkelerine bağlılıklarının astlar tarafından nasıl algılandığını ifade eder (Kılıçlar, 2011: 24). Bu algılama sürecinde, liderin güvenilir kararlar almasında ve astlara olan güvenin sağlanmasında güven kritik bir rol oynamaktadır (Chung, Jung, Kyle ve Petrick, 2010: 4). Astlar ile lider arasındaki güven algısı, astların liderin kişisel karakter özellikleri hakkında yaptıkları çıkarımlara dayanmaktadır (Sharkie, 2009: 494). Çalışanların katılımının teşvik edilmesi ve onların fikirlerinin aktif olarak dikkate alınması, yönetici ve çalışan arasındaki ilişkileri güçlendirme ve örgüt içi iletişimi iyileştirme potansiyeline sahiptir. Bu, örgütsel dinamikleri ve genel iş atmosferini olumlu yönde etkileyerek hem çalışan memnuniyetini hem de verimliliği artırabilir. Yöneticilerin, çalışanları ile karşılıklı güvene dayalı ilişkiler kurmaları ve bu ilişkileri sürdürmeleri, örgütün uzun vadeli başarısı ve sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu nedenle, güvene dayalı bir çalışma ortamı oluşturmak ve bu ortamda yöneticiler ile çalışanlar arasındaki güveni sürekli olarak güçlendirmek, kurumun genel başarısını artırmak adına kritik bir adımdır (Akyel, 2021: 83).

Bir örgütte güvenin oluşturulması ve sürdürülmesi, açık iletişim kanallarının kurulması, şeffaflık ve adil bir yönetim anlayışı gerektirir (Yılmaz ve Altınkurt, 2012: 13). Yöneticilerin, çalışanların görüşlerini değerlendirme ve bu görüşleri karar alma süreçlerine entegre etme yeteneği, çalışanlar tarafından yüksek değer verilen bir özelliktir. Bu süreçte, çalışanların kendi seslerini duyurabilecekleri ve önerilerinin değerlendirildiği bir ortam yaratmak, çalışanların örgüte olan bağlılıklarını ve işe olan adanmışlıklarını artırır. Ayrıca, böyle bir ortam çalışan inovasyonunu ve yaratıcılığını teşvik eder, çünkü bireyler kendilerini güvende ve değerli hissettiklerinde daha yaratıcı ve yenilikçi olma eğilimindedirler (Yener ve Salur, 2017: 459).

Sonuç olarak, karşılıklı güvene dayanan yönetici-çalışan ilişkilerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi, bir örgütün başarılı olmasının temel taşlarından biridir. Bu tür bir ilişki, sadece çalışan memnuniyetini ve motivasyonunu artırmakla kalmaz, aynı zamanda örgütün genel performansına ve rekabet gücüne de önemli ölçüde katkı sağlar (Eser, 2007: 27). Bu, yöneticilerin çalışanlarına yönelik tutumlarını ve yaklaşımlarını sürekli olarak gözden geçirmeleri ve geliştirmeleri gerektiğini gösterir. Bu yönleri geliştirmek hem iç hem de dış paydaşlarla daha sağlıklı ilişkiler kurmalarına olanak tanıyacak ve örgütün daha iyi bir geleceğe sahip olmasını sağlayacaktır. Örgütün daha iyi bir geleceğe sahip olması ise ülke için kalkınma ve gelişmeye katkı sağlayacaktır.

Yöneticiye güven konusunun, eğitimde yer alan her paydaşı etkilemesi, çalışma ortamındaki huzurun sağlanması, verimli bir çalışmaya ulaşılması, çalışanların mutluluğu ve bir ülkenin kalkınması, gelişmesi için önemli bir etken olması açısından incelenmeye değer olarak görüldüğü düşünülmektedir. Bu konuyla ilgili yeterli düzeyde çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple neyin ne kadar incelendiğinin net bir şekilde görülmesi için eğitimde yöneticiye güven konusu ile ilgili 2010-2024 yılları arasında Türkiye’de yapılan lisansüstü tezlerinin ve makalelerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi

amaçlanmıştır. Yöneticiye güven ile ilgili 2010-2024 yılları arasında yapılan lisansüstü tezlerinin ve makalelerinin çeşitli değişkenlere göre dağılımlarının hangi düzeyde oldukları sorusuna cevap aranmaktadır. Bu araştırma çalışması için tanımlanan araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir.

Yöneticiye güven konusundaki tezler ve makaleler;

1. Yapıldığı yıl açısından incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
2. Yapıldığı üniversiteler / yayımlandığı dergiler açısından incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
3. Araştırma konularına göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
4. Araştırma yöntemlerine göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
5. Araştırma model/desene göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
6. Çalışılan örneklem seçimi, türü ve büyüklüğüne göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
7. Kullanılan veri toplama araçlarına göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
8. Kullanılan veri analizi yöntemlerine göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?
9. Yayımlanan makalelerin türlerine göre incelendiğinde nasıl bir dağılım göstermektedirler?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, 2010-2024 yılları arasında eğitimde yöneticiye güven konusunu ele alan lisansüstü tezleri ve makaleleri değişik değişkenler açısından incelemek için nicel araştırma yöntemlerinden de biri olan doküman analizini kullanmıştır. Doküman analizi, araştırmada kullanılan bilgilerin orijinal kaynaklardan toplanarak bir araya getirildiği ve sistematik bir şekilde incelenip değerlendirildiği bir yöntemdir. Bu analiz yöntemi, diğer araştırma tekniklerine destek sağlamanın yanı sıra bağımsız bir araştırma yöntemi olarak da etkili bir şekilde kullanılabilir. Araştırmacılar, bu yöntemi kullanarak, yöneticiye güven ile ilgili çalışmalarda temel eğilimleri, tezlerde ve makalelerde ortaya konan görüşleri ve teorik yaklaşımları derinlemesine analiz etme fırsatı bulmuşlardır (Sak, Sak, Şendil ve Nas, 2021: 243).

Çalışma Materyali

Araştırmanın çalışma materyalleri, 2010 ila 2024 yılları arasında Ulusal Tez Merkezi ve Dergipark veri tabanlarında yayımlanan ve yöneticiye güven konusunu ele alan toplam 12 adet lisansüstü tez ile 10 adet bilimsel makaleden oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezinde, arama bölümüne, eğitim ve öğretim alanında “yöneticiye güven” anahtar kelimesiyle 9 adet, “okul müdürüne güven” anahtar kelimesi ile 2 adet ve “duyulan güven” ile 1 adet yüksek lisans tezi bulunmuştur. Ayrıca Dergipark’ta arama bölümüne “yöneticiye güven” anahtar kelimesiyle 1 adet, “okul müdürüne güven” anahtar kelimesi ile 2 adet, “duyulan güven” ile 1 adet, “müdüre güven” ile 3 adet, “yöneticiye duyulan güven” ile 1 adet ve “okul müdürüne” anahtar kelimesi ile 2 adet makale bulunmuştur. Bulunan bu makale ve lisansüstü tezlerinin incelenmesi doküman analizi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Araştırma verileri 2010 ve 2024 yılları aralığıyla sınırlandırılmıştır.

Verilerin Analizi

Bu araştırma, lisansüstü tezler ve akademik makalelerden elde edilen bulguların detaylı bir şekilde analiz edilmesi yoluyla yürütülmüştür. Araştırmada elde edilen verilerin istatistiksel olarak nicel bir biçimde gösterilmesi amacıyla, SPSS istatistik programında, frekans (f) ve yüzde (%) hesaplamaları teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Yapılan bu araştırmada incelenen lisansüstü tezlere ve makalelere ait bulgular, araştırmanın alt problemlerine uygun bir şekilde aşağıda verilen tablolarda sunulmuştur.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin yıllara göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	f	%
2012	2	16,7
2015	2	16,7
2016	1	8,3
2019	1	8,3
2021	2	16,7
2022	3	25,0
2023	1	8,3
Toplam	12	100

Tablo 1’ de yer alan yöneticiye güven konusundaki tezler incelendiğinde, en çok tez çalışmasının 2022 yılında 3 adet (%25) olduğu görülmüştür. Bu yılları 2012, 2015 ve 2021 yıllarında ikişer adet (%16,7) tez çalışması takip etmektedir. 2016, 2019 ve 2023 yıllarında ise birer adet (%8,3) tez çalışması yapılmıştır.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin üniversitelere göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	f	%
Amasya Üniversitesi	1	8,3
Fırat Üniversitesi	1	8,3
İnönü Üniversitesi	1	8,3
İstanbul Aydın Üniversitesi	1	8,3
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1	8,3
Maltepe Üniversitesi	1	8,3
Mevlana Üniversitesi	1	8,3
Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	8,3
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	1	8,3
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	8,3
Sakarya Üniversitesi	1	8,3
Yeditepe Üniversitesi	1	8,3
Toplam	12	100

Tablo 2 incelendiğinde tabloda belirtilen üniversitelerin tamamında yöneticiye güven konusunda sadece birer adet (%8,3) tez çalışması yapıldığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Konularına Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin konularına göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konular	f	%
Etkileşim adaleti ve yöneticiye güven ile öğretmenlerin örgütsel sessizlik davranışları arasındaki ilişki	1	8,3
İlköğretim okullarındaki öğretmenlerin okul müdürlerine duydukları güven ile okul müdürlerinin liderlik stilleri arasındaki ilişki	1	8,3
Lider üye etkileşiminin yöneticiye güven ve iş tatmini üzerine etkisi	1	8,3
Okulun bürokratik yapısı ile okul müdürüne güven arasındaki ilişki	1	8,3
Otantik liderliğin örgütsel ses ve sessizlik üzerindeki etkisi	1	8,3
Öğretimin denetlenmesi sürecinde yöneticiye duyulan güven ilişkisi	1	8,3
Öğretmenlerin okul müdürlerine güvenine etki eden faktörler	1	8,3
Öğretmenlerin yöneticiye duydukları güven ile okula bağlılık düzeyi arasındaki ilişki	1	8,3
Öğretmenlerin yöneticiye güven düzeyleri ve okul yöneticisi tarafından sergilenen etik liderlik davranışlarının örgütsel sessizlik üzerindeki etkisi	1	8,3
Resmi ortaokullardaki öğretmenlerin yöneticilerine duyduğu güven ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki	1	8,3
Temel eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin yöneticilerine güveni ile örgütsel mutluluk düzeyleri	1	8,3
Yöneticiye duyulan güven ile örgütsel adalet ilişkisi	1	8,3
Toplam	12	100

Tablo 3 incelendiğinde yöneticiye güven konusunun farklı bakış açılarıyla el alındığı ve birçok farklı açıdan değerlendirildiği görülmektedir. Tezlerin farklı konularda birer adet (%8,3) ele alındığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin araştırma yöntemine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	f	%
Nicel	10	83,3
Nitel	1	8,3
Karma	1	8,3
Toplam	12	100,0

Tablo 4'e bakıldığında, yöneticiye güven konusunda yapılan tez çalışmalarında kullanılan araştırma yöntemlerinden nicel araştırma yönteminin 10 kez (%83,3) kullanıldığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Araştırma Modeline/Desenine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin araştırma modeline/desenine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Araştırma Modeline/Desenine Göre Dağılımı

Araştırma Modeli/Deseni	f	%
Betimsel	2	16,7
Tarama	1	8,3
İlişkisel	7	58,3
Fenomenoloji (Olgu Bilim)	1	8,3
İlişkisel ve Fenomenoloji (Olgu Bilim)	1	8,3
Toplam	12	100

Tablo 5 incelendiğinde tezlerde kullanılan araştırma modellerine göre en çok nicel araştırma yönteminin ilişkisel modeli 7 adet (%58,3) kullanıldığı görülmektedir. Betimsel modeli 2 adet (%16,7),

tarama modeli 1 adet (%8,3), fenomenoloji (olgu bilim) modeli 1 adet (%8,3) ve İlişkisel ve fenomenoloji modeli birlikte 1 adet (%8,3) kullanılmıştır.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Örneklem ve Çalışma Grubu Sayılarına Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin örneklem ve çalışma grubu sayılarına göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 6: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Örneklem ve Çalışma Grubu Sayılarına Göre Dağılımı

Örneklem ve Çalışma Grubu	f	%
Öğretmen	5015	100
Yönetici	0	0
Toplam	5015	100

Tablo 6'ya bakıldığında lisansüstü tezlerin tamamında (%100) sadece öğretmenlerle çalışma yapılmıştır. Toplamda 5015 öğretmen ile çalışmalar yürütülmüştür.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin veri toplama araçlarına göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 7: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Araçları	f	%
Anket	3	25,0
Görüşme	1	8,3
Ölçek Formu	7	58,3
Ölçek+Görüşme	1	8,3
Toplam	12	100

Tablo 7 incelendiğinde yöneticiye güven konulu tez çalışmalarında en çok ölçek formu 7 kere (%58,3) kullanılmıştır. Anket 3 kere (%25), görüşme 1 kere (%8,3) ve ölçek ile görüşme birlikte 1 kere (%8,3) kullanılmıştır.

Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Veri Analiz Yöntemine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yapılan lisansüstü eğitim tezlerinin veri analiz yöntemine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 8: Yöneticiye Güven Konusunda Yapılan Tezlerin Veri Analiz Yöntemine Göre Dağılımı

Veri Analiz Yöntemi	f	%
Betimsel Analiz	1	6,25
İçerik Analizi	1	6,25
İstatiksel Analiz	1	6,25
Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	4	25
Korelasyon Analizi	3	18,75
T-Testi Analizi	5	31,25
Regresyon Analizi	1	6,25
Toplam	12	100

Tablo 8 incelendiğinde yöneticiye güven konulu tezlerde veri analizi yöntemlerinden en fazla t testi analizinin 5 kere (%31,25) kullanıldığı görülmektedir. Tek yönlü varyans analizi (OneWayAnova) 4 kere (%25), korelasyon analizi 3 kere (%18,75) ve betimsel analiz, içerik analizi, istatiksel analiz, regresyon analizi birer kere (% 6,25) kullanılmıştır.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Yıllara Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin yıllara göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 9: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	f	%
2016	2	20,0
2017	2	20,0
2018	1	10,0
2019	2	20,0
2021	1	10,0
2022	1	10,0
2023	1	10,0
Toplam	10	100

Tablo 9 incelendiğinde yöneticiye güven konusunda yazılan makale sayısı en fazla ikişer adet (%20) ile 2016, 2017 ve 2019 yıllarında yazılmıştır. Diğer yıllarda ise birer adet (%10) yazıldığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Yayınlandığı Dergilere Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin yayınlandığı dergilere göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 10: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Yayınlandığı Dergilere Göre Dağılımı

Dergi Adı	f	%
Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi	1	10,0
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1	10,0
Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	10,0
Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1	10,0
Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	1	10,0
İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi	1	10,0
İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1	10,0
Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi	1	10,0
Social Sciences Studies Journal	1	10,0
Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	10,0
Toplam	10	100

Tablo 10 incelendiğinde yöneticiye güven konusunu yazan toplamda 10 makalenin 10 ayrı dergide birer kez (%10) yayınlandığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Konularına Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin konularına göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 11: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Konularına Göre Dağılımı

Konular	f	%
Değer İklimi ve Okul Müdürüne Duyulan Güvenin Etkisi	1	10,0
Okul Müdürlerinin Etik Liderlik Davranışları, Öğretmenlerin Okul Müdürüne Güven Algıları	1	10,0
Okul Müdürlerinin Kayırmacı Davranışlarının Öğretmenlerin Örgütsel Adalet Algıları ile Müdüre Güvene Etkisi	1	10,0
Okul Yöneticisinin Kullandığı Motivasyonel Dil ile Öğretmenin Yöneticisine Duyduğu Güven İlişkisi	1	10,0

Ortaokul ve Lise Öğrencilerinin Okul Müdürüne ve Öğretmenlere Güven Düzeylerinin İncelenmesi	1	10,0
Otantik Liderliğin, Yöneticiye Güven ve Okulların Değişime Açıklık Düzeyleri Bakımından Değerlendirilmesi	1	10,0
Öğretmenlerin Müdürlerine Duydukları Güven ve Kronizm Algıları Arasındaki İlişki	1	10,0
Öğretmenlerin Okul Müdürüne Güven Düzeyleri ve Okul Müdürü Tarafından Sergilenen Etik Liderlik Davranışlarının Örgütsel Sessizlik Üzerindeki Etkisi	1	10,0
Öğretmenlerin Yöneticiye Güven ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Sergileme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	1	10,0
Yöneticiye Duyulan Güven Algısının İncelenmesi	1	10,0
Toplam	10	100

Tablo 11 incelendiğinde makalelerin tamamının farklı bakış açılarıyla yazıldığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Türlerine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin türlerine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 12: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Türlerine Göre Dağılımı

Makale Türü	f	%
Bilimsel	10	100
Derleme	0	0
Edebi	0	0
Gazete	0	0
Toplam	10	100

Tablo 12'ye bakıldığında makalelerin tamamının türünün bilimsel olduğu görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin araştırma yöntemine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 13: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	f	%
Nicel	8	80,0
Nitel	1	10,0
Karma	1	10,0
Toplam	10	100,0

Tablo 13'e bakıldığında araştırmaların 8 tanesinde (%80) nicel araştırma yöntemi kullanıldığı görülmektedir. Nicel araştırma yöntemleri, ölçülebilir veriler ve istatistiksel analizler kullanarak fenomenleri daha objektif bir şekilde değerlendirme olanağı sağlar. Bu sayede, elde edilen sonuçlar genellenebilir ve tekrarlanabilir nitelik kazanır, bu da bilimsel araştırmaların temel gerekliliklerinden biridir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Araştırma Modeline/Desenine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin araştırma modeline/desenine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 14: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Araştırma Modeline/Desenine Göre Dağılımı

Araştırma Modeli/Deseni	f	%
Betimsel	1	10,0
İlişkisel	4	40,0
Tarama	1	10,0
Tarama-Betimsel	1	10,0
Fenomenoloji (Olgu Bilim)	1	10,0
İlişkisel, Durum Çalışması	1	10,0
Belirtilmemiş	1	8,3
Toplam	10	100

Tablo 14 incelendiğinde yöneticiye güven konusunu yazan makalelerin en çok 4 kez (%40) ilişkisel modelle yazıldığı görülmektedir. Tablodaki diğer modellerle de (Betimsel, tarama, tarama-betimsel, fenomenoloji (olgu bilim), ilişkisel durum çalışması ve belirtilmemiş) birer kez (%10) yazıldığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Örneklem ve Çalışma Grubu Sayılarına Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin örneklem ve çalışma grubu sayılarına göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 15: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Örneklem ve Çalışma Grubu Sayılarına Göre Dağılımı

Örneklem ve Çalışma Grubu	f	%
Öğretmen	2592	72,02
Yönetici	16	0,44
Öğrenci	991	27,54
Toplam	5015	100

Tablo 15'e bakıldığında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerdeki çalışma gurubunun 2592'sini (%72,02) öğretmenler oluşturmaktadır. 991 (%27,54) ile öğrenciler ve 16 (%0,44) ile yöneticiler çalışma grubunun kalan kısımlarını oluşturmaktadır.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin veri toplama araçlarına göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 16: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Araçları	f	%
Görüşme	1	10,0
Görüşme, Ölçek Formu	1	10,0
Ölçek Formu	8	80,0
Toplam	10	100

Tablo 16'ya bakıldığında yöneticiye güven konusunu yazan makalelerin büyük bir kısmının ölçek formu ile yapıldığı görülmektedir. Ölçek formu 8 kez (%80), görüşme 1 kez (%10) ve görüşme ile ölçek formunun 1 kez (%10) beraber kullanıldığı görülmektedir.

Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Veri Analiz Yöntemine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

2010-2024 yılları arasında yöneticiye güven konusunda yazılan makalelerin veri analiz yöntemine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 17: Yöneticiye Güven Konusunda Yazılan Makalelerin Veri Analiz Yöntemine Göre Dağılımı

Veri Analiz Yöntemi	f	%
Betimsel Analiz	1	5,0
İçerik Analizi	1	5,0
İçerik Analizi + Betimsel Analiz	2	10,0
T-Testi Analizi	5	25,0
Kruskal Wallis Analizi	1	5,0
Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)	5	25,0
Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı Analizi	1	5,0
Mann-Whitney U Testi	1	5,0
Basit Doğrusal Regresyon Analizi	1	5,0
Doğrulayıcı Faktör Analizi	1	5,0
Korelasyon İstatistikleri Analizi	1	5,0
Toplam	20	100

Tablo 17 incelendiğinde yöneticiye güven konusunu yazan makalelerin veri analizi yöntemlerinden en çok kullanılanın 5'er kez (%25) ile T-Testi analizi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) olduğu görülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, 2010 ile 2024 yılları arasında eğitim sektöründe yöneticiye güven konusunu ele alan lisansüstü tezler ve akademik makaleler üzerine yoğunlaşmıştır. Araştırmaların detaylı analizi, özellikle son yıllarda bu alandaki çalışmaların sayısında gözlemlenen bir artışı ortaya koymuştur; ancak, var olan çalışmaların kapsamı ve derinliği açısından bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, araştırmaların metodolojik yaklaşımları, teorik çerçeveleri ve uygulamalı sonuçları gibi çeşitli yönlerden kaynaklanmaktadır. Yöneticiye duyulan güven, eğitim kurumlarının kalitesi, öğretmenlerin ve öğrencilerin kuruma olan bağlılıkları gibi temel dinamikleri doğrudan etkilemektedir. Güvenilir yöneticilerin bulunduğu kurumlarda, öğretmenler ve diğer çalışanlar arasında güçlü bir işbirliği ve bağlılık kültürü gelişmektedir. Bu durum, eğitim kurumlarının genel performansını ve başarı düzeyini olumlu yönde etkileyerek öğrenci sonuçlarında ve kurumsal verimlilikte iyileşmelere yol açmaktadır. Güven ortamının sağlanması, aynı zamanda öğretmen ve öğrenci motivasyonunu artırarak, öğrenme ve öğretme süreçlerinin daha etkili ve verimli hâle gelmesine olanak tanımaktadır. Bu güven ilişkisi, öğretmenlerin yeni öğretim metodolojilerini denemeleri, öğrencilere daha fazla sorumluluk vermeleri ve eğitim süreçlerinde daha aktif roller alabilmeleri için gerekli psikolojik ve sosyal zemini sağlar. Dolayısıyla yöneticiye duyulan güvenin eğitim kurumlarında sağlıklı bir ortam yaratma ve sürdürme yeteneği, kurumların uzun vadeli başarıları için hayati önem taşımaktadır. Eğitimde yöneticiye güven eğitimin kalitesine etki etmektedir. Eğitimdeki her paydaş bu duyulan güven ile şekillenmektedir. Dolayısıyla eğitimde sağlanacak bu güvenin ülkenin gelişmesinde ve kalkınmasında önemli bir rol oynaması, dolaylı veya dolaysız bir şekilde etki etmesi beklenmektedir.

Eğitim kurumlarındaki güven ortamı, öğrenciler, öğretmenler, yöneticiler ve veliler arasında sağlıklı ilişkilerin kurulmasına olanak tanır. Güven temelli bir ortam, paydaşların karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde daha etkili bir şekilde iş birliği yapmalarını sağlar. Bu tür bir ortam, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimini desteklerken, öğretmenlerin de mesleki tatminini artırır. Güvenin hâkim olduğu okullarda, tüm paydaşların okula olan bağlılığı artmakta, bu da okulun genel başarı düzeyini yükseltmektedir.

Sonuç olarak, yöneticiye duyulan güven, eğitim kurumlarının başarısını belirleyen kritik bir faktördür. Bu öneme binaen, yöneticilere yönelik güven artırıcı politikaların sistematik bir şekilde geliştirilmesi, liderlik becerilerinin kapsamlı eğitim programları ile desteklenmesi ve etkili iletişim stratejilerinin kurum kültürüne entegre edilmesi şiddetle önerilmektedir. Eğitim liderlerinin şeffaflık, adaletli davranış ve açık iletişim gibi temel değerleri benimsemeleri, eğitim kurumlarında sağlıklı bir güven ortamının tesis edilmesi ve bu ortamın sürekli olarak korunmasında hayati bir rol oynamaktadır. Bu tür stratejik yaklaşımların uygulanması, eğitimde kalitenin artırılması, öğrenci başarılarının yükseltilmesi ve tüm eğitim paydaşlarının memnuniyetinin sağlanması açısından büyük öneme sahiptir. Araştırmalar da eğitim kurumlarındaki çalışanlar arasında kurulan samimi ve dürüst güven ilişkilerinin,

bu kurumlarda öğrenim gören öğrencilerin akademik ve sosyal başarıları üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Yılmaz, 2006: 8).

Eğitimde yöneticiye güven konusundaki çalışmaların farklı üniversitelerde, farklı yıllarda ve farklı konu başlıklarında yapıldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda tezlerin büyük bir kısmında kullanılan araştırma yönteminin %83,3 gibi bir oranla nicel araştırma yöntemi olduğu, araştırma modeli/deseni açısından bakıldığında İlişkisel modele ağırlık verildiği görülmektedir. Araştırmacı, geniş bir katılımcı grubuna erişmek, elde edilen verileri istatistiksel olarak analiz etmek ve sonuçları genelleştirmek istiyorsa, nicel araştırma yöntemlerine başvurmalıdır (Patton, 2014: 14). Ayrıca, konuya bağlı olarak faktörler arasındaki ilişkilerin doğrulanması ve insan ilişkilerinin kökenlerine odaklanması gerekiyorsa, bu kökenlerin belirlenmesine yönelik, nicel araştırma yöntemlerine başvurulması önerilir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016: 18). Eğer araştırmacı, çalışma alanındaki konuları kuramsal açıdan ele alıyor ve bir kavramı anlamayı ve anlatmayı düşünüyorsa, araştırma yöntemlerinden nicel araştırma yöntemi doğru bir seçenektir. Ayrıca, araştırmacının bireysel sahip olduğu tekniksel yeterliliği de nicel araştırmaya yönelmesinde etkili olabilir. Nicel araştırma desenlerine yönelmede, veri analiz programlarını etkili bir şekilde kullanma ve nicel araştırma konusunda yeterli bilgiye sahip olma da önemlidir (Patton, 2014: 19-20).

Yapılan tez çalışmalarında örneklem ve çalışma grubunun tamamının öğretmenlerden (5015 Öğretmen) oluştuğu görülmektedir. Veri toplama araçlarına bakıldığında en fazla ölçek formu kullanılmıştır. Toplanan verilerin analizlerinde çeşitli programlar kullanılmıştır. Analiz çalışmalarında çoğunlukla t testi analizi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Yapılan çalışmaların neredeyse tamamında nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma modeli olarak da ilişkisel model en çok kullanılan model olmuştur. Çalışmaların her birinin ayrı bir üniversitede gerçekleştirildiği görülmüştür. Çalışmaların yetersiz olduğu düşünülmektedir ancak son yıllarda bir artış eğiliminde olduğu düşünülmektedir.

Makalelerin detaylı bir incelemesi yapıldığında, bu makalelerin hepsinin bilimsel makale olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Araştırma yöntemleri açısından incelendiğinde, tez çalışmalarında olduğu gibi makalelerde de nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı ve araştırma modeli olarak ilişkisel modelin tercih edildiği belirlenmiştir. Özellikle, bu modellerin veri analizi ve hipotez testlerinde sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Çalışmaların örneklem ve çalışma gruplarına bakıldığında, öğretmenlerin bu örneklem içinde büyük bir çoğunluğu (%72,02) oluşturduğu, ardından öğrencilerin (%27,54) ve en az oranda yöneticilerin (%0,44) geldiği tespit edilmiştir. Bu dağılım, araştırmaların eğitim sektöründeki farklı katmanları kapsayıcı bir şekilde ele aldığını ancak özellikle öğretmenlere daha fazla odaklandığını göstermektedir.

Veri toplama aracı olarak tezlerde olduğu gibi makalelerde de en çok ölçek formu kullanılmıştır. Ölçekler, bilimsel araştırmalarda incelenen konunun veya nesnenin belirli özelliklerinin sayısal verilerle ifade edilmesidir (Bayat, 2014: 6). Araştırmacılar, amaçlarına uygun veri toplama araçlarını kullanarak bu ölçekleri elde etmişlerdir. Ardından, toplanan verilerin analizlerinde çeşitli programlama paketlerinden faydalanılarak çoğunlukla t-testi analizinin ve tek yönlü varyans analizinin tercih edildiği görülmüştür. Makalelerin her biri ayrı bir dergide yayınlanmıştır. Geçmiş yıllara nazaran son yıllarda bu konuda yapılan çalışmaların ve araştırmaların artış eğiliminde olduğu düşünülmektedir.

Yöneticiye güven konusunun eğitimde etkili bir rolü vardır. Eğitim alanındaki her paydaşı ilgilendiren bir durumdur. Eğer yönetici güven sağlarsa öğrenci, öğretmen, veli ve yönetici bir bütün olarak hareket eder. Bu da okulda başarıyı getirir. Huzurlu ve mutlu bir okul ortamı her açıdan gelişimsel olarak göze çarparak faaliyetlere ve başarıya imza atacaktır. Bu ortamda eğitim gören bireyler doğal ya da dolaylı yollarla ileride ülkenin kalkınmasına ve gelişmesine katkı sağlayacak potansiyeller yaratacaktır.

Araştırmanın sonucundan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

- Bu inceleme çalışma neticesinde bu konu üzerinde çalışmalar yapacak olan araştırmacılara birtakım önerilerde bulunulabilir. Lisansüstü programlarda, nitel araştırmalara dönük çalışmalara daha fazla yoğunluk verilebilir. Yöneticiye güven konusunda yazılan lisansüstü tezlerin ve makalelerin sayılarının ve çalışmalarının çok az olduğu görülmekte olup bu konunun eğitimdeki tüm paydaşlar için çok önemli bir konu olması sebebiyle üzerine daha çok düşülerek daha fazla yeni çalışmalara yer verilebilir. Bu tarzda yapılan ve yapılacak olan çalışmaların bu konuda çalışacak olan araştırmacılara yol gösterici bir nitelikte olduğu düşünülmektedir.

- Yöneticiye güven meselesi, öğretim ve yönetim süreçlerinde hayati bir unsur olarak kabul edilir. Bu konu, öğretmenler, öğrenciler, okul çalışanları ve veliler tarafından özellikle önemli bulunmaktadır. Çünkü yöneticinin güvenilirliği, eğitim ortamının kalitesini ve işbirliğini doğrudan etkiler. Dolayısıyla, bu alanda yapılacak araştırmaların sayısının artması beklenmektedir.
- Eğitimde yöneticiye güven konusunda yapılan araştırmaların sonuçları, pratik uygulamalarla aktif olarak bütünleştirilebilir. Bu da teorik bilginin saha uygulamalarına dönüşümünü sağlayarak eğitim kalitesinin artmasını sağlayabilir.
- Eğitim politikalarının, yöneticiye güveni destekleyecek şekilde tasarlanarak uygulamaya koyulması, yöneticilerin karar verme süreçlerinde daha şeffaf, adil ve katılımcı olmalarını teşvik edebilir. Böyle bir durumda da yöneticilerin öğretmenler, öğrenciler ve veliler tarafından daha güvenilir hale gelebileceği düşünülmektedir.
- Yöneticiye duyulan güven, eğitim kurumlarının başarısını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Bu bağlamda, yöneticiye güvenin artırılması ve daha fazla araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Özellikle, yöneticilerin açık iletişim kurma yeteneği, karar alma süreçlerinde gösterdikleri şeffaflık ve adaletli davranışlar, güven inşasında kritik roller oynamaktadır. Bu özellikler, yöneticilerin hem personel hem de öğrenciler arasında güvenilir bir figür olarak görülmelerini sağlayabilir.
- Ayrıca, yöneticilerin bu becerileri geliştirmeleri, eğitim alanındaki liderlik modellerinin yeniden şekillendirilmesine yardımcı olabilir. Etkili liderlik becerileri geliştirmek, eğitim yöneticilerinin sadece kriz anlarında değil, günlük operasyonlarda da başarıyla yönetmelerine olanak tanır. Sonuç olarak, güven odaklı liderlik yaklaşımlarının, eğitim kurumlarının daha başarılı ve yenilikçi olmalarını destekleyerek, eğitim alanında sürekli bir şekilde iyileştirme ve gelişmeyi de teşvik edeceği öngörülmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %65, ikinci yazar için %35'tir.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri doküman incelemesine dayalı gerçekleştirildiğinden dolayı etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akyel, Y. (2021). *Yönetim bağlamında adalet ve güven*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Altuntaş, S., & Baykal, Ü. (2010). Örgütsel vatandaşlık düzeyi ölçeğinin hemşirelikte geçerlik-güvenirliliği. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(3), 7-16.
- Arslan, M. M. (2009). Teknik ve endüstri meslek lisesi öğretmenlerinin örgütsel güven algıları. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 5(2), 274-288.
- Bayat, B. (2014). Uygulamalı sosyal bilim araştırmalarında ölçme, ölçekler ve "likert" ölçek kurma tekniği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 1-24.
- Budak, G., & Budak, G. (2004). *İşletme Yönetimi*. Barış Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chung, J. Y., Jung, C. S., Kyle, G. T., & Petrick, J. F. (2010). Servant leadership and procedural justice in the U.S. National Park Service: The antecedents of job satisfaction. *Journal of Park & Recreation Administration*, 28(3), 1-15.
- Currall, S. C., & Epstein, M. J. (2003). The fragility of organizational trust: Lessons from the rise and fall of Enron. *Organizational Dynamics*, 32(2), 193-206.
- Eren, S. S., & Hayatoğlu, Ö. (2011). Etik iklimin satış elemanlarının iş tutumlarına ve iş performanslarına etkisi: İlaç sektöründe bir uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 109-128.
- Ertürk, M. (2021). *Öğretmenlerin okul müdürlerine güvenine etki eden faktörler* (Tez No: 666724) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Eser, G. (2007). *Etik iklim ve yöneticiye güvenin örgüte bağlılığa etkisi* (Tez No: 209182) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.

- Güneş, F. (2016). Eğitimde sorgulamanın gücü. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 188-204.
- İslamoğlu, G., Birsnel, M., & Börü, D. (2007). *Kurum içinde güven: Yöneticiye, iş arkadaşlarına ve kuruma yönelik güven ölçümü*. İnkılâp Kitabevi.
- Kılıçlar, A. (2011). Yöneticiye duyulan güven ile örgütsel adalet ilişkisinin öğretmenler açısından incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 3(3), 33-36.
- Krot, K., & Lewicka, D. (2012). The importance of trust in manager-employee relationships. *International Journal of Electronic Business Management*, 10, 224-233.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- Memduhoğlu, H. B., & Zengin, M. (2017). *Örgütsel güven*. Pegem Akademi Yayıncılık
- Özer, N., Demirtaş, H., Üstüner, M., & Cömert, M. (2006). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel güven algıları. *Ege Eğitim Dergisi*, 7(1), 103-124.
- Özkar, Z. U., & Sağlam Arı, G. (2019). *Örgütlerde güven ve liderlik: Kavramlar-kuramlar-modeller ve uygulama*. Gazi Kitabevi.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Çev.: M. Bütün ve S. B. Demir). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.
- Sharkie, R. (2009). Trust in leadership is vital for employee performance. *Management Research News*, 32(5), 491-498.
- Şişman, M. (2002). *Eğitimde mükemmellik arayışı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Şişman, M. (2018). *Öğretim liderliği*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tokgöz, E., & Seymen, O. A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bir devlet hastanesinde araştırma, *Öneri Dergisi*, 10(39), 61-76.
- Topaloğlu, I. G. (2010). *İşgörenlerin adalet ve etik algıları açısından örgütsel güven ile örgütsel bağlılık ilişkisi* (Tez No: 249144) [Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Toprak, L. S. (2012). *Çatışma yönetme yöntemleri ile yöneticiye duyulan güven arasındaki ilişki: Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma* (Tez No: 325324) [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Yener, S., & Salur S. (2017). Güdüleyici dil ve iç girişimcilik arasında işgören sesliliğinin aracı rolü. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 7(2), 453-466.
- Yılmaz, E. (2006). *Okullardaki örgütsel güven düzeyinin okul yöneticilerinin etik liderlik özellikleri ve bazı değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Yılmaz, E. (2021). Örgütsel güven. S. Özdemir ve N. Cemaloğlu (Ed.), *Örgütsel davranış ve yönetimi* (s. 361-390). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yılmaz, K., & Altınkurt, Y. (2014). Relationship between the leadership behaviors and organizational trust and organizational justice. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 41(1), 12-24.
- Yılmaz, Y. (2022). *Okulun bürokratik yapısı ile okul müdürüne güven arasındaki ilişki* (Tez No: 750929) [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 29-44, Autumn 2024

Dijital Oyun Oynama Amacı ve Özgürlük Üzerine Nitel Bir Çalışma A Qualitative Study on Digital Game Playing Purpose and Freedom

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
03/01/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
17/09/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Sevgi Sevil Özgan Mısırcı

Doktora Öğrencisi

Giresun Üniversitesi

İletişim Fakültesi

İletişim Bilimleri ABD

ozgansevgi2800@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6772-4108

Öz

Dijital oyun kültürü, günümüzde oldukça merak edilen bir araştırma alanıdır. Dijital oyun ile ilgili belki de en çok yanıt aranan soru, "yetişkinler, neden dijital oyun oynar?" sorusudur. Bu araştırma, söz konusu soruya, "özgürlük" temelli bir yanıt aramaktadır. Bireyin, oyun oynama amacını özgürlükle ilişkilendirmekte, dijital oyun oynayan bireylerin, oynama amacı içinde özgürlük isteğinin bir yeri olup olmadığını anlamaya çalışmaktadır. Araştırmada "olgubilim deseni" benimsenmiştir. Bu araştırmada, çalışma grubu seçilirken rastlantısal olmayan (non-probability sampling) amaçsal örneklem kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, oyun oynamayı seven, her oyunu oynayan, belli zamanlarını oyun ile değerlendiren, profesyonel olmayan, yaygın oyuncu türü içinden oluşturulmuştur. Bu araştırmada 1'i kız olmak üzere 8 oyuncuyla görüşülmüştür. Bu katılımcılar, 2023-2024 eğitim -öğretim yılında Giresun Sosyal Bilimler Lisesi'nde okuyan öğrencilerdir. Katılımcıların yaşı, 16-18 yaş aralığındadır. Araştırmada veriler, "derinlemesine görüşme" tekniği kullanılarak toplanmıştır. Görüşme verilerinin analizi ise "betimsel" yöntemle yapılmıştır. Görüşme sonucu elde edilen veriler, "yapısal kodlama"ya tabi tutulmuş, kodlar kategoriye, kategoriler de belirli temalar altına konulup oyuncunun oynama amacı içinde yaşamış olduğu özgürlük deneyimi, kavramsal olarak betimlenmiştir. Sonuç olarak, bireylerin oynama amacı içinde hem "içsel özgürlük" hem de "ontolojik özgürlük" ten gelen amaçlar vardır. Oyuncu, söz konusu amaçlarını, oyunun sistemsel öğeleriyle kurulan ve oyuncuya anlamlı bir oyun deneyimi yaşatan oyun dünyası içinde gerçekleştirir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Oyun, Dijital Oyun, Özgürlük

Abstract

Digital game culture is a field of research that arouses a lot of curiosity today. Perhaps the most sought-after question regarding digital games is the question "why do adults play digital games?" This research seeks an answer to this question based on the concept of "freedom". It attempts to associate an individual's purpose of playing games with freedom, and aims to understand if there is a place for the desire for freedom within the purpose of playing digital games by individuals (gamers). The research adopts a phenomenological design. In this study, purposive sampling was used when selecting the study group, employing non-probability sampling. The study group consists of players who enjoy playing games, play every type of game, spend certain times with gaming, are non-professional, and belong to the common player type known as "gamer". In this research, interviews were conducted with 8 players, one of whom is female. These participants are students studying at Giresun Social Sciences High School during the academic year 2023-2024. The age range of the participants is between 16 and 18 years old. Data in the research were collected using the "in-depth interview" technique. The analysis of the interview data was carried out according to the descriptive analysis methods. The data obtained as a result of the interview were subjected to "structural coding", with codes put into categories, and the categories put under certain themes, to conceptually describe the freedom experience within the player's purpose of playing. As a result, individuals have purposes of playing games stemming from both "internal freedom" and "ontological freedom." The player achieves these goals within the game world, which is established by the systemic elements of the game, and provides the player with a meaningful gaming experience.

Keywords: Traditional Game, Digital Game, Freedom

Atf Bilgisi / Citation Information

Özgan Mısırcı, S. S. (2024). Dijital oyun oynama amacı ve özgürlük üzerine nitel bir çalışma. *Asya Studies*, 8(29), 29-44. <https://doi.org/10.31455/asya.1414169>

GİRİŞ

Dijital oyunlar, 20. yüzyılın ikinci yarısında, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda ortaya çıkmış, günümüzde devasa bir sektöre dönüşmüştür (Kızılkaya, 2010: 62). Dijital oyunun büyük bir sektör olarak ortaya çıkması, küreselleşme sürecinde, bu süreci geliştiren yeni medya imkanlarıyla olmuştur. İnternet tabanlı yeni medya imkanlarını kullanan dijital oyun, günümüzde, sinema sektörü kadar ticari açıdan önemli bir ürüne dönüşmüş (Binark ve Bayraktutan, 2008: 40-41), dijital oyuna olan ilgi her geçen gün artmıştır. 2023 yılında, sadece mobil oyun harcamalarının maliyetinin 108 milyar doları aştığı görülmüştür (Dijital Oyunlar Bilgi Platformu, 2023). Ancak dijital oyun, endüstriyel bir ürün olmakla birlikte bir kültür endüstrisi ürünüdür. Yaratmış olduğu endüstriyel etkinin yanı sıra kültürün diğer öğeleriyle olan etkileşimi oldukça önemlidir (Binark, 2007: 11-12; Akt. Akbulut, 2009: 46).

Oyunun etkileşim içinde olduğu öğelerden biri “özgürlük”tür. Oyun kuramları içinde, özellikle geleneksel oyun kuramlarında, oyun ve özgürlük ilişkisi hem oyuncunun oyun oynama amacı içinde hem de oyunun ontolojik yapısı içinde kuramsal düzeyde incelenmiş bir ilişkidir. Dijital oyuna gelindiğinde ise oyunun özgürlükle ilişkisi çoğunlukla, eylemin fiziksel olarak yapma boyutu olan oynama esnasında, dijital oyunun sunmuş olduğu çok seçenekli yapı karşısında oyuncunun seçimleri üzerinden değerlendirilerek incelenmiştir. Bu konuyla ilgili yapılan en önemli çalışma Kirginas ve Gouscos'un 2016 yılında yapmış olduğu, “Development and Validation of a Questionnaire to Measure Perceptions of Freedom of Choice in Digital Games” adlı çalışmadır. Diğer önemli çalışma ise ülkemizde, 2014'te, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin öncülüğünde yapılan “The Philosophy of Computer Games Conference” na sunulan, Olli Tapio Leino'nun “∞ Min to Oasis of Happiness: Promises of Freedom and Play in Pocket Planes” adlı makalesidir. Söz konusu makale, Kirginas ve Gouscos'un makalesi gibi oyun oynayan bireylerin oynama esnasında yaşamış olduğu özgürlüğe odaklanmaktadır. Oysaki oyun bir eylemdir. Kuçuradi (1996:12-13)'ye göre eylem, sadece fiziksel hareket olarak hayata geçirildiği “yapma” aşamasından oluşmaz. Eylemin, yapmadan önce gelen, fiziksel harekete neden olan amaç/niyet kısmı vardır.

Bu çalışma oyun ve özgürlük ilişkisini, Kirginas, Gouscos ve Leino'nun çalışmalarından farklı olarak, oyuncunun oynama esnasında, ona sunulan seçenekler karşısında yapmış olduğu seçimler üzerinden değil, oyuna başlamadan önce, oyun oynama amacına/nedenine yansıyan özgürlük isteği üzerinden incelemektedir.

Bu çalışma açısından Kirginas ve Gouscos'un ve Leino'nun yapmış olduğu, dijital oyun oynayan bireylerin oyun oynama esnasında yaşadığı özgürlük deneyimini araştıran çalışmaları oldukça önemlidir. Hatta bu çalışmaları daha da geliştirerek, oyun oynayan bireyin oyun oynama esnasında ne türden bir özgürlük yaşadığını derinleştirmek, yaşamış olduğu özgürlük deneyimini betimleyerek oyuna özgü özgürlüğü ortaya koyan bir kavramlaştırmaya varmak gerekir. Ancak böyle bir çalışmaya destek olacak oyuncunun oyun oynama amacında içerilen özgürlük deneyimini de araştırmak gerekir. Böyle bir araştırma, dijital oyun kültürünü araştıran ludolojiden uzaklaşmak değil, bilakis oyun oynama amacında içerilen özgürlük deneyiminin oyunun ontolojik özellikleriyle bağını kurarak anlamaktır. Böyle bir bağın kurulabilmesi için araştırmadan önce, kuramsal çerçevede başta özgürlük kavramı olmak üzere hem geleneksel oyun kuramları içinde hem de dijital oyun kuramları içinde özgürlüğün oyun ontolojisindeki yerini tespit etmek gerekir.

Bu çalışma, dijital oyunu, endüstriyel bir ürün olarak görmekten ziyade, kültürel bir fenomen olarak görmekte, dijital oyunun endüstriyel etkisini bir yana bırakarak, kültürün en kadim olgusu olan “özgürlük” ile bağlantılı bir biçimde incelemektedir. Söz konusu temel bağlamdan hareketle bu çalışma, oyuncunun oyun oynama amacı içinde, özgürlüğün bir yeri olup olmadığını araştırmakta ve bu sorunun yanıtını hem kuramsal düzeyde hem de doğrudan oyuncu deneyimine giderek anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Dijital oyun oynayan bireylerin, oyun oynama amacı içinde özgürlük isteğinin bir yeri var mıdır?
2. Dijital oyun oynayan bireylerin oyun oynama amacı içinde yer alan özgürlük, ne türden bir özgürlüktür?
3. Oyuncunun özgürlük isteğinin gerçekleşmesinde, oyunun ontolojik unsurlarının bir etkisi var mıdır?

Özgürlük Kavramı

Dışarıdaki, sıradan insana genel olarak “özgürlük nedir?” diye sorulduğunda, en yaygın cevap, insanın iradesini kullanarak istediğini yapabilmesi yani insanın istek ve eylemlerinin önünde bir zorlamanın ya da engellenmenin olmama hali olarak tanımlanmaktadır (Bolay, 2016: 217). Bu tanımdan öteye geçilip daha derin, entelektüel bir kavrayış içinde özgürlük kavramının nasıl anlaşıldığına bakıldığında ise araştırmanın yüzünü felsefeye çevirmek, filozofların görüşleri üzerinden özgürlük kavramına nasıl yaklaşıldığını araştırmak gerekir.

Tarihsel bir bakışla bakıldığında özgürlük (eleutheria) kavramına Eski Yunan’da rastlanır. Bu anlamıyla özgürlük Eski Yunan’da, köle olmayan Yunan yurttaşa işaret eder. Sınıfsal bir anlama göndermede bulunur. Söz konusu anlamıyla özgürlük, belli insanlara özgü olan, bedene dayalı işleri yapmaktan muaf olan insanı temsil eder (Wood, 2009: 76-77). Özgürlük kavramının ilk anlamından yola çıkarak Hegel (1995:64), özgürlük bilincinin Eski Yunanla başladığını ancak Eski Yunan’ın köleci düzeni yüzünden tam olarak gelişmediğini dile getirir. Hegel’e göre özgürlük bilincinin Eski Yunan’da gelişmesi, köleci düzenin aşılmasıyla, insanların doğadan eşit ve özgür olduğu görüşünün Helenistik felsefede yaygınlaşmasıyla birlikte olmuştur. Helenistik felsefeyle birlikte özgürlük, genel olarak insanın iradesiyle ilişkilendirilerek, ahlaki alan içinde tartışılan bir kavrama dönüşmüştür.

Helenistik Felsefe deyince akla, Stoacı ve Epikürosçu felsefe akımları gelir. Stoacı felsefeye göre özgürlük, insanın zorunluluğunun bilincine varması ve ona göre eylesidir (Özlem, 2004: 62). Epikürosçu felsefe ise özgürlüğü, insanın zorunluluğuna rağmen, zorunluluğun dışına çıkabilen eylemleri olarak tanımlamaktadır (Gökberk, 1996: 99). Her iki eğilimin özgürlük görüşleri farklı olsa bile her iki özgürlük görüşünde ortak olan nokta, insanın özgürlüğünün bir sınırsızlık, sorunsuzluk hali olarak görülmemesi, insanın eylemlerine doğadan gelen bir zorunluluğun eşlik etmesidir. Dolayısıyla her iki görüş, insanın özgürlüğünü, sınırsızlık içinde tanımlanmamaktadır. Hatta her iki görüş, insanın ontolojik olarak bir zorunluluk hali içinde olduğunu ve insanın özgür eylemlerinin bu zorunluk hali içinde şekillendiğini ileri sürmektedir.

Zorunluluğa rağmen insanın özgür olduğunu söyleyen bu yaklaşım, bu araştırmada, “ontolojik özgürlük” olarak nitelendirilmektedir. Bu anlamda Stoacı ve Epikürosçu öğretilerin özgürlük görüşü ve yararçı etik içinde yer alan Thomas Hobbes, John Locke ve belirlenimci etik içinde yer alan Spinoza ve Hegel’in özgürlük görüşlerine “ontolojik özgürlük” görüşleri denecektir. Çünkü Helenistik felsefeye başlayan ve modern zamanlarda kendini yararçı ve belirlenimci etik anlayışında sürdüren görüş, özgürlüğü doğadan gelen zorunluluk karşısında insanın aldığı tavır üzerinden yorumlamakta, özgürlüğü hep ontolojik bütün içinde düşünerek tanımlamaktadırlar. Bu anlamda ontolojik özgürlük, her daim insan eylemlerine eşlik eden doğadan gelen bir zorunluluğun olduğunu kabul eden ama zorunluluğa rağmen insanın özgürce eyleyebileceğini alanı arayan görüşleri ifade eden çerçeve bir kavramdır (Özlem, 2016). Ontolojik özgürlükte, bir zorunluluk olsa bile yine de her şeyin belirlenmediği bir varlıksal alanın olduğu kabul edilir. Bu varlıksal alan, iradi bir varlık olan “insan”dır.

Modern özgürlük görüşlerine ontolojik özgürlük bağlamı açısından bakıldığında ise akla ilk gelen eğilim, Epikürosçu özgürlük anlayışını takip eden, zorunluluk içinde insanın özgürlüğünü arayan Thomas Hobbes, John Locke gibi faydacı etik anlayışının özgürlük çizgisidir. Bu çizgi, insanın beden yanına referans vererek, insanın doğayla bir uyumsuzluk içinde olmadığını, hatta insanın doğadan özgür olduğunu varsayar. Bu görüşe göre insanı sınırlayan, belirleyen, insanın doğasından gelen zorunluluklar değil; yine aynı zorunluluklara göre eyleyen, isteyen başka bir insandır. Bu görüş özgürlüğü, dış engellerin yokluğu şeklinde tanımlar. Dış engel ise başka bir insandır. Bu görüşe göre insanın doğadan gelen istekleri, arzuları dış bir neden değil, içten gelen isteklerdir. İnsan söz konusu istekleri, hayata geçirebildiği oranda özgürdür. Hobbes (2005:154-155) “Leviathan” adlı eserinde özgürlüğü, hareketin önündeki dış engellerin yokluğu olarak tanımlar ve insanın doğadan gelen isteklerini iç bir zorunluk olarak görür. Dolayısıyla Hobbes düşüncesinde insanın doğadan gelen istekleri, bir zorunluluk olsa bile özgürlüğü engelleyen bir faktör değil; bilakis doğadan gelen iç zorunluluklardır. Fakat söz konusu özgürlük, insanın canının istediğini yapması şeklinde bir özgürlük değildir. Canının istediğini yapmak bu görüşte, insanın isteyerek ve bilerek kendi doğadan gelen haklarını daha üstün bir güce, insanların bir araya gelerek oluşturdukları kültürel bir yapıya bıraktığı oranda gerçekleşmekte; dolayısıyla içten gelen isteğin tatmini, bireyin kendi oluşturduğu bir zorunluluk içine girmekten geçmektedir.

İnsanın doğadan gelen bir zorunluluk içinde olduğunu söyleyen, insanın özgürlüğüne ontolojik bir temelden hareketle yaklaşan bir başka yaklaşım ise belirlenimci bir etik anlayışa sahip olan Spinoza ve Hegel’in özgürlük anlayışdır. Bu yaklaşım, Stoa felsefesinden etkilenmiştir. Filozoflara göre özgürlük,

insanın zorunluluğunun bilincine varması ve ona göre istemesidir (Özlem, 2004: 98). Örneğin Spinoza (2007: 20)'ya göre özgürlük, insanın bedenden gelen zorunluluklara karşı insanın ruhunu etkin kılmak, aklın duygulara egemen olmasıdır. Akıl sayesinde insan onu saran nedenleri bilir ve o nedenlere zorunlu bir biçimde uyar.

Bu iki modern özgürlük görüşü, özgürlüğü, insanı saran ontolojik zorunluklar dışında görmez. Özgürlüğü, insanı saran ontolojik yapıyla ilişkilendirir; o yapı içinde insanın özgürlüğünü arar.

Ontolojik özgürlüğün yanı sıra, insanı saran ontolojik zorunlukları vurgulamayan, başka özgürlük görüşleri de vardır. Hannah Arendt bu tip özgürlük görüşlerine “içsel özgürlük” der. Arendt (1996: 197-199) “içsel özgürlük” kavramını, insanların dış zorlamalardan kaçıp sığınabilecekleri ve kendilerini içinde özgür hissedebildikleri bir alana karşılık olarak tanımlar. Diğer ontolojik görüşlerden farklı olarak “içsel özgürlük”, insanın içeriden dışarıya kaçışı değil, dışarıdan içeriye doğru kaçışını ifade eder. Her ne kadar Arendt bu özgürlük anlayışını eleştirse de bu çalışma açısından “içsel özgürlük” kavramı, “ontolojik özgürlük” gibi dijital oyun oynayan bireylerin özgürlük deneyimlerini anlamak için oldukça kullanışlı bir kavramdır. Bu bağlamda insanın dünyadan kaçarak sığındığı bir alan olarak iç alan, siyasetle bağlantılı değildir. “İçsel özgürlük”, insan için somut dünyadan bir kaçış, toplumsallığın zorunluluklarının giremediği bir özgürlük alanı olarak ifade edilir.

Sonuç olarak insanın özgürlük bilincinin tarihi, aynı zamanda insana eşlik eden zorunluluğa karşı özgürleşme ve özne olmanın serüvenidir. Doğa karşısında var olma mücadelesiyle kendi dünyasını oluşturan insan, kendi dünyasındaki mücadelesiyle de insansal ve toplumsal olarak var olmaktadır. Bu anlamda daha çok pratik olarak insanın doğal, toplumsal ve siyasal zorunlulukla mücadelesinde dönüşen ve biçimlenen özgürlük, teorik anlamını insanın bireysel bilinçliliğinde bulmaktadır (Coşkun, 2020: 11). Veysel’in (2005: 2) ifade ettiği gibi bugün özgürlük sorunu aynı zamanda bir özgürleşme sorunudur. Bireyin kendini kendi olmaktan uzakta tutan gerek maddi gerekse de manevi engellerden, zorunluluklarından kurtarması ve özgürleşmesidir. Bugün tartışılması gereken asıl sorun ise özgürlüğün ne olduğu değil, bireyin özgürleşmesinin olanak ve koşullarının ne olduğudur. Ancak, bu tartışma, kendini çok farklı kimliklerle tanımlayan, çok farklı yönleri olan bugünün bireyi üzerinden yapılmalı, İlkçağ ve modern zamanların akıl ve beden ikiliği içinde tartışılan insanın ötesine geçilmeli ve özgürlük, sadece belli alanlara sıkıştırılmamalıdır. Bu tartışmaya dijital oyun oynayan birey üzerinde bakıldığında ise dijital oyun oynama pratiği, özellikle oyun oynayan genç bireyin kendini tanımlarken kullandığı kimliğinin bir parçası, hatta çok büyük orandan bugünün bireyinin sosyalleşmesinin önemli unsurlarından biri olmaktadır. Ayrıca günümüzde, oyun ve gerçek yaşam eskisinden daha fazla iç içe geçmekte, birey oyun dünyasını tabletle, PC ile cep telefonu ile beraber yanında taşımakta, istediği zaman bireysel istediği zaman diğer kişilerin de olduğu takım oyunları oynayabilmektedir. Bunun da ötesinde günümüz bireyi, toplumsal yaşama, siyasal düzenlere ve bu düzen içinde yaşadığı hak kayıplarına bile dijital dünya ve dijital oyun kapsamında itiraz etmektedir. Bu anlamda dijital oyun, sadece bireysel değil, toplumsal bir özgürleşim aracına dönüşmektedir

Geleneksel Oyun Kuramlarında Oyununun Ontolojik Unsurları

Ontoloji kavramı, bir şeyi o şey yapan temel özellikleri ifade eder. Geleneksel oyun kuramları başlığı altında işleyeceğimiz kuramlar, 20. yüzyılda ortaya çıkmış, oyuna, oyunun insan yaşamındaki işlevi üzerinden değil; oyunu, “...kendi değerine ve derecesine sahip bir yaşam içtepsi olarak onaylayan...” (Fink, 2015: 9) kuramlardır. Bu anlamda söz konusu kuramlar, oyunu, oyun yapan özellikleri yani oyunun ontolojisini ortaya koymaya çalışan kuramlardır. Bu kuramlara yakından bakıldığında ise akla gelen ilk düşünür, Johan Huizinga’dır,

Huizinga (2018: 21-22), insanı “homo ludens”, oyun oynayan insan olarak nitelendirir ve oyun üzerinden uygarlığı anlamaya çalışır. O’na göre oyun, kültürün herhangi bir ögesi değil; aksine kültürü yaratan temel bir unsurdur.

Huizinga (2018:21-22)’ya göre oyun, belli kuralları ve hedefleri olan bir sistemdir. Bir oyunda kurallar, oyun evrenini oluşturur. Oyun evreni, gündelik hayattan yerellik ve süre açısından farklıdır. Oyun, belli bir zamanda ve belli bir mekânda oynanır. Söz konusu durum oyunu, kendine ait zaman akışı olan anlamlı bir bütünlük içine sokar. Oyunun kendine özgü bir ritmi, kendine özgü bir zamanı vardır. Oyunun belli aralıklarla tekrarlanan ritmi, oyuna özgü olan “zamansallığa” gönderme de bulunurken; oyunun sınırları belirlenmiş bir mekânda oynanması ise oyuna özgü “gerçekliğe” göndermede bulunur.

Oyun ontolojisi üzerine çalışan bir başka düşünür ise Roger Caillois’dır. Caillois’ye (2001:7) göre oyun evrenini yaratan temel unsur, “kurallar”dır. Oyun esnasında gündelik hayatın karışık yasaları,

oyunun oynanmasını belirleyen kesin, istisnasız kurallarla yer değiştirir. Bu anlamda oyun evreni, gerçek evrende olduğu gibi belli bir zamanda, belli bir mekânda, belli kurallara göre belirlenen ontolojik olarak sınırları olan bir evrendir.

Oyun ontolojisini açığa çıkaran bir başka düşünür ise Bernard Suits'dir. Suits (1967) oyunu, şu şekilde tanımlar: *“Bir oyun oynamak, yalnızca izin verilen araçları kullanarak, belirli bir durumu ortaya çıkarmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktır. Kurallar bir sınır getirir ve bu sınırın oyuncu tarafından kabul edilmesinin tek nedeni, bu kuralların oyunu mümkün kılmasıdır.”* (1967: 148)

Suits oyun tanımında, oyunun sadece bir yapma olmadığını, amaçlı bir etkinlik olduğunu dile getirir. Bu anlamda oyun bir eylemdir. Çünkü eylem amacı ve sonucu olan bir etkinliktir (Kuçuradi, 1996: 12-13). Suits'in oyun tanımında öne çıkan bir başka unsur ise oyunun belirli kurallara bağlı olmasıdır ve kuralların aynı zamanda oyunda izin verilen araçları belirliyor olmasıdır. Oyun oynamak, kuralların oyuncu tarafından bilinmesi, kabul edilmesi ayrıca oyunun izin verdiği araçların kullanılmasıyla mümkündür.

Sonuç olarak yukarıdaki bilgiler ışığı altında denilebilir ki, her üç düşünür açısından, oyunu oyun yapan temel özellikler, oyunun amacı, kuralı ve araçlarıdır. Bu üç unsur, oyun evrenini kuran, oyuncuyu oyun alanı içine sokan temel ontolojik unsurlardır. Ludoloji açısından söylendiğinde ise bu unsurlar, her bir oyunda geçerli olan biçimsel unsurlardır. Söz konusu biçimsel unsurlar, oyun evrenini kurduğu gibi, oyuncunun özgürlük deneyimini doğrudan belirlemektedir. Çünkü insanın özgürlüğe dair fikri ya da bilinci, insanı çevreleyen ontolojik bütünden bağımsız değil, o bütün içinde gelişen, o bütün içinde anlamını bulan bir durumdur.

Geleneksel Oyun Kuramlarında Özgürlüğün Yeri

Geleneksel oyun kuramcıları içinde oyun ontolojisinden kopmadan özgürlüğe yer veren ilk kişi Johan Huizinga'dır. Huizinga (2018: 18)'ya göre oyun, gönüllü bir etkinliktir. Emirlerle bağlı oyun, oyun değildir. Çocuklar ve hayvanlar oynamaktan zevk aldığı için oynarlar ve özgürlükleri tam da buradan gelir.

Huizinga açısından özgürlük, oyunu oyun yapan bir özelliktir. Huizinga, oyunun gönüllülük vasfıyla özgürlük arasında doğrudan bir ilişki kurar ve oyunun, oyuncuya vermiş olduğu özgürlük hissini, zevkin bir sonucu olarak görür. Temelinde zevkin olduğu oyun, gönüllü bir etkinlik olarak ve oyuncunun istediği zaman girip istediği zaman bırakabileceği bir faaliyet olduğu için yani bir dış zorunluluğa tabi olmadığı için özgürlüktür. Huizinga (2018) bu durumu, şu şekilde dile getirir: *“Oyun her an ertelenebilir. Oyun fiziksel bir zaruriyet veya ahlaki bir ödev tarafından dayatılmış değildir. Oyun asla bir görev değildir. Boş zaman”* içinde serbestçe oynanır. *Oyun ancak kültürel bir işlev olarak kabul edildiği zaman mecburiyet ve görev gibi kavramlarla ilintili hale gelir.”* (2018:19)

Huizinga düşüncesinde oyun, aynen Thomas Hobbes ve John Locke'un özgürlük anlayışında olduğu gibi herhangi bir dış müdahale olmaksızın, oyuncunun oyuna gönüllü bir şekilde katılmasıdır. Huizinga oyunun gönüllü bir etkinlik olma özelliğini vurguladıktan sonra, oyunun belli bir zorunluluğa dayalı, kurallı bir yapı olduğunu, oyundaki özgürlüğün ise oyuna başlamadan önce oyuncunun niyeti içinde beliren bir serbestlik duygusu olduğunu ifade eder. Bu anlamda Huizinga (2018)'ya göre oyun, *“Ciddi olmadığı için gayet bilinçlice 'sıradan' hayatın dışında duran ama aynı zamanda oyuncuyu tamamen içine çeken serbest bir etkinlik. Oyun her tür maddi çıkar ve yarardan arınmış bir etkinliktir. Bu etkinlik belirli kurallar doğrultusunda uygun zaman ve mekân sınırları içinde ve bir düzen dahilinde icra edilir.”* (2018: 26)

Oyunun kurallarının olması oyunun özgürlükle olan bağına koparmaz. Bir oyunda kural, oyuna dışarıdan dayatılan bir şey değil, oyunu oyun yapan, fiziksel dünyadan ayrı bir geçekliğin içinde oyuncunun kendini kaybedebildiği, oyunun gerçekliğini yaratan unsurdur.

Roger Caillois (2001) düşüncesinde ise oyunu oyun yapan altı temel unsur vardır ve söz konusu unsurlar içinde özgürlük oldukça önemlidir:

- Özgürlük: Oynamanın zorunlu olmaması. Şayet oyun zorunlu olsaydı, bir eğlence olarak, oynama cazibesini ve neşe özelliğini kaybederdi.
- Ayrışıklık: Oyunun önceden tanımlanmış, sabitlenmiş yer ve zaman sınırları içinde sınırlandırılmış olmasıdır.
- Belirsizlik: Gidişatı belirlenemeyen, sonuca önceden ulaşılabilen ve yenilikler için oyuncunun inisiyatifine bırakılmış kimi özgürlükler/ serbestlikler

- Verimsizlik: Oyun ne mal ne zenginlik ne de bu türden yeni şey yaratmaz. Oyuncular arasında mülkiyet değişimi olur ve genellikle oyun, başlangıcında geçerli olan duruma benzer bir durumla biter.
- Kurallarla yönetilir: Oyun, olağan yani gündelik yaşamın kurallarını askıya alan ve sözleşme altında tek tek önemli olan yeni yasalar oluşturur.
- -Mış gibi yapmak ya da inandırıcı kılmak: Oyununun bu özelliği, özel bir farkındalık eşliğinde ikinci bir gerçeklik ya da gerçek hayata karşı özgür bir gerçek dışı yaratır. (2001: 9-10)

Caillois (2001:6) düşüncesine göre oyun, eğlenceli, zevkli, iradeye dayalı, özgür bir etkinlik olarak tanımlanır. Biri bir oyun oynamaya zorlandığında, oyun olmaktan çıkar. Oyun gönüllü bir etkinliktir. Şayet biri oyuncuyu oynamaya zorlarsa oyun, oynayanın kurtulmak için can atacağı, zorunlulukla yapılan, sınırlandırılmış bir angaryaya dönüşür. Oyun sadece bir zorunluluk ya da bir buyruk olursa, oyun temel karakteristiğini kaybeder. Bir oyuncu kendini spontane bir şekilde, özgür seçimiyle ve zevki için oyuna adar. Oyun, oyuncunun somut gerçeklikten uzaklaştığı, aylakça yalnızlık içinde meditasyon yapabildiği, tamamen boş zamanını geçirmek veya yaratıcı bir etkinlik içine girebileceği, özgür seçime dayalı bir etkinliktir. Oyun oynamak, oyuncunun istekli olduğu ve oyuncunun sorumluluktan, rutinden kaçarak, kendini yorucu ve sürükleyici bir eğlenceye bıraktığı zaman oyun olur. Oyun için her şeyden önemlisi, “oyuncunun artık oynamıyorum” diyerek özgürce oyundan ayrılabilmesidir.

Caillois’ın oyun kuramında, oyundan alınan zevkin özgürlükle bir ilişkisi vardır. Bu zevki veren, oyuncunun oyun etkinliğine gönüllü bir biçimde, dış bir zorlama olmaksızın katılmasıdır. Caillois aynen Huzinga gibi özgürlüğü, Thomas Hobbes’un ve John Locke’un bakışı üzerinden okur, herhangi bir dış müdahalenin olmaması olarak tanımlar. Caillois’ın oyun kuramında önemli olan yan, oyunda, zevkin özgürlükten gelmesidir. Oyun özgürce oynandığı için zevklidir. Caillois, oyunun sonucundaki belirsizliği bir özgürlük olarak ifade eder ve zevk ilişkisini daha fazla öne çıkarır. Ayrıca oyunun –mış gibi yapmak özelliğinin, özel bir farkındalık eşliğinde, ikinci bir gerçeklik ya da gerçek hayata karşı özgür bir gerçek dışı yaratıldığını söyleyerek, oyun ve özgürlük ilişkisini araştıran araştırmacının gözlerini, oyunun ontolojik gerçekliğine çevirmesini sağlar. Caillois’ın kuramında oyunun ontik yapısıyla özgürlük arasında bağ kurulması, ontolojik manada bir özgürlüğün, oynayan bireyin özgürlük isteminde içerildiğini gösterir. Bu durum aynı zamanda, oyun evreninin sunduğu gerçeklik içinde, aylakça yalnızlığıyla dolaşan, içsel özgürlüğünü arayan oyuncuyu doğurur.

Dijital Oyun Kavramına İlişkin Tartışmalar

Geleneksel oyun, insanlık tarihi kadar eski hatta kültürü de aşan bir olgu iken dijital oyunlar, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış oldukça yeni bir oyun türüdür. Dijital oyun, bilgisayar oyunları, video oyunları, elektronik oyunlar şeklinde ifade edilen, atari, konsol oyunları, PC oyunları ve mobil oyunlar gibi farklı donanımlarla oynanabilen, geleneksel oyunlarla benzer özelliklere sahip, ama geleneksel oyunlardan yeni medya imkanlarının oyuna dahil edilmesiyle farklılaşan bir oyun türüdür (Binark ve Bayraktutan, 2008: 42-43).

Kültürel bir edim olarak oyun çalışmaları (game studies) kapsamında dijital oyun üzerine yapılan ilk çalışmalar, 2000’li yıllarda, sektörün gitgide büyümesiyle birlikte olmuştur. 2000’li yıllarla birlikte dijital oyun, kültürel çalışmalarla ilgilenen akademisyenlerce araştırılmaya başlanmıştır (Bayraktutan, 2009: 329). Bu yıllarda dijital oyun çalışmalarını karakterize eden gelişme, dijital oyunları tanımlamaya çalışan “ludoloji” adlı disiplinler arası bir bilimsel etkinlik alanının doğmasıdır (Akbulut, 2009: 25).

Ludoloji alanında yapılan temel tartışma, “dijital oyunların geleneksel oyunlardan farkı var mıdır, yoksa dijital oyunlar geleneksel oyunların uzam değiştirmiş yeni bir boyutu mudur?” (Binark, 2009: 42) sorusunu içerir. Bu soru, dijital oyun kavramını tanımlamaya, sınırlarını çizmeye çalışan bir sorudur. Bu soruya verilen yanıtlar, oyun çalışmalarında iki ayrı kutbu temsil eden, ‘ludoloji’ ve ‘narratoloji’nin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ayrımda ‘ludoloji’, oyun biçimini başlı başına bir şey olarak analiz etmek gerekir düşüncesini savunurken, ‘narratoloji’ ise oyunların anlatı olarak incelenmesi gerektiğini savunur (Demirbaş, 2017: 353). Fakat her iki yaklaşımın ortak özelliği, dijital oyunu, “etkileşimli” bir metin olarak görmesidir.

Dijital oyun ve özgürlük sorunu açısından “etkileşim” kavramı önemli bir kavramdır. Ancak etkileşim kavramına geçilmeden önce, “ludoloji” perspektifi üzerinden dijital oyunun temel, biçimsel özelliklerini incelemek gerekir. Başta da söylendiği gibi dijital oyun oynayan bireylerin yaşamış olduğu

özgürlük deneyimi, oyunun ontolojik özelliklerinden bağımsız değil, oyunun ontolojik özellikleriyle yakından ilişkilidir. Oyunun ontolojik özellikleri, oyun oynayan öznenin gerek oyun oynama esnasında yaşadığı gerekse de oyun amacıyla barındırdığı özgürlük isteğini doğrudan etkiler.

Dijital Oyunun Ontolojik Özellikleri

Geleneksel oyun kuramları kısmında oyunu oyun yapan özelliklerin, kural, amaç ve araç olduğu dile getirilmiştir. Bu unsurlar aynı zamanda her oyunda bulunan biçimsel unsurlardır. Aynı unsurların dijital oyundaki karşılığı, oyunun sistemsel unsurlarıdır. Her oyun esnasında bir sistemdir. Sistem karşılıklı ilişki içinde olan öğelerden (element) oluşur. Dijital oyun sisteminin “kural, hedef, mekanik, ortam ve elementler”den oluşan 5 temel unsuru vardır (Samur, 2016: 12).

Bir oyunda kurallar Samur (2016:12)’a göre kurallar, oyuncunun oyun dünyası içinde ne yapması ve nasıl davranması gerektiğini söyler. Oyunda hedefler, oyun oynama esnasında ulaşması gereken büyük ya da küçük hedeflerdir. Mekanikler ise bir oyunda, oyuncunun hedef ve kurallara uygun biçimde oyun boyunca gerçekleştirdiği eylemleri ifade eder. Örneğin, atlama, zıplama, tünellerden geçme vd. Bir oyunda elementler, oyunu oluşturan avatarlar, engeller, ödüller gibi parçalardır. Ortam ise oyunun bütün unsurları tutan ve kapsayan zemindir.

Dijital oyunda, oyunun sistemsel özellikleri aynen geleneksel oyunda olduğu gibi oyun dünyasını kuran ve oyuncuyu belirleyen özelliklerdir. Ancak bir oyun dünyasının kurulması, Salen ve Zimmerman (2005:60)’a göre sadece sistem öğelerinin gelişi güzel bir araya getirilmesinden oluşmaz. Söz konusu sistem unsurları anlamlı bir oyun bağlamı içinde karşılıklı bir ilişki içinde oluşur. Anlamlı oyun (meaningful play), oyunculara oyun deneyimi yaşatabilen oyundur.

Salen ve Zimmerman (2005)’a göre anlamlı oyun, aynı zamanda başarılı bir oyundur ve başarılı bir oyunun ölçütleri vardır:

- Başarılı bir oyun, oyunun sonucunu, oyuncuya algılayabileceği şekilde iletmelidir.
- Başarılı bir oyun bütünlük bir yapıya sahip olmalıdır. Bütünleşmek, eylem ile sonuç arasındaki ilişkinin, oyunun büyük yapısıyla entegre olmasıdır. (2005: 61-62)

Oyun oynarken oyuncuya bilgi vermek, özellikle çok büyük haritalı oyunlarda oldukça önemlidir. Çünkü dijital oyunda, oyuncunun başarılı olabilmesi için çok fazla verinin oyuncuya açıkça verilmesi gerekir. Böylece oyuncu eylem ile sonucu arasındaki ilişkiyi kurar ve oyun dünyasıyla bütünleşir. Bu durum aynı zamanda oyuncunun oyun dünyası içine girip anlamlı bir oyun oynamasını sağlayan “etkileşim”i doğuran faktördür. Bu anlamda “etkileşim”, tasarım, sistem öğelerinin yanı sıra anlamlı oyun bağlamı için olmazsa olmaz bir özelliktir (Salen, Zimmerman, 2005: 62-63).

Etkileşim (interactivity) ve Özgürlük İlişkisi

Anlamlı oyun tasarımını oluşturan temel unsurlardan biri “etkileşim”dir. Dijital oyunda etkileşim, oyun oynayan öznenin bir oyunda, seçimler yapması, seçimleri doğrultusunda ilerlemesi, oyunun sonuçlarından oyuncu öznenin bilgi sahibi olması ve oyuncunun bir sonraki adımı, oyununun sonuçlarına göre atmasıdır (Garite, 2003). Bu anlamda dijital oyunda en temel etkileşim unsuru “seçim”dir (Kirginas ve Gouscos, 2016). Oyuncu için oynamak, anlamlı şekilde tasarlanmış bir oyun sistemi içinde seçimler yapmaktır. Seçim ise insanın iradesiyle ilgili, doğrudan özgürlüğü ilgilendiren bir konudur. Seçimin olduğu yerde özgürlükten söz edilebilir. Bu anlamda seçim, özgürlüğün şartıdır (Adugit, 2013).

Sonuç olarak, dijital oyun oynarken birey, bir seçim yapar ve bu seçimin oyuna özgü olması için herhangi bir dış müdahale olmadan özgürce yapılmasına bağlıdır. Oyuncu herhangi bir dış müdahale olmadan, herhangi bir zorlama olmaksızın oyun oynamayı seçer. Bu durum büyüklü oyun dünyasının kurulması açısından gerekli ama yeterli değildir. Bir oyunun oyuncu tarafından sürdürülmesi, oyuncunun anlamlı bir oyun bağlamında oyunla bütünleşmesine bağlıdır. Bu bütünleşme sadece oyuncunun oyun dünyası içinde ona sunulan seçenekler içinde seçmesiyle değil, seçenekler de dahil olmak üzere, oyun sistem unsurlarının oyuncunun oyuna başlamadan önceki oyun oynama amacına yanıt vermesiyle mümkündür.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, “nitel araştırma” yöntemini benimsemektedir. Nitel araştırma yöntemi, fenomenolojik (yorumsamacı) bilim anlayışına dayalı bir yöntemdir. Bu yöntem, insanların gerçekliği

anlamlandırma biçimlerini ve deneyimlerini derinlemesine araştırmayı hedefler. Söz konusu hedef doğrultusunda nitel araştırma yöntemi, araştırdığı konuyu, keşfetmeye, anlamaya ve betimlemeye çalışır. Yönlendirici olmayan bir araştırma planına sahip olan nitel araştırma yöntemi, kalitatif veri toplama tekniğine dayanır (Kümbetlioğlu, 2021:33-51).

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan “olgubilim” deseni kullanılmıştır. Olgubilim araştırılan olgu ile ilgili bilgiler elde etmek için olguyu deneyimleyen bireylerin görüşüne başvuran bir desendir (Çapar ve Ceylan, 2022). Yapılan bu araştırmada, oyuncunun oyun oynama niyeti içinde bir özgürleşme isteğinin olup olmadığını anlamak için oyuncunun deneyimlerine yönelmekte, kültürel bir olgu olan özgürlüğü, oyuncunun görüşlerine başvurarak anlamaya çalışmaktadır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, dijital oyun oynamayı seven, bunu sosyal etkinliklerle kıyaslamayan, her oyunu oynayan, belli zamanlarını oyun ile değerlendiren, profesyonel olmayan, yaygın oyuncu tipinden (Kaplan, 2009: 225) bireyler oluşturmaktadır. Bu araştırmada, çalışma grubu seçilirken rastlantısal olmayan (non-probability sampling) amaçsal örneklem kullanılmıştır. Amaçsal örneklem, küçük bir örneklem içinde, belirli bir kriter veya özelliğe bağlı olarak seçilen birey ve gruplardan oluşan bir örneklemdir (Kümbetlioğlu, 2021:99).

Bu araştırmada 1’i kız olmak üzere 8 oyuncuyla görüşülmüştür. Bu katılımcılar 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Giresun Sosyal Bilimler Lisesi’nde okuyan öğrencilerdir. Katılımcıların yaşı 16-18 yaş aralığındadır. Katılımcılar günlük 1-2 saat oyun oynayan, hafta sonları ise 3-5 saat oyun oynayabilen oyuncularından oluşmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada kullanılan veri toplama aracı, üç sorudan oluşan yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla gerçekleştirilen görüşmedir. Yarı yapılandırılmış sorular esneklik, katılımcılardan spesifik veriler toplanır ve ankette olduğu gibi önceden belirlenmiş soru ifadeleri ve cevap ifadeleri yoktur (Topsümer ve Sağlam, 2019: 494).

Bu tekniğin seçilmesinin nedeni, araştırma probleminde içerilen değişkenlerden birinin özgürlük olmasıdır. Özgürlük, içsel deneyime konu olabilecek bir olgudur. Bireyin oyun oynama niyetinde içerilen özgürlük arzusu, doğrudan bireye gidip deneyimlediği duygu ve düşüncelerini bireyin diliyle anlatması, bu sorunun daha ayrıntılı ve derinden kavranılmasını sağlar. Diğer bir nedeni ise bu konuyla ilgili yapılan araştırmaların çok az olmasıdır. Bu yüzden derinlemesine yapılan görüşmeler alanın keşfedilmesini sağlamaktadır.

Bu araştırma, dijital oyun oynayan bireylerin oyun oynama amacında içerilen özgürlük deneyimini anlamak için 3 soru sormuştur. Literatür göz önüne alınarak hazırlanan sorular ise aşağıdaki gibidir:

- a) Dijital oyun kavramı size ne anlam ifade etmektedir?
- b) Dijital oyun oynama amacınız nedir?
- c) Bir oyunu oyun yapan özellikler nedir?

Verilerin Toplanması

Araştırma için öncelikle, Giresun Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu kararı ile 27.09.2023 tarihli, 84103419 sayılı Milli Eğitimi Müdürlüğü araştırma izni alınmıştır. Ardından araştırmaya katılanların sözlü onamları alınarak araştırmaya başlanmıştır. Araştırmada görüşme tekniği kullanılmıştır. Tüm katılımcılarla görüşmeler, görüşmecilerin ders akışını etkilemeyecek şekilde, yüz yüze yapılmıştır. Görüşmelerin süresi ortalama 30-40 dakika olup tüm görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler gerçekleşmeden önce katılımcılara hem görüşmenin içeriği hakkında hem de görüşme sonunda elde edilen verilerin gizliliği hakkında bilgiler verilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada veriler, betimsel analiz yöntemine göre çözümlenmiştir. Bir nitel çalışmada sorulan sorular “nedir?” sorusuna verilen yanıtları çözümlüyorsa, yapılan analiz, betimsel analizdir. Görüşme çözümlerindeki verilerin özgün biçimlerine sadık kalınarak, bireylerin söylediklerinden yola çıkılarak, öncelikle kodlanmıştır. Bu çalışmada “yapısal kodlama” kullanılmıştır. Yapısal kodlama, görüşmeyi çerçeveye alan araştırma sorusu ile ilgili veri parçasına içerik temelli ya da araştırmanın konusunu yansıtan

bir kavramsal ifadeyi etiketlemektir. Bu kodlama özellikle yarı yapılandırılmış görüşmeler ve keşfedici incelemeler için kullanılan, hemen hemen her tür araştırmaya uygun bir yöntemdir (Saldana, 2023:98).

Sorulan her bir soru, üç yapısal kod altında analiz edilmiştir. İlk soruya verilen yanıtlar “dijital oyunun anlamı”, ikinci soruya verilen yanıtlar “oyuncunun oynama amacı”, üçüncü soruya verilen yanıtlar ise “oyunu oyun yapan özellikler” şeklinde yapısal kodlara ayrılmıştır. Her bir yapısal kod ise kendi içinde kodlara ve alt kodlara ayrılarak analiz edilmiştir. Yapısal kod içinde ayrıştırılan verilerin frekansları alınmış, çalışmanın problemi doğrultusunda en yüksek frekansa sahip kodlar, kategorilere ayrılmış ve kategoriler ise bu çalışmanın problemi doğrultusunda belli başlı temalar altına yerleştirilmiştir. Dijital oyun oynayan bireylerin oynama amacı içinde yer alan özgürlük istemi 4 tema üzerinden saptanarak analiz edilmiştir. Analiz kapsamında elde edilen bulgular tablolaştırılarak, öncelikle iddialar\kuram kısmında sorulara bağlı olarak parçalı bir biçimde tabloda gösterilmiş, ardından ise sonuç kısmında, her bir soruda temaya bağlı olarak ortaya çıkan iddia\kuram birleştirilerek bir sonuca varılmıştır.

Görüşmeye katılanlar, (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8) olarak kodlanmıştır.

Etik Kurul Beyanı:

Kurul Adı: Giresun Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu
Karar Tarihi: 03.05. 2023
Belge Numarası: 154412

BULGULAR

Bu bölümde yapılan araştırma sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucunda ulaşılan bulgular yer almaktadır. Elde edilen verilerin çözümlenmesi sonucunda ulaşılan bulgular araştırmanın alt amaçlarına uygun olarak sunulmuştur.

Birinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Çalışmanın birinci alt amacı, dijital oyun oynayan bireylerin, oyun oynama amacı içinde özgürlük isteğinin bir yeri olup olmadığını anlamaktır. Bu alt amaç doğrultusunda sorulan soru ise “katılımcılara göre dijital oyun nedir?”. Bu soruya verilen yanıtların kod tablosu ve yanıtların frekans değeri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Dijital Oyunun Anlamına İlişkin Kodlar ve Frekans Değerleri

Yapısal Kod	Kodlar	n	Katılımcılar
Dijital Oyunun Anlamı	Farklı Bir Dünya	3	K1, K2, K5
	Zaman Geçirme Aracı	3	K8, K3, K4
	Kafa Dağıtıcı Etkinlik	2	K4, K5
	Eğlendiren Bir Araç	2	K3, K6
	Sektör	2	K3, K8
	Dijital Bir Araç	2	K1, K4
	Sosyalleştiren Bir Araç	2	K6, K3
	Öğretici Bir Alan	1	K8

Tablo1’de dijital oyunun anlamına ilişkin verilen yanıtlara ait kod ve frekans tablosuna bakıldığında, öncelikle oyuncular dijital oyunu, sistem ve tasarım unsurları üzerinden değil, oyun oynama nedeni ve oyun oynama esnasında yaşadıkları deneyim üzerinden tarif ettikleri görülmektedir. En çok dile getirilen yanıt, “farklı bir dünya” şeklinde kodlanan yanıt ile “zaman geçirme aracı” olarak kodlanan yanıtlardır. Bu yanıtlardan sonra ise aynı frekansa sahip “kafa dağıtıcı dünya” şeklinde kodlanan yanıt, “eğlendiren bir araç” yanıtı, “sektör”, “dijital bir araç” ve “sosyalleştiren bir araç” yanıtı gelmektedir. En az yanıt ise “öğretici bir alan” koduyla ifade edilen yanıtıdır.

Bu yanıtlara çalışmanın problemleri bağlamında bakıldığında ise üzerinde durulması gereken kod ve ifadeler, “farklı bir dünya” kodu ile “kafa dağıtıcı etkinlik” kodudur.

Üç oyuncu dijital oyun dünyasını gerçek dünyadan farklı bir dünya olarak görmekte, bu dünyayı gerçek dünyadan farklı, sanal bir dünya olarak ifade etmektedirler. Bu şekilde ifade edilen örnek görüşler ise şunlardır:

“Kodlama dili üzerinden işleyen, insanın içinde gezindiği mekanikler dünyası... Gerçek olmayan bir dünya...” (K1)

“Çerçevenin içindeki farklı bir dünya.” (K2)

“İnsanın boş zamanını geçirdiği, kafasını dağıtabildiği, gerçekten uzaklaştığı sanal bir ortam.” (K5)

Katılımcı (1) için oyun dünyası, gerçek olmayan bir dünyadır. Katılımcı (5) için ise insanın zamanını geçirdiği, kafasını dağıtabildiği, gerçekten uzaklaştığı sanal bir ortamdır. Katılımcı (2) için ise oyun dünyası, belli bir çerçevenin içinde yer alan farklı bir dünyadır. Dolayısıyla her üç oyuncu, oyun dünyasını, ontolojik olarak somut dünyadan farklı bir dünya olarak ifade etmektedirler.

Bu çalışma açısından ikinci önemli kod ise oyunun katılımcı açısından kafa dağıtıcı bir etkinlik olarak görülmesidir. Bu şekilde ifade edilen örnek görüşler ise şunlardır:

“İnsanın kafa dağıttığı, dijital bir alan. Boş zamanı geçirdiği bir alan.” (K4)

“İnsanın boş zamanını geçirdiği, kafasını dağıtabildiği, gerçekten uzaklaştığı sanal bir ortam.” (K5)

Kafa dağıtmak deyimini sıkıntıyı gidermek, üzüntüyü yok etmeye çalışmak, insanın kendisini üzen, sıkıntı yaratan şeylerden uzaklaşmak, kaçmak için kullandığı yöntemlerdir. Bu anlamda oyuncu için oyun, gerçek dünyadan kaçtığı ve oyun dünyasına sığındığı bir alandır. Oyuncu gerçek yaşamın ağırlığından, sorunlarından kurtulmak için farklı bir dünya sunan “sanal oyun dünyası”na sığınır.

Kodların çözümlenmesi ve yorumlanmasından sonra elde edilen veriler, bu çalışmanın problemleri doğrultusunda daha genel bir kategori altına konulduğunda ise öne çıkan kategoriler, “gerçek dünyadan kaçış” ile “gerçek olmayan dünya”dır. Temalar ise, oyunun ontolojik karakterine işaret eden “sanal oyun dünyası” teması ile oyuncunun oynama niyeti içinde yer alan, “rahatlamak” temasıdır. Verilerin analizi sonucu oluşan kategori ve tema tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2: Verilerin Analizi Sonucu Oluşan Kategori ve Tema Tablosu

Kodlar	Kategoriler	Temalar
Farklı Bir Dünya	Gerçek Olmayan Dünya	Sanal Oyun Dünyası
Kafa Dağıtıcı Etkinlik	Gerçek Dünyadan Kaçış	Rahatlamak

Tablo 2’de sunulan verilerin analizi sonucu oluşan kategori ve tema tablosu yorumlandığında, oyuncu (gamer) oyunu, gerçek dünyadan kaçıp sığındığı, rahatladığı sanal bir dünya olarak görmektedir.

İkinci Alt Amaca Yönelik Bulgular

Çalışmanın ikinci alt amacı, dijital oyun oynayan bireylerin, oyun oynama amacı içinde yer alan özgürlüğün, ne türden bir özgürlük olduğunu anlamaktır. Bu alt amaç doğrultusunda sorulan soru ise “katılımcıların dijital oyun oynama amacı nedir?” sorusudur. Bu soruya verilen yanıtların kod tablosu ve yanıtların frekans değeri Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Oyun Oynama Amacına İlişkin Kodlar ve Frekans Değeri

Yapısal Kod	Kodlar	N	Katılımcılar
Oyun Oynama Amacı	Kafa Dağıtmak	5	K1, K3, K4, K5, K6
	Eğlenmek	5	K8, K3, K4, K5, K7
	Vakit Geçirmek	5	K1, K2, K8, K3, K4
	Zorunlulukları Aşmak	2	K8, K5
	Sosyalleşmek	1	K3

Strateji Geliştirmek	1	K7
Oyun Kültürünü Tanımak	1	K7

Katılımcıların oyun oynama amacına ilişkin frekans tablosuna bakıldığında, en yüksek yanıtın “kafa dağıtmak”, “eğlenmek” ve “vakit geçirmek” olduğu görülür. Bunlar aynı frekans değerine sahip yanıtlardır. Bu yanıtlardan sonra gelen yanıt ise “gerçek dünyada yapamadığımı yapmak” kodu ile etiketlenmiş yanıtlardır. Ardından gelen yanıtlar ise aynı frekans değerine sahip olan “sosyalleşmek, strateji geliştirmek, oyun kültürünü tanımak” koduyla etiketlenmiş olan yanıtlardır.

Bu araştırmanın temel amacı ve alt amaçları açısından kodlara bakılıp yorumlandığında, en fazla frekansa sahip olan yanıt “kafa dağıtmak” kodu ile kodlanan yanıt olduğu görülür. “Kafa dağıtmak” kodu ile ifade edilen örnek görüşler ise şunlardır:

“Vakit geçirmek. Bazen pek yapacak bir şey de bulamıyorum. Sıkılıyorum... Ben de gidip oyun oynuyorum. Ayrıca kaçmak, sıkılınca, bunalınca, yani unutmak da diyebiliriz. Günlük sıkıntıları unutmak... Yani insan oyun oynayarak sorumsuz bir dünyaya giriyor. Oyununda sorumlulukları var ama gerçekteki gibi değil!” (K1)

“Eğlenmek, kafa dağıtmak...Arkadaşlarımla vakit geçirmek online platformlarda. Bunlar yani.” (K3)

“Kafa dağıtmak, eğlenmek, boş zamanımı geçirmek yani aklıma gelen bunlar...” (K4)

“Gerçekliğin dışına çıkmak. Gerçekte yapamadıklarımı yapmak. Biraz da kafayı dağıtmak, eğlenmek için oynuyorum yani...” (K5)

“Benim amacım, rahatlamak, kafa dağıtmak” (K6)

Katılımcı (6), “kafa dağıtmak” deyimini, rahatlamak ifadesiyle yan yana getirmekte, oyun oynayarak rahatladığını ifade etmektedir. Katılımcı (1) ise sıkılınca, bunalınca, günlük sıkıntıları unutmak için oyun oynadığını söylemektedir. Bu amaç, Arendt’in “içsel özgürlük” olarak belirttiği, insanların dış zorlamalardan kaçıp sığınabilecekleri ve kendilerini içinde özgür hissedebildikleri bir alana karşılık gelen bireysel özgürlük arayışına girer.

Bu araştırmanın temel amacı ve alt amaçları açısından üzerinde durulması gereken bir başka kod ise “zorunlulukları aşmak” kodudur. “Zorunlulukları aşmak” kodu ile ifade edilen örnek görüşler ise şunlardır:

“Gerçekliğin dışına çıkmak. Gerçekte yapamadıklarımı yapmak. Biraz da kafayı dağıtmak, eğlenmek için oynuyorum yani...” (K5)

“Neden oynuyorum, neden oynuyorum. Güzel bir soru aslında. Hani vakit geçirmek, eğlenmek için... Bir de gerçekte yaşayamadığım ama yaşamak istediğim yerlere gitmek, farklı şeyler görmek, uçmak mesela çok hızlı koşmak, farklı tasarımlar yapmak, bunlar beni çok eğlendiriyor.” (K8)

Burada söz konusu olan zorunluluk, bireyin doğadan getirdiği, insan türüne ait olan özelliklerden gelen zorunluluklardır. Örneğin insan bir kuş gibi uçamaz, bir balık gibi yüzemez, bir çita gibi çok hızlı koşamaz. Ancak insan doğadan gelen zorunlulukları aşmak ister. İnsan söz konusu zorunlulukları, akıl sayesinde yarattığı araçlarla aşabilir. Bu anlamda dijital oyun, insanın bu türlü isteklerini, zorunluluklarını aşmasını sağlayan bir araçtır. Oyuncu doğadan gelen zorunlulukları aşma isteğiyle oyun oynar. Bu durumu katılımcı (8), oyunda çok hızlı koştuğunu, uçtuğunu ifade ederek belirtir. Katılımcı (8)’in ifadesinden yola çıkılarak denilebilir ki, bireyin oyun oynama amacı içinde, doğadan gelen zorunlulukları aşma amacı vardır. Bu çalışmada söz konusu amaç içinde içerilen özgürlük, “ontolojik özgürlük” olarak ifade edilmektedir. Ontolojik özgürlük, içsel özgürlükten farklı olarak doğal zorunluluğa rağmen bireyin zorunluluğun dışına çıktığı eylemleri ya da zorunluluk bilincine göre seçtiği eylemler olarak ifade edilebilir.

Kodların çözümlenmesi ve yorumlanmasından sonra elde edilen veriler, bu çalışmanın problemleri doğrultusunda daha genel bir kategori altına konulduğunda ise öne çıkan kategoriler, “gerçek dünyadan kaçmak” ile “gerçek dünyanın zorunluluklarını aşmak” tır. Temalar ise, oyuncunun oyun

oyunama amacı içinde içerilen, “içsel özgürlük” teması ile “ontolojik özgürlük” temasıdır. Verilerin analizi sonucu oluşan kategori ve tema Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4: Verilerin Analizi Sonucu Oluşan Kategori ve Tema Tablosu

Kodlar	Kategoriler	Temalar
Kafa Dağıtmak	Gerçek Dünyadan Kaçmak	İçsel Özgürlük
Zorunlulukları Aşmak	Gerçek Dünyanın Zorunluluklarını Aşmak	Ontolojik Özgürlük

Dolayısıyla oyuncunun oyunama amacı içinde hem içsel özgürlük arayışından gelen hem de ontolojik özgürlükten gelen nedenler vardır. Oyuncu bu nedenleri sanal oyun dünyasında gidermektedir.

Üçüncü Alt Amaca Yönelik Bulgular

Çalışmanın üçüncü alt amacı, oyuncunun özgürlük amacının gerçekleşmesinde, oyunun ontolojik unsurlarının etkisini anlamaktır. Bu alt amaç doğrultusunda sorulan soru ise “katılımcılara göre bir oyunu oyun yapan özellikler nelerdir?” Bu soruya verilen yanıtların kod tablosu ve yanıtların frekans değeri Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Oyunu Oyun Yapan Özelliklere İlişkin Kodlar ve Frekans Değeri

Yapısal Kod	Kodlar	N	Katılımcılar
Oyunu Oyun Yapan Özellikler	Mekanikler	5	K1, K2, K3, K4, K5
	Hikâye	5	K1, K8, K3, K4, K5
	Hedef	3	K8, K6, K7
	Oynanabilirlik	3	K2, K5, K6
	Kural	1	K8
	Elementler	1	K2
	Bütünleşmek	1	K1
	Karakter	1	K1
	Sosyalleşmek	1	K7
	Dijital Yapı	1	K3

Katılımcılara göre oyunu oyun yapan özelliklere bakıldığında, toplamda en yüksek frekansın, oyunun ontolojik özellikleri denilen, her dijital oyunda bulunan oyun sistemine ait özelliklerde olduğu görülmektedir. Oyun sistemine ait bu özellikler, oyun mekaniği, oyunun hedef/amacı ve elementleridir. Oyunun ontolojik özelliklerinden sonra en yüksek frekansa sahip olan ise oyun türüne göndermede bulunan “hikâye” dir. Ardından gelen kod ise “oynanabilirlik” kodudur. Diğer kodlar ise “sosyalleşmek”, “karakter”, “iletişim” ve “dijital yapı”dır.

Söz konusu kodlar, araştırmanın temel problemi ve alt problemleri üzerinden analiz edilip yorumlandığında, ilk analiz edilmesi gereken kodlar, bir oyunu oyun yapan ontolojik unsurlardır. Burada en dikkat çekici nokta, oyunun ontolojik unsurları içinde “oyun mekaniği” ve “hedef” kodunun en yüksek frekansa sahip olmasıdır. “Oyun mekaniği” koduna ilişkin örnek görüşler ise şunlardır:

“Bir oyunu oyun yapan bence mekaniği ve hikayesidir. Kesinlikle hikâye de çok önemli.” (K1)

“Bence en önemlisi mekaniğidir. Bir oyun hikayesi güzel olsa bile mekaniği kötüyse oynanmaz. O oyun kalastır.” (K2)

“Oyunun bence dijital bir ortamda oynanmasıdır. Sonra hikayesi, mekaniği olmazsa olmazdır bence...” (K3)

“Bence olmazsa olmazı mekaniğidir. Zevk de önemlidir bir oyunda. Ama mekanik daha önemli bence. Mesela Shooter türü bir oyunda, ben bir karakteri öldürüyorum diyelim, yani ben onu öldürdüğüm için aslında zevk almıyorum. Ben oradaki vahşetten almıyorum zevki aslında. Vurmanı sağlayan o tıklama hissi bana zevk veriyor. Bunu sağlayan da mekanik. Bir de hikayedir.” (K4)

“Bence oynanabilir olması önemli, iyi bir hikayesinin olması ve mekaniği. Mekanik de çeşitlilik önemli.” (K5)

Öne çıkan bu kodların oyuncunun niyetinde içerilen gerek içsel gerekse de ontolojik özgürlük arayışıyla bir ilgisinin olup olmadığına bakıldığında ise, özellikle katılımcı (5)'in yanıtı oldukça önemlidir.

Katılımcı (5), “oyunun mekaniği olmazsa olmazdır” deyip nedenini belirttiği sözlerinde, gerçekte yapamadığı bir şeyi oyunun mekaniği aracılığıyla yaptığını belirtmektedir. Oyuncu gerçekte yapamadığı şeyi mekanik aracılığıyla yapmakta ve bundan zevk almaktadır.

Bir diğer öne çıkan ontolojik unsur ise “hedef /amaç” unsurudur. “Hedef” koduna ilişkin örnek görüşler ise şunlardır:

“Bence her şeyden önce oyunun amacının olması önemli. Amaç olmazsa boş boş gez. Sonra sıkılırsın. Oyundan, çıkmak istersin. Amaç olduğunda oyundan çıkasın gelmez, oyuna bütünleşirsin. Ayrıca belli bir hedef doğrultusunda, kural doğrultusunda oyuncunun oynaması önemlidir. Hikâye ve karakter de çok önemli. Karakter insana yeni bir şeyler vermeli...” (K8)

“Öncelikle bilgisayar olur, tablet olur bir platformda düzgün şekilde çalışması. Belirli hedeflerinin olması. Hedefsiz oyun oynanmaz. Sıkıcı, ilerletemezsin. Bence bunlar yani...” (E6)

“Diğer insanlarla online'da yapılan sohbetler. Bir oyunda sohbet olmazsa zevk olmaz. Ayrıca amacının olması. O zaman sıkılmazsın.” (E7)

“Hedef” kodunun araştırmanın problemiyle ilgisine bakıldığında ise analiz edilip yorumlaması gereken en önemli yanıt katılımcı K8'in yanıtıdır. Ancak söz konusu kodun araştırmanın alt problemiyle ilişkisini kurabilmek için başka bir koda daha ihtiyaç vardır. Bu kod yine katılımcı (8)'in ifadesinde geçen “bütünleşmek” ifadesidir. Burada bir oyunun hedefinin olması, oyuncunun oyundan sıkılmadan oyunu sürdürmesini, oyuna bütünleşmesini sağlamaktadır. Böylece oyunun ontolojik unsurları aracılığıyla oyuna bütünleşmiş oyuncu, gerçeği ve sınırlarını unutmakta, oyun oynama amacında yer alan içsel ve ontolojik özgürlük istemini gerçekleştirir.

Kodların çözümlenmesi ve yorumlanmasından sonra elde edilen veriler, bu çalışmanın problemleri doğrultusunda daha genel bir kategori altına konulduğunda ise öne çıkan kategori, “ontolojik unsurlar”dır. Temalar ise, oyuncunun oyun oynama amacı içinde içerilen, “içsel özgürlük” teması ile “ontolojik özgürlük” temasıdır. Verilerin analizi sonucu oluşan kategori ve tema tablo 6'da sunulmuştur:

Tablo 6: Verilerin Analizi Sonucu Oluşan Kategori ve Tema Tablosu

Kodlar	Kategori	Temalar
Mekanikler		
Hedef	Ontolojik Unsurlar	İçsel Özgürlük Ontolojik Özgürlük
Bütünleşmek		

Tablo 6'da sunulan verilerin analizi sonucu oluşan kategori ve tema tablosu yorumlandığında, oyuncunun içsel ve ontolojik özgürlük amacının gerçekleşmesinde, oyunun ontolojik unsurlarının etkisi olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, bireyin oyun oynama amacını özgürlükle ilişkilendirmekte, dijital oyun oynayan bireylerin, oynama amacı içinde özgürlük isteğinin bir yeri olup olmadığını, oyunun ontolojik unsurlarıyla bağ kurarak araştırmaktadır.

Araştırma sonucunda ulaşılan sonuç, oyuncunun, oyun oynama amacında hem “içsel özgürlük” arayışından hem de “ontolojik özgürlük” arayışından gelen oynama nedenleri vardır. Oyuncu, gerçek dünyadaki sorunlarını unutup, kafa dinleyeceği bir liman olarak oyun oynamayı seçmekte, somut dünyanın sorunlarından kaçmak için oyun oynamaktadır. Eguen Fink (2015)'in belirttiği gibi oyun, “...dur duraksız bir yolculukta ve aralıksız bir kaçışta tenha bir istirahat noktasıdır.” (2015:16-17) Bu anlamda oyun, oyuncunun gerçek yaşamın ağırlığından kaçtığı, sığındığı bir sığınaktır. Oyunun, bir kafa dinleme aracı olarak görülüp, sınımlanacak bir liman olarak görülmesi, bireyin “içsel özgürlük” arayışına karşılık gelmektedir. Oyuncu, oyun dünyasının sunmuş olduğu gerçek içinde, kendini, yaşadığı dünyayı ve bu dünyanın dayatmış olduğu sorunları unutabilmekte, böylece içsel bir özgürlük deneyimi yaşamaktadır.

Ayrıca bu araştırmada, oyuncunun, sadece içsel bir özgürlük arayışı içinde oyuna sığınmadığı anlaşılmıştır. Oyuncu, gerçek dünyanın sınırlılıklarından, zorunluluklarından kurtulmak için de oyun oynamaktadır. Oyuncu, somut dünyanın sınırları içinde yapamadıklarını yapabileceği, kendisini sorumsuz hissedebileceği bir alan olarak, “oyun dünyası”nı görür. “Oyun dünyası” içinde oyuncu, uçabilir, çok hızlı koşabilir, çok yükseğe atlayabilir, ölebileceği bir dövüşe girebilir. Oyuncunun gerçek dünyada yapmak istediği ama yapamadığı bu eylemlerden dolayı oyuncunun oyun oynamak istemesi, oyuncunun “ontolojik özgürlük” arayışına karşılık gelir. Birey, somut dünyada yapamadığı, sınırlandığı istek ve eylemleri oyun dünyası içinde yapar. Çünkü birey sanal oyun dünyasında, oyundan gelen bir sorumsuzluk ve sorunsuzluk içindedir. Elbette ki her oyun durumunun, oyun içinde bir sonucu vardır ama bu sonuç, oyunun kendi gerçekliğine özgü olan “oyunsu” bir sonuçtur. Eğer ki oyuncu, oyunu, sırf oyun olsun diye oynuyorsa, oyunun sonucu, oyunu ve oyuncuyu etkiler ama somut dünya içindeki somut bireyi etkilemez. Oyuncu, her iki dünyanın ayırdına varmış, her iki dünyanın gerçekliğinin bilincinde olan kişidir.

Oyuncu, her iki özgürlük isteğini oyunun sunmuş olduğu “gerçeklik” içinde giderir. Oyunun sunduğu gerçekliği kuran temel özelliklerden biri, oyunun sistemsal yani ontolojik unsurları denilen “kural”, “hedef”, “araç” ya da dijital oyunda “mekanikler”dir. Söz konusu unsurlar, oyuncunun amacını hayata geçirmesi için gerekli ama yeterli özellikler değildir. Sistemsal özelliklerin yanı sıra oyuncunun oyunla bütünleşmesi gerekir. Oyuncunun oyunla bütünleşmesi, anlamlı bir oyun bağlamı içinde olur. Anlamlı oyun bağlamı ise oyun sistem öğelerinin, bireyin oyun amacına yanıt vermesi, oyun oynama amacına uygun olması demektir.

Sonuç olarak oyuncunun, oyun oynama nedeninin gerisinde, bireyin içsel ya da ontolojik özgürlüğünü elde etmek gibi özgürlük isteminden gelen nedenler vardır. Oyuncu söz konusu nedenleri, oyunun ontolojik yapısının ona sunduğu imkanlar doğrultusunda sağlar. Çünkü oyun dünyası, oyuncuya farklı, sanal bir gerçeklik sunar. “Sanal oyun dünyası” içinde oyuncu, gündelik sorunlarını unutup aylakça bir yalnızlık içinde dolaşabilir ya da başka oyuncularla iletişim kurarak kafa dağıtabilir. Ya da oyunun sunmuş olduğu dünya, oyuncunun gerçek dünyada yapamadığını oyun dünyası içinde yapmasına sağlar. Böylece oyuncu, “içsel” ya da “ontolojik özgürlük” arayışından gelen nedenlerle oyun oynamaya başlar, oyun oynama edimi esnasında oyunun sistemsal öğeleriyle karşılaşır ve oyuncu, sistemsal öğeler üzerinden seçimler yaparak oyunu sürdürür. Oyunun sistemsal öğeleri üzerinden yapılan seçimler ise oyuncunun oyun dünyasında kalmasına ve oyun oynama niyetinde içerilen özgürlük arayışının tatmin edilmesine yanıt verir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Kurul adı: Giresun Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu

Kurul Tarihi:03.05.2023

Belge numarası: 154412

KAYNAKÇA

- Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün kısa tarihi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 63-93.
- Akbulut, H. (2009). Gelenekselden dijitale, mekândan uzama oyun kültürü. M. Binark, G. Bayraktutan, S., & I. B. Fidaner (Ed.), *Dijital oyun rehberi: oyun tasarımı, türler ve oyuncu* (s.25-81). Kalkedon Yayıncılık.
- Arendt, H. (1996). *Geçmişle gelecek arasında* (Çev.: B. S. Şener). İletişim Yayınları.
- Bayraktutan, S. G. (2009). Dijital oyun çalışmalarında yöntem: genel bir bakış. M. Binark, G. Bayraktutan, S., & I. B. Fidaner (Ed.), *Dijital oyun rehberi: oyun tasarımı, türler ve oyuncu* (s.325-348). Kalkedon Yayıncılık.
- Binark, M., & Bayraktutan, S. G. (2008). *Kültür endüstrisi olarak dijital oyun*. Kalkedon Yayıncılık.
- Binark, M. (2009). Türkiye’de yeni bir yaratıcı endüstri: oyun stüdyoları ve dijital oyunlarda değer zincirinin üretilmesi. M. Binark, Bayraktutan, S.G., &I. B. Fidaner (Ed.), *Dijital oyun rehberi: oyun tasarımı, türler ve oyuncu* (s.125-169-). Kalkedon Yayıncılık.
- Bolay, S. H. (2016). *Felsefeye giriş*. Akçağ Yayınları.
- Caillois, R. (2001). *Man, play and games*. University of Illinois Press.

- Ceylan, Ç. M., & Ceylan, M. (2022). Durum çalışması ve olgubilim desenlerinin karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 295-312. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227359>
- Coşkun, S. (2020). *İki özgürlük arasında*. Gece Kitaplığı.
- Demirbaş, Y. (2017). Oyun çalışmalarında dijital anlatı ile oyun biçimi karşılıklı ekseninde süren tartışmalara farklı bir bakış, *Moment Dergi*, 4(2), 352-373. <https://doi.org/10.17572/moment.411846>
- Fink, E. (2015). *Bir dünya sembolü olarak oyun* (Çev.: N., Aça). Dost Yayınevi.
- Garite, M. (2003, 6 Kasım). *The ideology of interactivity (or, video games and the taylorization of leisure)*. Level Up Conference Proceedings. University of Utrecht, Utrecht.
- Gökberk, M. (1996). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Güvenli Oyna. (2023). Dijital oyunlar raporu. <https://guvenlioyna.org.tr/haber-detay/dataai-dijital-oyunlar-raporu-2023> adresinden 14.12.2023 tarihinde erişildi.
- Hegel, G. W. F. (1995). *Tarihte akıl* (Çev.: Ö. Sözer). Kabcacı Yayınevi.
- Hobbes, T. (2005). *Leviathan* (Çev.: S. Lim). Yapı Kredi Yayınları.
- Huizinga, J. (2018). *Homo ludens* (Çev.: O. Düz). Alfa Yayınları.
- Kaplan, M. Y. (2009). Oyun uzmanlığı: profesyonel bir kariyer. M. Binark, G., Bayraktutan, S. & I. B. Fidaner, (Ed.), *Dijital oyun rehberi: oyun tasarımı, türler ve oyuncu* (s.225-229). Kalkedon.
- Karadeniz, O. Ö. (2017). Oyun incelemelerinde ludoloji- narratoloji tartışması ve alternatif kuramsal arayışlar. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (27), 57-78. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.373236>.
- Kızılkaya, E. (2010). *Bilgisayar oyunlarında ideolojik söylem ve anlatı* (Tez No: 273666) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Kirginas, S., & Gouscos, D. (2016). Development and validation of a questionnaire to measure perceptions of freedom of choice in digital games. *International Journal of Serious Games*, 3(2), 29-45. <https://doi.org/10.17083/ijsg.v3i2.120>
- Kuçuradı, İ. (1996). *Etik*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kümbetlioğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Leino, O. T. (2014, 13-15 Kasım). *∞ min to Oasis of happiness: promises of freedom and play in Pocket* [Tam metin bildirisi]. The International 8th Philosophy of Computer Games Conference, İstanbul, Türkiye.
- Özlem, D. (2004). *Etik-ahlak felsefesi*. İnkılap Yayınevi.
- Özlem, D. (2016). Ahlakta, hukukta ve siyasette özgürlük kavramı üstüne. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (4), 135-139.
- Sağlam, M., & Topsümer, F. (2019). Üniversite öğrencilerinin dijital oyun oynama nedenlerine ilişkin nitel bir çalışma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (32), 485-504. <https://doi.org/10.31123/akil.617102>
- Saldana, J. (2023). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı* (Çev. Ed: A. Tüfekçi ve S. N. Şad), (Çev.: A. Kış, N. Özer ve S. N. Şad). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Salen, K., & Zimmerman E. (2005). Game design and meaningful play. J. Raessens & J. Goldstein (Eds.), *Handbook of computer game* (s.59-79). Massachusetts Institute of Technology.
- Samur, Y. (2016). *Dijital oyun tasarımı*. Pusula Yayınları.
- Spinoza, B. (2007). *Tractatus politicu* (Çev.: M. Erşen). Dost Kitabevi.
- Suits, B. (1967). What is a game? *Philosophy of Science*, 34(2), 148-156.
- Veysal, Ç. (2005). *Nesneleşme ve özgürleşme sorunu üzerine*. Tek Ağaç Basım Yayın.
- Wood, E. M. (2009). *Yurttaşlardan lordlara* (Çev.: O. Köymen). Yordam Kitap.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 45-50, Autumn 2024

About the Unstudied Aspects of Crimean Tatar Literature of the Golden Horde Period

Altın Orda Dönemi Kırım Tatar Edebiyatının İncelenmeyen Yönleri Hakkında

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
06/07/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
06/09/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Assoc. Prof. Aida Babutju
Erciyes University
Department of Turkish Language and
Literature
aidababutcu@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9606-2086

Abstract

Researching literary works of the ancient and middle ages of Crimean Tatar literature, which is a part of the literature of the Turkic world, still remains indispensable. Of course, after the runic inscriptions, the written heritage of the Turkish-Islamic civilization common to the Turks in the 11th-12th centuries (Divanü Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig, Divan-i Hikmet etc.) is also considered the beginning of the art of speech for the Tatars. During the reign of the Great Bulgarian State, the intellectual world of the Tatars - oral literature products were transmitted through the common heritage, and similar works were created in the Bulgarian-Tatar written literature which developed on the basis of urban civilization. Especially during the Golden Horde period, Tatar literature, which experienced the age of civilized adaptation, contained the classical literary contacts of the East and West. In the 13th century Islam, along with participation in the formation in Crimea of the foundations of the longest-lasting Crimean statehood in the history, brought the cult of books, knowledge, and education to Crimea. The presentation of Quranic stories to the Turkish reader in a new evocative content was continued in Tatar literature as a Yesevi tradition and influenced the following literary periods. So, Tatar literature, which took its subject, shape and form features from the common oral and written monuments of ancient Turkish literature, could become a characteristic of the literature of Turkish peoples in a widespread geography during the Golden Horde period. In our study, based on the opinions of both Eastern and Western researchers, the important cultural events of the Tatar literature of the Golden Horde period, the works created based on these events and their authors, literary influences, unsearched pages etc. will be reviewed.

Keywords: Golden Horde, Crimean Tatar, Age of Civilized Adaptation, Turkish Peoples, Literary Influences

Öz

Türk dünyası edebiyatlarının bir parçası olan Kırım Tatar edebiyatının eski ve orta çağlarına ait edebî eserlerin araştırılması hâlâ zaruri durum olarak kalmaktadır. Elbette runik yazılı kitabelerden sonra Türk-İslam medeniyetinin Türkler için XI-XII yy.larda ortak olan yazılı mirası (Divanü Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig, Divan-i Hikmet ve b.) Tatarlar için de söz sanatlarının başlanğıcı sayılır. Büyük Bolgar devletinin hüküm sürdüğü devirlerde Tatarlara ait fikir dünyası - sözlü edebiyat ürünleri ortak miras vasıtasıyla aktarılagelmiş, şehir medeniyeti zemininde gelişen Bolgar-Tatar yazılı edebiyatında benzer eserler meydana getirilmiştir. Özellikle, Altın Orda döneminde medeni intibah çağını yaşamış Tatar edebiyatı doğu ve batının klasik edebi temaslarını ihtiva ediyordu. 13. yüzyılda İslam, tarihin en uzun süreli Kırım devletinin temellerinin atılmasına katkı sağlamanın yanı sıra, Kırım'a kitap, ilim ve eğitim kültürünü de getirmiştir. Kur'an kıssalarının Türk okuruna yeni çağrışımlı içerikte sunulması bir Yesevi geleneği olarak Tatar edebiyatında devam ettirilmiş, sonraki edebi devirleri de tesirinde bırakmıştır. Böylece, konusunu, şekil ve biçim özelliklerini, eski Türk edebiyatının sözlü ve yazılı ortak abidelerinden almış Tatar edebiyatı Altın Orda döneminde yaygın bir coğrafyada Türk halkları edebiyatının vasfı olabilmıştır. Çalışmamızda hem doğulu hem batılı araştırmacıların görüşlerine dayanarak Altın Orda dönemi Tatar edebiyatının önemli kültür hadiseleri ve bu hadiseler esasında meydana gelmiş eserler, onların müellifleri, edebi tesirler, araştırılmayan sayfalar ve s. gözden geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Kırım Tatar, İntibah, Türk Halkları, Edebi Tesirler

Atf Bilgisi / Citation Information

Babutju, A. (2024). About the unstudied aspects of crimean tatar literature of the golden horde period. *Asya Studies*, 8(29), 45-50. <https://doi.org/10.31455/asya.1511477>

INTRODUCTION

The history of Muslim scholarship and literature of Crimea during the Golden Horde period remains a very little-studied topic. Meanwhile, we are talking about a period of very active processes in the field of Crimean education, science and literature, which stands out noticeably against the background of previous centuries of the history of the peninsula. In the 13th century Islam, along with participation in the formation in Crimea of the foundations of the longest-lasting Crimean statehood in the history, brought the cult of books, knowledge, and education to Crimea. The Muslim world at this time was at the peak of its development, having survived in the 9th - 12th centuries a period of significant flourishing, characterized by some European researchers as the "Muslim Renaissance". (Mech, 1973) One of the most characteristic phenomena of this cultural upsurge was truly revolutionary changes in the field of science - it was at this time, within the framework of Islamic civilization, that world science (exact disciplines, astronomy, medicine, geography, philology, urban planning, etc.) reached unprecedented levels heights. Respect for knowledge has become a distinctive feature, a kind of "determinant of Muslim civilization" in all its aspects. As the American orientalist F. Rosenthal notes: "Knowledge is one of the dominant concepts in Islam, which gave Muslim civilization its distinctive form and coloring. ... There is no aspect of Muslim spiritual life, Muslim political and religious activity, or the everyday life of the average Muslim that would not be affected by a comprehensive attitude to 'knowledge' as the supreme value of Muslim existence". (Rosenthal, 1978)

The same can be said about the educational and literary achievements of numerous Muslim poets and writers of this era. "The European, especially French, society of the eighteenth century gives us an example of an understanding of education not too far removed from that of the brilliant adibs of Baghdad. In both environments, wit and elegance, especially literary wit and elegance of speech, were achieved; refinement ("zarf") was considered the highest achievement," remarks G. E. von Grunebaum. (Rosenthal, 1978) In the XIII century, Crimea was part of this civilizational space. Cultural bridges from the largest Muslim centers were being built to the peninsula. The new religion brought to Crimea a new understanding of faith in God, high morality and spirituality, a special respect for scientific work, intellectual and literary creativity. New cultural centers emerge on the peninsula, in particular, the city of Crimea, the capital of the Crimean ulus of the Golden Horde.

FINDINGS AND DISCUSSION

Despite the surviving sources, during this period we have information about the creation in Crimea, at least three very significant poetic monuments, which can constitute the golden fund not only of Crimean and, more widely, Golden-Ordish literature, but also of the literature of the Turkic peoples as a whole.

We are talking about two poems on the Koranic legend about Yusuf and Zuleikha by Crimean poets Mahmud Kyrymly (13th century) and Abdulmejid Kyrymly (late 14th-early 15th century), as well as an 800-page Sufi poetic tractate in Farsi - "Kalender-name" by Ebu-Bekr Kalender (late 13th-early 14th century). Of these, the first monument is currently known in several lists of translation (the fate of the original is not clear), the second has not yet been discovered, and the third is only now entering the wide scientific circulation.

Mahmud Kyrymly's poem about Yusuf and Zuleikha is currently considered the earliest monument of Crimean Tatar literature. The work survives in several lists of a translation - according to the translator, from "Crimean" (or "Desht") into "Turkic" - by the poet Khalil-oglu Ali, supposedly a younger contemporary of Mahmud Kyrymly. (Konurat, 1996) Several researchers have suggested a possible relation of Mahmud Kyrymly to the followers of a prominent Central Asian spiritual leader and poet - Sheikh Ahmed Yesevi (d. 1166) (Ayan, 1997; 2004). Despite the extreme importance of the monument and even the existence of dissertation studies devoted to it (in Turkey), the problems of dating, authorship and language peculiarities of the work have not yet become a topic of wide scientific discussion and remain extremely topical. In particular, several European, Turkish and Crimean Tatar scholars have suggested that there is a certain connection between the above-mentioned poet-translator Khalil-oglu Ali and the well-known poet Kul Gali. It seems that the solution of these problems is a matter of the near future, but one thing is clear: Mahmud Kyrymly's poem has all chances to be recognized as the earliest experience of poetic processing of a famous Koranic legend in the history of all Turkic literature. (Ertaylan, 1960) The story of Yusuf and Zuleikha (Zelikha) is one of the most favorite in the literature of Islamic (and not only) nations. It is present in the Koran, where a separate sura (No. 12,

“Yusuf”) is dedicated to this story. The love story of Yusuf and Zuleikha is characterized here as “the most beautiful of stories” – “ahsen-ul-qasas”. The reason for this was the personality of the main character - the prophet Yusuf, who according to religious legends is considered to be the most beautiful human creature: Allah bestowed 99 out of 100 parts of his divine beauty on Yusuf, and distributed only one part among the rest of mankind. Of course, it is not only about external beauty - Yusuf is also the possessor of inner beauty, i.e. a set of high moral qualities that made him a model for all Muslim believers. Again, according to legend, Yusuf, guided by Allah, undergoes numerous trials and, each time demonstrating his qualities, becomes the ruler of Egypt. As for Zuleikha, having fallen in love with Yusuf in a dream as a young girl, she also overcomes many hardships but remains faithful to her lover despite them. In the end, after many decades, by Allah’s will, Yusuf and Zuleikha find each other and are happily married.

In Russian literary studies, Mahmud Kyrymly’s poem (translated by Khalil-oğlu Ali) was first touched by P. Falev in his article “Old Ottoman” translation of the “Crimean” poem”, published in 1925 in the journal “Notes of the College of Orientalists at the Asian Museum of the Russian Academy of Sciences” (Falev, 1925). The scholar briefly presented the list of 908/1502-1503, stored in the Herzog Library of Gotha (Germany), with a significant Arabic fragment.

In 1960, the text of the poem (facsimile) was published in Istanbul by the famous Turkish literary scholar İ. H. Ertaylan. The publication was made on the basis of another list (1235/1819-1820) found in the private collection of the famous Turkish bibliophile Raif Yelkenji (Ertaylan, 1960).

The text is preceded by an article by İ. Ertaylan with the catchy title “The First Turkic Language Poem about ‘Yusuf and Zuleikha’ ”; the work contains 1406 quatrains written in seven-syllable verse. In recent years, additional folios of the poem have been discovered in Turkey, some textological work has been carried out, and hypotheses have been proposed regarding the authorship, language and other issues. However, the problem of dating the monument still remains.

Starting from the 13th century, the story of Yusuf and Zuleikha would be addressed quite often by very famous poets in the literatures of Turkic peoples. In total, about eighty poems will be written on this plot in Turkic languages. Including another Crimean author - the poet of the end of the fourteenth - beginning of the fifteenth century Abdulmejid Kyrymly. His poem in the form of mesnevi will be called “The Friend of Lovers” (“Munis-ul-ushshak”), an indication of it is present in Ibn Arabshah, who met with the Crimean poet in his homeland in 1412. Interestingly, Abdulmejid's poem was once recognized as the best on the relevant subject - this is how the famous Ottoman biobibliographer of the XVII century, Kâtip Chelebi, referred to it. The fate of the monument remains unknown. Speaking about Abdulmejid, we should add that in addition to information about the above poem, sources have also brought us one of his ghazals. It is present in a manuscript volume containing the text of a famous literary monument of the Golden Horde period - a Turkic translation of Saadi’s “Gulistan”, completed in 1392 in Egypt by the outstanding Golden Horde poet Seif Sarayi. The manuscript is currently in the library of Leiden University (Kingdom of the Netherlands) (Seyf-i Sarayi, 1989). After the text of “Gulistan” directly, it contains separate poems of some Golden Horde poets, with imitations of nazire Seif Sarai on each of them. One of such poems is the ghazal of Abdulmejid Kyrymly. As for the “Kalender-name” by Ebu-Bekr Kalender, it has not yet become a discovery in the world science due to the geography of the writing of this, no doubt, a very significant monument, and it was written, according to the author himself, in the Crimea (apparently, in Kyrym) in the period of 1320-1340s. Although at the time of its discovery, in 1966 in Namangan, the manuscript was characterized by the staff of the Manuscript Fund of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni in Tashkent as “priceless” and “unique” (Kalandar, 2014; Mirgaleyev, 2014).

Preliminary research has shown that the author, Ebu-Bekr Kalender (variant name given in the work: Pir Kalender Rumi al-Aqsarayi), was apparently of Anatolian origin, a native of Aksaray (near Konya), but spent his life and probably reposed in Crimea, which may be indirectly indicated by the absence of references to him in the currently known biobibliographical directories. The work was written, according to the author himself, in the form of a response to the famous six-volume collection of Sufi parables and individual poems of the outstanding spiritual master and brilliant poet Jelaleddin Rumi (Mevlana, 1207-1273) – “Mesnevi-i Manavi”. The text also reveals that the author considered Rumi his spiritual mentor and was also acquainted with his son, the Sufi mentor and poet Sultan Veled.

The director of the Manuscripts Fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, PhD in historical sciences Mahmud Khasanov (Khasaiy) translated the

chapters of this book and also compiled a list of personal names found in it. Here are the names of some of the chapters: “Soul”, “Love”, “Reason”, “Peace”, “Man and Humanity”, “Patience”, “Great-heartedness”, “On the Word”, “Conversation and Interlocutor”, “Instructions to the People”, “Scholars who adhere to their knowledge”, “Scholars who do not adhere to their knowledge”, “Respect for Quran reciters and scholars”, “What is Justice and Beneficence”, “The Dignity of a Virtuous Man”, “The Greatness of the Human Mind”, “Conscience is the Basis of Shame”, “What is Nobility and Who are Noble People”, “On Self-Dignity”, “On Modesty”, “On Dignity”, “On Fidelity”, etc., and others. Researcher draws attention to the bias towards ethical issues, which is a good illustration for one of the titles of Sufism as a “science of morality”. (Khamzin, 2007) As for personal names, it presents a long list of past and contemporary rulers, famous scholars, spiritual leaders and saints (including Crimeans): Sultan Muhammad Uzbek Khan, Sultan Mahmud Janibek Khan, Emir Tulek-Temur, Sheikh Hasan Basri, Fakhriddin Attar, Mansur Hallaj, Sheikh Shibli, Mevlana Jelaleddin Rumi, Sultan Veled, Sheikh Saltuk, Haji Muhammad Kyrymy, etc.

The development of poetic art in the Crimea during the period of the Golden Horde can also be evidenced by the data of Crimean epigraphy, namely the samples of poetic epitaphs on the above-mentioned grave monuments of the XIII-XV centuries preserved in the city of Old Crimea (Akchokrakly, 1929). Moreover, we are talking about poetic fragments performed in the local, using the terminology of Khalil-oglu Ali (see above), “Crimean” or “Desht” language.

Another interesting evidence of lively literary processes on the peninsula can be seen in a curious episode that took place in 1427 in diplomatic relations between Crimea and Cairo. In the well-known chronicle of al-Ayni, in part of the description of the reign of Sultai al-Ashraf Sayf ad-Din Barsbey (1422-1438), there is the following fragment: “In the month of Jumadi el-Evwel of 830 (March 1427) a letter arrived from the possessor Crimea, a person named Dauletbirdi, consisting of beautiful phrases that contained couplets and (more) long poems and sayings, overflowing with various rhetorical ideas, phrases and decorations. It was read to the Sultan and (your) humble servant was present at the meeting. But neither the reader nor anyone else understood the subtleties contained in it (in the letter)” (Tizengauzen, 1884).

This example may indicate the unambiguous presence in Crimea of what can be called court literature. Indeed, taking into account the many examples of attention to the art of speech on the part of representatives of the ruling circles and aristocracy of palace, Khorezm and other Golden Horde centers (this can be judged, among other things, by a number of works of Golden Horde literature dedicated to various high-ranking persons), it is difficult imagine the lack of the same interest in poetry at the court of the Crimean ulus bey, as well as representatives of the Crimean aristocracy and the learned class. By the way, the above-mentioned “person who took possession of Crimea” was Devlet-Berdi - the uncle of the founder of the Crimean Khanate by Hadji Geray, the brother of his father Giyaseddin. The poetic successes of the Gerays themselves will be quite eloquent: currently, the corresponding passions, moreover, often unambiguous poetic talents of about thirty representatives of the dynasty are known.

CONCLUSION

The entry of Crimea into the Golden Horde, with the parallel spread of Islam on the peninsula, led to extremely beneficial consequences for the cultural development of the region. The Crimean Ulus has turned into a region in which science is developing (both religious and, relatively speaking, secular disciplines - with the appearance of the first famous Crimean scientists), a network of educational institutions is being formed, and conditions are being created for the creation of significant literary memorials. In terms of its scale, this activity was unprecedented in the foreseeable past of the peninsula (and should be assessed accordingly by specialists and lovers of the history of Crimea). In a broader context, Crimea, having raised a galaxy of spiritual mentors, scientists and poets who were involved in the creation of significant works of Muslim scientific thought, theology, mysticism and literature, made a significant contribution to the scientific, educational and literary treasury of not only the culture of the Golden Horde, but also the entire Muslim culture as a whole.

Authorship Contribution

This study was conducted with a single author.

Ethics Committee Statement

Ethics committee approval is not required for this research.

REFERENCES

- Akchokraklı, O. (1929). *Staro Krımskiye nadpisi (po raskopkam 1928)*. Ottisk iz “İzvestiy Tavricheskogo obshchestva istorii, arkheologii i etnografii”, 3(60), Krımlit.
- Ayan, G. (1997). Ahmed Yesevi Etkisiyle Yazılan İki Yusuf u Züleyha, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, (31-38).
- Ayan, G. (2004, 31 Mayıs-04 Haziran). *Kırım'lı Yusuf u Züleyha Mesnevisi* (Tam metin bildiri) TİKA I Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Kırım-Ukrayna, Simferopol.
- Bursalı, T. (1990) *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri* (Haz.: Mehmet Sarı), Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Chelebi, E. (2008). Kniga puteshestviya. Kırım i sopredelnyye oblasti. *İzvlacheniya iz sochineniya turechskogo puteshestvennika XVII veka*, Dolya.
- Djavelidze, E. D. (1985). *U istokov turechkoj literaturı. II. Yunus Emre*. Mechniebera.
- Ertaylan, İ. H. (1948). Türk Dilinde En Eski Yusuf ve Züleyha, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3, (1-2)
- Ertaylan, İ. H. (1960). *Yusuf ile Züleyha*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Falev, P. A. (1925) Staro-osmanskiy perevod “krımskoy” poemı, *Zapiski kollegii vostokovedov pri Aziatskom muzeye RAN*. Glavnauka, Gosizdat.
- Gryunebaum, G. (1988). *Klassicheskiy İslam: ocherk istorii (600-1258)*. Nauka.
- İslam Âlimleri Ansiklopedisi, 1-18 cilt takım. Türkiye Gazetesi.
- Kalandar, A. B. (2014). Kalandar-name. Glava 1. “Edinobozhie” (Perevod s persidskogo yazıka: İsmagilova M.R., kommentarii: Shagaviyev D.A.). *Zolotoordinskoe obozreniye*, (2).
- Khamzin, A. (2007, July 7). “Kalandarnoma” – *filosofskiy traktat, napisanniy v Krımu v XIV veke*, <https://medeniye.org/node/113>
- Konurat, K. (1996). “K istokam krımskotatarskoy literaturı”. *Qasevet*, 1(25).
- Mech, A. (1973). *Musulmanskiy Renessans*. Nauka.
- Mirgaleyev, İ. (2014) Abu Bakr Kalandar Rumi. Kto on? *Krımskoye istoricheskoye obozreniye*, 1 (41).
- Rosenthal, F. (1978). *Torjestvo znaniy. Konchepchiya znaniy v srednevekovom İslame*. Nauka.
- Seyf-i Sarayî. (1989). *Gülistan Tercümesi* (Kitâb Gülistan bi't Türkî), (Haz.: Ali Fehmi Karamanlıoğlu), Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tizengauzen, V. (1884). *Sbornik materialov, kasayushixya k istorii Zolotoy Ordı. İzvlacheniya iz sochineniy arabskix, T.1*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Trimingem, D. (1989). *Sufiyskiye ordeni v İslame* (perevod s angl. A. A. Staviskoy), Nauka.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 51-66, Autumn 2024

İlahiyat Eğitimi Alan Öğrenciler İçin Kültür Varlıklarını Koruma Bilincinin Önemi

The Importance of the Awareness of Conservation of Cultural Properties for Students Studying Theology

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
03/07/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
22/08/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Doç. Dr. Işıl Konak
Kastamonu Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi
Sanat Eserleri Konservasyonu ve
Restorasyonu Bölümü
isilaykonak6@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1443-243X

Doç. Dr. Mine Dilber
Kastamonu Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
dilbermine@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6000-7915

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Kartal
Kastamonu Üniversitesi
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi
Resim Bölümü
mkartal1983@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8580-7019

Öz

Anadolu, bulunduğu stratejik konumu, sahip olduğu verimli toprakları ve sunduğu yaşam olanakları ile tarih boyunca ilgi çekmiş ve pek çok medeniyete yurt olmuştur. Bu medeniyetlerin izleri, çok çeşitli tarihi eserlerde görülebilmektedir. Bu kültür varlıklarının önemli bir grubu, dini mimariyi oluşturan cami ve mescitlerdir. Ait oldukları zaman ve medeniyetlerin dini, tarihi, sanatsal, teknolojik ve kültürel verilerini yansıtan bu eserler yalnızca mimari açıdan değil, barındırdıkları el yazmaları, duvar levhaları, kalem işleri, çini, alçı, ahşap ve taştan yapılan mihrap, ahşap minber ve kürsüler, pencere, kapı şebekeleri ve kandiller, yer yaygısı olarak kullanılan tekstiller gibi taşınır-taşınmaz eserler açısından da önemlidir. Kültür varlığı niteliğindeki bu eserlerle yakından ilgili olanlar sorumlu din görevlileri, cemaat ve ziyaretçilerdir. Fakat din görevlileri, cami ve mescitlerde bulunan cemaat ve ziyaretçilere ev sahipliği yapan, yönlendiren, bilgilendiren kişiler olarak öncelikli öneme sahiptir. Bu bağlamda ön lisans, lisans ve lisans üstü seviyede ilahiyat eğitimi alan öğrencilerin, taşıdıkları din görevlisi olma ve tarihi dini yapılarda istihdam edilebilme potansiyeli bakımından, kültür varlıklarını koruma bilincine sahip olmalarının önemi büyüktür. Bu çalışmayla sözü geçen potansiyeldeki din görevlilerinin tarihi cami ve mescitlerin sahip olduğu değerleri hakkında bilgilendirilmeleri ve gerekli koruma bilincine sahip olmalarının önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Böylece, görevli olarak kendilerine emanet edilen cami ve mescit gibi kültür varlıklarının ve içlerindeki eserlerin zarar görmeden yaşamasına, sağlıklı olarak devamlılığını sürdürebilmesine ve gelecek nesillere ulaşabilmesine katkı sunmaları amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür Varlığı, Koruma-Onarım, İlahiyat, Koruma Bilinci, Dini Eserler

Abstract

Anatolia has attracted attention throughout history with its strategic location, fertile lands it has and the life opportunities it offers, and has been a home to many civilizations. Traces of these civilizations can be seen in a wide variety of historical monuments. An important group of these cultural assets is the mosque and masjid, which constitute the religious architecture. These works, which reflect the religious, historical, artistic, technological and cultural data of the time and civilizations to which they belong, are not only architecturally important. In addition, the manuscripts found in them are also important in terms of movable-immovable artifacts such as wall slabs, pencil works, an altar made of tile, plaster, wood and stone, wooden pulpit and lecterns, windows, door networks and oil lamps, textiles used as floor spreads. Those who are closely related to these works of art, which are cultural assets, are responsible religious officials, congregations and visitors. But religious officials are of the first importance as people who host, guide, inform the congregation and visitors in mosques and masjids. In this context, it is of great importance for students receiving theology education at associate, undergraduate and postgraduate levels to have an awareness of protecting cultural assets in terms of their potential to become religious officials and work in historical religious buildings. With this study, it has been tried to focus on the importance of informing potential religious officials about the values of historical mosques and masjids and having the necessary protection awareness. Thus, it is aimed that they contribute to the unharmed survival of cultural assets such as mosques and masjids entrusted to them as officials and the artifacts in them, to maintain their continuity in a healthy way and to reach future generations.

Keywords: Cultural Property, Protection-Repair, Theology, Awareness of Protection, Religious Artifacts

Atf Bilgisi / Citation Information

Konak, I., Dilber, M., & Kartal, M. (2024). İlahiyat eğitimi alan öğrenciler için kültür varlıklarını koruma bilincinin önemi. *Asya Studies*, 8(29), 51-66. <https://doi.org/10.31455/asya.1509751>

GİRİŞ

Anadolu, bulunduğu stratejik konumu, sahip olduğu verimli toprakları ve sunduğu yaşam olanaklarıyla, tarih boyunca ilgi çekmiş ve pek çok medeniyete yurt olmuştur. Bu medeniyetlerin izleri olarak da kültür varlığı niteliğinde, taşınır-taşınmaz pek çok tarihi esere ev sahipliği yapmıştır. Sözü edilen kültür varlıkları sahip oldukları sanatsal, teknolojik, dini, tarihi, kültürel vb. nitelikleriyle ait oldukları medeniyet ve dönemin belirleyici bilgilerini taşımaktadır. Bu bağlamda kültür varlıklarının korunması ve onarılması, geçmişte üretilen değerlerin günümüze ulaştığı gibi günümüzden de geleceğe ulaştırılması bakımından önemlidir.

Bu amaca hizmet etmek üzere, kültür varlıklarının korunması ve onarımına dair birçok proje günümüzde gerçekleştirilmekte, koruma-onarım uygulamaları yapılmakta ve bu konulara ilişkin akademik yayınlar hazırlanmaktadır. Bu çabalar ancak alanında uzman meslek elemanları tarafından yürütülme olup, çoğunlukla amacına hizmet eder sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Ulaşılan olumlu sonuçların uzun vadede devamlılığının sağlanması, yalnızca uzman kişiler tarafından yapılan doğru koruma-onarım uygulamalarına bağlı kalmamaktadır. Bu uygulamaların yapıldığı kültür varlıklarının ortak mirasçısı olan kullanıcıların da en az uygulayıcılar kadar etkisi ve önemi büyüktür. Kullanıcı olarak, kültür varlığının mevcut zamandaki sahibi/sorumlusu, din görevlisi, cemaat, ziyaretçi, işletmeci vb. kişiler kastedilmektedir.

Sözü geçen kullanıcılar zaman içinde doğrudan (hırsızlık, vandalizm vb.) ya da dolaylı olarak (terk, kötü kullanım, yanlış uygulama, bilinçsiz yaklaşım vb.) taşınır-taşınmaz kültür varlıklarına zarar verebilmekte ve hatta yok olmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle, kültür varlıklarına ilişkin koruma ve onarım projelerinin ve çalışmalarının doğru ve uygun nitelikte gerçekleştirilmesi asli öneme sahiptir. Ancak doğru nitelikli uygulamalar kadar önemli diğer bir husus ise bireysel ve toplumsal ölçekte koruma bilincinin yerleştirilmesi üzerine verilecek eğitimlerdir. Zira bu tarihi değerlerin sağlıklı sürekliliği, verilecek bu eğitimlerle orantılı olarak mümkün olacaktır (Kuban, 1969; Stolow, 1987; Caple, 2000; Corr, 2000; Asatekin, 2004; Tuncer, 2010; Ahunbay, 2009).

Bu bağlamda makale çalışmasının sınırlılığı, kültür varlığı niteliğindeki tarihi cami ve mescitler olmak üzere bu tür eserlerde görev alan ve görev alabilecek olan ilahiyat öğrencisi ve mezunları kapsamında belirlenmiştir. Amacı ise, hedef kişilerin tarihi cami ve mescitlerin sahip olduğu değerleri hakkında bilgilendirilmeleri, pozisyonları gereği koruma için sınırlılıkların neler olduğu ve gerekli koruma bilinç düzeylerinin yükseltilmesi olarak düşünülmüştür. Böylece, görevli olarak kendilerine emanet edilen cami ve mescit gibi kültür varlıklarının ve içlerindeki eserlerin zarar görmeden yaşamasına, sağlıklı olarak devamlılığını sürdürebilmesine ve gelecek nesillere ulaşabilmesine katkı sunmaları amaçlanmıştır. Zira sözü geçen konuya ilişkin yapılan alan araştırmaları ve arşiv taramaları sonucu "İlahiyat Eğitimi Alan Öğrenciler İçin Kültür Varlıklarını Koruma Bilincinin Önemi" konusuna benzer bir yayın, konferans, makale, proje ve ders içeriğine rastlanmamıştır. Bu çalışmanın kültür varlıklarıyla doğrudan (arkeoloji, sanat tarihi, güzel sanatlar vb.) ya da dolaylı (ilahiyat, tarih, öğretmenlikler vb.) olarak ilişkilendirilecek bölümlerde yapılacak benzer çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Kültür varlıklarının korunmasına yönelik eğitim, ilköğretimde temel seviyede verilmeye başlanması gereken bir konu olmakla birlikte günümüzde genellikle akademik eğitimde ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyede verilmektedir (Asatekin, 2004: 127,140; Ahunbay, 2009: 134,143). Sınırlı sayıdaki üniversitelerin belirli bölümlerinde verilen nitelikli eğitimler sayesinde uzman elemanlar yetiştirilmektedir. Ancak bu bölümler dışındaki ilişkili bölümler de dahil olmak üzere, kültür varlıklarını koruma eğitiminin alınması ve bu konudaki bilinçlendirme çalışmaları kişisel çabaya bağlı kalmıştır. Kültür varlıklarıyla doğrudan (arkeoloji, sanat tarihi, güzel sanatlar vb.) ya da dolaylı (ilahiyat, tarih, öğretmenlikler vb.) olarak ilişkilendirilecek bölümlerde bu temelde eğitimin verilmesi önemlidir. Örneğin üniversitelerde ilahiyat eğitimi alan kişiler, kültür varlığı niteliğindeki tarihi camilerde ve mescitlerde sorumlu din görevlisi olarak isihdam edilebilmekte, görev tanımlarında olmasa bile harici bazı sorumluluklar üstlenmektedirler. Bu bağlamda sözü geçen kişilere, nitelikli kültür varlıklarını koruma bilinci eğitimi verilerek, görev alabilecekleri cami ve mescitlerin, mimari eserlerle içlerindeki diğer kültür varlıklarının korunmasına katkı sağlanması hem çalışan hem de vatandaş olarak doğru yaklaşım sergilemelerini mümkün kılacaktır. Bu eğitim sayesinde sadece kültür varlığı olarak tescillenmiş cami ve mescitlerin korunması değil, bununla birlikte günümüzde inşa edilmiş olan ve bugünün sanatsal, kültürel, teknolojik, mimari vb. özelliklerini barındıran yapıların da sağlıklı korunarak gelecek nesillere aktarılmasına katkı sunacaktır. Sözü geçen nitelikteki koruma eğitimi, ilgili guruba (ilahiyat öğrencileri ve mezunları) iki farklı şekilde verilebilir. Bunlardan ilki mezun gruplar, atanalar din görevlileri ve

ilahiyyat eğitimi alan öğrenciler için eğitim projeleri şeklinde verilebilir. İkincisi ise henüz eğitim-öğretime devam eden ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyedeki öğrencilere yönelik olarak ders müfredatı içinde uygun saat ve uzman kişiler tarafından verilecek dersler şeklindedir.

Bu bağlamda ilgili gruba sözü geçen nitelikte eğitim vermek amacıyla TÜBİTAK 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinliklerini Destekleme Programı kapsamında gerçekleştirilen proje örnek gösterilebilir¹. Bu eğitim projesine, Kastamonu Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi İlahiyat Fakültelerinden yirmi lisans ve lisansüstü öğrenci katılmıştır. Eğitim programı ise üç farklı üniversiteden katılan, alanında uzman on akademisyen tarafından verilmiş, iki gün, günde sekiz saat olmak üzere, toplamda 16 saat sürmüştür. Eğitim projesi kapsamında, kültür varlıkları ile koruma-onarımın tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş, tarihi cami ve mescit mimarisinde karşılaşılabilecek, kültür varlığı niteliği taşıyan farklı malzeme (tekstil, deri, alçı, metal, çini, mozaik, ahşap, taş, kalem işi, kâğıt, cilt) ve yapı elemanları (kapı, pencere, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, aydınlatma ve kandilleri vb.) tanıtılmış, tarihi değerleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu malzeme ve yapı elemanlarında karşılaşılabilecek bozulmalar, bozulma faktörleri ve ilgili koruma-onarım uygulamaları örneklendirilerek açıklanmıştır. Gerekli durumlarda, yetkili kurumlar tarafından, yetkili kişiler kararıyla belirlenebilecek koruma-onarım uygulamalarının, uzman kişiler tarafından, uygun laboratuvar ve atölyelerde, uygun malzeme ve tekniklerde yapılabileceğinin önemi ve gerekliliği üzerinde durulmuştur. Böylece bu tür yapılarda istihdam edilen din görevlilerinin, cemaat ve ziyaretçilerin kültür varlıklarına ilişkin müdahale sınırlılıkları ve sorumlulukları hakkında bilgi verilmiştir. Sınırları aşan uygulamalar yapmaları veya yaptırımları durumunda karşılaşılabilecekleri sorunlar, ceza ve yaptırımlar hakkında bilgilendirilmişlerdir. Alanında uzman kişiler tarafından yürütülen eğitim sonunda hedef grupla soru-cevap şeklinde sözlü etkileşimde bulunulmuştur².

Soru-cevap kısmında sözlü olarak öğrencilerden edinilen bilgilerin değerlendirilmesi sonucu:

1. Kültür varlıklarının tanım ve önemine (sanatsal, tarihi, teknolojik vb.) ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıkları,
2. Cami, mescit ve buralardaki yapı elemanlarında görülen bozulmalar karşısında sorunların giderilmesi için yapacakları (iyi niyetli!) müdahalelerin yanlış olduğu bilinci ve müdahale sınırlılıklarının hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmıştır.
3. Kültür varlıklarına yönelik yapılan hatalı müdahalelerin, yapı ve yapı elemanlarının tamamen yok olmasına kadar uzanan zararlara yol açabileceği bilincinin eksik olduğu kanaatine varılmıştır.
4. Doğru nitelikli koruma-onarım uygulamalarının özel eğitim, bilgi ve uzmanlık gerektiren bir alan olduğu bilgi ve bilincinin yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir.
5. Hedef öğrencilerin bu eğitim sonrasında Kültür varlıklarının tanım ve önemine (sanatsal, tarihi, teknolojik vb.) ilişkin bilgilendikleri anlaşılmıştır.
6. Din görevlisi, cemaat ve ziyaretçiler gibi kullanıcıların kültür varlıklarına ilişkin müdahale sınırları ve sınır ihlali durumunda karşılaşılabilecekleri yaptırımlar hakkında tatmin edici bilgiye ulaştıklarına ilişkin yanıt alınmıştır.
7. Kültür varlıklarına yönelik bozulmalarla karşılaştıkları durumlarda ne yapmaları gerektiği, hangi kurumlarla iletişime geçip talepte bulunabilecekleri, iş takibinin önemi konusunda bilgi sahibi oldukları öğrenciler tarafından bildirilmiştir.

Böylece tarihi cami ve mescitlerde görev alabilecek, ilahiyyat öğrencilerinin, kültür varlıklarının korunması, korumanın gerekliliği, sorumluluğu ve sınırlılığı bağlamında koruma bilincinin oluşturulmasına katkı sağlanmış; konuya ilişkin faydalı içerik³, öneri⁴ ve sonuca⁵ ulaşılmıştır.

¹ Bu makale çalışması, söz konusu eğitim projesinin makalesi olarak üretilmemiş olup, eğitim projesi konunun önem ve amacına yönelik bir örnek olarak sunulmuştur.

² TÜBİTAK-BİDEB 2237-A Bilimsel Eğitim Etkinliklerini Destekleme Programı tarafından himaye edilen eğitim projelerinde ön test-son test zorunluluğu yoktur. Sözü geçen proje eğitimi kapsamında da yapılmamıştır. Projeye katılan uzman eğitimciler ve eğitimi alan öğrenciler arasında eğitim sonunda yapılan soru-cevap etkileşimi sonucu ulaşılan sözlü çıktılardan değerlendirme yapılmıştır.

³ Etkinlik çıktıları Eğitim etkinliği sonucunda koruma-onarım esasları bağlamında farklı malzeme ve uygulamalara ilişkin verilen eğitimler ile lisans ve lisansüstü seviyede ilahiyyat eğitimi alan öğrencilere kültür varlıklarının korunması temelinde, koruma bilincinin tanıtılması ve gerekliliği hakkında bilgi ve farkındalık kazandırılmıştır. Bu sayede eğitim verdiğimiz kitlenin de içinde olduğu ilahiyyat fakültelerinden mezun olacak öğrenciler, kültür varlığı olarak tescillenmiş tarihi cami ve mescitlerde din görevlisi olarak çalışma alanı bulduklarında almış oldukları nitelikli koruma-onarım farkındalık eğitimleri sonucu mimari yapı olarak cami ve mescitlerin, aynı zamanda Kuran-ı Kerim ve duvarlarda yer alan levhaların, kalem işleri ve çinilerin, alçılı mihrapların, ahşap

Bu tür eğitim projenin kısıtlı zaman ve kısıtlı kitleye yönelik olarak düzenlenmesi, ülke genelinde gerçekleştirilme imkânı olmaması ve sürekliliğine ilişkin dayanak bulunmasının zorluğundan dolayı konunun ön lisans, lisans ya da lisansüstü düzeyde verilen ilahiyat eğitimi kapsamında ders olarak okutulmasının daha anlamlı olacağı kanısına varılmıştır. Ancak mezun kişiler için ise sözü geçen eğitim örneğinde olduğu gibi eğitim projelerinin de sürekliliği sağlanarak devam ettirilmesinin önemli katkısı olacaktır.

İlahiyat Eğitimi Alan Öğrenciler İçin Kültür Varlıklarını Koruma Bilincinin Önemi

İnşa edildikleri dönem ve medeniyetlerin bilgilerini barındıran cami ve mescitler, dini mimari eser türünden olan kültür varlıklarının önemli bir gurubudur. Bu eserler yalnızca mimari açıdan değil, aynı zamanda içlerinde barındırdıkları taşınır-taşınmaz pek çok kültür varlığı açısından da önemlidir (Asatekin, 2004: 29,32). Cami ve mescitlerde korunan Kuran-ı Kerim, çeşitli el yazmaları, tarihi halılar ve kapı örtülerinden oluşan tekstil malzemeleri; duvarları süsleyen hat sanatının nadide örneklerinden oluşan levhalar; pencere alınlıklarında, kubbe eteklerinde, mihraplarda yer alan kalem işleri; künde-kari teknikli, üstün oyma, kakma süslemeli ahşap kapı, minber ve kürsüler; mühür, isim barındıran metal aydınlatma ve kandiller; alçı, mermer, çini malzemeden üretilen, sanatsal ve teknolojik gelişmişliğin göstergesi olan mihraplar, kapı, pencere şebeke ve alınlıkları gibi unsurlar da kültür varlığı niteliğindeki eserlerdir (Ahunbay, 2009: 22,31). Bu yapılar ve içlerindeki eserlerde gerekli koruma ve onarım uygulamaları mülkiyet sahibi olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür Turizm Müdürlüğü himayesinde koruma ve onarım uzmanları tarafından yürütülmektedir (V.G.M., 2024, K.V.M.G.M., 2024). Bu yapı ve elemanlarına sahiplik yapanlar ve yakından ilgili olanlar, imam ve müezzinler yani devlet tarafından atanan görevlilerle, cemaat ve ziyaretçilerdir. Bu sıralamada din görevlileri öncelikli öneme sahiptir; zira cemaat ve ziyaretçilere ev sahipliği ve önderlik yapan ve zamanlarını sürekli olarak bu yapılarda geçiren kişiler din görevlileridir. Tarihi eser niteliğindeki cami ve mescitler özelinde tüm bu tür yapılardaki din görevlileri resmi bir sorumlulukları olmasına rağmen, bu mimari eserlerin temizlik, düzen ve kullanımıyla da yakından ilgili olup cemaati ve ziyaretçileri bilgilendirip yönlendiren kişilerdir. Bu bağlamda din görevlilerinin görev yaptığı cami ve mescitlerin tarihi, kültürel, sanatsal vb. değerleri hakkında bilgili olmaları, aynı zamanda bu kültür varlığı niteliğine sahip mimari eserlerin ve içlerindeki eserlerin korunmasının gerekliliği ve önemi hakkında bilince sahip olmaları önemlidir. Zira sözü geçen koruma bilincinin eksikliği durumunda kültür varlıklarına yönelik yanlış müdahalelerle karşılaşmaktadır.

Yakın tarihte tarafımızdan yapılan araştırmalar sırasında, cami görevlileri ve cemaat tarafından (iyi niyetli olarak!) yapılan koruma-onarım ilkeleri gereği bazı yanlış uygulamalar tespit edilmiştir:

1. Tarihi mihrapların yüzey bütünlüğünü kaybeden, boyası bozulmuş alanlarında görüntünün düzeltilmesi ve daha temiz olmasının sağlanması amacıyla, niteliği uygun olmayan malzemelerle yapılan uygunsuz boyama işlemleri (Resim 1, 2).
2. Tarihi camilerde girişlerinin yağmur ve çamurdan etkilenmemesi veya harim mekânında alanın bölümlenmesi için yapılan nitelsiz malzemeli oda ve sundurmalar (Resim 7).
3. Ayakkabıların konulması için tarihi cami duvarlarına sabitlenen ayakkabılıklar, tesbihlerin yerde kalmaması için tarihi çinili sütun ve taşıyıcılara çakılan çiviler ya da yapışkanlı aparatlar (Resim 5, 6).
4. Daha aydınlık ve güzel görünmesi için tarihi mihrapların içine yerleştirilen led aydınlatma kabloları veya floresan lambalar (Resim 3, 4).
5. Daha yenisi ile değiştirilmek üzere toplanan tarihi halılar.

minber ve kürsülerin, pencere ve kapıların vb. kültür varlıklarının korunmasına doğru nitelikli ve pozitif anlamda katkı sağlayabilecektir. Bu eğitim ile sadece tarihi nitelikli camilerin korunması değil aynı zamanda yakın tarihte inşa edilmiş olan ve günümüzün mimari, sanatsal, teknolojik vb. özelliklerini taşıyan camilerin de korunarak gelecek kuşaklara ulaştırılmasına katkı sağlayabilecektir.

⁴ **Öneriler** Tübitak eğitim desteği ile desteklenen ve planlandığı şekliyle, yüksek verimlilik sağlanarak bitirilen bu eğitim programı baz alınarak, koruma-onarım bilincinin yükseltilmesine ilişkin eğitimlerin süreklilik arz edecek şekilde, sadece ilgili öğrenci gruplarına değil, ilgili meslek çalışanlarına da verilmesini öneriyoruz. Verilecek bu tür eğitimlerin Tübitak tarafından desteklenmesinin çok önemli olduğunu düşünüyor gereğinin tarafınızdan yapılmasını rica ediyoruz.

⁵ **Sonuç** Günümüzde kültür varlıklarının korunması ve onarımına dair birçok proje gerçekleştirilmiştir ve gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Ancak doğru koruma ve onarım projelerinin gerçekleştirilmesi kadar koruma bilincinin bireysel ve toplumsal ölçekte yerleştirilmesi üzerine verilecek eğitimler de büyük önem taşımaktadır. Zira bu değerlerin sağlıklı devamlılığı büyük oranda verilecek bu eğitimlere bağlıdır.

6. Dağıldığı için dönüşümsüz yapıştırıcılar, uygunsuz kâğıtlar, bezler ya da iğne-iplik kullanılarak bütünlenen tarihi el yazmaları ve dua kitapları (Resim 8, 9).
Bu örnekler ve benzeri vakalar, tüm yurt genelinde basına da yansıyan gerçeklerdir.

Resim 1: Konya Tahir ile Zühre Mescidi, Mihrap Çinileri Üzerine Yapılan Boya Uygulaması (Işlay Konak Arşivi)

Resim 2: Kastamonu Seydiler Böcek Köyü Cami, Mihraba Yağlı ve Toz Boya Uygulaması (Işlay Konak Arşivi)

Resim 1: Kastamonu İnebolu Tevfik Bey Cami, Mihraba Led Aydınlatma Uygulaması
(Işlay Konak Arşivi)

Resim 2: Kastamonu Seydiler Böcek Köyü Cami, Mihraba Floresan Lamba Uygulaması
(Işlay Konak Arşivi)

Resim 3: Kastamonu İnebolu Tevfik Bey Cami, Çinili Sütunlara Yapışkanlı Askı Aparatı Uygulaması (Işlay Konak Arşivi)

Resim 4: Kastamonu İnebolu Tevfik Bey Cami, Çinili Sütunlar Üzerindeki Çivi İzleri (Işlay Konak Arşivi)

Resim 5: Kastamonu Seydiler Böcek Köyü Cami, Kadınlar Mahfili Oluşturmak İçin PVC Malzeme Kullanımı
(Işıl Konak Arşivi)

Resim 6: Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde Bulunan El Yazması Kur'an-ı Kerim İplik Kullanılarak Yapılan Toplama
(Mustafa Kartal Arşivi)

Resim 7: Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde Bulunan El Yazması Kur'an-ı Kerim (Mustafa Kartal Arşivi)

Karşılaşılan bu türden örnekler sonucunda, tarihi cami ve mescitlerde din görevlisi olan ve olabilecek ilahiyat öğrencilerine yönelik kültür varlıklarının korunmasına ilişkin bilincin oluşturulması ve yükseltilmesi eğitiminin bir gereklilik olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunun önüne geçilmesi ve giderilmesi amacıyla seçilen aktif öğrenci kitlesine ve mezun olup hali hazırda cami ve mescitlerde hizmet sunan din görevlilerine verilecek ders ve eğitim içeriği ise aşağıdaki şekilde önerilmiştir.

Aktif olarak eğitim gören öğrencilere yönelik ilahiyat fakültesi eğitimi ders müfredatı için “Kültür Varlıklarını Koruma” dersinin, zorunlu-teorik ders olarak, bir dönem, en az iki saat verilmesi önerilmektedir. Ders öğrencinin aktif olarak katılımının sağlanması için, önceden belirlenen konular çerçevesinde hazırlık yapılarak, soru-cevap ve sunumlar eşliğinde desteklenerek yürütülmesi, dersin yararlılığını arttıracaktır. Ders alanında uzman kişiler tarafından yürütülmelidir. Ders esnasında bulunulan bölgedeki tarihi cami ve mescitlere yerinde ziyaretler yapılması ve koruma-onarım uygulamalarına ilişkin uzman elemanlarca Vakıflar Bölge Müdürlükleri, Üniversite bünyesindeki kültür varlıklarını koruma-onarım bölümleri, sanat tarihi, arkeoloji gibi bölümlerden bilgi alınması önerilmektedir.

Bu bağlamda Kültür Varlıklarını Koruma dersi bir dönemlik ders içerik çizelgesi⁶ aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

Tablo 1: Ders İçeriği Çizelgesi

Dersin Adı	Kodu	Yarıyılı	T+U	Kredisi	AKTS
Kültür Varlıklarını Koruma		III	2+0	2	
Ön koşul Dersler					
Dersin Dili	Türkçe				
Dersin Türü	Zorunlu				
Dersin Koordinatörü					
Dersi Veren					
Dersin Yardımcıları					
Dersin Amacı	Kültür varlıkları ve korumanın tanım, kapsam ve içeriği hakkında bilgi vermek, Tarihi dini yapılar ve bu yapılarda bulunabilecek kültür varlıklarının tanıtılmasını sağlamak, Kültür varlıklarında görülen bozulmalar, bozulma faktörleri ve önleyici				

⁶ Kültür Varlıklarını Koruma dersi için kullanılan ders içerik çizelge formu, Kastamonu Üniversitesine ait ders içerik çizelge form taslağından örnek alınmıştır.

	koruma uygulamaları hakkında bilgi aktarmak, Dini yapılar özelinde (cami, mescit) kültür varlıklarının korunması gerekliliği, önemi ve sınırlılıklarının kavranmasını sağlayarak, koruma bilincinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır.
Dersin Öğrenme Çıktıları	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kültür varlığı, koruma-onarım konularındaki temel kavramlar hakkında bilgi sahibi olur. 2. Tarihi dini yapılar ve bu yapılarda yer alan kültür varlıklarını tanıır. 3. Kültür varlıklarının korunması gerekliliği ve önemini kavrar. 4. Kültür varlıklarına ilişkin malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri hakkında bilgi sahibi olur. 5. Tarihi camilerde görev alan din görevlilerinin kültür varlığı olarak değer taşıyan cami, mescit ve içinde bulunan diğer kültür varlıklarına yönelik göstereceği doğru yaklaşım ve sınırlılıkları hakkında bilgi sahibi olur. 6. Önleyici koruma yöntemlerini tanıır.
Dersin İçeriği	Kültür varlıkları ve koruma-onarım ilke ve kavramları tanıtılmakta, tarihi dini mimari yapılar ve bu yapılarda yer alabilecek kültür varlıkları incelenmekte, kültür varlıklarına ilişkin doğru önleyici koruma yaklaşımının önemi ve sınırlılıkları değerlendirilmektedir.
Haftalar	Konular
1	Kültür varlıklarının tanımı, içeriği ve kapsamı
2	Korumanın tanımı ve kapsamı, tüzükler ve ilkeler
3	Koruma-Onarım Kavram ve Terimleri
4	Kültür varlığı olarak dini mimari yapılar ve yapı unsurları
5	Din görevlisi-kültür varlığı ilişkisi (görev tanımı, sorumlulukları, tarihi dini yapılarda önleyici korumaya ilişkin misyon ve vizyonları)
6	Din görevlisi-kültür varlığı ilişkisi (tarihi dini yapılarda önleyici korumaya ilişkin müdahale sınırlılıkları)
7	Ara sınav
8	Çini malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.)
9	Tekstil ve ahşap malzeme bilgisi ve bozulmalar, bozulma faktörleri, önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.)
10	Kâğıt ve cilt malzeme bilgisi ve bozulmalar, bozulma faktörleri, önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.)
11	Metal malzeme bilgisi ve bozulmalar, bozulma faktörleri, önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.)
12	Kalem işi malzeme bilgisi ve bozulmalar, bozulma faktörleri, önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.)
13	Alçı ve taş malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.)
14	Tarihi cami veya mescitlere ziyaret, ders içeriklerinin kavranması

Genel Yeterlilikler

Kültür varlığı ve korumanın önemine ilişkin farkındalık kazanır.
Kültür varlıklarına yönelik önleyici koruma uygulamaları hakkında bilgi edinir.
Kültür varlıklarını korumada doğru yaklaşım ve sınırlılıklar hakkında bilgi sahibi olur.

Kaynaklar

- Ademi, Z. (2012). Hayatın dönüm noktalarında din görevlilerinin rolü (Bursa örneği) (Tez No: 319561) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Ahunbay, Z. (2009). Tarihi çevre koruma ve restorasyon. YEM Yayınları.
- Asatekin, N. G. (2004). Kültür ve doğa varlıklarımız: neyi, niçin, nasıl korumalıyız? T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Blake, J. (2015). International cultural heritage law. Oxford Press.
- Buys, S., & Oakley, V. (1993). The conservation and restoration of ceramics. Butterworth-Heinemann.
- Caple, C. (2000). Conservation skills: judgment, method and decision making. Routledge.
- Corr, S. (2000). Caring for conservations: a manuel of preventive & conservation. The Heritage Council.
- Çolak, N. İ. (2015). Kültür ve tabiat varlıklarını koruma hukuku. On İki Levha Yayıncılık.
- Doğru, A. (2008). Din görevlilerinin hizmet alanları ve problemleri (Kayseri ilinde görev yapan vaizler üzerine sosyolojik bir inceleme) (Tez No: 221272) [Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Erder, C. (1975). Tarihi çevre bilinci. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Emre, M. (2005). Kültürel ve doğal değerlerin korunması. Mimarlar Odası Yayını.
- Günay, R. (2002). Ahşap yapılar, sorun ve çözüm yolları. Birsen Yayınevi.
- İnci A. B. (2018). Klasik devir Türk tezyini sanatlarında desen. Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık.
- Kathpalia, Y. P. (1973). Conservation and restoration of archive materials. UNESCO.
- Kuban, D. (1969). Modern restorasyon ilkeleri üzerine yorumlar. Vakıflar Dergisi, (8), 341-356.
- Kuban, D. (2000). Tarihi çevre korumanın mimarlık boyutu: kuram ve uygulama. YEM Yayınları.
- Lennard, F., & Hayward, M. (2006). Tapestry conservation: principles and practice. Butterworth-Heinemann. Oxford.
- Madran, E., & Özgönül, N. (2005). Kültürel ve doğal değerlerin korunması. TMMOB Mimarlar Odası Yayını.
- Özel, S. (1998). Uluslararası alanda kültür varlıklarının korunması. Alkım Yayınları.
- Song, J. (2011). Conservation treatment for cultural properties: paintings and written artifacts. Young-Won Kim (Ed.), Conservation of Papers and Textiles (s. 7-111). National Research Institute of Cultural Heritage.
- Stolow, N. (1987). Conservati on and exhibitons: packing, transport, storage and environmental consideration. Butterworth – Heinemann.
- Tuncer, O. C. (2010). Korunması gerekli vakıf taşınmazlarının onarımları ve bir öneri. Vakıflar Dergisi, (32), 231-234.
- Tunçer, M., Madran, E., Özgönül, N., Alp, S., & Kılıççöte, N. C., (2012). Mustafa Servet Akbolat (Ed.), Kültürel miras mevzuatı. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Üçer, K. (2015). Kalemşileri ve restorasyon. B. Tanman & G. Tanman (Ed.), Meşk-i İstanbul Yenikapı Mevlevihanesi restorasyonu (2005-2010) (s. 126-133). Gürsoy Grup Kültür Yayınları (6).
- Zakar, L., & Eyüpgiller, K. K. (2015). Mimari restorasyon koruma teknik ve yöntemleri. YEM Kitabevi.

İlahiyat eğitimini tamamlamış ve atanmış olan din görevlileri için “Kültür Varlıklarını Koruma Bilincinin Önemi” konulu eğitim içeriği ise aşağıdaki şekilde önerilmiştir;

Eğitimin tarihi cami ve mescitlerde hali hazırda hizmet veren din görevlilerinin yanı sıra bu potansiyele sahip ve yakın tarihte yapılan cami ve mescitlerde hizmet veren din görevlileri için de verilmesi önerilir. Zira yakın tarihte yapılan, bugünün imzasını taşıyan cami ve mescitlerin korunmasının gerekliliği de bu eğitimin bir parçası olarak düşünülmelidir. Eğitimin en az iki gün süreyle devam etmesi detaylı bilgilendirme için uygun olacaktır. Eğitimin soru-cevap ve sunumlar eşliğinde desteklenerek yürütülmesi yararlılığını arttıracaktır. Eğitimler her malzeme ve konu için alanında uzman kişiler

tarafından verilmelidir. Eğitimler esnasında bulunulan bölgedeki tarihi cami ve mescitlere yerinde ziyaretler yapılması önerilir.

Bu bağlamda kültür varlıklarını koruma bilinci eğitimi iki günlük eğitim içerik çizelgesi⁷ aşağıdaki gibi düzenlenmiştir.

Tablo 2: Eğitim İçeriği Çizelgesi

1. GÜN	2. GÜN
1.DERS ADI: Etkinliğin Tanıtılması, Amaç ve Hedefleri & Katılımcılar ile Tanışma	8.DERS ADI: Tarihi Çinilerde Önleyici Koruma.
DERS KONUSU: Açılış Konuşması ve Eğitim Hakkında Bilgilendirme	DERS KONUSU: Tarihi Çini Eserlerde Önleyici Koruma Uygulamaları.
DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Bu eğitimin amacı ve hedefleri açıklanarak, eğitim içeriğindeki derslerin önemine değinilecektir. Katılımcılar eğitimden edineceği çıktılar hakkında bilgilendirilecektir.	DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi çini eserlerin önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.
2.DERS ADI: Koruma ve Onarıma Giriş.	9.DERS ADI: Tarihi Ahşap Eserlerde Önleyici Koruma.
DERS KONUSU: Koruma ve Onarım Tanımı ve İçeriği, Kavram ve Terimleri.	DERS KONUSU: Tarihi Ahşap Eserlerde Önleyici Koruma Uygulamaları.
DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Koruma ve onarım olgusu tanımlanması, tarihi süreçteki gelişimi, ilgili ilke ve tüzükler hakkında bilgi verilmesi. Kavram ve Terimlerin Tanıtılması.	DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi ahşap eserlerin önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.
3.DERS ADI: Kültür Varlıkları.	10.DERS ADI: Tarihi Tekstil Eserlerde Önleyici Koruma.
DERS KONUSU: Kültür Varlıkları Tanımı ve İçeriği, Kavram ve Terimleri.	DERS KONUSU: Tarihi Tekstil Eserlerde Önleyici Koruma Uygulamaları.
DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Kültür varlıklarının tanımlanması, soyut-somut, taşınır-taşınmaz kültür varlıkları hakkında bilgi verilmesi. Kültür varlıklarının korunması gerekliliği. Kavram ve Terimlerin Tanıtılması.	DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi tekstil eserlerin önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.
4.DERS ADI: Din görevlisi-kültür varlığı ilişkisi.	11.DERS ADI: Tarihi Metal Eserlerde Önleyici Koruma.
DERS KONUSU: Din görevlisi-kültür varlığı ilişkisi (görev tanımı, sorumlulukları, tarihi dini	DERS KONUSU: Tarihi Metal Eserlerde Önleyici Koruma Uygulamaları.

⁷ Kültür Varlıklarını Koruma Bilinci Eğitimi için kullanılan içerik çizelge formu, TÜBİTAK 2237-A eğitim programı içerik çizelge form taslağından örnek alınmıştır.

yapılarda önleyici korumaya ilişkin misyon ve vizyonları)

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Din görevlilerine yönelik olarak resmi görev tanımlarının yapılması ve görev yerlerindeki kültür varlıklarına yönelik sorumlulukları hakkında bilgi verilmesi. Görev aldıkları tarihi dini yapılarda koruma-onarıma ilişkin sahip olmaları gereken misyon ve vizyonları hakkında bilgi verilmesi.

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi metal eserlerin önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.

5.DERS ADI: Din Görevlisi-Kültür Varlığı İlişkisi.

12.DERS ADI: Tarihi Deri Eserlerde (Ciltlerde) Önleyici Koruma.

DERS KONUSU: Din Görevlisi-Kültür Varlığı İlişkisi (Tarihi Dini Yapılarda Koruma-Onarıma İlişkin Müdahale Sınırlılıkları).

DERS KONUSU: Tarihi Deri Eserlerde (Ciltlerde) Önleyici Koruma Uygulamaları.

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Din görevlilerine yönelik görev aldıkları tarihi dini yapılarda koruma-onarıma ilişkin müdahale sınırlılıkları hakkında bilgi verilmesi. Gerekli durumlarda hangi kurumlarla ve kişilerle irtibata geçmeleri gerektiği konusu ve iş takibinin önemi hakkında bilgi verilmesi.

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi deri eserlerin (ciltlerin) önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.

6.DERS ADI: Tarihi Alçı ve Taş Eserlerde Önleyici Koruma.

13.DERS ADI: Tarihi Kâğıt Eserlerde (Yazmalarda) Önleyici Koruma.

DERS KONUSU: Tarihi Alçı ve Taş Eserlerde Önleyici Koruma Uygulamaları.

DERS KONUSU: Tarihi Kâğıt Eserlerde (Yazmalarda) Önleyici Koruma Uygulamaları.

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi alçı ve taş eserlerin önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi kâğıt eserlerin (yazmaların) önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.

7.DERS ADI: Tarihi Kalem İşi Süslemelerde Önleyici Koruma.

14.DERS ADI: Koruma ve Onarımda Analiz.

DERS KONUSU: Tarihi Kalem İşi Süslemelerde Önleyici Koruma Uygulamaları.

DERS KONUSU: Koruma ve Onarımda Analizin Kullanımı ve Önemi. Kültür Varlıklarında Kullanılan Analiz Yöntemleri.

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Cami ve mescitlerde bulunan tarihi kalem işi süslemelerin önemi, malzeme bilgisi, bozulmalar, bozulma faktörleri, din görevlileri özelinde uygulanabilecek önleyici koruma yöntemleri (kullanım, temizlik, depolama, düzenli bakım, cemaat ve ziyaretçileri gerekli durumlarda (bilinçsiz müdahalelere karşın) bilgilendirme vb.) hakkında gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde bilgi verilmesi.

DETAYLI DERS İÇERİĞİ: Arkeometrinin tanımı, ortaya çıkışı ve tarihi süreçteki gelişimi hakkında bilgi verilmesi. Koruma-onarımda analizin yeri ve önemi, alana katkısı gerçekleştirilmiş örnekler eşliğinde aktarılacaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İlahiyat eğitimi alan öğrenciler ve mezun durumdaki kişiler özelinde, taşıdıkları din görevlisi olma ve tarihi dini yapılarda istihdam edilebilme potansiyeli bakımından, kültür varlıklarını koruma bilincinin (Kuban, 1969; Stolow, 1987; Caple, 2000; Corr, 2000; Asatekin, 2004; Tuncer, 2010; Ahunbay, 2009) kazandırılması adına eğitim almaları bir gerekliliktir. Bu eğitim ilgili okul ve kurumlarda hâlihazırda okuyan ve görev yapan öğrenci ve din görevlilerine yönelik olarak bahsi geçen içerik ve nitelik gereği işlendiği takdirde, ilgili grubun üzerinde hedeflenen amaçlara hizmet edeceği düşünülmektedir.

Bahsi geçen nitelikte verilecek eğitimler sayesinde, hedef kitle kültür varlıkları ve koruma kavramlarına dair farkındalık, bilinçli düşünme ve sorgulayıcı olma yaklaşımlarını kazanacaktır. Buna bağlı olarak konuya ilişkin karşılaşılan sorunlara doğru yaklaşım ile sınırları aşmayacak çözümlerin üretiminde bireysel olarak sorumluluk alabilecek ve doğru sonuca ulaşmakta etken rol oynayacaklardır. Bu sayede tüm toplumun ortak mirası olan ve görevli olarak kendi emanetlerinde bulunan cami ve mescit gibi kültür varlıklarının zarar görmeden yaşamasına ve gelecek nesillere ulaşabilmesine katkı sunacaklardır. Aynı zamanda din görevlilerinin meslek tanımlarında yer alması dahi (Doğru, 2008; Ademi, 2012) bahsi geçen eserlerin diğer kullanıcılarından olan ziyaretçi ve cemaatin bilinçlenmesine ve iyi niyetli! de olsa zarar ile sonuçlanabilecek müdahalelerin önüne geçebilmesine büyük katkı sağlayacaktır. Kültür varlığı mirasçısı bir vatandaş olarak iyi bir örnek olmaları da ayrıca çok değerlidir.

Kısacası kültür varlıklarını koruma bilinci eğitimi, tarihi dini mimari eserlerde oluşabilecek sorunlar karşısında din görevlisinin ve diğer kullanıcıların müdahale ehliyetinin olmadığını bilmek ve diğer ilgili kişilere bildirmek, bu tür durumlarda hangi kurum ve kuruluşlara ne şekilde haber verileceğini bilmek, sonuç alınana kadar iş takibinde bulunmak dışında yapılacak hiçbir müdahaleyi kabul etmemek bilincinin oluşmasını sağlayacaktır.

İlahiyat eğitimi alan öğrenciler ve mezun olup atanan din görevlileri özelinde sınırlandırılan kültür varlıklarını koruma bilincinin önemi konulu bu makale çalışmamız, kültür varlıkları ile doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olan arkeoloji, sanat tarihi, güzel sanatlar, tarih, öğretmenlikler vb. tüm eğitim alanlarında ve diyanete bağlı bölge müftülüklerinde verilmesi gerekmektedir. Bu sayede daha fazla kişiye ulaşacak olan eğitimin bahsi geçen olumlu sonuçları katlanarak artacak ve kültürel mirasın korunmasına daha fazla katkı sağlanacaktır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %50, ikinci yazar için %25, üçüncü yazar için %25'tir

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için etik kurul beyanı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ademi, Z. (2012). *Hayatın dönüm noktalarında din görevlilerinin rolü (Bursa örneği)* (Tez No: 319561) [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Ahunbay, Z. (2009). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. YEM Yayınları.
- Asatekin, N. G. (2004). *Kültür ve doğa varlıklarımız: neyi, niçin, nasıl korumalıyız?* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Blake, J. (2015). *International cultural heritage law*. Oxford Press.
- Buys, S., & Oakley, V. (1993). *The conservation and restoration of ceramics*. Butterworth-Heinemann.
- Caple, C. (2000). *Conservation skills: judgment, method and decision making*. Routledge.
- Corr, S. (2000). *Caring for conservations: a manuel of preventive & conservation*. The Heritage Council.
- Çolak, N. İ. (2015). *Kültür ve tabiat varlıklarını koruma hukuku*. On İki Levha Yayıncılık.
- Doğru, A. (2008). *Din görevlilerinin hizmet alanları ve problemleri (Kayseri ilinde görev yapan vaizler üzerine sosyolojik bir inceleme)* (Tez No: 221272) [Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Emre, M. (2005). *Kültürel ve doğal değerlerin korunması*. Mimarlar Odası Yayını.
- Erder, C. (1975). *Tarihi çevre bilinci*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Günay, R. (2002). *Ahşap yapılar, sorun ve çözüm yolları*. Birsen Yayınevi.
- İnci A. B. (2018). *Klasik devir Türk tezyini sanatlarında desen*. Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık.

-
- K. V. M. G. M. (2024). <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-108411/restorasyon-faaliyetleri.html> 12 Ağustos 2024 tarihinde erişildi.
- Kathpalia, Y. P. (1973). *Conservation and restoration of archive materials*. UNESCO.
- Kuban, D. (1969). Modern restorasyon ilkeleri üzerine yorumlar. *Vakıflar Dergisi*, (8), 341-356.
- Kuban, D. (2000). *Tarihi çevre korumanın mimarlık boyutu: kuram ve uygulama*. YEM Yayınları.
- Lennard, F., & Hayward, M. (2006). *Tapestry conservation: principles and practice*. Butterworth-Heinemann. Oxford.
- Madran, E., & Özgönül, N. (2005). *Kültürel ve doğal değerlerin korunması*. TMMOB Mimarlar Odası Yayını.
- Özel, S. (1998). *Uluslararası alanda kültür varlıklarının korunması*. Alkım Yayınları.
- Song, J. (2011). Young-Won Kim (Ed.), *Conservation treatment for cultural properties: paintings and written artifacts.*, *Conservation of Papers and Textiles* (s. 7-111). National Research Institute of Cultural Heritage.
- Stolow, N. (1987). *Conservation and exhibitons: packing, transport, storage and environmental consideration*. Butterworth – Heinemann.
- Tuncer, O. C. (2010). Korunması gerekli vakıf taşınmazlarının onarımları ve bir öneri. *Vakıflar Dergisi*, (32), 231-234.
- Tunçer, M., Madran, E., Özgönül, N., Alp, S., & Kılıççöte, N. C., (2012). Mustafa Servet Akbolat (Ed.), *Kültürel miras mevzuatı*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Üçer, K. (2015). B. Tanman & G. Tanman (Ed.), *Kalemişleri ve restorasyon.*, *Meşk-i İstanbul Yenikapı Mevlevihanesi restorasyonu (2005-2010)* (s. 126-133). Gürsoy Grup Kültür Yayınları (6).
- V.G.M. (2024) <https://www.vgm.gov.tr> adresinden 12 Ağustos 2024 tarihinde erişildi.
- Zakar, L., & Eyüpgiller, K. K. (2015). *Mimari restorasyon koruma teknik ve yöntemleri*. YEM Kitabevi.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 67-80, Autumn 2024

Roma Tekstil Ekonomisinde Emekçi Bir İş Kolu: Dolguculuk A Labouring Sector in the Roman Textile Economy: Fulling

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
23/02/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
26/07/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Rahim Kızıgüt
Giresun Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
rkizgut@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8898-1859

Öz

Roma Toplumunu pek çok farklı mesleğe sahip insanın oluşturduğu kozmopolit bir yapıya sahiptir. Bu meslekler içerisinde Türkçe karşılığı “dolguculuk” ya da “dinkleme” olarak nitelendirilebilen, başta yünden mamul olmak üzere giysilerin hem temizlenmesini hem görünümünün iyileştirilmesini hem de yeni üretilmiş bir giysinin pazara sürülmeden önceki endüstriyel olarak son dokunuşların yapılmasını içeren meslek kolu da yer almaktadır. Her toplumda olduğu gibi Roma’da da insanlar giyeceklerinin temiz ve bakımlı olmasına itina göstermişlerdir. Evlerde yapılan basit kumaş temizliklerinden daha fazlasını sunan dolguculuk mesleği daha çok Roma toplumundaki zengin kesime hitap etmiştir. Dolguculuk mesleği ile günümüzdeki kuru temizlemecilik arasında işin temel mantığı anlamında benzerlikler kurabilmek mümkündür. Bu meslekle uğraşan dolgu ustaları ve onların mesleki maharetleri dikkat çekicidir. Çünkü bu ustalar pek çok aşamayı içeren mesleki icralarını büyük bir özen ile yapmışlardır. Dolguculukta kullanılan maddeler ve bu maddelerin işlevleri ile mesleğin yapıldığı dolgu atölyelerinin mimari özellikleri de dikkatle incelenmesi gereken diğer konulardır. Özellikle Roma İtalya’sında bulunan Pompei, Ostia, Roma, Herculaneum ve Floransa’daki dolgu atölyelerindeki arkeolojik araştırmalar ve yazılı kaynaklar sayesinde Roma Tekstil Ekonomisi içerisinde hatırı sayılır bir yere sahip olan bu meslekle ilgili detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu çalışmanın temel amacı dolguculuk mesleğinin mevcut veriler ışığında Roma toplumu içerisindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dolguculuk, Dinkleme, Roma Tekstil Ekonomisi, Giysi, Temizleme, Dolgu Ustası, Dolgu Atölyesi

Abstract

Roman society has a cosmopolitan structure consisting of people with many different professions. Among these professions, there is also a branch of the profession, which can be described as “fulling” or “tucking” in Turkish, which involves both cleaning and improving the appearance of garments, especially those made of wool, as well as the industrial finishing touches of a newly produced garment before it is put on the market. As in every society, people in Rome also paid attention to keeping their clothes clean and well-groomed. The padding profession, which offered more than simple fabric cleaning at home, appealed mostly to the wealthy segment of Roman society. It is possible to establish similarities between the padding profession and today’s dry cleaning in terms of the basic logic of the work. The filling masters engaged in this profession and their professional skills are remarkable. This is because these masters performed their professional practices, which included many stages, with great care. The materials used in filling, the functions of these materials and the architectural features of the filling workshops where the profession was carried out are other issues that should be carefully examined. It is possible to find detailed information about this profession, which has a considerable place in the Roman Textile Economy, thanks to archaeological researches and written sources, especially in the filling workshops in Pompei, Ostia, Rome, Herculaneum and Florence in Roman Italy. The main purpose of this study is to make an assessment of the place and importance of the filling profession in Roman society in the light of the available data.

Keywords: Fulling, Dinking, Roman Textile Economy, Garment, Cleaning, Fuller, Fullonicae

Atıf Bilgisi / Citation Information

Kızıgüt, R. (2024). Roma tekstil ekonomisinde emekçi bir iş kolu: Dolguculuk. *Asya Studies*, 8(29), 67-80.
<https://doi.org/10.31455/asya.1442018>

GİRİŞ

Dolguculuk ya da yaygın ismi ile “fulling” yünlü kumaş yapımında dokuma kumaşın (özellikle yün) yağ, kir ve diğer yabancı maddelerden arındırılmasını (lanoline), sürtünme ve basınç yoluyla büzüştürülmesi için temizlenmesini içeren bir adımdır. Romalı dolgu ustaları, yünlü kumaşları yıkamak için idrardan yararlanmalarıyla ün kazanmışlardır. “Dolgunlaştırma” ile iki farklı süreç akla gelmektedir. Bunlardan ilki kirli giysilerin ticari kuru temizlemesinin antik eş değeri iken ikincisi yünlü ürünlerin endüstriyel terbiyesidir (Bradley, 2002: 21). Tekstil tarihçileri genellikle Romalı bir dolgu ustasının her iki işlemi de aynı anda yaptığını öne sürmektedir (Hurst, 1994: 92). Her iki faaliyet de benzer temizlik ürünlerini ve tekstil ürünlerinin temizlenmesi için benzer süreçleri gerektirmektedir. Bununla birlikte bu işlem hem ticari hem de endüstriyel bir operasyondur. İngilizcede “fulling”, Fransızcada “foulage” ve Almancada da “walken” olarak adlandırılan bu uygulamanın Türkçedeki karşılığı dolguculuk ya da dinkleme olarak nitelendirilebilir.

Tüm kültürlerde olduğu gibi Romalılar da temiz görünme konusunda oldukça hassaslardı. Zarif ya da seçkin bir Romalı erkeğin genellikle “lautus” (iyi yıkanmış), lekesiz ya da tertemiz bir bedene sahip olması beklenirdi. Temiz giysiler kişisel temizliğin mihenk taşı oluşturuyordu. Giysilerin bayat idrar ve kil içinde yıkanması, tebeşirle ovulması ve kükürtle tütsülenmesi, kölelerin giysileri çıplak ayaklarıyla çiğnemesi, günümüzden farklı bir temizlik sistemine işaret etmektedir (Bradley, 2002: 23). İpekli ve muhtemelen diğer kumaşların da dolgu atölyelerinde işlendiğine dair kanıtlar olsa da, esas olarak işleme tabi tutulan kumaş türü yün olmuştur (Granger-Taylor, 1987: 119).

Bir dolgu atölyesi ya da dolgu ustası iki hizmet sunmaktaydı. Bunlar; yeni dokunmuş kumaşı terbiye etmek ve kirlenmiş kumaşı temizlemektir. Yün kumaş dokunduktan hemen sonra kullanılabilir de, onu daha fazla temizlemek, büzmek, yumuşatmak, beyazlatmak ve istenirse tüylendirmek için toplu olarak dolgu adı verilen işlemler gerekliydi. İlk adım, yün kumaşı ılık suda natron, potas, sabun otu kökü ya da idrar gibi bir yağ kesici ile yıkamaktı. Bu ve diğer yıkama işlemleri için dolgu ustalarının iki sıvıya yani su ve idrara (hem hayvan hem de insan) büyük miktarda ihtiyacı vardı. Bunları temin etmek için hazırlık yapımları gerekiyordu. Bir sonraki adım, dolgu toprağını (creta fullonicae) kumaşa sürerek beyazlatmak ve parlaklık kazandırmaktı. Kumaşı tekrar yıkayıp dövdükten sonra, ustalar onu kuruması için asarlardı. Kuruduktan sonra kumaşı çeşitli taraklarla fırçalanır ve ardından ağartmak için kükürt ile tütsülenirdi. Dolgu ustaları bu işlem için kumaşı hasır bir çerçeve olan “viminea cavea” üzerine örterlerdi. Bu noktada ustalar kumaşı tekrar dolgu toprağıyla ovalar, tüylendirmek için fırçalar ve gerekirse pürüzsüz hale getirmek için liflerini kırparlardı. Son adım ise üzerine su serptikten sonra kumaşı preslemektir. Dolgu ustaları ısıtılmış ütü kullanmak yerine büyük mekanik presler kullanırlardı (Clarke, 2003: 112).

Dolguculuk faaliyeti Roma tekstil ekonomisi içerisinde oldukça dikkat çeken bir noktaya gelmiştir. Bu faaliyeti gerçekleştiren ustaların kabiliyetleri, dolgu atölyeleri ve bu atölyelerin fonksiyonları ile mimari yapıları, dolgu işleminin evreleri, Pompei’dekiler başta olmak üzere Roma coğrafyası içerisindeki diğer dolgu atölyelerinin özellikleri bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Dolguculuk ile İlgili Kaynaklar

Dolguculuğa ilişkin antik metinlerde yer alan bazı kelimeler bu mesleğin varlığını kolaylıkla tespit edilebilir hale getirmiştir. Latince metinlerde “fullo” (fuller) kelimesi ve türevleri, örneğin “fullonius” veya “fullonicus” sıfatları ile “fullonicae” ve “full” (dolgu) işinin yapıldığı atölyeye atıfta bulunan “fullonicum substant” ifadeleri bu alan ile ilgili kelime dağarcığını oluşturmaktadır. (Flohr, 2013: 13). Latince’de “fullo” kelimesinin bilinen tek eş anlamlısı Latin yazarlar tarafından neredeyse hiç kullanılmayan ancak çok nadir şekilde görülen “nacca”dır (Apuleius, *Metamorphoseis*, IX. 27.).

Bu kriterlerle çalışıldığında, dolguculuğa ilişkin referanslar çeşitli yazılı kaynaklarda bulunmaktadır. Ancak iki metin grubu açıkça öne çıkmaktadır. Bunlar imparatorluk dönemine ait antik ve tıbbi metinler olup konu ile ilgili önemli miktarda bilgiyi bünyelerinde barındırmaktadır. Bu açıdan özellikle ön plana çıkan çalışma Yaşlı Plinius’un *Naturalis Historia* adlı eseridir. Burada dolguculuk işlemine pek çok defa atıfta bulunulmakta ve dolgu işleminin daha teknik yönleri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Benzer şekilde, Plautus’un metinlerinde de dolguculara ve dolguculuk işlemine sık sık atıfta bulunulmaktadır. Dolguculara ve yaptıkları işe dair bir diğer detaylı bilgiler veren kaynaklar Roma komik draması ve hiciv şiirleridir. Plautus’un eserlerinde dolgucularla ilgili birkaç fıkra, Geç Cumhuriyet Dönemi *Fabulae Togatae* ve *Mimes* yazarlarının fragmanlarında dikkate değer miktarda referans ve özellikle dolguculara ayrıldığı düşünülen bazı oyunların başlıkları bulunmaktadır (Plautus,

Asinaria, V.2., Plautus Aulularia, IV.9., Plautus, Pseudolus, III.1.). Dolgucular ayrıca Martialis'in epigramlarında ve zaman zaman Petronius, Lucianus ve Apuleius'un eserlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır (Martialis, Epigrammata, VI.93., XII.59., Petronius, Satirae, 42., Apuleius, Metamorphoseis, IX.22.).

Yazılı kanıtların geri kalanı dönemin Greko-Romen edebiyatında dağınık biçimde görülmektedir. Bu kanıtları Cato, Varro, Vitruvius, Seneca, Frontinus, Firmicius Maternus ve Historiae Augustae'deki pasajlar oluşturmaktadır (Varro, Res Rusticae, I.16.4., Seneca, Epistulae Morales, XV.4.). Hukuk metinlerinde de dolguculara atıfta bulunmaktadır. Romalı yetkililer tarafından üretilen ve muhafaza edilen, Geç Antik Dönem hukukçuları tarafından Corpus Juris Civilis'te toplanan hukuk külliyatı, dolguculuk ile ilgili bazı hukuksal sorunları tartışmaktadır (Gaius, Institutiones, III.205-206.).

Yazılı referansların doğası gereği diğer veri türlerine kıyasla nispeten kesin ve açık veriler olsa da, bunların yorumlanmasında bazı sorunlar görülmektedir. Özellikle Fabula Togata ve Mime'den gelen kanıtların önemli bir kısmı yalnızca kısa fragmanlar hâlinde günümüze ulaşmıştır. Bu da bu metinlerin bazılarının anlamı hakkındaki görüşleri daha da zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, klasik yazarlar söylemek istediklerini tam olarak anlatmak için gereken ek açıklamaları yapmakta genellikle eksik kalmışlardır. Dolguculara yapılan yazılı atıflar her zaman bu ışık altında okunmalıdır (Whitmarsh, 2009: 77). Dahası, konu ile ilgili ifadeyi bir metinden çıkarmak mümkün olsa bile, özellikle dolguculuk gibi gündelik sosyal faaliyetlerle ilgili olarak aktarılan ifadelere şüpheyle yaklaşmak gerekir. Romalı yazarların tamamı dolgu atölyelerinde neler olup bittiğine dair ilk elden hatırı sayılır bir deneyime sahip olması beklenebilecek uzmanlar değildir. Epigrafik kanıtların seçilmesinde kullanılan temel ölçütler, yazılı kanıtların seçilmesinde kullanılan ölçütlere aşağı yukarı benzemektedir. İtalya'da bulunan yaklaşık 100 Latince yazıtta dolgudan (fullo) türetilmiş ifadelerle çokça yer verilmiştir. Dolgunun türevlerini içeren tüm metinler konuyla ilgili değildir. En az 46 yazıtta bu kelimeye atıfta bulunmaktadır. Dolgucular isimlerini dolguculuk işinden almış olsalar da elbette bu işle bizzat ilgilenmeleri gerekmiyordu. Ayrıca, Roma'da dolguculuğun bir meslek ünvanı olarak değil, bir soyadı olarak kullanıldığı ve bu soyadı şeklindeki ibareden sonra başka bir mesleki ünvanın geldiği 2 yazıt bulunmaktadır (Flohr, 2013: 15). Özellikle 20. yüzyılın başlarındaki araştırmacılar arasında bazı yazıtları dolguculuk ile ilişkilendirme eğilimi olmuştur. "Lotor", "lavator" ve "fontanus"u içeren bu terimler uzun süre "fullo" yani dolgu ile eş anlamlı olarak görülmüştür (Blümner, 1912: 172). Lotorlara ilişkin epigrafik kanıtlar bunların dolguyla bir ilgisi olduğunu göstermez. Roma'nın güneyindeki Colli Albani'de yer alan Ariccia'da bulunan 2 yazıtta Nemi'deki Diana mabediyle bağlantılı bir "Collegium Lotorum"dan bahsedilmektedir. Bu da bunların ritüel olan yıkanma ile ilgili olduğunu düşündürmektedir (Brunn, 1993: 227).

Ancak "fontanus" için durum biraz farklıdır. Roma'da Esquiline'de bulunan bir yazıtta fullones ve fontani eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ostia'da Corpus Fontanorum (Romalı dolgucuların kurmuş olduğu lonca kurumu) üyelerini listeleyen bir metin, dolguhane (çamaşırhane) olarak tanımlanabilecek bir atölyede yeniden kullanılmış şekilde bulunmuştur. (Corpus Inscriptionum Latinarum, VI.266) Yine de "fontanus" başka anlamlarda da kullanılmaktadır. Fontani olarak anılan kişilerin mutlaka dolgucu olarak görülmesi gerekmez. Roma şehrini çevreleyen katakomb ve nekropollerde, 18 yazıt daha bulunmuştur. Geri kalanlar İtalya'nın çeşitli bölgelerinde görülmekte olup epigrafik anlamda oldukça değerli veriler sunmaktadır. (Corpus Inscriptionum Latinarum, X.6071) Ancak yarımada'nın kuzey bölümüne yapılmış açık bir vurgu vardır. Roma'yı çevreleyen bölgelerden 3 adet metin gelmekte olup bunlardan biri Ostia'dan, diğer ikisi Palestrina'daki Fortuna Primigenia kutsal alanındandır. Güney Latium'dan ise Arpino'dan bir metin gelmektedir. Roma'nın kuzeyinde Spoleto, Bevagna, Falerone, Urbino ve Este'de ilgili epigrafik kanıtlar bulunmuştur. Güneyde ise sadece Syrakusai yeraltı mezarlarından bir yazıt bulunmaktadır. Epigrafik kayıtlarda, bu metinlerin üretiminde kullanılan teknikler, oluşturuldukları bağlamlar ve hizmet ettikleri amaçlar açısından önemli bir çeşitlilik vardır. Teknikler söz konusu olduğunda, taş oyulmuş resmî yazıtların yanı sıra, duvarlarda yer alan boyanmış ifadeler, duvar yüzeyine kazınmış metinler (grafiti) ve balmumu tabletler de vardır. Resmî yazıtlar İtalya'nın her yerinden gelirken, boyalı ve kazınmış metinler, tıpkı balmumu tabletler gibi Pompei'den gelmektedir. Resmî yazıtların çoğu ölünün anılmasıyla ilgilidir. Bunlar, başta Roma olmak üzere Bevagna, Falerone, Urbino, Este ve Siraküza'daki mezar anıtlarından ve yeraltı mezarlarından gelmektedir. Caecilius Iucundus'un balmumu tablet arşivinde dolguculuğa yapılan atıflar mali işlemleri kaydetmektedir (Flohr, 2013: 17-18).

Roma dolgu atölyeleri arkeologlar tarafından genellikle "fullonicae" olarak adlandırılır. Ancak bu terim birçok antik kaynakta geçse de, Antik dönemdeki kullanım sıklığı tam olarak açık değildir. Bir dolgu (fullo) atölyesi için kullanılabilecek "fullonicum" ya da daha dolaylı olarak "officina fullonis" gibi

bazı alternatif ifadeler de görünmektedir (Plinius, *Naturalis Historia*, XXXV.141., XXXV.175.). Dolayısıyla “fullonicae” terimi antik bir gerçeklilikten ziyade modern bir tanımlama olarak görülmelidir (Allison, 2001: 185–8). Dolgu atölyelerinin maddi kayıtlardaki arkeolojik kalıntıların tanımlanmaya yönelik kriterler, metinsel kanıtlara göre daha açıktır. Sonuç olarak, dolgu atölyelerinin tanımlanması birçok durumda yazılı referanslar ve yazıtlarda olduğundan çok daha fazla tartışmaya açıktır.

Bu konuda ilk akla gelen sorun, dolguculuk tanımlaması için güvenilir kriterlerin gerçekte nasıl belirlenmesi gerektiğidir. Roma dönemindeki dolgu işleminin modern rekonstrüksiyonlarından çıkarılan, önceden tanımlanmış kriterleri temelinde dolgu atölyelerini tanımlamak daha uygundur (Bradley, 2002: 27). Buna göre, işlemde kullanılan leğenler veya kimyasal madde kalıntıları da dahil olmak üzere, dolguculuk için olası göstergelerin bir listeleri mevcuttur (Bradley, 2002: 29-35, Wilson, 2003: 442-444). Bununla birlikte, metodolojik olarak, dolgu atölyelerinin tanımlanmasında arkeolojik veriler ile yazılı kaynakların bağlantılarını mukayese ederek vurgulamak gerekmektedir. Bir atölyede bulunan resimlerde, aynı binanın başka bölümlerinde bulunan ve dolgu ekipmanlarına benzeyen şekilde resmedilmiş aletler ile dolgu ustalarına atfedilen faaliyetlere oldukça benzeyen görevleri yerine getiren insanların tasvirleri tespit edilmiştir (Wilson, 2003: 443).

Pompei’de arkeolojik malzeme ile yazılı kayıtlar arasında doğrudan kurulabilecek bağlar göze çarpmaktadır. Donatılmış 3 atölyenin cephelerinde, bu yerlerde çalışan kişileri “fullon” olarak belirten ifadeler görülmüştür (Flohr, 2005: 59-60). Bu atölyelerin dolgu işine ayrıldığı ve “fullonicae” olarak görülebileceği varsayılabilir. Dolgu malzemesi olarak kullanıldığı düşünülen kalıntılar, bu mesleğin burada net bir şekilde icra edildiğini ortaya koyması ve mesleğin ilerleyiş aşamalarını göstermesi bakımından güçlü bir temel oluşturmaktadır. Burada ekipman olarak leğenler ve alçak duvarlarla çevrili, zemininde bir tür küvet bulunan bir tür niş gibi görünen malzemeler mevcuttur. Ayrıca işçilerin ayakta küvetlerin içinde durduğu ve kollarıyla etraflarını çevreleyen duvarlara yaslandıkları çeşitli tasvirlerden anlaşılmaktadır (Flohr, 2013: 22). İtalya Yarımadası’nda Pompei’de 11, Ostia’da 6, Roma’da 3, Herculaneum’da ve Floransa’da birer tane olmak üzere 22 adet dolgu atölyesinin (fullonicae) varlığından bahsetmek mümkündür. Arkeologlar tarafından tanınan ilk fullonica Pompei’de 1825 ve 1826 yılları arasında kazılan fullonicaedir. 1875’te ise ikinci bir fullonicanı tanımlanmış ve bunun akabinde diğer tesisler keşfedilerek incelenmiştir (Moeller, 1976: 51).

Roma Döneminde İtalya’da Tekstil Ekonomisi ve Dolguculuk

Roma dünyasının büyük bir bölümünde önemli miktarda tekstil kalıntısının bulunmaması, pazara yönelik eğirme ve dokumayı arkeolojik olarak tespit etmenin zorluğu, Mısır ile Vindolanda gibi birkaç istisnai yer dışında ayrıntılı kanıtların yokluğu, Roma dünyasının tekstil ekonomisini anlamının önündeki engeller olarak öne sürülmüştür (Jones, 1960: 183). Bunun yanı sıra, tekstil ürünlerinin antik ekonomi tartışmalarındaki önemli rolü, bunların üretimi ve tüketimine dair kanıtlar üzerine yapılan kapsamlı bilimsel çalışmalarla eşleşmemektedir (Jongman, 2000: 188).

Çoğu akademisyen, önemli miktarda tekstil ürününün yerel malzemelerle lokal olarak üretildiği ve ticaretin imparatorluğun çoğu bölgesinde daha kaliteli tekstil ürünleriyle sınırlı olduğu konusunda hemfikirdir (Frayn, 1984: 16). En azından başlangıçta hem hammaddelerin kalitesinde hem de yerel dokuma uygulamalarında alışverişi teşvik eden belirli bir coğrafi farklılaşma vardı. Belirli bölgeler ürettikleri yünün farklı özellikleriyle ünlüydü. Yüksek kaliteli yünleri ayırt etmenin birincil kriteri koyun cinsi değil (orijinal) coğrafi köken olarak görülmüştür (Harris, 2000: 725). Benzer şekilde, popüler pahalı giysi türleri de geleneksel olarak ürettikleri şehir ya da bölgenin adıyla anılmıştır. Bazı akademisyenler haklı olarak bu tür coğrafi etiketlerin hiçbir şekilde belirli bir yerde bir tekstil endüstrisinin var olduğu anlamına gelmediğini ve belirli bir yer adıyla markalanan tüm malzeme ve ürünlerin kökenlerinin gerçekten orada olduğunun kesin olmadığını vurgulamışlardır (Frayn, 1984: 163). Yine de coğrafi parametrelere dayalı bu tür tipolojilerin varlığı, yapısal bir alışverişin gerçekleştiğini ve bu alışverişin insanların yün ve giysi hakkındaki düşünceleri üzerinde açık bir iz bıraktığını göstermektedir. Oluşan talep merkezleri Roma’nın, şehirlerin ve ordunun temel kalitede önemli miktarda ithal giysiye ya da bunları yapmak için gerekli hammaddelere ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Bu durum ihtiyaç duyulan giysileri kendilerinin üretmediğinin bir kanıtıdır. (Horden ve Purcell, 2000: 358).

Tekstil üretimi ekonomisinde kilit konulardan bir tanesi, hammaddelerin kaynağı ve bitmiş giysilerin tüketildiği yere göre üretildiği yeridir. Üretimin coğrafi olarak hammaddelerin toplanmasıyla mı yoksa tüketicilerin yaşadığı yerle mi ilgili olduğu ya da her ikisinden de bağımsız bir şekilde mi geliştiği konusu da tartışılmıştır. Bazı akademisyenler imalatın genellikle hammaddelerin yakınında

yoğunlaştığını ve alışverişin çoğunlukla bitmiş ürünlerle sınırlı olduğunu varsaymıştır (Jones, 1960: 186). Bunun tam tersi şekilde tekstil ürünlerinin genellikle tüketildikleri yerlerde ya da yakınlarında yapıldığı da savunulmuştur (Jongman, 2000: 194). Hammadde üreten, doğrudan bir hinterlanda sahip olmayan ve tüketim merkezlerine yakın olmayan, ancak ticaret yolları üzerinde bulunan aracı tekstil kasabalarının önemli bir rol oynadığı üçüncü bir bakış açısı da görülmektedir. Bu tür kasabalar yaygın olarak adalarda kurulmuştur. Bu durumun temel nedeni şüphesiz ürünlerin su yolu ile gidecekleri yerlere ulaştırılabilmesidir (Horden ve Purcell, 2000: 359-361). Muhtemelen bu olasılıkların hepsi gerçekleşmiş olmalıdır. Ortaya konan kanıtlar göz önüne alındığında, Roma dünyasında 3 bakış açısının da yan yana var olduğu varsayılabilir.

Tekstil üretimine dair eldeki kanıtların çoğu muhtemelen yün ya da keten üretilen bölgelerden değil, yarımadanın kentleşmiş bölgelerinden gelmiştir (Jongman, 2000: 194). Ancak Roma'daki Geç Cumhuriyet Dönemi ve Erken İmparatorluk Dönemi mezar anıtlarında yün tüccarları, iplikçiler ve dokumacılar anısına dikilmiş çok sayıda yazıt, en azından yapısal olarak bir miktar tekstil üretiminin gerçekleştiğini ima etse de hiçbir şekilde bunun tüm yerel ihtiyaçları karşılayacak kadar büyük bir ölçekte gerçekleştiğine dair kanıt teşkil etmez (Dixon, 2001: 12). Şehirlerde, kırsal bölgelerde ya da çiftliklerde gerek kendilerinden bahsedilmediği için gerekse de varlıklarını kanıtlayan yazıtlar kaybolduğu için epigrafik kayıtlara giremeyen pek çok dokumacı ve iplikçi olabileceği yorumunu yapmak mümkündür.

Yazıtların coğrafi yayılımına çok fazla anlam yüklemek sağlıklı bir yaklaşım olmayabilir. Bitmiş giysilerin ticareti ve nakliyesi için ele geçen kanıtlar vardır. Strabon, kendi zamanında yünüyle ünlü bir bölgede yer alan Padua şehrinin Roma'ya ihraç ettiği başlıca ürünlerden birinin ham yün değil, işlenmiş giysiler olduğunu göstermektedir (Strabon, Geographika, V.1.7.).

Roma'nın varlığı göz önüne alındığında, İtalyan yarımadasının bir bütün olarak net bir yün ve tekstil tüketicisi olması muhtemeldir. İthalat, ihracata oranla ağır basmıştır. Yine de bu ithalatın büyük kısmı Roma'ya ve belki de Napoli Körfezi boyunca uzanan kentleşmiş bölgelere odaklanmıştır. Diğer bölgelerin çoğunun tükettiklerinden daha fazlasını üretmiş olması muhtemeldir. İtalya'dan gelen yüksek kaliteli yünün ya da bu yünden yapılan ürünlerin Akdeniz'in diğer bölgelerine ve ötesine ihraç edildiğine dair bazı kanıtlar vardır. Palmyra'nın M.Ö. 138 yılına ait vergi kanununda İtalyan etiketli yünün yer alması, bu yünün önemli miktarlarda buraya ulaştığını düşündürmektedir (Horden ve Purcell, 2000: 354). Yine de, tekstil ekonomisinin önemli bir kısmının yarımadanın ve metropollerin talebini karşılamaya odaklanmış olması muhtemeldir. Gallia Cisalpina ve Apulia gibi bazı bölgeler özellikle yün üretimi ya da işlemesine dayalı olarak elde ettikleri zenginlikleriyle ünlenmiş bölgelerdir. Ancak diğer bölgelerde de yün ve keten üretimine dair çok sayıda kanıt bulunmaktadır (Morley, 1996: 154).

Roma'daki tekstil sektörünün tamamlayıcı bir unsuru olarak tanımlayabileceğimiz dolguculuk mesleğinin Roma ekonomisindeki ve daha spesifik olarak Roma tekstil endüstrisi içerisindeki yeri dikkat çekicidir. Dolguculuk bazı bilim insanlarına göre öncelikle ticari bir çamaşır yıkama hizmeti olarak görülürken, diğerleri bunu esas olarak yünlü giysilerin üretim sürecinin son aşamasını oluşturan endüstriyel bir işlem olarak düşünmüştür (Wilson, 2001: 273).

Dolguculuğa ilişkin kanıtlar, belirli bir yerde ihracata yönelik bir tekstil endüstrisinin varlığının da ispatıdır. Genellikle dolguculuk dahil olmak üzere tekstil ile ilgili olan zanaatlara dair bol miktarda kanıt Pompei'de ele geçirilmiştir. Roma dünyasında çamaşırcıların tekstil üretimi ve ticaretiyle hangi şekillerde ve ne derecede ilişkili olduğu ve ikinci olarak da imparatorluk İtalya'sındaki dolgu işleme ve dolguculara ait buluntuların tekstil üretimine dair kanıtlar olarak görülüp görülemeyeceği tartışma konusu olmaktadır. Açıkçası, dolguculuk ile ilgili herhangi bir yorumun, tekstil üretimi ve ticareti ile Roma İtalyası'nın tekstil ekonomisine ilişkin bilimsel tartışmaları dikkate alması gerekmektedir. Bu faaliyetin sosyal anlamını yorumlamak oldukça önemlidir. Çok sayıda Romalı'nın kıyafetlerini neden profesyonellere diktirmek istemiş olabilecekleri ve bu kıyafetlerin bakımında neden bu kişilerden hizmet aldıkları oldukça ilginç bir konudur (Finley, 1985: 194).

Dolguculuk ekonomisini anlamadan önce, tekstil ekonomisinin önemli bir aşaması, yani tekstil tüketimini ve özellikle de dolgunun bu ekonomideki rolü dikkate alınmalıdır. Çoğu ekonomik süreçte olduğu gibi profesyonel dolguculuğun da belirli sosyal ihtiyaçları karşıladığı ve insanların evde kendileri yapmak yerine profesyonellere yaptırmayı yaygın şekilde tercih ettikleri için ortaya çıkmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. İnsanların ilk etapta neden tekstil dolguculuğu yaptıklarını anlamadan dolgu ekonomisini anlamak imkânsızdır. Başka bir deyişle, talebi şekillendiren faktörleri anlamaya çalışmak çok önemlidir. Dolguculuğa yönelik talep profilini tartışırken, dolgucuların gerçekte ne yaptığı ve neyi

amaçlamış görüldüğü, faaliyetlerinin hangi toplumsal ihtiyaçlara yanıt verdiği ve dolguculuğun neden genellikle profesyonellere yaptırıldığı gibi 3 temel soruyu ayırt etmek önemlidir.

Dolguların Faaliyetleri

Dolguların tam anlamıyla ne ile çalıştıklarını bilmek öncelikle bilinmesi gereken bir husustur. Roma dönemindeki dolgu işleminin amacının daha sonraki dönemlerdekinden belirgin bir şekilde farklı olduğunu belirtmek önemlidir. Dolgu ustaları, eğirmeden ve dokumadan sonra kalan yağ ya da kiri temizlemek için kumaş temizleme işleminin yanı sıra, kullanılmış kumaşın basit bir şekilde yıkanması ve lekelerinin çıkarılmasıyla da uğraşırlardı. (Holleran, 2012: 129). Bu işlem büyük miktarda su ve işçilerin temizleme işleminin bir parçası olarak kumaşın üzerine bastıkları bir dizi leğen ve basamaklı çanak tedarikini gerektiriyordu (Wilson, 2003: 443).

Orta Çağ ve erken modern zamanlarda, kumaş üretim zincirinde dolgular hayati bir rol oynamıştır. Genellikle dokumanın yapıldığı kent merkezlerinden uzakta yer alan ve su gücüyle çalışan dolgu değirmenleri, pazarda satılmadan önce büyük miktarlarda çuhayı işliyor ve kesip dikerek giyilebilir giysilere ya da diğer mamul eşyalara dönüştürüyorlardı (Munro, 2003: 314-315). Roma dolguculuğuna dair modern anlatılar genellikle dolguların Orta Çağ'daki meslektaşlarıyla aşağı yukarı aynı görevi yerine getirdiğini ve buna ek olarak kumaş yıkayıcısı olarak da işlev gördüğünü varsaymıştır (Moeller, 1976: 18). Roma dolgularının kural olarak kirli giysilerin ticari yıkayıcısı olarak faaliyet gösterdiği belirtilmiş, ancak dolguların zaman zaman yeni giysilerle de ilgilendiği kabul edilmiştir (Bradley, 2002: 21-22).

Bu durum Roma giysilerinin doğasında vardır. Çoğu giysi doğası gereği oldukça basittir. Ya tek parça hâlinde ya da iki parça hâlinde aynı tezgâhta dokunur ve hemen ardından birbirine dikilirdi (Wild, 2003: 92). Sonuç olarak, dolgu nesnesine atf yapılırken uzun ve belirgin bir kıvrımı olan genellikle zenginlerin giydiği giysi türü olarak bilinen "pexa vestis" tanımlaması kullanılmıştır (Plinius, *Naturalis Historia*, VIII.73.). Diocletianus'un *Narh Genelgesi*'nin dolgu bölümünde özetlenen giysi seçimi aydınlatıcıdır (Erim vd., 1970: 120-141). Listelenen 26 farklı manto ve pelerin, her durumda açıkça rudis (ham) olarak tanımlanmıştır. Buradan onların henüz kullanılmadıkları ve ilk kez dolgu işlemine tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Dolgu, bir giysinin giyilebilir olması için tek başına gerekli değildir; sadece bir giysiye belirli bir kalite kazandırmaya yardımcı olur (Laufer, 1971: 270).

Bu nedenlerle hangi giysilerin dolgulu olup hangilerinin olmadığı önemli bir konudur. Bu durum dolguların gerçekte neyi amaçladığı hakkında ipuçları vermektedir. Çoğu akademisyen dolguların yeni giysilerin yanı sıra kullanılmış giysilere de işlem yaptığı konusunda hemfikirdir. Ancak bu iki kategorinin göreceli olarak önemi konusunda görüşler farklılık göstermektedir. Hukuki külliyatta yer alan birkaç kararname, giysilerin ya cilalanmak (polianda) ya da geri alınmak (curanda) üzere dolgu işlemine getirildiği durumları tasvir etmektedir (Gaius, *Institutiones*, III.143., III.162., III.205.). Metinler, cilalanmak üzere getirilen giysilerin yeni olduğunu, geri alınacak olanların ise daha önce cilalandığını ve kullanıldıktan sonra yeni bir işleme ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Dolgu için getirilen tüm giysilerin cilalanması (polire) gerekmektedir. Burada "ham" (rudia) ve "daha önce işlenmiş" (recurata) olmak üzere 2 giysi tipi mevcuttur. Fiyatlar Fermanı'nda kullanılan ilk terim yeni giysilere, ikincisi ise kullanılmış olanlara atıfta bulunur. Hem yeni hem de kullanılmış giysiler için dolgucu tarafından yapılan muamelenin benzer olduğu görülmektedir. Buna göre bir dolgu ustası giysileri eski haline getirmek ya da istenen biçime sokmak için faaliyet göstermekteydi (Flohr, 2013: 59).

Bazı durumlarda özellikle kullanılmış giysiler söz konusu olduğunda, dolgu ustasının işi giysileri yıkamak ve lekeleri çıkarmak gibi görünmektedir. Dolguların metinlerde birden fazla kez "lavare" ve "maculas" gibi kelimelerle ilişkilendirilmiştir (Ovidius, *Fasti*, III.821., Macrobius, *Saturnalia*, II.2.9.). Strigilis (Antikçağ'da kirleri temizlemede kullanılan kavisli alete verilen ad) ile kazınan keten battaniyeler bu sayede dolgu atölyesine (fullonicae) daha az götürülmektedir. Bu bilgiden anlaşıldığı üzere keten battaniyeler kullanılıp kirlendikten sonra dolgulara getirilmiştir (Leary, 1996: 107). Ancak bu dolguların ana işlerinin yalnızca temizlik olduğu anlamına da gelmez. Fırçalama, kükürtleme ve presleme gibi dolgularla yaygın olarak ilişkilendirilen bazı işlemler, doğaları gereği hasarlı giysilerdeki lekeleri ve kiri çıkarmaktan başka amaçlara da hizmet eder. Dolayısıyla bu durum dolguların çamaşır yıkamayla ilgilendiği ve asıl görevlerinin kirliliği gidermek ve giysileri temiz hale getirmek olduğu iddiasını desteklese de dolguların tek faaliyetlerinin bu olmadığı açıktır (Bradley, 2002: 29). Dolgunun istenen etkilerine ilişkin aydınlatıcı bir alıntı Markos İncili'nde bulunabilir (Bradley, 2002: 38). Burada Mesih'in kıyafetinin başkalaşım anında nasıl dönüştüğü "... ve giysileri görkemli, çok beyaz, kar gibi

oldu, yeryüzünde hiçbir çamaşırcını (dolgucunun) beyaz yapamayacağı gibi” ifadesi ile anlatılmaktadır (Kutsal Kitap, Markos: 9.3.)

Dolguların giysilerin görünümünü güzelleştirdikleri, bu giysilerin alımlı ve parlak beyaz şekilde görünmesini sağladıkları ima edilmektedir. Bu imge Ambrose, Turinli Maxim ve Hieronymus gibi birçok erken dönem Hıristiyan din adamının yorumlarında ve vaazlarında anlamı hakkında tartışmalarla birlikte yer almaktadır. Bu da imgenin daha sonraki Roma dünyasında geniş bir kitleye hitap edebilen bir olgu olduğunu göstermektedir. Buna göre beyazlık, saflığın ve kişisel temizliğin sembolü olarak savunulmuş, giysileri beyazlaştırmanın Romalı dolguların temel görevi olduğu fikri desteklenmiştir (Bradley, 2002: 29). Candidus kelimesinin çevirisi kilit önemdedir. Candidus ve beyaz birbirine benzeyen ancak tamamen aynı anlamı karşılamayan kelimelerdir. Latince metinlerde “candidus” olarak anılan nesnelerin hepsi olmasa da çoğu beyazdır. Ancak kesinlikle tüm beyaz nesnelere “candidus” değildir (Flohr, 2013: 60). Aslında pek çok durumda giysiler candidus yerine alba/albae (beyaz) olarak tanımlanmaktadır (Ovidius, Heroides-Amores, III.2.41., Ovidius, Fasti, IV.619., V.355., Ovidius, Tristia-Ex Ponto III.13.14.).

Kuşkusuz tekstil ürünlerinin beyazlatılma işlemi dolguculuğun ana amacı değildir. Bunun temel nedeni ortalama bir dolgu atölyesinde işleme tabi tutulan renkli giysilerin miktarında yatmaktadır. Gerçekten de Pompei resimlerinde dolguların iş başında olduğu sahnelerde tasvir edilen giysiler gökkuşağının tüm renklerine sahiptir. Buradaki dolgu atölyesinde diğerlerinden farklı olarak tek bir tanesinin bile beyaz olmadığı düşünülmektedir (Flohr, 2003: 449). Elbette, işlem gören giysilerin renk kalitesi dolgular için kullanılan yöntem farklılığı nedeniyle bir endişe kaynağı oluşturmuştur. Plinius’a göre, renkli giysileri terbiye etme prosedürü, boyanmamış giysilerinkinden farklıydı (Plinius, Naturalis Historia, XXXV.198.). Bir giysinin rengini değiştirmek için dolgular tarafından alınan önlemlerden bazıları, daha önceki aşamaların zararlı etkilerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır (Bradley, 2002: 29). Renkli giysiler söz konusu olduğunda, bu durum Plinius tarafından açıkça ifade edilmektedir. Plinius, giysilerin daha önce kükürtle işlenmesi sırasında solan renkleri canlandırmak için “Cimolian toprağı” kullanıldığından bahsetmektedir (Plinius, Naturalis Historia, XXXV.198.). Tebeşirle yapay olarak beyazlatılan giysiler söz konusu olduğunda, yıkama ve durulama işleminin yalnızca lekeleri ve kirliliği değil, aynı zamanda tebeşirin çoğunu da çıkardığı ve böylece yeni bir katman eklemenin gerekli olduğu görülmektedir (Flohr, 2013: 61).

Dolgunlaştırmanın etkisini daha iyi anlayabilmek için, işlemin doğasına daha yakından bakmak gereklidir. Roma ve Orta Çağ dolguları kendi toplumlarının tekstil ekonomisinde aynı rolü oynamamış olsalar da, her iki döneme ait çağdaş betimlemelerden aşağı yukarı aynı prosedürü izledikleri anlaşılmaktadır. Bu da yaptıkları işin işlenen tekstil ürünleri üzerindeki gerçek etkisinin benzer olması gerektiği anlamına gelmektedir. Her iki dönemde de idrar ve doğal killer dahil olmak üzere deterjan kullanılmıştır. Hem Antik Çağ’daki hem de Orta Çağ’daki dolgulama işlemlerinde, tekstil ürünleri dolgu kuvvetlerinde oldukça sert bir şekilde işlenmişlerdir. Ancak XII. yüzyıldan sonra dolgu değirmeninin mekanik olarak çalışması, yavaş yavaş tekstil ürünlerinin işçiler tarafından yoğun bir efor göstererek çığnemesi işleminin yerini almıştır (Carus-Wilson, 1941: 41-44). Ayrıca, her iki prosedür de kapsamlı tarama ve kırkma işlemlerini içermektedir (Walton, 1991: 331). Eski yazarlar bu işlem dizisinin etkisinden bahsetmese de, bu durum daha sonraki dönemlerde anlaşılmaktadır. Alkali kimyasallar tekstil ürünlerindeki doğal yağları ve gresleri çözer. Bu kimyasallar yoğun basınçla birlikte yün liflerinin birlikte hissedilmesini ve kumaşın büzülmesini sağlar. Bu da sadece tekstil ürünlerinin uyumunu değil, aynı zamanda gücünü ve dayanıklılığını artırır. Daha sonraki fırçalama ve kırkma işlemleri yüne bir tüylenme kazandırmıştır. Pürüzsüz bir yüzeye sahip olan ve dokuma desenlerini silen, böylece tekstil ürününün, ipeğin bazı özelliklerini paylaşmasını sağlayan, birbirine geçmiş ve keçeleşmiş liflerden oluşan ince bir tabaka oluşturmuştur (Munro, 2002: 245–247).

Sonuç olarak, kumaş daha sıcak ve daha rahat giyilebilir hale gelmiştir. Bu, hiçbir antik metinde açıkça belirtilmeyen, ancak kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken, dolgunun çok pratik bir sonucudur. Bununla birlikte, kestirmenin görsel etkisi de göz ardı edilmemelidir. Pürüzsüz, düzgün yüzeyi ve dokuma deseninin görünmezliği, giysinin gerçek rengini ön plana çıkarmış ve yün lifler üzerlerine düşen ışığın bir kısmını yansıttığı için tekstil ürünlerine bir yüzey parlaklığı kazandırmıştır. Dolgu işlemi böylece estetik olduğu kadar pratik amaçlara da hizmet etmiştir. Dolguların giysilerin niteliği hakkında en ayrıntılı bilgi Fiyat Fermanı’ndan gelmektedir. Bu metin, azami bir fiyatın belirlendiği giysilerin kısa ama net tanımlarını vermektedir. Listelenen 26 üründen 11’inin yünlü, dördünün saf ipekli giysiler

olduğu görülmektedir. Diğer 4'ü ipek ve yün karışımıdır. 7' sinin ise elyafı belirtilmemiştir (Graser, 1940: 381).

Pahalı ipek giysilerin imparatorluk seçkinlerinin gardıroplarında bile oldukça nadir bulunduğu tahmin edilmektedir. Birçok dolgu ustası muhtemelen atölyelerine hiçbir ipek giysinin teslim edildiğini görmemiştir (Wild, 2003: 108). Buna ek olarak "toga"nın fermada yer almaması bu giysinin azalan popülaritesiyle açıklanabilir. Ancak keten giysilerin ve tuniklerin yokluğu dikkat çekicidir. Çünkü bunların normalde Antik Çağ boyunca yaygın giysiler olduğu kabul edilir (Edmondson, 2008: 22).

Keten giysiler söz konusu olduğunda, bunların metinlerde yer almaması büyük olasılıkla dolgu ustalarının genellikle bu malzemeden giysilerle ilgilenmedikleri tezini desteklemektedir (Wild, 2002: 22). Bunu varsaymanın en önemli nedeni elyafın doğasında yatmaktadır. Keten ipliği ketenden ve dolayısıyla genellikle çok esnek ya da elastik olmayan selülozik bitkisel liflerden yapılır. Yün ve ipek gibi protein bazlı hayvansal lifler ise çok daha esnek ve elastiktir. Bunlar kırılmadan daha kolay bükülürler (Baines, 1985: 16). Sonuç olarak, ketenden yapılan tekstil ürünleri dolgulandıklarında tüylenme yapmazlar. Dolayısıyla işlem görmelerinin pek bir faydası yoktur. Yine de, dolgular bazen ketenlerle ilişkilendirilir. Dolgular zaman zaman ketenler üzerinde çalıştıklarında, muhtemelen yeni giysilerle değil kullanılmış giysilerle çalışıyorlardı. Buradaki amaç da dolgunlaştırmaktan ziyade temizlemektir (Gleba, 2008: 154).

Tıpkı "toga"da olduğu gibi tuniklerin de dolgu işlemine tabi olduklarına dair net bir veri yoktur. Pek çok tunik ketenden yapılmıştı. Diğerleri ise, keçeleşmeyen ve bu nedenle kıvrım oluşturamayan daha uzun ve kalın liflerden eğri ipliklerden yapılan "kamgarn" yünden yapılmış olabilir. Orta Çağ döneminde bu yünlü tekstil kategorisi yaygın olarak dolgulanmamıştır (Munro, 2002: 246). Birçok tunik için kıvrımın doğrudan gerekli olmadığı ve hatta arzu edilmediği de iddia edilebilir. İlk olarak, tuniğin görsel etkisi pek çok durumda ikincil öneme sahip olabilir. Tunik genellikle bir manto ya da pelerinle birlikte giyilmekte olup kıyafetin görsel odağı olması gerekmezdi. İkinci olarak, Roma Akdenizi'nde iklim koşulları günümüzdeki gibi olmasa da, muhtemelen yıl içinde uzun dönemler boyunca aşırı vücut ısısını dışarı atacak kadar hafif giysiler, vücudu soğumaktan alıkoyan ağır yünlü tuniklerden daha çok tercih edilirdi. Sadece serin kış aylarında sıcak ve rahat giysilere ihtiyaç duyuluyordu (Plautus, Miles: 685).

Dolguculuğun Aşamaları

Giysiler önce yağların ve nihai kirliliğin çözülmesi için deterjanlarla iyice işlemden geçirilmiştir. Giysileri yıkama prosedürü birçok adımı içermekle birlikte ustalık gerektirmekteydi. Kirli giysiler önce bir deterjanla karıştırılmış ılık suyla dolu ahşap çukurlarda (*pilae fullonicae*) doldurulur ya da ezilirdi (Cato, *De Agricultura*, XIV.2.). Bu işlem 3 güne kadar sürebilirdi (Uytven, 1971: 1). Kullanılan deterjanlar arasında nitrum, potas, çöven otu, idrar ve fuller toprağı (*creta fullonicae*) vardı (Bradley, 2002: 24). Daha sonra giysiler, deterjanları ve çözdükleri maddeleri üzerlerinden atmak için durulanıp bir şekilde kurutulurdu. Son olarak, giysiler fırçalanarak, makaslanarak ve preslenerek cilalanır, böylece kumaşın tüyleri yükseltilir ve inceltirdi. Kükürt ve tebeşirle yapılan işlemlerde olduğu gibi bunların dışında yapılan ilave çalışmalarla daha önceki aşamalarda meydana gelen bazı olumsuz etkiler giderilmeye çalışılmış ya da giysilere ekstra bir parlaklık kazandırmada destekleyici işlemler gerçekleştirilmiştir (Blümner, 1912: 189-190).

Kumaşlar yoğun yıkamadan sonra bez suyla iyice durulanır ve dokusunu sıkılaştırmak için dövülürdü. Ardından kumaş tahta kirişlere asılır ve kuruyana kadar havalandırılırdı. Roma yasaları, dolgu ustalarına yıkanmış giysileri sokaklarda kurutmak için özel haklar veriyordu. Kuruduktan sonra kumaş direklere asılır ve devedikeni başları (*cardui*) ya da *spinae fulloniae* ile tüyleri kabartılırdı (*pectere/ polire/ carminare*). Düzgün olmayan tüyler kırpma makası kullanılarak kesilmiştir. Bu işlemden sonra, kumaş eğri ya da kare bir hasır çerçevenin (*itiminea caitea*) üzerine yayılır ve bu çerçevenin altında bezi ağartmak için kükürt yakılırdı (*sulfure suffire*). Kumaş daha sonra kükürdün soldurduğu renkleri ortaya çıkarmak için dolgu toprağı ile ovulurdu (*desquamare*). Farklı giysiler üzerinde farklı etkiler yaratmak için değişik toprak türleri kullanılırdı. Seçimlerde aday olanların togaları özel bir tür kreta ile ovularak bembeyaz (*candidac*) hale getirilirdi. Dolgunlaştırmının son aşamaları olan "apre" (*polire uestimenta*), bir kez daha tüylerin fırçalanmasını ya da kesilmesini ve ardından temizlenmiş ketenin özel bir ön hazırlık ya da presoryum kullanılarak preslenmesini içermektedir. Katlama çizgilerinin yanı sıra, giydirmeye de kumaşa pürüzsüzlük ve parlaklık kazandırdı. Temizlenen giysiler buradan sahiplerine iade edilir ya da sahipleri tarafından toplanırdı (Bradley, 2002: 24). Dolgu işleminin detayları şu şekilde izah edilebilir:

Sabunlama

Dolgu işleminin ilk adımının temel amacı, deterjanların tekstil ürününe nüfuz ederek mümkün olduğunca fazla yağ ve kirliliği çözmesini sağlamaktır. Bir dolgu ustası için yüzeyin pürüzsüz ve düzenli görünmesi önemli olduğundan, giysinin her parçasına iyi muamele edilmesi şarttır. Bu, dolgu tezgahlarında yapıldı. Dolguların bu tesislerde tam olarak ne yaptıkları çeşitli yazarlar tarafından anlatılmış, çeşitli resim ve kabartmalarda tasvir edilmiştir. Tezgâhlardaki işin en eksiksiz tasviri Pompei’de ortaya çıkarılan dolgu atölyelerinin birinde yer alan ve 4 dolgu ustasını iş başında gösteren boyalı dolgu sahnelerinden biridir. Buna göre ustalardan biri dik durur ve kollarıyla iki alçak duvara dayanır pozisyonda olup ayakları ile duvarlar arasında, yere yerleştirilmiş bir küvetin içindeki giysiyi çığnemektedir. Diğer 3 işçi ise kendi küvetlerinin içinde, ellerinde giysilerle durmakta olup bu giysileri fırçalarken ya da sıkarken görülmektedir. Bu sahne, Corpus Hippocraticum’da yer alan ve dolgu işleminin bu aşamasının çığneme, vurma ve çekme şeklinde dönüşümlü olarak tarif edildiği bir pasajla uyumludur (Blümner, 1912: 176).

Giysilerin çığnemesi, fırçalanması ve sıkılması sayesinde deterjanların kumaşın içine itilmesi ve liflerin derinliklere nüfuz edilmesi sağlanıyordu. Bunu verimli bir şekilde yapabilmek için deterjanların sızması çok önemliydi. Bu nedenle su geçirmez bir küvet ya da fiçı vazgeçilmezdi. Kumaştan sıkılan kimyasallar boşa gitmeyecek, doğrudan küvetin dibine geri akacak ya da duvarlarına yapışacak, böylece kolayca tekrar emilebileceklerdi. Bir insanın ayaklarının altında oluşturabileceği basınç, elleriyle oluşturabileceğinden çok daha yüksek olduğundan, ayakla yapılan dolgu işlemi etkili bir yöntemdi (Forbes, 1955: 84).

Fiziksel gücün yanı sıra, deterjanlar da elbette dolgu sürecindeki en önemli faktördü. Antik dönemden kalma edebi metinlerde, iki ana deterjan türü dolgu ile ilişkilendirilmektedir. Bunların ilki yıllanmış idrar formundaki amonyak ve muhtemelen kalsiyum montmorillonit, diğeri ise özdeşleştirilebilecek doğal bir madde olan dolgu toprağıdır. Bununla birlikte, akademisyenlerin bu mineral deterjanların rolünü göz ardı etme eğiliminde oldukları söylenmelidir. Bazı klasik yazarlar tarafından dolgu maddelerinin idrar gibi “kirlili” bir maddeyle ilişkilendirilmesi, bu yazarları temel referans olarak kabul eden diğer yazarların ilham kaynağı olmuştur (Foss, 1994: 219, Bradley, 2002: 30-32). İdrarın dolgu işlemindeki rolü abartılmış gibi görünmektedir. Sürecin bu aşamasına atıfta bulunan Plinius dolgu toprağı kullanımını teyit etmekte, ancak idrardan bahsetmemektedir (Plinius, Naturalis Historia, XVII.4.). Her halükârda yıllanmış idrar, sanayi öncesi toplumlarda normal bir temizlik maddesi olarak görülmüş, 20. yüzyılın başlarına kadar Batı dünyasında yaygın olarak kullanılmıştır. Muhtemelen, büyük miktarlarda sıvı kullanmak da pek mantıklı olmayacaktır. İdrar ve dolgu toprağı yağları çözmede oldukça işlevseldi. Deterjanların tekstile zarar vermesini önlemek amacıyla seyreltilmeleri için belirli bir miktar sıvıya ihtiyaç duyulsa da bu işlem büyük miktarlarda su ilavesi olmadan en iyi sonucu vermiştir (Bradley, 2002: 30-33).

Durulama

Deterjanlarla yapılan kapsamlı bir işlemden sonra, bir sonraki adım kimyasalları ve onlarla birlikte çözdükleri yağ ve kirliliği yıkamaktır. Bunun en iyi şekilde temiz suda yapıldığı açıktır. Dolgu işleminin bu aşamasına dair, içinde yapıldığı leğenlerin maddi kalıntıları dışında hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Durulama işlemi yazılı kaynaklarda ele alınmadığı gibi resimlerde ya da kabartmalarda da tasvir edilmemiştir. Durulama işleminin önemli bir kısmı giysilerin tatlı suda bekletilmesinden ibaret olsa da, hikâyenin tamamı bundan ibaret gibi görünmemektedir. Maddi kayıtlarda yer alan bazı durulama leğenlerinin düzeni, ek işlemlerin de yapıldığını göstermektedir. Bu da mantığa aykırı değildir. Deterjanların kumaşa nüfuz etmesi için çok fazla güç kullanıldığından, sadece ıslatmak onları kumaştan tamamen çıkarmak için yeterli olmayabilirdi. Şüphesiz giysilerin yıkanması gereklidir. Bu işlem de biraz çaba gerektiriyordu (Flohr, 2003: 105).

Kurutma

Dolgu işleminde deterjan ve suyla yapılan kapsamlı işlemlerin etkisi vardı. Önemli ölçüde zaman ve insan gücüne mâl oluyordu. Ancak dolgu işleminin istenen nihai etkisi bağlamında bu işlemler sürecin temel hazırlık aşamaları olarak görülmelidir. Esas olarak giysileri daha sonra yapılacak olan şardonlama (Kumaş yüzeyinin tüylendirilme işlemine verilen ad), kırkma ve cilalama işlemlerine hazır hale getirmeye hizmet ediyorlardı. Yine de sonraki işlemlerin tam sırası kesin olarak bilinmemektedir. Durulama prosedürü ile işlemin sonu arasında bir noktada, giysilerin kurutulması gerekiyordu. Ancak

bunun tam olarak ne zaman ve nasıl yapıldığına dair Antik Çağlardan kalma neredeyse hiçbir doğrudan kanıt yoktur. Durulamadan hemen sonra giysilerin sıkılarak fazla suyunun alındığı konusu çok net olmamakla birlikte Seneca'nın fırçalanmak üzere uzatılmış bir giysinin üzerine su serpen bir dolgu ustası betimlemesi, cilalamadan önce kurutulabileceklerini düşündürmektedir. Ancak giysi hala nemli ise bunu yapmaya pek gerek olmayacaktır. Bu noktadaki önemli sorun arkeolojik kayıtlarda kurutma tesislerini tespit etmenin pek mümkün olmamasıdır. Giysilerin kuruması için asıldığı varsayılabilir. Gerçekten de, dolgu işleminin bazı tasvirlerinde, arka planda kirişlerin üzerinde asılı duran giysiler görülmektedir (Flohr, 2013: 109).

Pratikte, kurutma işleminin varlığını arkeolojik olarak tespit etmek çok da mümkün değildir. Dolgu tesislerindeki kurutma alanlarına dair geçmişte yapılan yorumların çoğuna bu nedenle ciddi bir şüphecilikle yaklaşılmalıdır. Bu durum özellikle, araştırmacıların bu tür tesisleri tanımlama konusunda oldukça yaratıcı oldukları Pompei için geçerlidir (Moeller, 1976: 44).

Parlatma

Tüylenmiş kumaşın kaldırılması, kırılması ve cilalanması dolgu ustalarının ana işlerini oluşturmaktadır. Aslında, dolgu işleminin tüm ikonografik temsillerinde işçiler bu aşamayla ilgili görünen faaliyetler gerçekleştirirken gösterilmektedir: Pompei'deki Vettii Evi'nde bulunan resimlerde bir aşk tanrısı elindeki giysiyi fırçalarken, diğer ikisi muhtemelen giysileri incelerken ve dördüncüsü ise elindeki giysiyi katlarken görülmektedir. Sens'te bulunan mezar kabartmasında, ahşap bir düzenek üzerinde kumaş kesen bir dolgu ustası görülmektedir. Forlimpopoli'deki kabartmada da benzer bir düzenek ve üzerinde bir kumaş bulunmaktadır. Pompei'deki iki atölyede, bu evrede kullanılan makas, fırça ve kumaş presi gibi düzenek ve aletlerin kalıntıları bulunmuş ve belgelenmiştir. Mantıken, giysiler önce tüylerini kabartmak için fırçalanır, sonra da kırılarak düzeltilirdi. Dolgucuların fırçalamak için kullandıkları aletten "Aena Fullonia" olarak bahsedilmektedir. Bu aletin bir tür çalidan yapılmış olup dikenleri olduğu düşünülmektedir (Plinius, Naturalis Historia, XXIV.111.). Dikenli fırçalara alternatif olarak kirpi derileri de kullanılmış olabilir (Plinius, Naturalis Historia, VIII.135.). Kırkma işlemi makaslarla yapılmıştır. Bütünüyle günümüze ulaşan tek makasın 11 cm'lik bir bıçağı ve 10 cm'lik bir sapı olduğu bildirilmiştir (Allison, 2006: 180). Sens Kabartması'nda bu büyük makaslar tarafından işlenen giysiler ahşap bir tesisat üzerine gerilmiş şekilde resmedilirken, aynı zamanda bir dolgu ustasının da bir eliyle makası tuttuğu ve diğer eliyle de kumaşın işlem gören kısmını sıktığı görülmüştür. Fırçalama ve makaslamanın yanı sıra, ilave birkaç işlemin de bu evrede uygulanmış olabileceği düşünülmektedir (Manning, 1985: 35).

Kükürtleme ve Tebeşirleme

Dolgu işleminin özel ilgi gerektiren iki aşaması, giysilerin kükürtlenmesi ve kireçlenmesidir. Aslında, her ikisi için de en önemli kaynak Yaşlı Plinius'un Lex Metilia'ya ilişkin açıklamasıdır. Plinius'a göre bu cumhuriyetçi yasa, giysilerin "Creta" adı verilen özel bir tür dolgu toprağıyla yıkandıktan sonra önce giysilerin kükürtlenmesini ve son olarak da düz ya da çeşitli renklerde olmasına bağlı olarak başka bir tür dolgu toprağıyla ovulmasını içermekteydi (Plinius, Naturalis Historia, XVII.4). Yüksek kaliteli renkli giysilere de kükürt dioksit uygulanmış ve sonrasında uygulamanın olumsuz etkilerini gidermek için önlemler alınmıştır. Creta (Dolguculuk işleminde en sık şekilde kullanılan toprak ad) uygulamasının kükürdün soluklaştırdığı renklere biraz parlaklık kazandırdığı belirtilmektedir (Plinius, Naturalis Historia, XVII.4.).

Tanımlanabilen dolgu atölyelerinden hiçbirinde kükürt kalıntılarında rastlanılmamıştır (Bradley, 2002: 27). Kükürtleme tesisatlarının tasvirleri ve tanımları bunların normalde bozulabilir malzemelerden yapıldığını, dolayısıyla arkeolojik kayıtlarda da izlerinin sürülemediği fikrini ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca bu tür tesisatların genellikle taşınabilir olduğu da anlaşılmaktadır (Clarke, 2003: 115).

Dolgu Ekipmanları

Dolgu işleminin doğası göz önüne alındığında, verimli bir dolgu işlemi için önemli bir durum için sabit bir ortamda yapılması, böylece küvetin veya içinde duran işçinin devrilmemesidir. İşçinin dengesini daha da artırmak için, dolgu küvetleri genellikle işçinin elleri için destek görevi görebilme ve ayaklarını daha serbest kullanabilme imkanını veren alçak duvarlarla çevriliydi. Bu duvarların işçinin ellerinin baskısı altında yıkılmaması için biraz sağlam olması gerekiyordu. Yükseklikleri değişkenlik gösterebilmekteydi. Genişlikleri genellikle 20 cm civarındaydı ki bu da bir işçinin duvarı sıkıca kavrayabilmesi için elverişli idi (Flohr, 2013: 28).

Birkaç istisna hariç tüm atölyelerde durulama ünitelerine ait kanıtlar vardır. Atölyeler arasında tanımlanabilir durulama leğenlerinin miktarı ve toplam kapasiteleri açısından da önemli farklılıklar görülmüştür (Ling, 1997: 15). Bir atölyedeki lavaboların sayısı ve büyüklüğü ile dolgu tezgahlarının sayısı arasında bir korelasyon olduğu söylenebilir. Çok sayıda dolgu tezgâhı olan atölyeler, daha az tezgâhı olanlara kıyasla daha fazla ve daha büyük durulama lavabolarına sahiptir. Durulama havuzları, yaygın olarak kullanılan teknikle ve malzemelerle inşa edilmiş sağlam duvarlarla çevrelenmiştir (Adam, 1984: 252-253).

Fırçalanacak ya da kırılacak giysilerin bir şekilde yayılması ya da gerilmesi gerekiyordu. Dolgu atölyelerinde bulunabilecek en göze çarpan ve en gelişmiş ekipman tekstil presiydi. Bu preslere dair kanıtlar hem ikonografik hem de arkeolojiktir. Kumaş preslerinin ve bazı fırçalama tesisatlarının pahalı ve karmaşık ekipmanlar olduğu, muhtemelen uzman marangozlar tarafından özel olarak üretilmiş oldukları düşünülmektedir. Pompei’de ya da Ostia’da bile pek çok yerde bu tür özel ekipmanlara yönelik yerel talebe rağmen, kent içinde bu kurulumları yapabilecek profesyonellerin sayısının çok fazla olmadığı tahmin edilmektedir. Özellikle presler söz konusu olduğunda, tesisatların ya da bunları yapmak için gereken ustaların genellikle bölgenin başka yerlerinden getirilmesi gerekmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Etruria’dan ve Sardinia’dan yarı işli değirmen taşları gemi enkazlarında ve Akdeniz’in çeşitli yerlerindeki sit alanlarında bulunmuştur (Peacock, 1980: 51–52). Ayrıca hem metal hem de ahşaptan oluşan bu presleri yapmak için özel ekipmanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bazı parçaların, özellikle de vidaların üretimi oldukça yoğun emek gerektirmektedir. Dolayısıyla, dolgu tezgâhları ve durulama havuzlarının aksine, dolgu sürecinin sonraki aşamalarıyla ilgili kalıcı ahşap tesisatlar muhtemelen tamamen yerinde yapılmamış ve bir bütün olarak ya da ayrı parçalar hâlinde başka yerlerden getirilmek zorunda kalmıştır. Özellikle nispeten küçük dolgu atölyeleri söz konusu olduğunda, bu özel tesisatların atölyenin kurulması için yapılan toplam yatırımın önemli bir kısmını oluşturmuş olması muhtemeldir (Flohr, 2013: 148).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dolgu ekonomisini yorumlarken talebin doğasını, yapısını ve coğrafyasını göz önünde bulundurmanın temel önemde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu talep ne coğrafi ne de sosyal olarak eşit bir şekilde bölünmemiştir. Dolgu, giysilerin kalitesine bir şeyler katan lüks bir hizmettir. Her tür giysi üzerinde yapılması zorunlu olmayıp değişken sıklıkta tekrarlanabilmiştir. Dahası, düzgün dolgulu giysilere duyulan ihtiyaç, giysinin sosyal rolüyle yakından ilişkiliydi. Sonuç olarak, talep öncelikle kentlerde yoğunlaşmış ve kentsel topluluklar içinde, yurttaşların sosyal yaşama katılım sıklığı, düzeyi ve giysiye harcanabilecek para miktarı ile olumlu yönde ilişkili olmuştur.

Buradan çıkarılabilecek ikinci bir sonuca göre dolguculuğun çok çeşitli sosyoekonomik bağlamlarda gerçekleştiğine dair kanıtların oluşudur. Bazı büyük aristokrat hanelerin, geniş ailenin iç ihtiyaçlarını karşılayan kendi özel dolgucuları olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Diğer ustaların küçük atölyeleri olup yakın çevrelerindeki kimseler için çalıştıkları düşünülebilir. Aynı zamanda, muhtemelen kumaş tüccarları için çalışan muazzam kapasiteye sahip büyük endüstriyel dolgu atölyeleri de vardı. Pompei’de görüldüğü gibi karma senaryoların varlığına işaret eden kanıtlar da mevcuttur. Daha da önemlisi, burada kullanılan veri setlerinde her türlü sosyoekonomik bağlam eşit derecede iyi kanıtlanmamıştır. Aristokrat hanelerdeki özel dolgu makinelerine dair arkeolojik kanıt bulunmazken, Roma, Ostia ve Floransa’daki büyük dolgu fabrikalarına dair ne yazılı ne de epigrafik kanıt mevcut değildir. Dolayısıyla, mevcut tüm veri türlerini bir araya getirilmeden, imparatorluk İtalya’sında dolgunun ekonomik bağlamlarının çeşitliliğini değerlendirmek mümkün değildir. Dolgu bağlamlarındaki geniş çeşitlilik, dolgunun ekonomik doğasını tek bir şekilde tanımlamaya çalışmanın teorik olarak sağlıklı olmayacağını da açıkça ortaya koymaktadır.

Dolgu atölyelerinin tasarım aşamasında, önceden var olan durum genellikle zorunlu ya da gönüllü olarak bir başlangıç noktası olarak alınmış ve bu mekânların tasarımı sıklıkla halihazırda var olana uyarlanmıştır. Burada ön plana çıkan düşünce verimliliğidir. Bu atölyelerin inşasında maliyet önemli bir konuydu. İnsanlar genellikle mevcut olan yapı malzemelerinden en iyi şekilde yararlanmışlardır. Yatırımcılar yeni bir atölye planlarken temkinli ve hesaplı davranabiliyor, pazarın o anki konumu için yeterli büyüklükte bir atölye inşa edebiliyor, ancak daha sonra genişletme için açık kapı bırakmıyordu. Bu, atölyenin inşası için gereken yatırımı sınırladığı ve projedeki finansal riski azaltmıştır.

Giyilmemiş giysilerin dolgunlaştırılmasının ekonomik bağlamı ve dolayısıyla dolgunlaştırmanın tekstil üretimiyle bağlantısı ile ilgili sonuçlar da önemlidir. Roma dünyasındaki tekstil ekonomisinde

dolgunun konumu, Orta Çağ dönemindekinden temelde farklı olmuştur. Romalı dokumacılar, Orta Çağ'daki meslektaşları gibi, dolgu işleminden sonra profesyonel terziler tarafından kesilip dikilerek giysi haline getirilmesi gereken çuha üretmiyorlardı. Bunun yerine neredeyse doğrudan kullanıma hazır tunikler ve mantolar dokuyorlardı. Dokumacıların üretim fazlasını dokumadan hemen sonra satmalarının ve giysilerin nihai dolgunlaştırma işlemini diğer tüccarlara ya da son kullanıcılara bırakmalarının yaygın bir uygulama olduğu öne sürülmüştür. Dolayısıyla dolgu, özünde tekstil üretim zincirinin bir parçası değildir. Bu durumun aksine, giysilerin perakende satışı ve tüketimiyle çok daha yakından ilişkili görünmektedir.

Üretim sürecini verimli bir şekilde organize etme arzusu da oldukça önemlidir. Bu, arkeolojik olarak tanımlanabilen hemen hemen tüm atölyelerde görülebilir. Islak alanlar ile kuru alanların yapısal olarak ayrılması ve farklı atık su akışlarının dikkatli bir şekilde düzenlenmesi, suyun birkaç kez yeniden kullanıldığı durulama komplekslerinin akıllıca dizayn edilmesi ve modern fabrikalardaki malzeme taşıma işlemlerinin bazı özelliklerine sahip olan atölye boyunca giysilerin tek yönlü hareketini düzenlemek için gösterilen özen dikkat çekicidir. Ostia, Roma ve Floransa'daki büyük atölyeler oldukça büyük, aynı zamanda son derece iyi organize edilmiş ve açıkça seri üretim için tasarlanmışlardır (Sjoberg 1960: 196-199). Son olarak elde edilebilecek bir diğer çıkarımda da dolgu teknolojisinin Roma dönemindeki tarihiyle ilgilidir. Plinius'un dolgu sanatının Megaralı Nikias tarafından icat edildiğini öne sürmesi (Plinius, *Naturalis Historia*, VII.196.), en azından bazı Romalıların kendi dönemlerinde dolgu uygulamasını geçmişteki bazı teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak gördüklerini ima etmektedir. Tüm bu veriler ve değerlendirmeler ışığında dolguçluk mesleğinin Roma tekstil ekonomisi içerisinde kayda değer bir yer edindiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Adam, J. P. (1984). *La constuction Romanies: materiaux et techniques*. Picard.
- Allison, P. M. (2001). Using the material and written sources: turn of the millennium approaches to Roman domestic space. *American Journal of Archaeology*, 105, 181-208.
- Allison, P. M. (2006). *The insula of the menander at Pompeii. III: the finds, a contextual study*. Clarendon Press.
- Apuleius. (1998). *Metamorphoseis* (Çev. E. J. Kenney). Penguin Group.
- Baines, P. (1985). *Flax and linen*, Shire Publications.
- Blümner, H. (1912). *Technologie und terminologie der gewerme und künste bei griechen und Römern*. B.G. Teubner.
- Bradley, M. (2002). It all comes out in the wash: looking harder at the Roman fullonicae. *Journal of Roman Archaeology*, 15, 21-44.
- Brunn, C. (1993). Lotores: Roman bath-attendants. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 98, 222-228.
- Carus-Wilson, E. M. (1941). An industrial revolution of the thirteenth century. *The Economic History Review*, 11(1), 39-60.
- Cato Marcus Porcius. (1935). *De agricultura* (Çev. W. D. Hooper). W. Heinemann.
- Clarke, J. (2003). *Art in the lives of ordinary Romans*. University of California Press.
- Corpus Inscriptionum Latinarum. (1853).
- Dixon, S. (2001). How do you count them if they're not there: new perspectives on the Roman clothing industry. *Opuscula Romana*, 25-26, 7-17.
- Edmondson, J. (2008). Public dress and social control in late republican and early imperial Rome. J. Edmondson ve A. Keith (Ed.), *Roman dress and the fabrics of Roman culture* (s. 21-46). University of Toronto Press.
- Erim, K., Reynolds, J., Wild, J. P., & Ballance, M. H. (1970). The copy of Diocletian's edict on maximum prices from Aphrodisias in Caria. *JRS*, 60, 120-141.
- Finley, M. (1985). *The ancient economy*. Hogarth Press.

- Flohr, M. (2003). Fullones and Roman society: a reconsideration. *Journal of Roman Archaeology*, 16, 447-450.
- Flohr, M. (2005). Ars fullonia interpreting and contextualising Roman fulling. C. Briault, J. Green, A. Kaldelis ve A. Stellatou (Ed.), *Soma 2003: Symposium on Mediterranean Archaeology* (s. 59-63). Archeopress.
- Flohr, M. (2013). *The world of the fullo: work, economy, and society in Roman Italy*. Oxford University Press.
- Forbes, R. (1955). *Studies in ancient technology* (4. cilt). Brill.
- Foss, P. (1994). *Kitchens and dining rooms at Pompeii: the spatial and social relationship of cooking to eating in the Roman household* (1-2. cilt) (Tez No: 9513356) [Doktora Tezi, University of Michigan].
- Frayn, J. M. (1984). *Sheep-rearing and the wool trade in Italy during the Roman period*. Francis Cairns.
- Gaius. (1904). *Institutiones* (Çev. E. Poste). Clarendon Press.
- Gleba, M. (2008). *Textile production in pre-Roman Italy*. Oxbow Books.
- Granger-Taylor, H. (1987). The emperor's clothes: the fold lines. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 74(3), 114-123.
- Graser, E. R. (1940). The edict of Diocletian on maximum prices. T. Frank (Ed.), *Economic Survey of the Roman Empire* (s. 305-521). Johns Hopkins Press.
- Harris, W. V. (2000). Trade. *The Cambridge Ancient History The High Empire A.D. 70–192*, 11, 710–740.
- Holleran, C. (2012). *Shopping in ancient Rome: the retail trade in the late republic and the principate*. Oxford University Press.
- Horden, P., & Purcell, N. (2000). *The corrupting sea*. Wiley-Blackwell.
- Hurst, H. R. (1994). *Excavation at Carthage: the British mission, part 1: the circular harbour north side: the site and finds other than pottery* (2. cilt). Oxford University Press.
- Jones, A. H. M. (1960). The cloth industry under the Roman empire. *Economic History Review*, 13(2), 183-192.
- Jongman, W. (2000). Wool and the textile industry of Roman Italy: a working hypothesis. E. Lo Cascio (Ed.), *Mercati Permanenti e Mercati Periodici Nel Mondo Romano* (s. 189-197). Edipuglia.
- Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil). (2016). Yeni Yaşam Yayınları.
- Lauffer, S. (1971). *Diocletians preisedikt*.
- Leary, T. J. (1996). *Martial book XIV the Apophoreta*. Duckworth Books.
- Ling, R. (1997). *The insula of the menander: the structures* (1. cilt). Clarendon Press.
- Macrobius. (1969). *Saturnalia* (Çev. P. V. Davies). Columbia University Press.
- Manning, W. (1985). *Catalogue of the Romano-British iron tools, fitting and weapons in the British museum*. British Museum Publications.
- Martialis. (1919). *Epigrammata* (Çev. W. Ker). Loeb.
- Moeller, W.O. (1976). *The wool trade of ancient Pompeii*. Brill.
- Morley, N. (1996). *Metropolis and hinterland*. Cambridge University Press.
- Munro, J. (2002). Industrial energy from water-mills in the European economy, 5th to 18th centuries: the limitations of power. S. Cavaciocchi (Ed.), *Economia e Energia Sec. XIII-XVIII Atti della trentaquattresima Settimana di Studi* (s. 223-269). Le Monnier.
- Munro, J. (2003). Medieval woollens: the western European woollen industries and their struggles for international markets c.1000-1500. D. T. Jenkins (Ed.), *The Cambridge History of Western Textiles* (s. 228–324). Cambridge University Press.
- Ovidius. (1914). *Heroides-amores* (Çev. G. Showerman). Loeb.
- Ovidius. (1939). *Tristia-ex ponto* (Çev. A. L. Wheeler). Harvard University Press.
- Ovidius. (1959). *Fasti* (Çev. G. Frazer). Harvard University Press.
- Peacock, D. (1980). The Roman millstone trade: a petrological sketch. *World Archaeology*, 12(1), 43-53.
- Petronius. (1922). *Satirae* (Çev. W. C. Firebaugh). Modern Library.
- Plautus. (1912). *Aulularia* (Çev. H. T. Riley). G. Bell&Sons.
- Plautus. (1912). *Asinaria* (Çev. H. T. Riley). G. Bell&Sons.
- Plautus. (1912). *Miles* (Çev. H. T. Riley). G. Bell&Sons.
- Plautus. (1912). *Pseudolus* (Çev. H. T. Riley). G. Bell&Sons.
- Plinius. (1855). *Naturalis historia* (Çev. J. Bostock ve H. T. Riley). Taylor and Francis.

-
- Seneca. (1917). *Epistulae morales* (Çev. R. M. Gummere). Harvard University Press.
- Strabon. (1903). *Geographika* (Çev. H.C. Hamilton). G. Bell & Sons.
- Uytven, V. R. (1971) The fulling mill: dynamics of the revolution in industrial attitudes. J. W. S. Nordholt ve D. V. Arkel (Ed.), *Historical Studies in the Netherlands* (5. cilt) (s.1-14). Brill.
- Varro. (1934). *Res rusticae* (Çev. W. D. Hooper and H. B. Ash). Harvard University Press.
- Walton, P. (1991). Textiles. J. Blair and N. Ramsay (Ed.), *English Medieval Industries: Craftsmen, Techniques, Products* (s. 319-354). Hambledon Press.
- Whitmarsh, T. (2009). Ancient history through ancient literature. A. Erksine (Ed.), *A Companion to Ancient History* (s. 77-86). Blackwell Publishing.
- Wild, J. P. (2002). The textile industries of Roman Britain. *Brittannia*, 33, 1-42.
- Wild, J. P. (2003). The Romans in the west 600 bc-ad 400. D. Jenkins (Ed.), *The Cambridge History of Western Textiles* (s. 77-93). Cambridge University Press
- Wilson, A. (2001). Timgad and textile production. D. J. Mattingly ve J. Salmon (Ed.), *Economies Beyond Agriculture in the Classical World* (s. 271-296). Routledge.
- Wilson, A. (2003). The archaeology of the Roman fullonicae. *Journal of Roman Archaeology*, 16, 442-446.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 81-92, Autumn 2024

Antik Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin İnanç Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme*

An Evaluation on the Belief System of Cappadocia in Antiquity

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
31/07/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
26/09/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Esra Atcı
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Tarih Bölümü
esrabulut@kmu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3295-4354

*Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'nda hazırlanmış olan "Eskiçağ'da Kappadokia Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası" isimli doktora tezinden üretilmiştir ve tez, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 17203002 no'lu Doktora Tez Projesi olarak desteklenmiştir.

Öz

Çağlar boyunca birçok medeniyete ev sahipliğı yapmış olan Kappadokia bölgesi, bu özel duruma paralel olarak çok çeşitli kültürlerin doğduğu ya da şekillendiğı bir alandır. Nitekim bölgenin merkezi konumu, başlangıçtan bu yana farklı etnik gruplara mensup halklar tarafından yaşam alanı olarak tercih edilen önemli bir coğrafyadır. Bu durum, başlangıçta bölgede kendine özgü bir gelişim gösteren dini hayatın giderek daha kozmopolit bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bölgenin farklı alanlarında yapılan arkeolojik çalışmalar bu konuyu destekleyen en önemli verileri sunmaktadır. Bu nedenle bölgenin arkeolojik malzemelerinin sağladığı bilgiler, Kapadokya'nın tarih öncesi çağlarda bile çevre kültürlerle yakın ilişkiler içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bölgedeki inançların ve ritüellerin başlangıç aşamasında kendine özgü bir gelişim sergiledikleri söylenebilir. Buna karşılık Kappadokia coğrafi konumu nedeniyle doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanan yol bağlantılarının kavşak noktasında yer almaktadır. Bu nedenle zaman içinde askeri seferler, ticari ilişkiler ya da göçler gibi güçlü nedenler etkisiyle bölgedeki özgün dini yapılarla değişiklikler meydana gelmeye başlamış ve bu değişim tek yönlü gerçekleşmemiştir. Değişim ve gelişimin karşılıklı yaşandığı bu coğrafyada bulunan kültürlerin sayısı ise aynı zamanda burada yer alan etnik çeşitlilik oranı konusunda da fikir vermektedir. Bu çalışmada bölgede tarih öncesi çağlardan beri tapınılan tanrıların misyonları ile bölgenin coğrafya ve iklim koşulları arasındaki yakın bağlantı, arkeolojik malzemeler, antik yazarların verdiği bilgiler ve güncel veriler harmanlanarak bölgedeki inanç sistemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kappadokia, İnanç Yapısı, Kültler, Kültür, Coğrafya

Abstract

The region of Cappadocia, which has been home to many civilisations throughout the ages, is an area where a wide variety of cultures were born or shaped in parallel with this special situation. As a matter of fact, the central location of the region is an important geography that has been preferred as a living space by peoples belonging to different ethnic groups since the beginning. This situation caused the religious life in the region, which initially developed in a unique way, to take on a more cosmopolitan structure. Archaeological studies conducted in different areas of the region provide the most important data supporting this issue. Therefore, the information provided by the archaeological materials of the region reveals that Cappadocia was in close cultural relations with the surrounding cultures even in prehistoric times. In addition, it can be said that the beliefs and rituals in the region exhibited a unique development in the early stages. On the other hand, due to its geographical location, Cappadocia is situated at the crossroads of road connections extending in the east-west and north-south directions. For this reason, changes in the unique religious structures in the region began to occur over time due to strong reasons such as military campaigns, commercial relations or migrations, and this change did not take place in one direction. The number of cults in this geography, where change and development are experienced mutually, also gives an idea about the rate of ethnic diversity living here. In this study, the close connection between the missions of the gods worshipped in the region since prehistoric times and the geography and climatic conditions of the region, archaeological materials, information provided by ancient writers and current data are blended to examine the belief system in the region.

Keywords: Cappadocia, Belief Structure, Cults, Culture, Geography

Atf Bilgisi / Citation Information

Atcı, E. (2024). Antik Çağ'da Kappadokia Bölgesi'nin inanç sistemi üzerine bir değerlendirme. *Asya Studies*, 8(29), 81-92. <https://doi.org/10.31455/asya.1525337>

GİRİŞ

Orta Anadolu platosunun merkezi noktasında bulunan Kappadokia Bölgesi, sahip olduğu bu konumu nedeniyle siyasi tarihte olduğu gibi dini konuların da odağında bulunmuştur. Bölge en geniş anlamda batı kesimde Tuz Gölü'nden (Tatta Limne) doğuda Fırat'a (Euphrates), güneyde Toros (Tauros) sırtlarından, kuzeyde Yozgat iline kadar uzanan oldukça geniş bir sahayı oluşturmaktadır (Arslan ve Bulut, 2018: 28). Siyasi açıdan oldukça geniş sınırlara sahip olan bu bölgenin kültürel sınırlarının ise daha geniş coğrafyalara yayıldığı kabul edilebilir. Tarihi bakımdan geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan bölgenin çağlar içinde artan nüfusu, siyasi olaylar ve etkileşimler, ticari ilişkiler, göçler ile olumsuz iklim koşullarının yarattığı kuraklık ve açlık gibi faktörler kültürel yayılım sürecindeki belirleyici unsurlardır.

Kappadokia'nın inanç yapısına dair en erken veriler Neolitik döneme değin uzanmaktadır. Buna bölgenin en önemli yerleşim alanlarından biri olan Aksaray il sınırları içinde yer alan Aşıklı Höyük yerleşiminde tespit edilen mezar buluntuları Aşıklı halkının dini yaşamı hakkında ipuçları vermektedir (Türker, 2013: 42). MÖ 9. binyıl dolaylarında Aşıklı yerleşiminde intramural (ev içi) gömünün varlığı bilinmektedir. Buna göre ölen bireyler için evin tabanında bir çukur açılmış, cesetler bu çukura yön ayrımı gözetilmeksizin gömülmüş ve üzeri kapatılarak taban sıvası yenilenmiş ve ev içinde yaşam sürdürülmüştür. Bununla birlikte ölen bireylerin hasıra sarılarak ve özel durumlarda başlarında başlık ile gömüldüklerini gösteren örneklerle de rastlanmıştır (Başaran ve Duru, 2018: 482). Ölü hediyesi olarak erkek cesetlerinin yanında obsidyenden yapılmış oluşturduğu kişisel aletler, kadın cesetlerinin yanında ise deniz kabukları, yarı değerli taşlar ve kemiklerden yapılmış boncukların konulduğu tespit edilmiştir (Türker, 2013: 42).

Bölgenin önemli merkezlerinden bir diğeri olan Köşk Höyük (Niğde) yerleşiminde de Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen kadın figürinleri ve heykelcikleri tespit edilmiştir (Siliştrel, 1989: 498). Bununla birlikte Köşk Höyük yerleşmesini bölgedeki diğer yerleşmelerden ayıran en önemli fark, Ata Kültü geleneğini devam ettirmesidir (Türker, 2013: 44). Nitekim yerleşimde 1985-2007 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda 1'i çocuğa ait olmak üzere gövdeden ayrılan 19 kafatası tespit edilmiştir. Bu kafataslarından 13'ü kil ile sıvanmış, 6'sında ise sıvama işlemi yapılmamıştır. Bu gömüleri özel kılan noktalardan biri ise söz konusu geleneğin Yakın Doğu'daki benzerlerinden 2500 yıl sonra yeniden canlanması ve Anadolu'da bilinen tek örnek olmasıdır (Özbek, 2009: 148, 157).

Bölgede bulunan Tepecik-Çiftlik yerleşimi MÖ 7. binyılın sonlarında tıpkı Köşk Höyük gibi kendine özgü bir dini gelişim göstermiştir. Buna göre yerleşimde atların phalanx kemiklerinden yapılmış idoller bulunmuştur. Bu buluntular ise MÖ 10/9. binyıl dolaylarında Suriye'de tanınan bir geleneğin 2500 yıl sonraki bir devamı olarak yorumlanmaktadır (Türker, 2013: 44).

Bölgenin MÖ 4. binyılı hakkında en detaylı bilgileri veren Malatya Arslantepe yerleşiminde yapılan kazılarda ise C ve D tapınağı olmak üzere merkezin en heybetli yapıları tespit edilmiştir. Mezopotamya etkisinin etkileyici mimari üslubunun açıkça görüldüğü D Tapınağı, çok sayıda gömme niş ve geometrik motifli bezemeler yapılarak gösterişli bir biçimde dekore edilmiştir. D Tapınağı'nın hemen karşısında yer alan ve 400 m² lik bir alanı kaplayan C Tapınağı ise ovoiden fark edilebilecek kadar devasa boyutlardadır. Bununla birlikte bu tapınak dini törenler ve ritüeller için çok sayıda insanın katılabileceği büyüklüktedir. Tapınak, merkezi bir salon ve en az dört girişe sahip olup bu kutsal alan da Mezopotamya mimari tarzına sahiptir. Tapınaklarda kullanılan Mezopotamya kökenli mimari üslubun yoğun etkisi altında olduğu görülen her iki tapınak da MÖ 3500-3400 dolaylarına tarihlendirilmektedirler (Frangipane, 2019: 76-77).

MÖ 3-2. Binde Tapınım Gören Tanrı ve Tanrıçalar

Bulunduğu coğrafya nedeniyle geçmişten günümüze çok sayıda halkın yaşam alanı için tercihi olan Kappadokia Bölgesi kozmopolit bir toplum yapısına sahip olup bu durum halkın dini yaşantısına da yansımıştır. Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'da meydana gelen kentleşmesi sürecinde yaşanan ivme şehir devleti siteminin ortaya çıkmasında etkili olmuş, bu da panteonlardaki değişimi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Hint-Avrupa dil grubuna mensup yeni etnik grupların Anadolu'ya göçleri söz konusudur. Göçler sonucunda Hititler, Luwiler ve Palalardan meydana gelen üç baskın grup Anadolu'nun sosyo-kültürel yapısı ve dini geleneklerini etkileyen en önemli toplumların başında gelmişlerdir ancak yazılı kaynakların eksikliği nedeniyle bu dönemde tapınılan tanrılar ve tanrıların panteondaki görevleri hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Buna karşılık söz konusu dönemdeki panteonla ilgili kısıtlı bilgilerin bir bölümünü MÖ 2. binyıla tarihlenen Hitit ve Kapadokya tabletlerinden edinebilmek mümkün olup,

buna göre tabletlerde yer alan tanrı ve tanrıçaların orta ve kuzey Anadolu'da bulunan yerel panteonları meydana getirdiği düşünülmektedir (Taracha, 2009: 19).

MÖ 3. binyıldan itibaren Hattilerin yönetim alanlarının merkezinde yer alan bu bölgede söz konusu tarihte ağırlıklı olarak Hatti dininin etkili olduğu açıktır. Bununla birlikte MÖ 3. binyılın başlarında bölgenin doğu ve batı kesiminde bulunan kutsal alanların dağılımı bakımından oldukça büyük farkların olduğu arkeolojik çalışmalar neticesinde bilinmektedir. Buna göre bahsi geçen bu kutsal alanlar bu süre zarfında bölgenin orta, batı ve güney kesimlerinde genellikle meskenlerin bir bölümünü oluşturmuştur. Bölgenin doğu kesiminde, kazısı yapılmış olması nedeniyle konu hakkında daha çok veri sağlayan Arslantepe yerleşiminde sürecin ters yönde hareket ettiği, burada bulunan kutsal alanların konutlardan bağımsız olarak inşa edildikleri bilinmektedir (Taracha, 2009: 18).

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ise bölgede yaşamlarını sürdüren toplulukların farklı etnik kimliklerinin olduğu yazılı kayıtlar sayesinde kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Bahsi geçen etnik yapıdaki bu çeşitlilik halkın dini inançlarına da yansımış ve çok çeşitli inanca sahip toplum yapısı daha çok belirginleşmiştir. Anadolu'da ticaretle uğraşan Asurlular kendi tanrılarına tapmışlar ancak sosyal hayatta sürekli etkileşim içinde oldukları Anadolu'luların tapındıkları kutsallara saygılı yaklaşmışlar ve onlardan da saygı görmüşlerdir (Taracha, 2009: 27).

Arkeolojik materyaller ve tabletler tapınım gören tanrıların isimlerinin günümüze kadar ulaşmasındaki en önemli araçları oluşturmuşlardır. Kültepe'nin II. tabakasında tespit edilen metinlerde bahsi geçen yerli tanrı ve tanrıçalar arasında en çok Kubabat, Tuhtuhanu, Usūmum, Anna, Bēlum, İlialianta, Parka, Nīpas, Nisaba, Nārūm, Harihari'nin isimleri geçmektedir (Taracha, 2009: 27; Özgüç, 2005: 38). Anlaşmalarda ise Aşşur'un ismi daha çok zikredilmiştir (Taracha, 2009: 27; Küçükbezi, 2011: 91). Kt. c/k 1580 numaralı açılmamış zarf olduğu belirtilen bir senette vereceklilik pozisyonunda olan yerli şahıslar ile alacaklı görünen Ummī-tābat arasındaki senedin tanrı Tuhtuhanu'nun bayramına kadar vadeli olduğu kaydedilmiştir (Albayrak ve Erol, 2016: 90: 12). Anna'nın adı da benzer şekilde Kt 88/k 54 no'lu, Tuli ve Tawiliya isimli iki yerliye verilen borç senedinde adına düzenlenen bayramın borcun vadesi olarak gösterilmesi üzerine söz edilmiştir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 213: 71, 353). Anna'nın verilen değerinin devam ettiği Hitit metinlerinde yer alan ve Luwi kültleri ile bağlantılı olarak Hubuṣna kentinin Huwaṣṣanna kültüründe de görülmektedir (Taracha, 2009: 28). Tanrı Bēlum'un adı Kt. 88/k 191 numaralı bir kervan kaydında, Aşşur-rē'i'nin Aşşur-malik isimli bir başka tüccara iki Asurlu şahit huzurunda teslim edilen kendisi ve başkalarına ait altın ve gümüşlerin yazıldığı metinde tanrıya 10 *šeqel* takdis parasının bulunduğu ifade edilmiştir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 159: 10). Parka'nın adı ise Kt. 88/k 91 numaralı bir borç senedinde rastlanmıştır. Metinde Aşşur-rē'i isimli kişinin 4 yerli şahsa verdiği borcun vadesi olarak tanrı adına düzenlenen bayram töreni belirlenmiştir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 154:9). Tanrı Nārūm'un adından Kt. 88/k 237 numaralı borç senedinde bahsedilmekte olup, bu metinde Aşşur-rē'i'nin Nārūm rahibi Šū-Aşşur'a verdiği 10 ½ *šeqel* gümüşten söz edilirken geçmektedir (Bayram ve Kuzuoğlu, 2014: 109). Yukarıda sözü edilen tanrı ve tanrıçalar arasında yer alan Nīpas Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu Bölgesi'nin panteonunda önemli bir yer edinmiş olmasına rağmen Hitit metinlerinde tanrının adına rastlanmamaktadır (Taracha, 2007: 28-29).

MÖ 2. bin yılın ilk çeyreğinde tapınım gören yerli tanrı ve tanrıçaların yanı sıra Kaniṣ kârumda en yoğun ilgi gören tanrılar arasında kuşkusuz Aşşur gelmektedir. Yerleşimde bulunan mühür baskıları ve heykelcikler vasıtasıyla Mezopotamya kökenli Adad, Anum, Amurru, Šamaš, Marduk, Ea, Sin ve İstar gibi tanrı ve tanrıçalara tapınıldığı da bilinmektedir (Özgüç, 2005: 39).

MÖ 2. binyılın ortalarında Anadolu'nun orta kesiminde baskın siyasi gücü Hititler oluşturmaktadır. Hint-Avrupa kökenli oldukları bilinen bu halkın kendi anavatanlarından getirdikleri tanrı ya da tanrıçalara dair bilgilerimiz neredeyse hiç yoktur. Kozmopolit bir dini yapıya sahip olduğu bilinen Hitit panteonunda yer alan tanrı ve tanrıçalar başka kavimlerinden dinlerine mensup olan kutsallar olarak değerlendirilmektedir (Ünal, 2002: II, 75). Buna göre Hitit dininde hem Anadolu hem de Mezopotamya etkilerinin oldukça baskın olduğu bilinmektedir (Ünal, 2002: II, 76). Hitit dinindeki bu Anadolu etkisi daha çok Hatti kökenli olup, bu bilgi Hititlere ait dünyevi ve dini metinlerde kesin bir biçimde belirlenmiştir (Macqueen, 2001: 123).

Hitit dini üzerinde Hurri inanç sistemi oldukça güçlü ve yaygın bir etkiye sahiptir. Nitekim I. Tuthalia'nın ve karısı Nikalmati'nin yönetime gelmeleri ile birlikte imparatorluk hanedanlığının Hurri kökenli olduğu ileri sürülmektedir. Şuppiluliuma döneminde ise Hurrileşme sürecinde büyük bir ivmenin meydana geldiği ve III. Hattuṣili'nin eşi Puduhepa'nın etkisiyle resmi din adeta radikal bir değişime uğramış ve bu dönemin sonunda Hitit panteonu tümüyle Hurrileşmiştir (Macqueen, 2001: 124; Klock-

Fontanille, 2005: 43). Bu türden bir senkretizmde Hitit panteonunda yer alan tanrılar Hurri tören düzeninde bir sıralamaya tabi tutularak Hurrice isimler almışlardır. Örneğin bu değişimde Hatti'nin Fırtına Tanrısı Teşup adını alırken, Arinna'nın Güneş Tanrıçası Hepat olarak isimlendirilmişlerdir (Macqueen, 2001: 124).

MÖ 2. binyılın ilk çeyreğinde yaşanan dini hayatın, Hitit dönemi dini hayatı ile benzer nitelikler taşıdığı bilinmekle birlikte (Küçükbezi, 2011: 91), Kappadokia'da bulunan yerel inanç yapıları ve bunların bir panteon oluşturup oluşturmadıkları ya da tapınım yoğunlukları konusunda neredeyse hiçbir bilginimiz bulunmamaktadır (Taracha, 2009: 32). Yerel nitelikler taşıyan Aşkaşepa Dağı'ndan (Erciyes, Bittel, 1956: 40 vd.) Hitit ayinlerinde ve tanrı listelerinde Pirwa ile ilişkili olarak söz edilmekte olup Aşkaşepa'nın aynı zamanda Kaniş kentinin tanrısı olduğu bilinmektedir. Pirwa ile Aşkaşepa arasında bahsi geçen bağlantının kanıtlanması konusunda yardımcı olacak en önemli olgu, bölgenin hem ekonomisinin hem de siyasetinin temelinde yer alan at yetiştiriciliğidir. Kaniş panteonunun tepesinde bulunan Maliya da yine bölgede tapınım gören yerel karaktere sahip bir tanrıdır. Maliya kültü aynı zamanda Luwilerde su tanrıçası olarak da bilinmekte olup kültürün tüm Tunç Çağları boyunca yoğun olarak tapınım görmüş ve Maliya inancına olan bu yoğun ilgi MÖ 1. binyıl dolaylarında da devam etmiştir (Forlanini, 2009: 43-44).

Genel olarak bakıldığında Kaniş'te bulunan tabletlerin burada yaşayan yerli halkın sosyal, siyasi, dini ve hatta edebi yaşamlarına dair açık ve detaylı bilgiler sunmadığı anlaşılmıştır (Özgüç, 2005: 38). Ancak şehirde yaşayan yerlilerin birbirlerine yazdıkları mektuplarda burada tapınım gören tanrıça ve tanrıların isimlerine ulaşılabilmektedir. Bu durum hem kentin kozmopolit nüfus yapısına hem de köklü geçmişine işaret etmektedir. Bunun dışında önemli bir ritüel kenti olan Zippalanda'nın, Fırtına Tanrısı ve bu tanrı ile yakından ilişkili olan Daha(ya) Dağı da tapınım gören kutsallar arasında yer almıştır (Ünal, 1981: 454; Forlanini, 2007: 263; Taracha, 2009: 27; Mazzoni, 2009: 10). Günümüzde lokalizasyonu henüz kesin olarak yapılamayan Zippalanda, Hitit metinlerinde Hattuşa'dan iki veya üç gün uzaklıkta bulunduğu ifadelerinden yola çıkılarak buranın Yozgat'ta yer alan Uşaklı/Kuşaklı olabileceği ileri sürülmektedir (Mazzoni vd., 2010: 112). Hitit krallarının bahar festivalinde özel bir yere sahip olan Daha (ya) Dağı ise Fırtına Tanrısı'nın makamı olarak kabul edilmiş ve krallar tarafından tapınım görmüştür. Hitit dini yaşamında önemli bir yeri olduğu anlaşılan bu dağ, günümüzde Yozgat'ın güneydoğusunda yer alan Şahmuratlı Köyü'nün sınırları içindeki Kerkenes Dağ'a konumlandırılmaktadır (Mazzoni vd., 2010: 112).

Maraşantia Nehri (Kızılırmak) ise bölgenin dini yaşantısında yer edinen önemli coğrafi unsurlar arasında değerlendirilmelidir. MÖ 2. bin dolaylarında siyasi sınırların belirlenmesinde de oldukça önemli bir yeri olduğu bilinen Maraşantia, bölgede tapınım gören coğrafi unsurların başında gelmektedir. Nitekim Hitit dönemine ait kayıtlardan, bu nehre bir kutsiyet atfedildiği anlaşılmaktadır. II. Muwattalli'nin dualarında bu durum açık bir biçimde vurgulanmakta ve nehrin adı Nenaşsa¹ kentinde saygı gören ve burada onurlandırılan tanrılar arasında yer almaktadır (Baydur, 1970: 66; Barjamovic, 2011: 329). Yine II. Muvattalli'nin dualarında Tuwanuwa kentinde bulunan fırtına tanrısı ve tanrıça Şahhara'dan bahsedilmesi hem kentin dualarda yer alacak kadar önemli olduğunu hem de tanrı ve tanrıçanın panteonda iyi bilindiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Karauğuz, 2019: 57-58).

Hitit döneminde bölgede bulunan en önemli kült merkezlerinden birini Şarişsa (Kuşaklı)² oluşturmaktadır. Kazılar esnasında yerleşimde, kentin Fırtına Tanrısı'na ait olduğu anlaşılan bir tapınak tespit edilmiştir ve başkent Hattuşa'da dahi bulunan bu devasa büyüklükteki tapınağa yaklaşacak ölçülerde bir kutsal alan bulunmadığı ileri sürülmektedir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 223). Tapınağın bodrum katında bulunan bir çift boğa ise yapının dini bakımdan değerini gösteren en önemli kanıtlardır (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 223).

Kappadokia'da yer alan Kummani (Komana/Şar)³ şehri ise Hurriler ve Kizzuwatnahılar için ayrıcalıklı bir öneme ve değere sahiptir. Metinlerden kentin sahip olduğu bu kutsiyetin Hititler için de benzer bir değer gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Hurri kökenli dualar ve ritüeller Kummani'de yazılı

¹ Kentin lokalizasyonu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre kent Avanos'a, Ateş, 1996: 65; Kızılırmak'ın batı yakasına, Barjamovic, 2011: 329, konumlandırılmaktadır.

² Şarişsa adı yerleşimde bulunan mühür baskıları ve envanter kayıtlarında açıkça görülmüştür, Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 221.

³ Hurrice kökenli olduğu ileri sürülen bu kentin adı, Hitit metinlerinde Komana olarak geçmektedir, Ünal ve Girginer, 2007: 56; Hawkins ve Weeden, 2017: 281.

hâle getirilmiştir. Bu metinlerin birer kopyaları yapılarak Kizzuwatna ve Hitit coğrafyasında burada tapınım gören tanrıların daha yoğun ilgi görmelerine ön ayak olunmuştur (Ünal ve Girginer, 2007: 52).

MÖ 1. Binde Kappadokia Bölgesi'nin Dini Yapısı

MÖ 1. binde bölgenin dini yaşantısına dair net verilere sahip olmasak da burada bulunan yazıtlar söz konusu dönemde tapınılan tanrıların isimlerine ulaşmamızda oldukça önemli bilgiler sunmaktadırlar. Nitekim MÖ 1. bin dolaylarında Tabal Krallığı'nın egemenlik sahası içindeki bölgede bulunan yazıtlar Tarhunzaş,⁴ Sarrumaş,⁵ Hepat,⁶ Kubaba,⁷ Ea⁸, Haranean Ay Tanrısı,⁹ Runtiyas,¹⁰ Güneş Tanrısı,¹¹ Hiputaş, Alaşuwaş¹² gibi tanrıların tapınım gördüğüne işaret etmektedirler.

Bölgede söz konusu dönemde etkili olan bir diğer inanç yapısını ise Mithra oluşturmaktadır (Sydenham, 1978: 20). Mithra adı, ilk olarak MÖ 1400 dolaylarında Mitanni ve Hititler arasında yapılan bir antlaşma metninde yer almakta olup buna karşılık kültün tapınımının Pers döneminde (II-III. Artakserkses) oldukça yoğun olduğu ve Mitraizmin tüm Anadolu'ya yayıldığı bilinmektedir (Baydur, 1970:128). Pers kralı III. Darius'un Büyük İskender'e yenilmesi ile külte olan bağlılık Küçük Asya'da sarsılmamış; aksine Mitraizm Kappadokia'da resmî bir inanç sistemine dönüşmüştür (Olmstead, 1948: 479; Kızıl, 2013:119). Hatta bölgede bulunan iki önemli *metropoliten* biri olan Tyana'da (Kurt ve Bulut, 2019: 64) bulunan Faraşa ve Tyana Yazıtları kültün bölgedeki varlığına ve yoğun tapınım gördüğüne işaret etmektedir (Hakman, 2011:169-170; Hakman, 2014: 98 vd.). Bunun dışında Nevşehir Avanos'daki Camihöyük yerleşiminde yapılan kazılarda bulunan Mithra maskesi, kültün bahsedilen bu alanlarda ne derece etkin bir yapıya sahip olduğunu kanıtlaması bakımından oldukça önemlidir (Erol ve Şenyurt, 2011: 88; Hakman, 2011:169-170; Hakman, 2014: 98 vd.). Bölgedeki Pers ve Suriye kaynaklı tanrı ve tanrıçaların Kappadokia panteonunun yoğun tapınım gören kutsallar oldukları bilinmektedir (Dusinberre, 2013: 209). Mithraizm, Roma İmparatorluğu döneminde de oldukça etkili olmuş ve böylece bu kültün uygulamaları Orta Anadolu'dan Roma'ya kadar yayılım göstermiştir.

Resim 1: Mithra Maskesi, Camihöyük yerleşimi, Erol ve Şenyurt, 2014: 103 fig. 7.

⁴ Tanrı'nın adının geçtiği yazıtlar: Sultanhan Yazıtı, Hawkins, 2000: 463; Kululu 5 Yazıtı, Hawkins, 2000: 485; Burunkaya Yazıtı, Hawkins, 2000: 438; İvriz 1 ile Bor Yazıtları, Hawkins, 2000: 517-518; Izgın Yazıtı, Hawkins, 2000: 316; Çiftlik Yazıtı, Hawkins, 2000: 449; Aksaray Yazıtı, Hawkins, 2000: 475; Topada Yazıtı, Hawkins, 2000: 451; Kayseri Yazıtı, Hawkins, 2000: 473; Niğde 2-Veliisa Yazıtları, Hawkins, 2000: 526-527. Bununla birlikte Tarhunzaş isminin Fırtına Tanrısı olarak geçtiği yazıtlar için bkz. Malatya 8-9-10, Hawkins, 2000: 309-310-311; Gürün, Hawkins, 2000: 295.

⁵ Sarrumaş isminin yer aldığı yazıtlar: Topada Yazıtı, Hawkins, 2000: 449-451; Çiftlik, Kululu 8, Porsuk Yazıtları, Hawkins, 2000: 501-527; Gürün, Darend, Malatya 7 Yazıtları, Hawkins, 2000: 295-304-308.

⁶ Hepat adının bulunduğu yazıtlar için bkz. Gürün, Darend Yazıtları, Hawkins, 2000: 295-304; Çiftlik Yazıtı, Hawkins, 2000: 438.

⁷ Kubaba için bkz. Bulgarmaden Yazıtı, Hawkins, 2000: 521; Malatya 13 Yazıtı, Hawkins, 2000: 329; Kululu 5 Yazıtı, Hawkins, 2000: 485; Malatya 13 Yazıtı, Hawkins, 2000: 329; Çiftlik, Karaburun Yazıtları, Hawkins, 2000: 449-481.

⁸ Çiftlik ile Kululu 5 Yazıtı, Hawkins, 2000: 449-485.

⁹ Kayseri Karaburun ile Kululu 5 Yazıtları bkz. Hawkins, 2000: 473-481-485.

¹⁰ Malatya 13 ve Bulgarmaden Yazıtları, Kötükale, Şırzı ve Bohça Yazıtı: Hawkins, 2000: 299-322-329-478-521.

¹¹ Malatya 12-14, Kululu 5 ve Palanga Yazıtları, Hawkins, 2000: 485-313-325.

¹² Kululu 5, Hawkins, 2000: 485.

Garsauira'da bulunan ve "büyük tanrıça Anahita" ifadesinin yer aldığı yazıt, Kappadokia'daki Pers kökenli inanç sisteminin varlığını kanıtlayan oldukça önemli bir epigrafik veridir (Briant, 2002: 493; Dusingberre, 2013: 238). Bunun dışında yine Pers kökenli olan Mazda inancı ve bu inanca ait uygulamalar da Kappadokia Bölgesi'nde etkili olmuştur (Sullivan, 1990: 1).

Ma inancı ise Roma'da Bellona adını almış ve bu inanç sisteminde acımasız ayinler gerçekleştirilerek tanrıçaya, Sulla'nın komutanlık yapmaya başladığı dönemden itibaren tapınım gerçekleşmiştir (Cumont, 1936: 612-613). Kültün Anadolu'da giderek daha da çok varlığını ortaya koymaya başladığında ise bu inanç burada bulunan Kybele inancı ile karışıp kaynaşmış ve radikal bir değişim geçirmiştir. Buna ek olarak söz konusu kült hem Kappadokia hem de Armenia'da ciddi bir yayılım göstermiş ve varlığını MS 5. yüzyıla kadar korumuştur (Cumont, 1903: 11). Kültün, bahsi geçen bölgelerde bu derece etkin bir konuma sahip olmasının sebebi ise hiç kuşkusuz Magiler ve Romalı askerlerdir (Kızıl, 2013:119 vd.).

Kappadokia'nın en önemli yükseltisi ve volkanik bir yapıya sahip olan Argaios dağı (Erciyes), Eskiçağ toplumları tarafından kutsal bir yer olarak kabul edilmiş ve burası önemli bir kült alanı sayılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlular ile yapılan anlaşmalarda Kutsal Dağ'ın (Aşkaşepa) himayesi talep edilmiştir (Günbattu, 2017:115-183-184). Hitit döneminde bu merkezin kutsallığı devam etmiş olmalıdır, çünkü kutsiyet atfedilen Hitit dağlarının Roma dönemine kadar her ne kadar isim değiştirmiş olsalar bile söz konusu dini özelliklerini korudukları bilinmektedir (Baydur, 1994: 73). Aynı kutsallık MÖ 1. binde de devam etmiştir. Hisarcık 1 Yazıtı'nda, "Harhara Dağı'nın (Argaios) bir irwa (ceylan) ile dokuz defa kutsandığından" söz edilmektedir (Hawkins, 2000: 484). İkonografide Men ya da Selene kültünü belirten hilal işareti, Argaios kültü ile ilgili olan stel ve sikkelerde de görülmektedir. Bu durum Argaios ve Men kültürlerinin aynı kültürler olabileceğini düşündürmektedir (Durukan, 2012: 67). Tüm bu anlatılanlara ek olarak Argaios Dağı sahip olduğu volkanik özelliği ve Pers etkisi ile Kappadokia bölgesine gelen Ateş kültü için elverişli bir yayılım ortamı oluşturmuştur (Bittel, 1956: 38; Baydur, 1994: 74). Strabon, Pers tanrılarına tapınimleri ile ilgili şu bilgiyi vermiştir:

"Kappadokia'da Pers tanrılarına adanmış tapınaklar ve Pyraethi denilen Magi cemaati vardır. İnsanlar kurbanlarını bir kılıç ile kurban etmezler, bir çeşit ağaç gövdesi ile ölene kadar döverler. Ayrıca Pyraethi'nin etrafında dikkate değer daireler vardır, bunların ortasında büyük miktarda külün bulunduğu ateşi hiç sönmeyen bir sunak vardır. Ve her gün içeri giriyorlar, yaklaşık bir saat boyunca ateş yakıyorlar, ateşin önünde çubuk demetlerini tutuyorlardı ve başlarını sarıyorlardı; dudağını örtmeye yetecek kadar yanaklardan aşağı doğru uzanan keçe sarmalları vardı. Anait ve Omanus tapınaklarında da benzer gelenekler görülür ve bu tapınakların da kutsal mahalleri vardır ve insanlar sırayla ağaçtan Omanus heykeli taşırlar." (Strabon, XV:3.15).

Resim 2: Roma İmparatorluk Dönemine Tarihlenen Bronz Argaios, Hakman, 2014:193, Levha 35C.

Perslerin Kappadokia'yı egemenlikleri altına almalarıyla birlikte Magiler bölgenin neredeyse bütününde etkin bir güce sahip olmuşlardır (Cumont, 1936: 612-613). Onların bu etkin gücü uzunca bir süre devam etmiş olup, Kaesarealı Basilius (MS 4. yüzyıl) kendi döneminde Kappadokia'nın hemen her yerinde bu toplulukların hâlâ bulunduğundan bahsetmektedir (Basilius, 258).

Kappadokia'nın doğal sınırlara sahip olmaması, bölgenin doğu ve batı kültürlerinin karışıp kaynaşması ve buradan başka coğrafyalara aktarımın gerçekleşmesinde belirleyici olmuştur. Bu durum Hellenistik ve Roma dönemlerinde oldukça belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Söz konusu dönemlerde bölgede tapınım gören kùltlerden başlıcalarını ise Zeus, Argaios, Serapis, Helios, Apollon, Ahura Mazda, Anaitis, Tyche, İmparator ve Ateş kùltleri, Anaitis, Ma, Men ve Artemis oluşturmaktadır (Hakman, 2011: 169; Mutlu, 2016: 314-315).

Apollon ise tüm Kappadokia'da yoğun ilgi gören bir tanrıdır (Mitchell, 1993: 67). Nitekim günümüzde yeri henüz tespit edilemeyen ancak Kayseri iline bağlı Bünyan ilçesi sınırlarında aranması gerektiği düşünülen (Ramsay, 1960: 346) Dastarkon'da Kataonia Apollon'u olarak bilinen bir tapınak bulunmaktadır (Strabon, XII: 2. 6). Bu kùltün, Kappadokia kralı V. Ariarathes yönetimi esnasında Atina etkisiyle Kaesarea'da yayılım göstermeye başladığı düşünülmektedir (Baydur, 1970: 127). Apollon kùltünün özellikle V. Ariarathes döneminde bölgede tapınımının artmasının en önemli gerekçesi, kralın henüz bir prens iken Atina'da yoğun bir felsefe eğitimi alması ve Atina vatandaşı kabul edilmesiyle ilgili olmalıdır (Diodorus, XXXI: 19. 7; Ayrıca bkz. Bulut, 2019: 133). Bölgedeki Apollon tapınağı ise varlığını MS 5. yüzyıla değin sürdürmüştür (Sozomenos, V:4).

Apollon tapınağının varlığı dışında Kataonia'da bulunan Komana yerleşimi neredeyse her dönemde kutsallığı ile ön plana çıkmış bölgenin önemli bir dini merkezi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Komana ve Venessa Roma döneminde de tıpkı Hellenistik dönemde olduğu gibi rahip krallıkları barındıran ünlü merkezlerdir (Ünal ve Girginer, 2007: 54). Bu önemli kentin en önde gelen kutsalları arasında başlangıçta Ana Tanrıça kùltü gösterilirken sonradan Hellen etkisi ile birlikte bu kùlt zamanla Athena Enyō'ya dönüşmüştür (Sevin, 1998: 60). Bunun dışında burada bulunan bir altar, Komana'da Men inancının da var olduğunu gösteren en somut delildir (Lane, 1971: 19-55; Harper, 1972: 225). MS 1. yüzyıl dolaylarında ise Komana'nın önemli bir dini merkez olduğu Strabon tarafından detaylı bir biçimde anlatılmaktadır:

"Bu Anti-Tauros'lardaki derin ve dar vadilerde Komana ve buradaki halkın "Ma" dedikleri Enyō Tapınağı bulunur.

Kappadokia'da kraldan sonra rahip gelir ve genellikle rahip, kralla aynı soydandır. Artemis Tauropolos onuruna yapılan ayinlerin buraya Orestes'le kız kardeşi Iphigenia tarafından Tauros'lar Skythia'sından getirildiği ve kenti ismini veren yas saçının buraya bunlar tarafından bırakıldığı zannedilmektedir." (Strabon, XII:2. 3).

Kappadokia Bölgesi'nin en yoğun tapınım gören kùltlerinden biri de Zeus'tur. Zeus'a olan inancın Pers hâkimiyeti sırasında da var olduğu bilinmektedir (Baydur, 1970: 126). Strabon, bölgedeki dini merkezlerde bulunan ruhban sınıfının bir sıralama içinde yer aldığı ve Zeus Dakieos rahipliğinin üçüncü sırada bulunduğunu aktarmaktadır (Strabon, XII:2. 5). Yine yazarın bölge ile ilgili verdiği bir başka bilgi ise Quenasa'da üç bin hizmetkârı olan bir Zeus tapınağı varlığına dairdir. Bu tapınak da bulunan başrahip de tıpkı Komana'daki tapınak devletinde olduğu gibi ömür boyu rahiplik yapma yetkisine sahiptir. Kutsal bir arazinin yıllık yüz *talantonluk* geliri ise rahibin payı olarak değerlendirilmektedir (Strabon, XII:2. 6; Ayrıca bkz. Jones, 1998: 182; Hakman, 2013: 11; Kurt ve Atci, 2021: 573-574).

Kokusos'da da Zeus Epikarpios kùltüne tapınım gerçekleşmiştir. Kokusos gibi oldukça verimli arazi yapısına sahip bir yerde elde edilen ürün bolluğunun bu kùlt ile ilişkilendirilmesi oldukça doğal bir sonuçtur (Sterret, 1888: No:287).

Zeus'un bereket ile bağlantılı olduğu bir diğer epitet ise Zeus Sabazios'tur. Bu kùlt özellikle Kappadokia Bölgesi'nde oldukça yoğun bir tapınım sahabetir (Hakman, 2013: 14). Kappadokia'da bulunan dini inançların bölgeler arası aktarımının en somut örneği olan Zeus Sabazios kùltü, Pergamon kralı II. Eumenes'in karısı ve aynı zamanda bir Kappadokialı kraliçe olan Stratonike tarafından buraya getirilmiş ve kùltün temelleri Athena Nikephoros tapınağında atılmıştır (Üreten, 2014:190).

Bölgede tapınım gören bir diğer tanrı ise hiç şüphesiz Artemis'tir. Strabon Kastabala'da Perasia Artemis'ine ait bir tapınak bulunduğunu ve buradaki rahibelerin acı duymaksızın kızgın kor üzerinde yürüdüklerinin anlatıldığını belirtmektedir (Strabon, XII:2. 7). Kappadokia bölgesinde Artemis daha çok Artemis Anaitis epithetiyle tapınım görmüştür. Anaitis sıfatı ise tanrıçanın daha çok Pers

pantheonunda bulunan Anahita ile benzerliği yüzünden onunla bir tutulmasından ileri gelmektedir (Albayrak, 2008: 6). Hellenistik dönem içerisinde Pers kökenli kültler Eski Yunan tanrılarına dönüşerek, Ma Artemis'e ve Enyō da Athena'ya benzetilmiştir (Albayrak, 2012: 2). Bu dönemde Ritüel dili olan Aramice'nin kullanımı sona ermeye başlamış ve Grekçe bu alanda öne çıkmıştır. Tapınaklarda ise Yunan sanatının etkisi görülmeye başlanmıştır (Cumont, 1936: 612-613).

Kappadokia bölgesinde İmparator kültü, Hellenistik dönemden itibaren var olmaya başlamıştır. Roma kültüründe çok eski bir gelenek olan ölümlerin ruhlarını onurlandırma konusu kadim bir uygulama olmasına rağmen Romalıların MÖ 3. yüzyıldan önce ölümleri tanrılaştırdıklarında dair bir bilgi bulunmamaktadır. İmparatorluğunun genişleyen sınırları ve Hellenistik kültürlerle olan etkileşim sonucu imparatora bir tanrı olarak tapınılmaya başlanmıştır. Terminolojik olarak bu kült imparatora ve imparatorluk ailesine mensup bazı kişilere tapınma olarak açıklanmakta olup, Roma İmparatorluğu döneminde, Augustus'tan itibaren imparatorlar birer tanrı olarak kabul edilmiş ve diğer tanrı ve tanrıçalar gibi onların adına da tapınaklar yapılmıştır (Livingstone, 2018: 1). Bazen de tapınak yapmak yerine zaten var olan tapınaklar onlara adanmıştır. Bu kült Roma'nın Asia Minor'a egemen olmasıyla birlikte burada da etkili olmuş ve varlığını MS 1 ve 3. yüzyıllar arasında devam ettirmiştir (Üreten, 2014:355). Bu kültü bazı bilim insanları Argaios kültü ile özdeşleştirmektedirler (Sydenham, 1978: 21; Baydur, 1978:131). Kappadokia kralları da kendi varlıklarını tanrılaştırmışlardır (Kornemann, 1901: 83). Ancak kült bölgede bulunan diğer kültler kadar yoğun bir tapınım görmemiştir (Cumont, 1936: 612-613).

Zaman içinde farklı kültürlerle karşılaşan Roma dininin kökeninde pagan inancı bulunmaktadır. Roma'nın en ünlü tanrıları arasında ise Mars, Minerva, Juppiter, Saturnus, Vesta, Ceres, Janus ve Quirinus ile Juno yer almaktadır (Bosch, 2020: 20). Nitekim Roma'da din sadece insanların manevi duyguları ve değerleri ile sınırlı kalmamış aynı zamanda devlet hayatında da oldukça etkili bir konumda yer almıştır. Buna göre Romalılar için devlet ile ilgili bir işi yapmadan önce tanrıların isteklerini öğrenmek büyük önem taşımıştır (Bosch, 2020: 20). Pagan tanrıları verilen bu büyük değer MS 3. yüzyıl dolaylarında Roma'nın siyasi gücünün zayıflamasıyla ekonomik anlamda giderek daha büyük bir darboğaz yaşanmış, yüksek enflasyon sonucunda meydana gelen ekonomik çöküş ve yönetimin zayıflaması halk ayaklanmalarını beraberinde getirmiştir. Böylece halk zamanla çok sevdikleri ve saygı duydukları tanrılardan uzaklaşıp kurtuluşu ve mutlu bir ikinci yaşamı vadeden Hristiyanlığa yönelmiştir (Alpaslan, 2020: 72-73).

MS 1. yüzyıl dolaylarına gelindiğinde ise Hristiyanlığın bölgede etkin bir inanç olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde yaşanan siyasi çalkantılar ve ekonomik darboğaz halkın inanç sistemi üzerinde de kendini göstermiştir. Roma tahtında Nero'nun bulunduğu dönemde (MS 54-68) imparatorluğun yönetim sınırları içinde bulunan bölgelerdeki kötü yönetim ve vergilerin ağırlığı halkı fakirlik ve sefaletle sürüklemiştir (Tacitus, XIV:26). Bu durum, Hristiyanlığın özellikle alt tabakada bulunan ve köylerde yaşayan köleler arasında oldukça kolay bir şekilde yayılmasına yol açmıştır (Mitchell, 1993: 5; Baydur, 1970: 133; Texier, 2002, III: 23). Ayrıca Tarsus'a çıkan St. Paul, Filistin savaşından kaçan çok sayıda Musevi arasında Hristiyanlığı yaymaya başlamıştır. İşte tüm bu uygun ortamda Hristiyanlık Kappadokia'da kendine yer edinmiş ve oldukça kısa sürede bölgenin neredeyse tamamında etkili olmuştur (Texier, 2002, III: 23). Bu bağlamda St. Petros'un Hristiyanlığı yaymak için görevlendirildiği bölgeler arasında Kappadokia'nın da adı geçmektedir (Y.A. Petros'un I. Mektubu, I: 2). MS 1. yüzyılda bölgede yaşayan bir kısım Yahudiler, havarilerin mesajlarına olumlu yanıt vermişlerdir (Cannuyer, 1990:122). İlk Hristiyanlar sinagoglarda bir araya gelmişler ve burada ibadet etmişlerdir (Y.A. Habercilerin İşleri, XXI:46). Kappadokialılar, Pentikost gününde Kudüs'e gelen halklar arasında yer almışlardır (Y.A. Habercilerin İşleri, II:9).

MS 1. yüzyılda Kappadokia Bölgesi'nde bulunan halklar arasında Hristiyanlığın yayılması için koşulların oldukça uygun olduğu bilinmektedir. Nitekim Hristiyanlığı kabul edenler üzerinde pagan inancına sahip olan Roma'nın belirgin bir baskısının söz konusu olması dinin bölgedeki gelişim sürecini sanılanın aksine olumlu yönde etkilemiştir. Buna karşılık yöneticilerin baskısı dönemi aydınlatan kaynakların yetersiz kalmasına da neden olmuştur (Mitchell, 1993: 57). Örneğin, Kappadokia'da Hristiyanlığı yaymak için çaba gösteren Yüzbaşı Longinus, İmparator Tiberius'a şikâyet edilmiş ve yüzbaşının başı kesilerek öldürülmüştür (Baydur, 1970: 133).

İmparator Maximinus döneminde ise (MS 235-238) Hristiyanlara gösterilen bu şiddet ve zulüm giderek artmıştır (Mitchell, 1993: 57). Traianus (MS 249-251) ve Diocletianus'un (MS 284-305) hükümdarlık dönemlerinde baskı devam etmiş ve Diocletianus, Kappadokialılardan bir kısmını

öldürtmüştür (Baydur, 1970:134). İmparator Apostata'nın (MS 361-363) ise Hıristiyanlara karşı oldukça acımasız olduğu bilinmektedir ve bu durumu Sozomenos şu şekilde nakletmektedir:

"Hıristiyanlığa gayretle bağlı oldukları ve eskiden ataları Apollon ve şehrin (Kaesarea) koruyucu tanrısı Iupiter'in tapınağını yok ettikleri için, bu kent sakinlerini aşırı nefretle uzun süre gözlemlemişti. Şehirdeki son tapınak da Hıristiyanlar tarafından onun tahta çıkışından sonra devrildi. O da, Kaesarealıları kentin adını değiştirip yeniden Mazaka yaparak cezalandırmış, Kappadokia valisini sürgüne gönderip kilise mallarına el koymuş ve kent halkını 300 pound (yaklaşık 135 kg) altın ceza ödemeye mahkûm etmiştir." (Sozomenos, V:4).

İmparator Valens (MS 364-378) zamanında baskı ve zulüm ile geçen bu dönem sona ermeye başlamış ve Hıristiyanlığı kabul eden imparator, bu sefer paganistlere karşı acımasız davranmıştır (Tekin, 2008: 305). Ayrıca Valens çok sayıda ruhani liderlik merkezini Hıristiyanlara vermek için bir takım yeni düzenlemelerde bulunmuştur. Bu düzenlemeler arasında, biri Kaesarea'da diğeri Tyana'da olan iki piskoposluk da bulunmaktadır (Texier, 2002, III: 25). MS 4. yüzyılda artık pagan inançları kaybolmaya yüz tutmuştur. Kuşkusuz böyle bir olayda bölgede bulunan ve kilise babaları olarak bilinen Nyssalı Gregorius, Nazionzolu Gregorius ve Basilius hem siyasi hem de dini bakımdan etkili olmuşlardır (Baydur, 1970: 134).

SONUÇ

Anadolu kültür tarihinde önemli bir yere ve değere sahip olan Kappadokia Bölgesi köklü geçmişi ve çok sayıda farklı etnik kökene sahip insana ev sahipliği yapmıştır. Farklı kültürlerin karıştığı bu kadim bölgenin inanç sisteminde bulunan tanrı ve tanrıçalara ait kültlerin sayısı ve işlevleri, bahsi geçen koşullar çerçevesinde kurulmuş, gelişmiş ve şekillenmiştir. Bu bakımdan Kappadokia'da özellikle Hıristiyanlığın yayılma sürecine kadar geçen zaman diliminde politeist inanç yapısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu inanç sistemlerinde tanrı ve tanrıçalara tapınım bölgeye hâkim olan güçlerin ya da ticari faaliyetlerin en yoğun gerçekleştiği dönemlerde ilişkilerdeki olumlu ya da olumsuz gelişmelere paralel olarak gelişim sergilemiştir. Buna göre bölgede MÖ 3. binyılda Hatti kökenli tanrılara tapınım daha yoğun iken, MÖ II. binyılın ilk çeyreğinde Asurlu tüccarlar ve tüccar sınıfı içinde kalabalık bir kitleyi oluşturan Hurri kökenlilerin etkisiyle panteonun giderek daha kalabalık bir hal almaya başladığı anlaşılmaktadır (Şahin, 2021: 198). Ayrıca bu dönemde söz konusu etkiler nedeniyle Hatti kökenli tanrı ve tanrıçaların panteonda arka sıralara gerilediği söylenebilir.

MÖ 1. binyılın ortalarında, bölgede Pers hâkimiyetinin meydana geldiği dönemde, bu medeniyetin inanç sisteminin bir yansımasının Kappadokia Bölgesi'nde de yayılmaya başladığı bilinmektedir. Bunlar arasında Ateş kültünün özellikle Kaesarea ve çevresinde oldukça popüler olduğu Strabon'un anlatımlarından anlaşılmaktadır (Strabon, XV:3.15). Bu durumun nedenleri arasında elbette Strabon'un sözünü ettiği üzere bölgenin volkanik yapısı gösterilebilir. Bunun dışında kültün bu derece yoğun talep görmesi Perslerin yayılcı politikalarının sadece siyasi ya da ekonomik değil aynı zamanda kültürel temelleri de olan geniş kapsamlı bir misyona sahip olmalarıyla da bağlantılıdır.

MÖ 1. bin yılın son çeyreği ve MS 1. yüzyılın başlarında bölgede politeist inanç sistemi devam etmekle birlikte Zeus tapınımının daha çok ön plana çıktığı tanrıya ait epithet sayısının oldukça fazla olmasından anlaşılmaktadır (Hakman, 2014: 104-183). Zeus'a bölgede bu denli değer verilmesinin en temelinde ise bölge halkının geçim kaynaklarının kısıtlı olması ve kuru tarıma dayalı ekonomileri yer almış olmalıdır. Bölgede Kızılırmak gibi büyük bir nehir ve ufak tefek akarsular bulunuyor olmasına rağmen bölge halkı tarımsal üretimde bu kaynaklardan sınırlı oranda faydalanmıştır. Akarsu vadilerinde ya da vadilere yakın olan kesimlerde yaşayan halk sulu tarım metotlarını aktif bir şekilde kullanırken bölgenin geri kalanında kuru tarım yöntemleri uygulanmıştır. Bu durum inanç sistemini doğrudan etkilemiş ürün yetiştirilmesi ya da rekolte artışında Zeus'a sığınılıp, göklerin efendisine yağış ve dolayısıyla geçim kaynaklarının bolluğu için dualar edilmiştir. Bu nedenle de tanrı bölgede oldukça yoğun bir biçimde tapınım görmüş olmalıdır.

Bölge, başlangıçta pagan inancına sahip ve bu inancın koyu bir taraftarı olan Roma'nın politik bakımdan çok fazla dikkatini çekmemiştir. Buna karşılık özellikle ekonomik bunalımlar ve halkın üzerindeki siyasi baskılar bölgede yaşayan halkın Hıristiyanlığa yönelmesinde oldukça etkili olmuş bu durum yüzyıllar sonrasında bile bölgenin söz konusu dinin Anadolu'daki yayılım merkezi olarak kabul edilmesinde derinlemesine bir etki yaratmıştır. Valens döneminde Hıristiyanlara karşı önceki dönemlerde sergilenen katı tutumun, imparatorun bu dini kabul etmesiyle değişime uğraması Kaesarea'da bulunan piskopos Basileus'un, kent ve yakın çevresindeki hem dini hem de siyasi etki alanının genişlemesine

neden olmuştur. Nyssalı Gregorius ve Nazionzoslu Gregorius ise Basileus'un aksine halk üzerinde daha çok dini bakımdan etkili olmuşlar ve bölge halkının ruhani liderleri arasında kalıcı bir iz bırakmışlardır.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmada etik kurul onayına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Albayrak, İ., & Erol, H. (2016). *Kültepe tabletleri IX-a*. Türk Tarih Kurumu.
- Albayrak, Y. (2008). *Anadolu'da Artemis kültü* (Tez No: 250306) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Albayrak, Y. (2012). Anadolu'da Artemis'in Sıfatları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(48), 1-15
- Alpaslan, L. (2020). *Anadolu'da din: Roma dönemi*. İksad Publishing House.
- Ateş, M. (1996). *Kapadokya'nın başkenti Nevşehir*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barjamovic, G. (2011). *A historical geography of Anatolia in the old Assyrian period*. Copenhagen.
- Basilus, *Epistolae*. (Çev.: B. Jackson), Christian Literature Publishing.
- Baydur, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Baydur, N. (1994). *Anadolu'daki kutsal dağlar dağ-tanrılar*. Graphis Yayınları.
- Bayram, S., & Kuzuoğlu, R. (2014). *Kültepe tabletleri VII-a*. Türk Tarih Kurumu.
- Bosch, C. (2020). *Roma tarihinin ana hatları, I. kısım cumhuriyet devri* (Çev. Sabahat Atlan). Türk Tarih Kurumu.
- Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander a history of the Persian empire* (Çev.: Peter T. Daniel). Winona Lake.
- Bulut, E. (2019). Kappadokia kralı V. Ariarathes. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II: 148-161.
- Cannuyer, C. (1990). *Dictionnaire illustré de la Bible*. Paris.
- Cornelius Tacitus, *Annales, XIV, The Annals* (Çev.: A.J. Church, W.J. Brodribb, S. Bryant). Random House, (1942).
- Cumont, F. (1936). The frontier provinces of the east: I. Cappadocia, lesser Armenia, Commagene. *The Cambridge Ancient History*, XI-XV: 606-647.
- Durukan, M. (2012). *Kappadokia'da, Argaios dağı ve çevresinde Hellenistik-Roma dönemi mezarları ve ölü kültü*. Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Dusinberre, E. R. M. (2013). *Empire, authority and autonomy in Achaemenid Anatolia*. Cambridge.
- Erol, A. F., & Şenyurt, S. Y. (2011). A terracotta mask of Mithras found at Camihöyük-Avanos, Cappadocia providing new evidence on the Mithraic cult and ritual practices in Anatolia. *TÜBA-AR*, 14: 88-98.
- Forlanini, M. (2007). The offering list Kbo 4.13 (I 17'-48') to the local gods of the kingdom, known as S-sacrifice list, and the history of the formation of the early Hittite state and its initial growing beyond central Anatolia, *SMEA*, 49: 259-279.
- Forlanini, M. (2009). On the middle Kızılırmak II. central-north Anatolia in the Hittite period new perspective in the light of recent research, *Act of the International Conference Held at the University of Florence, Studia Asiana-5*, 39-69.
- Frangipane, M. (2019, 4-6 Ekim). *Arslantepe. the rise and development of a political centre: from temple to palace to a fortified citadel*. Arslantepe I. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu Bildirileri, Malatya, Türkiye.
- Günbattu, C. (2017). *Kültepe-Kaniş, Anadolu'da ilk yazı ilk belgeler*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hakman, M. (2011, 16-19 Kasım). Antik dönemde Nevşehir'de Mithra kültürünün varlığına dair bir değerlendirme, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Nevşehir, Türkiye.
- Hakman, M. (2013) Bir Anadolu tanrısı olarak Zeus'un tabiat ile ilişkisi üzerine bir gözlem, *Acta Turcica (Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi)*, 1, 1-18.
- Hakman, M. (2014). *Kapadokia'da Zeus kültü*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Harper, R. P. (1972). Tituli comanorum Cappadociae iterum suppleti, *Anatolian Studies*, XXII, 225-239.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of hieroglyphic Luwian inscriptions (inscriptions of Iron age)*. Walter de Gruyter.
- Hawkins, J. D., & Weeden, M. (2017). Mark Weeden & Lee Z. Ullmann (Ed.), *Hittite landscape and geography* (s. 281-292). Brill.
- Jones, A. H. M. (1998). *Cities of the eastern Roman provinces*. Clarendon Press.
- Karauğuz, G. (2019). O. Doğanay (Ed.), Tyana: kazı ve araştırmalar I (s. 55-62), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kızıl, H. (2013). Mithra'dan "Mithras'ın sırları"na Mitraizmin kuruluş serüveni, *Ekev Akademi Dergisi*, 55, 113-136.
- Kitabı Mukaddes, *Eski ve yeni Ahit*. Kitabı Mukaddes Şirketi, (2012).
- Klock-Fontanille, I. (2005). *Hititler*. Dost Kitabevi.
- Kornemann, E. (1901). Zur geschichte der Antiken herrscher culte. *Klio*, I, 51- 146.
- Kurt, M., & Atcı, E. (2021). L. G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen (Ed.), *Anadolu'nun eski çağlarında inanç olgusu ve yönetim anlayışı* (s. 563-578). Değişim Yayınları.
- Kurt, M., & Bulut, E. (2019). O. Doğanay (Ed.), *Tyana: kazı ve araştırmalar I*, (s. 63-84). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Küçükbezcı, H. G. (2011). Asur ticaret kolonileri çağında orta Anadolu'da dinsel yapı. *Tarihin Peşinde*, 5, 89-102.
- Lane, E. (1971). *Corpus monumentorum religionis dei menis (CMRDM) I, (The monuments and inscriptions)*. Brill.
- Livingstone, C. W. (2018). Imperial cult, Roman. *Encyclopedia of Global Archaeology* İçinde (s. 1-10). Springer.
- Macqueen, J. G. (2001). *Hititler ve Hitit Çağı'nda Anadolu*. Arkadaş Yayınevi.
- Mazzoni, S. (2009). Kuşaklı höyük yüzey araştırması. *Kerkenes News*, 12, 10- 12.
- Mazzoni, S., D'Agostino, A., & Orsi, V. (2010). Survey of the archaeological landscape of Uşaklı/ Kuşaklı höyük (Yozgat). *Anatolica*, 36, 111-163.
- Mitchell, S. (1993). *Anatolia: land, men and gods in Asia Minor I-II, The Celts and the impact of Roman rule; The Rise of the Church*, Oxford.
- Mutlu, S. (2016). Tanrıça Ma (Mā) ve Kappadokia Komana'sı. *Phaselis*, II, 311-322.
- Müller-Karpe, A., & Müller-Karpe, V. (2013). Meltem Doğan Alparslan & Metin Alparslan (Ed.), *Hititler bir Anadolu imparatorluğu/ Hittites – An Anatolian Empire* (s. 220-227). Yapı Kredi Yayınları.
- Özbaşaran, M., & Duru, G. (2018, 22-26 Mayıs). Aşıklı Höyük'te ilk yerleşim, en eski topluluk ve yaşam, 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Bursa, Türkiye.
- Özbek, M. (2009). Köşk Höyük (Niğde) Neolitik köyünde kil sıvalı insan başları, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 145-162.
- Özgüç, T. (2005). Kültepe Kaniş/Neşa. Yapı Kredi Yayınları.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. Milli Eğitim Basımevi.
- Salaminius Hermias Sozomenus, *Historia ecclesiastica, ecclesiastical history* (Çev.: C. D. Hartrnft). Christian Literature Publishing, (1890).
- Sevin, V. (1998). M. Sözen (Ed.), *Kapadokya* (s. 44-61). Ayhan Şahenk Vakfı yayınları.
- Silistreli, U. (1989). Köşk Höyük figürin ve heykelcikleri. *Belleten*, 53(207/208), 497-504.
- Sterrett, J. R. S. (1888). *An epigraphical journey in Asia Minor*. Papers of the American School of Classical Studies in Athens 2.
- Strabon, Geographika. (2000). *Antik Anadolu coğrafyası (XII, XIII, XIV)* (Çev.: Adnan Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sullivan, R.D. (1990). *Near Eastern royalty and Rome, 100-30 BC*. University of Toronto Press.
- Sydenham, E. A. (1978). *The coinage of Caesarea in Cappadocia*. Random House.
- Taracha, P. (2009). *Religions of second millennium Anatolia, dresdner beiträge zur Hethitologie*, Wiesbaden.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İletişim Yayınları.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya, III* (Çev.: Ali Suat). Özkan Matbaacılık.
- Türker, A. (2013). Kapadokya'nın tarih öncesi. *Aro (Antalya Rehberler Odası Dergisi)*, 11, 38-51.

-
- Ünal, A. (1981). Hitit kenti Ankuwa'nın tarihçesi ve lokalizasyonu hakkında, *Belleten*, XLV(12), 180, 433-455.
- Ünal, A., & Girginer, S. (2007). *Kilikya-Çukurova ilkçağlardan Osmanlılar dönemine kadar Kilikya'da tarihi coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. Homer Kitabevi.
- Üreten, H. (2014). Tralleis: Augustus Neokrati [Νεοκροσ Του Σεβαστου], *Journal of History School (JOHS)*, 7, 333-390. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh609>
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 93-102, Autumn 2024

Seyyid Kardeşlerin (Bâre Seyyidler) Bâbürlü Siyasi Tarihindeki Rolü*

The Role of Sayyid Brothers (Sayyids of Barha) in Baburid Political History

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
23/06/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
17/09/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Doktorant Vedat Meral
Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
vedatmeral2928@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8949-163X

*Bu makale yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Bu çalışmada, Bâbürlü siyasi tarihinde önemli bir rol oynayan Seyyid kardeşler (Bâre Seyyidler) hakkında bilgiler verilmiştir. Hindistan gibi oldukça kozmopolit yapıya sahip bir coğrafyada çağının en büyük imparatorluklarından birini kuran Bâbürlüler, bu kozmopolit yapıyı yönetsel olarak soylu kadrolarına da dahil etmişlerdir. Aslen Türk kökenli olan ve Orta Asya etkileriyle beraber Hint kültürünü de takip eden Bâbürlüler, özellikle Ekber Şah'ın "Racpüt politikası" doğrultusunda Hint alt kıtasının Hindu Racpüt hanedanlarıyla yaptıkları siyasi evlilikler yoluyla Hindistan'ın bu yerli egemenlerini, imparatorluğun hanezadı (haneye doğanlar veya evin oğlu) haline getirmişlerdir. Öte taraftan Racpütler dışında soylu sınıfını oluşturan ve kendilerini hanezad olarak tanımlayanlar arasında Turaniler, İraniler, Hintli Müslümanlar ve hatta bazı Afgan emirleri de yer almıştır. Turani ve İranilerin başını çektiği bu yönetici kadrosu oransal olarak dönem dönem değişiklik gösterse de hemen hemen hepsi Bâbürlü hanedanına büyük bir saygı ve bağlılıkla hizmet etme gayretinde olmuştur. Ancak 18. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluğun gerilemeye başlaması ve sarayda başlayan siyasi kaosun da etkisiyle bu yönetici eliti, birbirlerine karşı birer rakip zümreye dönüşmüş ve ortaya çıkan iktidar kavgalarına imparator naipleride katılmıştır. Nitekim 18. yüzyılın başlarında tahta çıkacak imparatorları belirleyecek kadar büyük bir nüfuza ulaşan bu naiplerden biri olan Seyyid Hüseyin Ali ve Seyyid Hasan Ali (Abdullah Han) kardeşler, Bâbürlü hükümdarı Alemgir Evrengzib'in vefat ettiği 1707 yılından, Muhammed Şah'ın tahta çıktığı 1719 yılına kadar imparatorluğun siyasi tarihine yön vermişlerdir. Dolayısıyla bu husustan hareketle Bâbürlü siyasi tarihinde bıraktıkları izler bakımından incelenmeye değer gördüğümüz Seyyid kardeşler hakkındaki bu çalışmanın, daha sonra benzer konularda yapılacak bilimsel araştırmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Kardeşler (Bâre Seyyidler), Seyyid Hüseyin Ali ve Seyyid Hasan Ali (Abdullah Han), Bâbürlüler, Hindistan, Bâbürlü Sarayındaki Hizipler (Partiler)

Abstract

This successful information is given about the Sayyids brothers (Sayyids of Bare) who played an important role in the political history of the Baburids. The Baburids, who established one of the greatest empires of a geographic era with a very cosmopolitan structure like India, also included this cosmopolitan structure in their administrative noble cadres. The Baburids, who were originally of Turkish origin and followed Indian culture along with Central Asian influences, especially Akbar Shah's "Rajput policy" certificate, turned these native rulers of India into the dynasty (those born to the household or son of the house) of the empire together with the Hindu Rajput dynasties of the Indian subcontinent. On the other hand, the Turanians, Iranians, Indian Muslims and even some Afghan emirs who formed the Rajput noble class and had rights as dynasties were also included. Although this administrative cadre led by Turanians and Iranians changed proportionally from time to time, almost all of them tried to serve the Baburid dynasty with great respect and loyalty. However, at the beginning of the 18th century, when the empire began to decline and there was political chaos in the palace, these administrative elites turned into rival groups against each other, and the emperor's regents also participated in the power struggles that emerged. Indeed, the brothers Sayyid Hussein Ali and Sayyid Hasan Ali (Abdullah Khan), who reached a depth that was great enough to determine the emperors who would ascend to the throne at the beginning of the 18th century, were given the political direction of the empire from the death of the Baburid ruler Alamgir Aurangzeb in 1707 to the accession of Muhammad Shah to the throne in 1719. Therefore, based on this issue, it is hoped that the Sayyids brotherhood sections, which are generally considered worthy of examination, will contribute to the regular sections consisting of similar units later on.

Keywords: Sayyid Brothers (Sayyids of Barha), Sayyid Hussein Ali and Sayyid Hasan Ali (Abdullah Khan), Baburids, India, Factions (Parties) in the Baburid Court

Atf Bilgisi / Citation Information

Meral, V. (2024). Seyyid kardeşlerin (Bâre seygidleri) Bâbürlü siyasi tarihindeki rolü. *Asya Studies*, 8(29), 93-102.
<https://doi.org/10.31455/asya.1503769>

GİRİŞ

Bâbürlü hanedanı, hükümet yönetimindeki soylu kadrosunda milliyet, boy ya da etnik ayrıcalıklarına çok fazla önem vermemiştir. Zira Bâbür Şah (1526-1530) ve Hümâyün Şah'ın (1530-1555) soylu sınıfında Turanlılar, İranlılar ve bu iki gruba nazaran daha az sayıda Özbekler ve Afganlarda vardı. Mesela Hümâyün Şah 1555'te Hindistan'da ikinci defa Bâbürlü egemenliğini tesis ederken maiyetindeki 51 soylunun tamamına yakını Hindistan dışındaki Müslümanlardan müteşekkildi. Bunlardan 27'si Türkistan kökenli Çağatay Türkü ya da Özbek hanedanlarından gelen emirlerdi. Hepsisi de Türkistan'daki Türk boylarında yetişmiş, eşitlikçi ama aynı zamanda ihtilaflarada açık kişilerdi. Bu Turanlı beyler karşısında Bâbürlü soylu kadrosunda en önemli denge unsurunu ise Ekber Şah'ın (1555-1605) naibi Bayram Han'ın da yer aldığı 16 Şii Acem beyinden oluşan ikinci bir grup oluşturuyordu.¹ Bunlar ise Pers geleneğiyle yetişmiş İraniler idi. Ancak İraniler Turanlılara nispeten mutlak otoriteye sahip bir imparator anlayışını kabul etmeye daha yatkındılar (Chandra, 1959: xxx; Chandra, 2007: 301-305; Findley, 2012: 204-205; Khan, 2016: 1-27; Alam ve Subrahmanyam, 2021: 2017).

Ekber Şah 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde fetihler sonucu hudutları genişleyen imparatorluğu daha etkili idare edebilmek amacıyla ilk iş olarak mansabdâr (rütbe sahibi) sayısını altı kat artırdı ve böylece toplam Bâbürlü emiri 222'ye yükseldi. Ekber Şah ayrıca, yeni hizmetkârlarını siyasi evlilikler yoluyla imparatorluk için *hânezâd* (hanede doğmuş) haline getirdiği yerli Hindu Râcpütlerden seçti (Metcalf ve Metcalf, 2018: 34; Wink, 2020: 108-109; Fisher, 2020: 128-134-135; Şahin, 2020: 129-128; Richardas, 2021: 43). Ekber'in bu politik girişimi sayesinde mansabdâr hiyerarşisinde kendilerine yer bulan Râcpütler, itibarlı ve kazançlı mevkilerin de sahibi oldular.² Dolayısıyla Ekber'in, Hindu Râcpüt reislerini (mesela Amber'deki Kaçvâha klanı reisi Bihârâ Mel gibi) hanedanın soylu sınıfına katma hamlesi daha önce yaşanmadığından, bu durum Bâbürlüler için önemli bir hadise olarak zikredilir (Irvine, 1903: 206; Khan, 1968: 29-36; Metcalf ve Metcalf, 2018: 35; Richardas, 2021: 42-43; Bıyıktaş, 2021: 78). Nitekim Ekber'in soylu sınıfına Hindu Râcpüt reislerini dahil etme açılımı, ardılları Cihangir Şah (1605-16027) ve Şah Cihan (1627-1658) dönemlerinde de sürmüş ve bu husus Bâbürlüler için temel devlet politikalarından biri hâline gelmiştir.

Diğer taraftan 1580'de Sünni Turanlıların mansabdârlar içindeki oranı yarı yarıya azalmış ve yüzde 24'e inmişti. Benzer biçimde Şii İranlıların mansabdârlar içindeki oranı da yarı yarıya azalmış ve yüzde 17'ye düşmüştü. Buna karşın Hintli Müslümanların ve Hinduların oranı her birinde yüzde 16'ya yükselmişti. Bu rakamsal oranlar Ekber'in saltanatının sonraki yıllarında bazı değişiklikler göstermiş olsa da görece sabit kaldı. Fakat Ekber'in halefi Cihangir Şah döneminde Safevî sarayından Hindistan'a gelerek Bâbürlü hizmetine dahil olmuş göçmenlerle gerçekleşen siyasi evlilikler³ sebebiyle ve Cihangir'in başeşi Nurcihan'ın tesiriyle İranlılar yüzde 28'lik oranla mansabdârlar içinde çoğunluğa yükseldiler. Özellikle Nurcihan'ın kardeşi Âsaf Han⁴ gibi adamlar, Bâbürlü sarayında büyük nüfuza sahiptiler. Dolayısıyla Cihangir döneminde İranlıların mansabdârlar arasındaki oranı artarken, Turanlıların oranı ise yüzde 20'ye geriledi. Cihangir'in halefi Şah Cihan'ın saltanatında ise Turanlıların mansabdârlar arasındaki oranı İranlılara nazaran artış gösterdi. Râcpütler ve Hintli Müslümanlar ise sahip

¹ Bâbür İmparatorluğu'nun komuta mevkilerinde bulunanlar arasında en fazla sayıya sahip olanların İraniler olduğunu dile getiren Fransız seyyah Tavernier'in de belirttiği gibi birçok Pers'in Hindistan'a giderek Bâbürlü hizmetine girmesinin ve yüksek kademelerde görev almalarının asıl nedeni ise kendi ülkelerinde yoksulluktan bunalmaları ya da umduklarından daha iyi bir servete sahip olma hırsıyla yanıp tutuşmaları idi. Bkz. (Tavernier, 1925: 138).

² Muhammed Athar Ali'nin hesaplamalarına göre, 1595'te Râcpütler 3000 ve üzeri 25 "en yüksek mansab"ın 4'üne sahipti; Râcpütler, Hintli Müslümanlar ve diğer Hindular klanlar 500 ile 2500 arasındaki 98 "en yüksek mansab"dan 32'sine ve 200 ile 450 arasındaki 160 "orta seviye mansab"ın 47'sine sahipti. Bu oranlar Ekber'in ölümünden yarım yüz yıl sonra da pek fazla değişmemiştir. Zira 1656'da Râcpütler ve Maratalar 5000 ve üstü 25 "en yüksek mansab"ın dördüne; Râcpütler, Hindular ve Hintli Müslümanlar 1000 ile 4500 arasındaki 223 "yüksek mansab"ın 79'una, 500 ile 900 arasındaki 270 "en yüksek mansab"ın 82'sine sahiptiler. Bkz. (Wink, 2020: 109). Evrengzib'in tahta çıkışında Râcpüt mansabdârlar önemli bir rol oynamasına rağmen, imparatorun onlar üzerinde baskı politikası uygulamaya başlaması sonucu, 1678'e gelindiğinde 1000 ve daha yukarıda mansab derecesi olan Râcpütlerin oranı yüzde 15 seviyesine indi ve bu oran giderek daha da azalmaya başladı. Bkz. (Ali, 1968: 17-25).

³ Örneğin, Cihangir 1607'de on beş yaşındaki üçüncü oğlu Hürrem'i (Şah Cihan) Safevî sarayından Hindistan'a gelerek Ekber'in hizmetinde bulunmuş ve vezirlik makamına yükselerek "İ'timâdüddeve" unvanını almış olan Mîrzâ Gıyâsüddin Muhammed Tahrâni'nin (ö. 1622) on dört yaşındaki torunu Ercümend Bânû (Mümtaz Mahal) ile nişanladı. 1610'da da yine aynı oğlunu bir başka İranlı göçmen ve Safevî şehzadesi olan Muzaffer Hüseyin Mirza'nın kızıyla evlendirdi. Kendisi de 1611'de İ'timâdüddeve'nin otuz beş yaşındaki dul kızı Mihrünnisâ (Nurcihan) ile evlendi. Bkz. (Cihangir, 2013: 75; Fisher, 2020: 239-241; Pelsaert, 2022, 13-14; Zubrzycki, 2023: 139).

⁴ Cihangir'in meşhur veziri İ'timâdüddeve'nin (Gıyâseddin et-Tahrâni) oğlu ve sonraki hükümdar Şah Cihan'ın eşi Ercümend Bânû'nun (Mümtaz Mahal) babası.

oldukları yüzde on dörder oranı korudular⁵ (Terry, 1777: 407; Prasad, 1931: 493; Chandra, 2007: 301-305; Khan, 2016: 1-67; Fisher, 2020: 191-241-252; Richardas, 2021: 42).

Yukarıda belirtilen rakamsal oranlar Bâbürlü hükümdarların politikalarına paralel olarak zaman zaman değişmiş olsa da Evrengzib ve halefi I. Bahadır Şah'ın ardından yaşanan taht mücadeleleri ve birbiri ardına güçsüz hükümdarların tahta çıkması farklı kesimlerden pek çok soylunun imparatorlukta otorite sahibi olmasına imkân sağladı. Bu durum ise doğal olarak imparatorluk içinde bazı partilerin (hiziplerin) doğmasına, Bâbürlü hanedanına sadık soyluların sadakatlerinin aşınmasına,⁶ zayıf hükümdarlar idaresinde ve karışıklık içindeki imparatorluğun hızla düzenini kaybetmeye başlamasına ve hükümdarların rakip zümrelerin elinde birer kukla haline gelmesine yol açtı. Bu bakımdan Bâbürlü sarayında hükümdarlara nazaran sözü daha geçerli olan ve 18. yüzyılın başlarında Bâbürlü siyasi tarihine yön veren bu soylulardan en önemlileri ise Seyyid kardeşler (Bâre Seyyidler) olarak da bilinen Seyyid Hüseyin Ali ve Seyyid Hasan Ali (Abdullah Han) kardeşler oldu.

Seyyid Kardeşlerin (Bâre Seyyidler) Kökeni

Cihangir Şah'ın hatıratı *Tüzük-i Cihângîrî* de, "çağın yiğitleri" diye övdüğü ve tahta çıkmasında büyük desteklerini gördüğü Bâre Seyyidler⁷, nesep olarak Müslümanların dördüncü halifesi Hz. Ali'ye dayandırılmakla beraber aslen Irak'ın Vasıt vilayetindedirler (Jahangir, 1909: 64). Bâre Seyyidlerinin Hindistan'a uzanan hikayeleri ise ataları Ebü'l-Ferah'ın, yanına aldığı iki oğluya beraber muhtemelen Moğol istilasından kurtulmak amacıyla başladı. 13. yüzyılın sonu veya 14. yüzyılın başları gibi erken bir tarihte Hindistan'a ulaşan Ebü'l-Ferah ve iki oğlu önce Delhi vilayeti (sûbe) ve Sirhind kazasına (serkâr) bağlı Patiala civarındaki dört köyde iskân ettiler. Ardından Ganj ve Yamuna nehirleri arasında yer alan Yukarı Dûâb'ın doğu tarafında, Saharanpur ve Mirat'ın ortasında, seyrek bir nüfusun yaşadığı, verimsiz ve kumlu bir kırsal bölgede kendilerine yerleşim yeri kurdular. Bir müddet sonra bölge sakinleri ile gerçekleştirdikleri evliliklerle birlikte Hint kültürüne adapte oldular ve burada "cesur savaşçılar" olarak şöhret kazandılar. Bu sayede zamanla Delhi ve Meerut havalisinde sözü geçer bir sülale haline geldiler (Sirhindi, 1932: 189; Özcan, 1992: 69-70; Bayur, 1987: 317; Richardas, 2021: 424).

Bâre Seyyidler, Delhi Sultanlığı (1206-1526) zamanında -özellikle Seyyidler hanedanı döneminde (1414-1451)- saray erkaniyla yakın ilişkiler kurdular ve onlardan büyük ihsanlar gördüler. Bâbürlüler dönemine (1526-1858) gelindiğinde ise nüfusları çoğaldıkça on iki köye yayıldılar ve bölgenin büyük tımar sahipleri arasına girdiler (Sirhindi, 1932: 189; Irvine, 1922: 201-202; Chandra, 1959: 86; Sarkar, 1976: 85-86; Bayur, 1987: 317; Özcan, 1992: 69-70).

Bâbürlü Bürokrasisinde Seyyid Kardeşler

Ekber Şah döneminden itibaren Bâbürlü askeri hiyerarşisinde kendilerine yer bulan Bâre Seyyidler, cesaretleriyle ünlü komutanlar yetiştirdiler. Bu komutanlar daha çok, Bâbürlü ordularının önemli bir parçası olan Haravul (öncü) birliklerini komuta ettiler. Dolayısıyla gücünü Ganj ile Yamuna nehirleri arasındaki Yukarı Dûâb bölgesine yerleşmiş Bâre klanından alan Seyyid kardeşler dikkat çekici cesaretleri ve akrabalık dayanışmaları ile Bâbürlülere sadık birkaç bin asker çıkarabilme potansiyeline sahipti. Birbiri ile baba tarafından akraba dört grup halinde söz konusu topraklara yerleşmiş ve zaman içerisinde Hintleşmiş olan bu Hintli Müslümanlar, yerel özellikleri ve imparatorluk ile kurdukları ikili

⁵ Cihangir döneminden sonra tahta çıkan hükümdarların İranlılara karşı daha az lütfkar olduğu görüşünün destekleyenlerin aksine, Bâbürlü mansabdârların yapısını istatistiksel olarak inceleyen tarihçiler bu sava ikna olmamıştır. Bkz. (Subrahmanyam ve Alam, 2021: 217-218). Bu istatistikler için ayrıca bkz. (Ali, 1968: 18-20; Husain, 1999; Richards, 1984).

⁶ Bunlar, bir fikir veya ülkü birliğinden doğma olmayıp, genellikle şahsi menfaatlerin gözetilmesi için, mezhep, din, ülke, renk veya ulus birliğinden oluşan dayanışmalardır. Bu bakımdan hizip üyeleri arasında şahsi bir menfaat olmadıkça kesin bir dayanışma içinde olmaları beklenmezdi. Örneğin böyle bir dayanışma Seyyid kardeşler döneminde sergilendi. Seyyid kardeşlere muhalif olan kesim, Malva'nın Turani subedanı Emir Nizamülmülk'ün etrafında toplandı. Nizamülmülk, Seyyidlere karşı Delhi'ye doğru harekete geçtiğinde Bâbürlü emirlerine destek çağrısında bulundu ve Bâbürlü hanedanının ve monarşisinin yıkılmakta olduğundan duyduğu üzüntüyü belirterek Seyyidlerin kadim İrani ve Turani soylu ailelerini perişan etme niyetinde olduklarını ve Hindu yanlısı yıkıcı bir politika izlediklerini iddia etti. Böylece İmparator Ferruhsiyer'in tahttan indirilerek katledilmesiyle dehşete kapılan İrani ve Turani emirleri etrafında toplayarak Seyyid kardeşleri ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. Bkz. (Tabâtâbâi, 1832: 240; Faruki, 1935: 260; Bayur, 1987: 327-328; Fisher, 2020, 335; Asher, 2021: 247).

⁷ Bâre isminin anlamı belirsizdir. Bazıları bunun, Bâre hanedanı üyelerinin Mina Bazar gibi kutsal doğalarına uygun olmayan sakıncalı yerlerden kaçınmak için Delhi dışında yaşamayı tercih etmelerine atıfta bulunarak "yabancı" anlamına gelen *bahir* kelimesinden geldiğini iddia etmiştir. İmparator Cihangir gibi diğerleri de hanedan üyelerinin Hindistan'a ilk geldiklerinde Gur Sultanı Şehâbeddin'den tımar olarak aldıkları on iki köye veya veya benimsedikleri on iki imama atıfta bulunarak bunun Hintçe "on iki" anlamına gelen *bare* kelimesinden geldiğine inanmıştır. Bkz. (Nevill, 1905: 3; Irvine, 1922: 201-202; Chandra, 1959: 86).

ilişkiler açısından Racpûtlara çok benziyorlardı. Bu bakımdan özellikle savaşlarda gösterdikleri yararlılıklar, Bâbürlüler nezdinde bu aile mensuplarının önemini daha da artırdı ve aile üyelerinin birçoğu mansabdârlığa getirildi. Hatta Evrengzib'in saltanatı sırasında Bâre Seyyidlerinden Abdullah Han,⁸ Bîcâpûr ve Ecmir'in valiliğini (sübedar) yaptı. Yine kendisi gibi Bâbürlülere önemli mevkiilerde hizmet eden iki oğlu da Evrengzib tarafından ödüllendirildi ve bunlardan Seyyid Hüseyin Ali Han'a Bihar'ın, ağabeyi Seyyid Hasan Ali Han'a (Abdullah Han)⁹ ise Allahâbâd'ın yönetimi verildi (Tabâtabâî, 1832: 52; Irvine, 1922: 203-205; Özcan, 1992: 69-70). Hem sözde Hz. Ali'nin soyundan gelmeleri hem de Bâbürlü askeri kademelerinde gösterdikleri yararlılıklardan dolayı Seyyid kardeşlere büyük bir sevgi besleyen Evrengzib, bir mektubunda Seyyid ailesine duyduğu teveccühü şu sözleriyle dile getirdi, “*Yüksek rütbeli Seyyidlere olan sevgi, inancımızın bir parçasıdır, hatta daha da ötesi, ruhani bilginin özüdür. Bu kabileye düşmanlık cehennem ateşine girmenin ve Tanrı'nın öfkesine maruz kalmanın nedenidir*” (Bahadur, 1917: 67).

Evrengzib'in böylesine yüksek övgüsüne mazhar olan iki kardeş, bu sayede Bâbürlülere hem yıllarca sadakatle hizmet ettiler hem de imparatorluk idaresinde oldukça yüksek nüfuza ve mevkiilere sahip oldular. Fakat onların elde ettiği konumları, Evrengzib'in vefatından sonra başlayan taht kavgalarına dahil olmalarına ve imparatorluğun geleceğinde önemli bir rol oynamalarına zemin hazırladı.

Evrengzib'in Vasiyetinde “Seyyid Kardeşler” Uyarısı

Evrengzib, saltanatının son yıllarında bu iki kardeşin imparatorlukta gittikçe artan nüfuzunu görmüş olmalı ki onların ileride devlet için bir tehdit oluşturabileceği öngörüsü ile oğullarına bıraktığı on iki maddelik vasiyetnamenin dokuzuncu maddesinde, dindar kişiliğinin de bir yansıması olarak Bâre Seyyidlerine saygıda kusur edilmemesini, fakat rütbelerinin de yükseltilmemesini tavsiye ederek şu uyarılarda bulundu:

“Nimetlere lâyık olan Bâre Seyyidlerine Kur'an-ı Kerim'de ‘Yakınların [Peygamberin] hakkını verin’ ayetine göre muamele etmeli, onlara hürmet ve iltifatta asla gevşeklik göstermemelisiniz. ‘Senden akrabalarınıza sevgiden başka bir karşılık istemiyorum’ ayetine göre, bu aileyi sevmek (Muhammed'in) Peygamberliğinin karşılığıdır. Onlara hürmet edilirse ve onlar dilerse bu dünyada ve ahirette meyvesini alırsınız. Fakat Bâre Seyyidlerile muhatap olurken son derece dikkatli olmalısınız. Onları kalpten sevmeyin, rütbelerini yükseltmeyin, çünkü hükümette güçlü bir ortak yakında imparatorluğu kendisi için ele geçirmek istiyor. Dizginleri az bile olsa ele geçirmelerine izin verirseniz, sonuç sizin yüz karanız olur” (Bahadur, 1917: 54-55).

Evrengzib'in bu vasiyetinde yanılmadığı, vefatından hemen sonra meydana gelen veraset mücadelesiyle ortaya çıktı. Zira Seyyid Hüseyin Ali Han ve Seyyid Hasan Ali Han, Bahadır Şah'ın,¹⁰ imparatorluğunu ilan etmek üzere Agra vilayetine ilerlediği sırada, Lahor'da karşısına çıkıp maiyetine katıldılar ve hizmete kabul edildiler. Böylece iki kardeş, Bahadır Şah'ın (1707-17012) diğer kardeşleriyle girdiği taht mücadelesinden zaferle çıkıp tahta oturmasında önemli bir rol oynadılar. Ardından yeni imparatora gösterdikleri bu destek ve tabiiyet, Bâbürlü sarayında daha nüfuzlu duruma gelmelerine imkân sağladı. Bu sayede iki kardeş çok geçmeden saraydaki idari, sivil ve askeri mekanizmayı ele geçirdi ve yeni imparator naipleri olarak hükümdarı beğenmediklerinde ya da ters düştüklerinde onu tahttan indirip bir başka adayı tahta çıkartacak kadar büyük bir güce kavuştular (Irvine, 1922: 201-202; Bayur, 1987: 338-339; Özcan, 1992: 69-70).

⁸ Aynı zamanda Seyyid Miyan adıyla da bilinir. İlk olarak Evrengzib'in oğlu Şehzade Muazzam'ın (Bahadır Şah I) hizmetine girdi. Daha sonra Evrengzib'in saltanatının 26. yılında 600 atlı 1000 rütbesi aldı ve imparatorluk seçkini oldu. İki yıl sonra Şehzade Muazzam ile birlikte Haydarâbâd hükümdarı Ebu'l Hasan'ı cezalandırmak için sefere gönderildi. Bu seferde iyi hizmetlerde bulundu ve yaralandı. Bîcâpûr kuşatması sırasında ise Şehzade Muazzam, babasının şüphesini çeker hale geldiğinden ve bazı adamlarının görevden alınması emredildiğinden, Abdullah hakkında da bir emir çıkarıldı ve hapsedildi. Daha sonra Ruhullah Han'ın inisiyatifıyla gözetim altında tutulmak üzere ona teslim edildi; ardından da affedildi. 1691 yılında Serdar Ha'nın yerine Nandair'in (Batı Bengal) fevcdarı olarak atandı ve aynı yıl burada hayatını kaybetti. Çok sayıda oğlu vardı, bunlardan ikisi çok seçkin kişilerdi, yani, Kutb'ül-mülk Seyyid Hasan Ali Han (Abdullah Han) ve Emirülümerâ Hüseyin Ali Han. Bkz. (Khan ve Hayy, 1941: 79-80).

⁹ Evrengzib öldükten sonra Azam Şah ve Şah Alem'in (I. Bahadır Şah) taht mücadelesinde, bunlar ikinci şehzâdenin hizmetine girdiler. Büyüğü üç bin ve küçüğü iki bin atlı birliklerin komutanı olarak Cacav Savaşı'na katıldılar ve orada büyük fayda sağladılar. Bu cesaretleri ve başarıları üzerine her ikisi de dört bin atlı birliklerin komutanı yapıldı ve büyük kardeş Seyyid Hasan Ali Han'a babasının adı unvan olarak verildi. Böylece o daha sonra “Abdullah Han” diye anılmaya başlandı. Bkz. (Khan, 1947: 353; Bayur, 1987: 338-339).

¹⁰ Bu iki kardeş, Evrengzib döneminde Bahadır Şah'ın oğlu şehzade Cihandar Şah'ın Multan *sübedarı* olduğu sırada onun hizmetinde bulunmuş ve Bâbürlülere taciz eden bir Beluç'a karşı gerçekleştirilen bir sefer esnasında hizmetlerinin yeterince karşılık bulmamasına gücenerek Lahor'a çekilmişlerdi. Bkz. (Khan, 1947: 353; Bayur, 1987: 338-339).

Başarılı Bir Darbe

Bahadır Şah'ın 1712'de hayatını kaybetmesinin ardından imparatorluk yeni bir veraset mücadelesine sahne oldu. Evrenzîb döneminin meşhur isimlerinden Vekîl-i Mutlak Esed Han'ın oğlu Zülfikar Han, Bahadır Şah'ın oğlu ve Bâbürlü tahtının en güçlü adayı Azîmüştân'ın hükümdarlığını önlemek için önce tahtın diğer adayları Refiüştân, Cihandar Şah ve Cihan Şah arasında ittifak kurup imparatorluğu bu üç kardeş arasında pay etti. Kendisi de her üçünün vezirliğini üstlendi. Ancak kısa bir süre sonra diğer kardeşleri derdest edip Cihandar Şah'ın tek başına yönetimin başına geçmesini sağladı. İmparatorluğu kesinleşmiş olan Cihandar Şah (1712-1713) tahta çıkışını 30 Mart 1712'de Lahor'da törenlerle kutladı. Tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak da Zülfikar Han'ı vezir tayin edip tahtın en güçlü adayı Azîmüştân ile birlikte diğer iki kardeşinin öldürülme emrini verdi (Khan, 1947: 94-320; Konukçu, 1993: 537-538; Nizami, 1995: 411).

Cihandar Şah, saltanatını Lâl Künver isimindeki cariyesi ile zevk ve sefa içinde geçirmeye ve imparatorluk hazinesini savurganca harcamaya başladı. Zülfikar Han'ın bu duruma karşı çabaları da sonuç vermeyince askerler dahi maaşlarını alamaz hale geldi. Bu sırada Bengal'de bulunan ve durumdan haberdar olan Azîmüştân'ın oğlu Ferruhsiyer, amcası Cihandar Şah'ı devirmek ve öldürülen babasının intikamını almak için harekete geçti. İmparatorun bu savurganlığını tasvip etmeyen Zeynüddin Han, Hâce Âsım (Eşref Han), Ahmed Han (Gâziddin Han Gâlib Ceng), Mîr Müşrif ve Raca Sidhist gibi sarayın önde gelen emirleri ile Bâre Seyyidler'ne liderlik eden Hüseyin Ali Han ve Hasan Ali Han da Ferruhsiyer'i desteklemeye karar verdiler. Bihâr ve Allahâbâd'daki süvarilerin gücünü de arkasına alan Ferruhsiyer 7 Nisan 1712'de Patna'da hükümdarlığını ilan etti (Konukçu, 1993: 537-538; Nizami, 1995: 411).

Yeğeni Ferruhsiyer'in Patna'da hükümdarlığını ilan ettiği haberini alan Cihandar Şah, Ferruhsiyer'in derhal derdest edilmesi için oğlu İzzeddin'i Delhi kuvvetlerinin başına getirdi. Fakat İzzeddin, Ferruhsiyer'e ve kendisini destekleyen Seyyid kardeşlere mağlup olunca 28 Kasım'da Agra'ya kaçtı. İzzeddin'in mağlup bir şekilde Delhi'ye gelişine paniğe kapılan Cihandar Şah yeni bir ordu hazırladı ve vezir Zülfikar Han ile beraber 9 Aralık'ta Ferruhsiyer'e karşı Agra'ya hareket etti. Ancak 11 Ocak 1713'te yapılan Sâmuğarh Savaşı'nda Ferruhsiyer'e mağlup olan Cihandar Şah Delhi'ye kaçıp Esed Han'a sığındı. Dört gün sonra da Ferruhsiyer'in gazabından kurtulmak isteyen Esed Han ve oğlu Zülfikar Han tarafından tutuklanıp hapse atıldı. Neticede ise 12 Şubat 1713'te Ferruhsiyer tarafından, babasının ve adamlarının öldürülmesinden sorumlu tutularak maiyetiyle beraber idam edildi. Kendisine ihanet eden veziri Zülfikar Han da iki gün sonra aynı kaderi yaşadı (Tabâtabâî, 1832: 14-40; Konukçu, 1993: 537-538; Nizami, 1995: 411; Khan, 2001: 166). Ferruhsiyer bu başarılı darbenin ardından tahtın rakipsiz hükümdarı oldu (12 Şubat 1713).

Seyyid Kardeşlerin Gölgesindeki Yeni İmparator

Bâbürlü tahtına oturduktan sonra saltanatını, kendisine tahta çıkışında büyük destek sağlayan Seyyid kardeşlerin gölgesi altında geçirmek zorunda kalan Ferruhsiyer (1713-1719), onlara sürekli bir darbe girişiminde bulunma şüphesi ile baktı. Dolayısıyla tahta çıkar çıkmaz bu iki kardeşi memnun etmek için bunlardan Seyyid Hasan Ali Han'a "Kutbülmülk" unvanıyla beraber 7000 atlı rütbesini ve komutasını bahşetti. Ayrıca onu vezirlik makamına getirdi. Hüseyin Ali Han ise "İhtimamülmülk" unvanıyla onurlandırıldı ve o da aynı şekilde 7000 atlı rütbesine ve komutasına yükseltildi. Bu ihsanlara "Emîrülümerâ" unvanıyla birlikte Mîr Bahşi (ordu komutanlığı) makamı da eklendi (Tabâtabâî, 1832: 78; Bahadur, 1877: 260; Lakhnawi, 1980: 2-3; Richards, 2021: 325-326).

Ferruhsiyer bahşettiği bu ihsanlardan sonra Seyyid kardeşlerin nüfuzunu diğer mansabdârlara destek sağlayarak dengelemeye çalıştıysa da emrindeki kuvvetleri finanse edecek gelirden mahrum olması, bu hamlesine engel oldu. Bu nedenle Bâbür imparatoru, saltanatının büyük bir bölümünü gerek Seyyid kardeşlerden gerekse güçlü rakiplerinden kurtulmak için hiçbir netice elde edemeyi gizli anlaşmalar yapmakla geçirdi. Hatta Marvar Racası Acit Sing'e ve Marataların şefi Raca Şahu'ya mektuplar gönderip onların Seyyid kardeşlere olan düşmanlıklarını sürekli körüklemeye çalıştı (Irvine, 1922: 285-290; Sarkar, 1976: 17; Chandra, 1959: 116; Bayur, 1987: 374-447-448; Fisher, 2020: 314; Bıyıktay, 2021: 167-168). İmparatorun bu girişimlerini öğrenen Seyyid kardeşler ise imparator ve ona yakın adamların güç kazandıktan sonra kendilerini ortadan kaldıracakları endişesiyle Ferruhsiyer'e bir mektup yazarak vatanlarına (Barha/Bâre bölgesi) dönme taleplerini bildirdi. Fakat onların bu talebi, kendi bölgelerinde toplayacakları kuvvetlerle isyana kalkışmalar endişesiyle imparator tarafından reddedildi (Khan, 1877: 740; Bayur, 1987: 377-378).

Ferruhsiyer'in Katli ve "Seyyidler Hükümdarlığı"

Ferruhsiyer'in, taleplerini reddetmesi üzerine harekete geçen Seyyid kardeşler 1719 yılının Nisan ayında Racpût reisi Acit Sing'in ve Marataların da desteğini alarak imparatoru daha uysal bir taht adayıyla değiştirmek amacıyla kesin bir adım attılar. İki kardeş, imparatoru hareminden sürükleyerek çıkarttıktan sonra gözlerine mil çekip hapse attılar ve bir müddet sonra da burada katlettiler. Dönemin tarihçisi Gulam Hüseyin Han Tabâtabâî, *Siyar-ul Mutakherin* adlı eserinde Ferruhsiyer'in katlini, "*Ferruhsiyer, güçlü olduğu günlerde kendi kardeşlerini boğazlamıştı. Çok sayıda masum insanı öldürmüş ve diğerlerini kör etmişti; bu nedenle ölmesine izin verilmeden önce tüm bu zalimliklere katlanmaya mahkumdu; başkalarının onun yüzünden çektiği tüm acıları yabancıların elinden yaşamaya mahkumdu*" diyerek özetlemiştir (Tabâtabâî, 1832: 191). Tabâtabâî ayrıca Ferruhsiyer'in başına gelen hadiseleri, kendi entrikalarının bir neticesi olduğunu kaydetmiştir (Tabâtabâî, 1832: 251).

Yaşanan bu hadiseyle birlikte Bâbü İmparatorluğu tarihinde hem ilk kez bir hükümdar, mansabdârları tarafından tahttan indirildi hem de bireysel egemenliği fiilen ortadan kalkmış oldu (Elphinstone, 1874: 690-691; Chandra, 1959: 141-142; Lakhnawi, 1980: 53; Nizami, 1995: 411; Fisher, 2020: 315). İmparatorluk ise, uzun yıllar Bâbürlü hanedanına sadakatle hizmet etmiş Bâre klanından iki lider üyenin eline kaldı. İki kardeş, Ferruhsiyer'i katletmelerinin hemen ardından hazineleri, kıymetli mücevherleri, atları ve filleri ele geçirip Ferruhsiyer'e yakın adamların câgirlerine¹¹ el koydular ve bu arazileri kendi taraftarlarına dağıttılar. Bununla da yetinmeyen Seyyid kardeşler aynı yıl, yani 1719'da dört aday -Şemseddin Refiüdderecât, Refiüddeve (II. Şah Cihan), Nikûsiyer ve Nâsîrüddin Muhammed Şah- sırasıyla tahta oturtular¹² (Tabâtabâî, 1832: 192; Elphinstone, 1874: 690-691; Bayur, 1987: 403; Özcan, 1992: 69-70; Fisher, 2020: 315). Fakat iki kardeş de kısa bir müddet sonra yine Tabâtabâî'nin ifadesiyle, "*Ferruhsiyer'e uyguladıkları aynı muameleyle karşılaştılar ve intikam gününden kaçamayarak cezasız kalmadılar*" (Tabâtabâî, 1832: 192).

Seyyid Kardeşlerin Ortadan Kaldırılması

Ferruhsiyer'in katlinin ardından Şah Abdül Gaffur, Mir Cümle, Çin Bahadır Han ve Haydar Kulu Han'ın başını çektiği Turanlı beyler arasında iki kardeşten Hüseyin Ali Han'ı öldürme fikri hasıl oldu ve Çin Bahadır Han bu beylere, "*Bâre Seyyidleri'nin Timuroğulları saltanatını ne derece bozduklarını, her yerin ileri gelenlerinin onlardan nefret ettiğini, merhum padişah Muhammed Ferruhsiyer'i şehit ettiklerini ve kurtuluş çaresinin Bâre Seyyidleri'nin ortadan kalkması olduğunu*" söyledi (Khan, 1877: 740). İrani beylerden Burhanülmülk unvanıyla tanınmış olan Saadet Han da bu tertibe destek verdi. Bunun üzerine Turanlı beylerden Kaşgarlı Mir Haydar Han, Seyyid Hüseyin Ali Han'ı öldürme işini üzerine aldı ve bu mesele Haydar Han Kulu Han, Saadet Han ve Çin Bahadır Han arasında gizli tutuldu (Irvine, 1922: 57; Bayur, 1987: 415; Mehta, 2005: 24-25; Kasım, 1877: 572).

Bu sırada, daha önce Seyyid kardeşlerin Dekken valiliğinden alıp Malva valiliğine atadığı Nizâmülmülk Âsafcâh da (Kamerüddin Çin Kılıç Han) emrindeki büyük bir kuvvetle Seyyid kardeşleri ortadan kaldırmak amacıyla Dekken'e yürüdü. Nizâmülmülk 1720 yılında ilk olarak Seyyid kardeşlerin komutanı Dilaver Han'ı Ratanpur mevkiinde, ardından aynı yıl Seyyid Hüseyin Ali Han'ın evlatlık oğlu Alim Ali Han'ı da Balapur'da bozguna uğrattı (Irvine, 1922: 19; Sinh, 1936: 131-144). Bunun üzerine Seyyid kardeşlerden Hüseyin Ali Han, Bâbü imparatoru Muhammed Şah'ı (1719-1748) yanına aldı ve emrindeki kuvvetlerle Nizâmülmülk Âsafcâh'ın ordusuna karşı harekete geçti. Fakat o, henüz Agra'dan çıkamadan Delhi'deki Türk komutanların girişimiyle 8 Ekim 1720'de bir Afganlı'nın suikastına uğradı ve hayatını kaybetti. Turanlı beyler de böylece Muhammed Şah'ı Seyyid kardeşlerin elinden kurtarmış oldular. Bu olayın akabinde Agra'da kalan ve Refiüşşân'ın oğlu şehzade İbrâhim'i tahta çıkaran Seyyid Hasan Ali Han (Abdullah Han) ise Sihlerin de desteğini alarak büyük bir ordu hazırlayıp imparatorun ordusunun üzerine yürüdü. Fakat savaşın ikinci gününde Hasan Ali Han'ı filinin üzerinde göremeyen askerleri, liderlerinin öldüğü korkusuna kapılıp savaş düzenini kaybettiler ve ordu dağılmış oldu. Bu sayede Bâbürlü ordusu savaştan kesin bir zaferle ayrıldı. Ardından Hasan Ali Han esir alındı ve bir müddet sonra da imparatorun emriyle zehirleterek öldürüldü (1722). İkinci kardeşin de öldürülmesiyle birlikte böylece sarayda etkin bir nüfuza sahip olan ve devlet bürokrasisinde büyük bir güce kavuşan Seyyid kardeşlerin Bâbürlü siyasi tarihindeki rolü son buldu (Owen, 1912: 180-181; Irvine, 1922: 60-95;

¹¹ Hindistan'da hüküm süren Türk devletlerinde geliri maaş yerine veya belli bir hizmet karşılığında memur ve kumandanlara tahsis edilen topraklara verilen ad. Detaylı bilgi için bkz. (Özcan, 1993: 11-12; Meral, 2023: 51-73).

¹² Bazı tarihçiler bu dönem (1719-1720) için "Seyyid Hükümdarlığı" ifadesini kullanırlar. Bkz. (Richards, 2021: 334).

Khan, 1965: 400; Chandra, 1959: 154-162; Srivastava, 1986: 429-430; Cheema, 2002: 144-157; Kasım, 1877: 572-573; Ali, 1877: 56-57).

Seyyid kardeşlerin ortadan kaldırılmasının ardından göreve gelen yeni naipler, Evrengzib'in o zamana dek görmezden gelinen ve "selatin" adı verilen torunları arasından kukla hükümdarlar seçerek tahta oturtular (Fisher, 2020: 315). Fakat tüm bu olup bitenlere rağmen, naipler tarafından bizzat dikte edildiği açık olsa bile Bâbürlü hanedanının ideolojik gücü Hindistan'da o kadar etkindi ki imparatorun bahsettiği ihsanlar; unvanlar, atamalar ve aldığı kararlar genellikle yürürlüğe konmuştur (Cheema, 2002: 157; Fisher, 2020: 311). Dahası her ne kadar naipler imparatoru tahttan indirebilmişlerse de Bâbürlü hanedanının Hindistan'daki saygınlığı sayesinde ne imparatorun yerine geçebilmişler ne de Bâbürlü hanedanını sonlandırabilmişlerdir.

SONUÇ

Bâbürlü bürokrasisi özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok etnisiteli bir mahiyete bürünmüş, bu bağlamda soylular arasındaki rakamsal oranlar zaman zaman değişiklik gösterse de Sünni Turanlılar ve Şii İranlılar iki ana grubu oluşturmuştur. Ekber Şah'ın yerel şefleri Bâbürlü potasına dahil etme politikası doğrultusunda ise Raccpütler ve diğer Hintli Müslümanlar da zamanla hanedanın soylu sınıfının birer parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla imparatorluk içinde artan bu gruplaşmalar, iktidar kavgalarına yol açmış ve imparatorluk ailesi, neredeyse her dönemde bu hiziplerine muhalefetine sahne olmuştur. Ancak soyluların hanedan üzerindeki bu tesirlerine rağmen 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tahta genellikle güçlü karakterde hükümdarların oturması sayesinde, hizip çatışmaları kendi içlerindeki iktidar çekişmelerinden öteye gidememiştir. Başka bir ifadeyle iktidar, söz konusu hizipler elinde dönem dönem el değiştirse de hiçbirisi imparatorun otoritesi üzerinde kesin bir güç elde edememiştir. Fakat bu durum Bâbürlülerin son güçlü hükümdarı Alemgir Evrengzib'in 1707'de hayatını kaybetmesiyle beraber tersine dönmüştür. Zira Evrengzib'in ardından başlayan veraset mücadeleleri soyluların hanedana olan bağlılığını zayıflatmış ve hemen hemen tüm soylular farklı bir adayın etrafında toplanmıştır. Bu sebeple yukarıda ifade ettiğimiz Turanlı ve İranlı beylerin dışında Seyyid kardeşler gibi bir hizip de bu dönemde imparatorluğun geleceğini belirlemede önemli bir rol oynamıştır.

Bahadır Şah'ın 1712'de beklenmedik vefatının ardından Cihandar Şah'ın tahta çıkmasını sağlayan Seyyid kardeşler, 1 yıl gibi kısa bir süre sonra da bu defa Cihandar Şah'ı devirip, yerine Feruhsiyer'i geçirmişler ve Ferruhsiyer'in altı yıllık iktidarında aldıkları unvanlar ve getirildikleri makamlarla birlikte imparatorun otoritesinin üzerinde bir güce sahip olmuşlardır. Zira tüm resmi atamalarda ve alınan imparatorluk kararlarında imtiyazlarını kullanmışlar ve böylece de arka planda imparatorluğun asıl yöneticileri pozisyonunda konumlanmışlardır. Kendisinin tahta çıkmasında en büyük destekçisi olan Seyyid kardeşlerden kurtulmak için sürekli entrikalar çevirmekle zaman geçiren Ferruhsiyer ise kendi sonunu hazırlamış ve neticede Bâre Seyyidler'ne liderlik eden Seyyid Hüseyin Ali Han ve Seyyid Hasan Ali Han tarafından katledilmiştir. Dolayısıyla tarihinde ilk defa bir imparatoru katledebilecek ve Ferruhsiyer'in ardından aynı yıl içinde peş peşe dört adayı tahta çıkartabilecek kadar büyük bir güce ulaşan Seyyid kardeşler, Turanlı ve İranlı beyler tarafından ortadan kaldırılana dek Bâbürlü siyasi tarihine büyük ölçüde etki etmiştir.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri, doküman incelemesine dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Alam, M., & Subrahmanyam, S. (2021). *Keşifler çağında Hint-İran seyahatleri, 1400-1800* (Çev. N. Aksoy). Albaraka Yayınları.
- Ali, M. A. (1968). *The Mughal nobility under Aurangzeb*. Asia Publishing House.
- Ali, R. (1877). *Târikh-i Hindî*. J. Dowson (Ed.), *The history of India as told by its own historians* (s. 40-69). Trubner Adn Co.
- Asher, C. (2021). *Asya'nın büyük imparatorlukları* (Çev. M. M. Savaş, Haz. J. Masselos). Kronik Kitap.

- Bahadur, İ. H. (1877). *Târîkh-i Ibrâhîm Khân*. J. Dowson (Ed.), *The history of India as told by its own historians* (s. 257-298). Trubner Adn Co.
- Bahadur, H. H. (1917). *Ahkâm-ı Alâmgiri* (Çev. J. Sarkar). Harrison Road.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bıyıktaş, Ö. H. (2021). *Timurlular zamanında Hindistan Türk imparatorluğu*. Panama Yayınları.
- Chandra, S. (1959). *Parties and politics at the Mughal court 1707-1740*. People's Publishing House.
- Chandra, S. (2007). *History of medieval India (800-1700)*. Orient Blackswan.
- Cheema, G. S. (2002). *Forgotten Mughals*. Manohar.
- Cihangir. (2013). *Tarih-i Selim Şah* (Çev. N. Kadim, Haz. F. Unan). TTK.
- Elphinstone, M. (1874). *History of India*. Albemarle Street.
- Faruki, Z. (1935). *Aurangzeb and his times*. D. B. Taraporevala Sons and Co.
- Findley, V. C. (2012). *Dünya tarihinde Türkler* (Çev. A. Anadol). Timaş Yayınları.
- Fisher, M. H. (2020). *Babürlüler: Hindistan'da bir Türk imparatorluğu* (Çev. M. F. Çalışır). Kronik Yayıncılık.
- Husain, A. (1999). *The nobility under Akbar and Jahāngīr: a study of family groups*.
- Irvine, W. (1903). *The army of the Indian Moghuls: its organization and administration*. Luzac.
- Irvine, W. (1922). *Later Mughals*, ed. Jadunath Sarkar. Sri Gouranga Press.
- Jahangir. (1909). *The Tuzuk-i Jahāngīr or memoirs of Jahāngīr* (Çev. A. Rogers, Ed. Henry Beveridge). Royal Asiatic Society.
- Kasım, M. (1877). *Ibrat Nama*. J. Dowson (Ed.), *The history of India as told by its own historians* (s. 569-573). Trubner And Co.
- Khan, A. M. (1965). *Mirat-i Ahmadi* (Çev. M. F. Lokhandwala). Oriental Institute.
- Khan, H. (1877). *Müntehab'ül Lübab*. Susil Gupta Ltd.
- Khan, I. A. (1968). The Nobility under Akbar and the development of his religious policy, 1560-1580. *The Journal of the Royal Asiatic Society*, 1(2), 29-36
- Khan, M. A. (2016). *The Ruling Elite: Iranian nobility under Shahjahan and Aurangzeb*. Viva Books Originals.
- Khan, M. H. K. (2001). *Tazkiratu's Salatin Chaghata* (Çev. A. N. Rezavi). Tulika.
- Khan, M. M. (1947). *Me'âsir-i Âlemgîri* (Çev. J. Sarkar). Royal Asiatic Society of Bengal.
- Khan, S. N., & Hayy, A. (1941). *Me'âsirü'l-ümerâ* (Çev. H. Beveridge ve B. Prashad). The Asiatic Society.
- Konukçu, E. (1993). Cihandar Şah. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 537-538). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lakhnawi, S. D. (1980). *Shahnama Munawwar Kalam* (Çev. S. H. Askari). Janaki Prakashan.
- Mehta, J. L. (2005). *Advanced study in the history of modern India 1707-1813*. New Dawn Press.
- Meral, V. (2023). Bâbürlülerde câgîr sistemi. M. Özmenli (Ed.), *Türklerde devlet ve sivil teşkilatlar* (s. 51-73). İksad Publishing House.
- Metcalf, B. D., & Metcalf, T. R. (2018). Metcalf. *Modern Hindistan'ın kısa tarihi* (Çev. Z. H. Akman). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Nevill, H. R. (1905). *Agra: a gazetter, district gazettes of the united provinces of Agra and Oudh*. Govt Press.
- Nizami, K. A. (1995). Ferruhsiyer. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 411). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Owen, S. J. (1912). *The fall of the Mogul Empire*. Albemarle Street.
- Özcan, A. (1992). Bâre Seyyidler. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 69-70). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (1993). Câgîr. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 11-12). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Pelsaert, F. (2022). *Cihangir'in Hindistan'ı* (Çev. E. Ömür). Türk Tarih Kurumu.
- Prasad, I. (1931). *A short history of muslim rule in India from the conquest of islam to the death of Aurangzeb*. The Indian Press.
- Richards, J. F. (1984). Norms of Comportment among Imperial Mughal Officers. D Metcalf (Ed.), *Moral conduct and authority* (s. 225-289). University of California Press.
- Richards, J. F. (2021). *Babür Türk imparatorluğu: tarih, kültür, teşkilat* (Çev. Y. Tekin). Selenge Yayınları.
- Sarkar, J. N. (1976). *A Study of eighteenth century India: political history (1707-1761)*. Saraswat Press.

-
- Sinh, R. (1936). *Malwa in transition or a century of anarchy: the first phase 1698-1765* (Haz. S. J. Sarkar). D. B. Taraporevala, Sons & Co.
- Sirhindi, Y. (1932). *Tarikh-i-Mubarakshahi* (Nşr. K. K. Basu). Oriental Institute.
- Srivastava, A. L. (1986). *The Moghul empire 1526-1803*. Rajixa Offset Press.
- Şahin, H. H. (2020). *Hindistan'da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Dini İlahi'si*, Selenge Yayınevi.
- Tabâtabâi, G. H. K. (1832). *Siyar-ul Mutakherin* (Çev. J. Briggs). Allen & Co.
- Tavernier, J. B. (1925). *Travels in India 1605-1689* (Çev. V. Ball). Oxford University Press.
- Terry, E. (1777). *A voyage to east India*. Salisbury.
- Wink, A. (2020). *Ekber şah* (Çev. U. Gezen). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Zubrzycki, J. (2023). *Kısa Hindistan tarihi*, (Çev. Z. Demir). Say Yayınları.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 103-116, Autumn 2024

Giresun'da Sağlık Faaliyetleri (1960-1980)* *Health Activities in Giresun (1960-1980)*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
29/07/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
17/09/2024

Makale Yayım Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Uzman Ali Yılmaz
Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Bölümü

yilmazali2828@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8907-0248

*Bu makale yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Bu araştırmada, Giresun'da 1960-1980 yılları arasında sağlık alanındaki gelişmelerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Giresun'da sağlık faaliyetleri, modern anlamda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görölmeye başlamıştır. Şehirdeki ilk hastane; 1913'te Kızılay (Hilal-i Ahmer) Hastanesi olarak hizmete girmiştir. Ardından 1917'de Guraba Hastanesi açılmıştır. Bu dönemin savaş yıllarına denk gelmesi, açlık, salgın ve bulaşıcı hastalıkların çoğalması beraberinde modern hastanelerin ve sağlık hizmetlerinin iyi koşullara doğru erişmesini gündeme getirmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında, kentte kolera ile birlikte tifo, difteri, kızamık, dizanteri, verem ve frengi gibi hastalıklar da ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz gelişmeleri önlemek için bu dönem itibarıyla kentte sırasıyla Giresun Memleket Hastanesi ve Şebinkarahisar Devlet Hastanesi hizmete açılmıştır. Giresun'da özellikle 1960 ve 1980 yılları arasında sağlık hizmetleri modern hâle getirilerek Giresun Devlet Hastanesi, Giresun Gedikkaya Göğüs Hastalıkları Hastanesi, Giresun Doğum ve Çocuk Bakımevi ve Kale SSK Devlet Hastanesi halkın hizmetine açılmıştır. Bu dönemde önemli ölçüde sağlık ocakları ve sağlıkvevleri faaliyete geçmiştir. Hastanelerin yanı sıra dispanser sayıları da artmış, Ana ve Çocuk Sağlığı, Verem Savaş, Frengi ve Lepra ile Nüfus Planlaması Dispanserleri kurulmuştur. Bu sağlık kurumlarının varlığı sayesinde Giresun, Türkiye çapında sağlık koşulları bakımından önemli iller arasında yer almaya başlamıştır. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen ilde sağlık kurumlarında personel eksikliği derinden hissedilmiştir. Bu noksanlıklar ise 1970'li yıllardan itibaren giderilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Sağlık, Hastane, Dispanser, Bulaşıcı Hastalıklar

Abstract

This study aims to reveal the developments in the field of health in Giresun between 1960 and 1980. Health activities in Giresun began to be seen in the modern sense in the last periods of the Ottoman Empire. The first hospital in the city was opened in 1913 as the Red Crescent (Hilal-i Ahmer) Hospital. Then, Guraba Hospital was opened in 1917. The fact that this period coincided with the war years and the increase in hunger, epidemics and contagious diseases brought the need for modern hospitals and health services to reach good conditions to the agenda. However, in the early years of the Republic, diseases such as typhoid, diphtheria, measles, dysentery, tuberculosis and syphilis also appeared in the city along with cholera. In order to prevent these negative developments, Giresun Memleket Hospital and Şebinkarahisar State Hospital were opened in the city, respectively, as of this period. In Giresun, especially between 1960 and 1980, health services were modernized and Giresun State Hospital, Giresun Gedikkaya Chest Diseases Hospital, Giresun Maternity and Child Care Center and Kale SSK State Hospital were opened to the public. During this period, significant health centers and health centers were put into operation. In addition to hospitals, the number of dispensaries also increased, and Maternal and Child Health, Tuberculosis Control, Syphilis and Leprosy and Population Planning Dispensaries were established. Thanks to the existence of these health institutions, Giresun began to take its place among the important provinces in terms of health conditions throughout Turkey. However, despite these positive developments, the lack of personnel in health institutions in the province was deeply felt. These deficiencies were tried to be eliminated since the 1970s. In accordance with the purpose of the research, the document review method, one of the qualitative research methods, was used.

Keywords: Giresun, Health, Hospital, Dispensary, Infectious Diseases

Atf Bilgisi / Citation Information

Yılmaz, A. (2024). Giresun'da sağlık faaliyetleri (1960-1980). *Asya Studies*, 8(29), 103-116.
<https://doi.org/10.31455/asya.1524281>

GİRİŞ

Giresun'un sağlık faaliyetleri konusunda birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Cumhuriyet dönemi ile birlikte şehrin önemli kaynaklarından *Giresun 1967 İl Yıllığı*, *Cumhuriyetin 50. yılında Giresun 1973 İl Yıllığı* ve *Cumhuriyetimizin 75. yılında Giresun* adlı çalışmalar önem arz etmektedir. Modern anlamda ise Oktay Karaman'ın *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Giresun Şubesi ve Giresun Şehir Tarihi*, Mithat Kerim Aslan'ın *Atatürk Devrinde Giresun'da Sağlık Faaliyetleri*, Muhammet Bulut'un *Sağlık hizmetleri ve Hastaneler*, Alaettin Pahsa ve Murat Kolikpınar'ın *Geçmişten Günümüze Giresun'da Sağlık* adlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada ise adı geçen eserlerin yanında TÜİK istatistik verileri ve şehrin yerel gazeteleri incelenerek, mevcut bilgilerin yanında farklı verilerin ilk kez ortaya konması amaçlanmıştır. Türkiye'de ve Giresun'da sağlık hizmetlerinin tarihi Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemlere kadar iner. Bu meyanda Türkler, sağlığa ve sağlık alanında kurumlar oluşturmaya önem vermiştir. Dolayısıyla bu konuda sürekli bir çaba içerisinde olmuşlardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde sarayın ve ülkenin sağlık alanındaki hizmetleri *Hekimbaşı* denilen şahsın gözetiminde yürütülmüştür. Tanzimat sonrası 1850'lerde Tıbbiye Nezareti'nin kurulması, akabinde 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkarılan 3 sayılı kanunla *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti* adıyla yeni kurumun oluşturulmasıyla bu hizmetler daha modern usullerle ve ortamlarda yürütülmeye başlanmıştır (Sarısaman, 1998: 85; Aslan, 2003: 87; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 348; Bulut, 2023: 226). Giresun'da ise Cumhuriyet öncesi ilk açılan hastane 1913 yılında Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastanesi'dir (Karaman, 2003: 310). Ancak bu hastane hizmete girmesine rağmen o dönem itibarıyla şehrin sağlık ihtiyaçlarına yeterli cevap verememiştir. Dolayısıyla kentte savaş yıllarında açlık ve salgınlar sonucunda meydana gelen sağlık sorunları ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu dönemde özellikle sıtma hastalığı, yörede büyük can kayıplarına neden olmuştur. Karadeniz Bölgesi'nde etkili olan kolera, Giresun ve ilçelerine de yayılmıştır. Bu durumun önüne geçmek için çözüm yolları aranmıştır. Dolayısıyla Espiye'de salgını önlemek için 32 kişilik bir müdahale grubu oluşturulmuştur. Bu grup, ortaya koydukları çaba ve yararlılık dolayısıyla da ödüllendirilmişlerdir. Ancak kent modern hastane hizmeti ve hastalıkları önleme konusundaki çalışmalarında yetersizdir (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 348; Bulut, 2023: 226-227).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kentte koleranın yanı sıra başta sıtma olmak üzere tifo, difteri, kızamık, dizanteri, verem ve frengi gibi hastalıklar da görülmüştür. Cumhuriyetin ilanı sonrasında ise Sağlık Bakanı olan Dr. Refik Saydam'ın kurumsallaşma çabalarıyla önemli bir aşamaya gelmiş, sağlık teşkilat yapısı bugünkü şeklini büyük ölçüde almıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında Giresun'da sağlık açısından organize ve planlı bir sürece girilmiştir. Dolayısıyla şehirde, sıhhiye müdürlüğü ve hükümet tabipliği kurulmuştur (Aslan, 2003: 87-88, 90; Bulut, 2023: 226). Giresun'daki sağlık hizmetleri sadece hastaneler ve hükümetin tayin ettiği kurumlarla sınırlı kalmayarak, aynı zamanda Türk ocağı ve halkevi gibi kurumlarda da bu hizmetler kendi imkânları ölçüsünde yürütülmüştür. Bu dönem itibarıyla çiçek hastalığı da önemli bir risk oluşturduğu için sıhhiye müdürlüğü ücretsiz muayene ve aşı kampanyası başlatmıştır. Bununla birlikte sıhhiye müdürünün, Mayıs 1924 yılında Giresun'a 2.680 mübadilin geleceğini bildirmesi üzerine, Samsun Kızılay Murahhası Haydar Bey tarafından Dr. Ali Bey ve bir hasta bakıcı ile birlikte Giresun'a giyim eşyası gönderilmiştir. Müdürlük, 1924 yılında ücretsiz olarak 7.945 kişiye çiçek, 2.995 kişiye tifo ve 2.960 kişiye dizanteri aşısı yapmıştır. Ayrıca müdürlük, ilk altı ay içerisinde yardıma muhtaç olanlara 1.230 gram kinin dağıtmıştır. Ardından 1926 yılının bahar ve yaz aylarında ise 4.601 kişiye çiçek aşısı uygulamıştır (Sarısaman, 1998: 85; Aslan, 2003: 88; Yılmaz, 2019:44). Bu dönem 1925-1926 yıllarına ait kayıtlarda Giresun Sıhhiye Müdürü olarak Eyüp Sabri Bey'in salgın hastalıkları ile ilgili çalışmaları önem arz etmiştir. Ayrıca bu dönemde özellikle 1930'lu yıllarda verem hastalığı da her kesimden insana bulaşmış, yörede mücadelesi zor bir hâl almıştı. Bu durumun önüne geçmek için Giresun'da modern anlamda hastane yapılmasına önem verilmiştir (Aslan, 2003: 93; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 349; Bulut, 2023: 227).

Bu çalışmada 1960 ile 1980 yılları arasında Giresun'daki sağlık faaliyetlerinin gelişimini incelemek amaçlanmıştır. Öncelikle istatistiklerden elde edilen verilere göre çalışmanın şekillenmesini önemli ölçüde sağlamıştır. Giresun'da sağlık faaliyetlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik olan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Giresun şehri açısından Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960-1980 yılları arasındaki süreçte salgın ile mücadele ve sağlık hizmetleri nasıldır?
2. Giresun'da sağlık alanındaki gelişmelerden halk nasıl istifade etmiştir?
3. Giresun'da 1960-1980 yılları arasında hastane, dispanser ve sağlık ocakları sayısında nasıl bir değişiklik olmuştur?

4. Giresun'da 1960-1980 yılları arasında sağlık alanındaki gelişmeler bir sonraki döneme nasıl bir zemin hazırlamıştır?

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden biri olan doküman (belge) incelenmesi tekniğinden istifade edilmiştir (Çukurova vd., 2023: 90). Bu meyanda incelenmiş olan kitap, yıllık, istatistikler ve yerel gazetelerden elde edilen veriler karşılaştırılarak Giresun'daki sağlık faaliyetlerinin gelişimi analiz edilmeye çalışılmıştır. İçerik ve kapsam açısından incelenen Giresun'daki sağlık faaliyetleri çalışması "Giresun'da Hastane ve Personel Durumu", "Giresun Sağlık Ocakları ve Sağlık Evleri", "Giresun'da Dispanser Durumu", "Giresun'da Aşılama ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele" olmak üzere 4 temel başlığa ayrılarak incelenmiştir.

Bu temel başlıklardan "Giresun'da Hastane ve Personel Durumu" adlı başlık "Giresun Devlet Hastanesi", "Giresun Gedikkaya Göğüs Hastalıkları Hastanesi", "Giresun Doğum ve Çocuk Bakımevi" ve "Kale Devlet Hastanesi" olmak üzere dört alt başlık olarak ele alınmıştır. "Giresun Sağlık Ocakları ve Sağlık Evleri" adlı başlık "Giresun Sağlık Ocakları" ve "Giresun Sağlık Evleri" olarak iki alt başlıkta incelenmiştir. "Giresun'da Dispanser Durumu" adlı başlık ise "Ana ve Çocuk Sağlığı Dispanseri", "Giresun Verem Savaş Dispanseri", "Merkez Frengi ve Lepra Savaş Dispanseri" ve "Merkez Nüfus Planlaması Dispanseri" olmak üzere dört alt başlık olarak çalışmada yer almıştır.

Giresun'da sağlık faaliyetlerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve şehre olan katkısına ilişkin kaynak taraması yapılmıştır. Elde edilen bilgiler derlenerek bir araya getirilmiştir. Literatür tarama sürecinde sağlık faaliyetleri ile ilgili bildirimler, kitaplar ve istatistiksel verilerden istifade edilmiştir. Çalışmada İstanbul Beyazıt Kütüphanesi, Giresun İl Halk Kütüphanesi, Giresun Üniversitesi Hüseyin Hüsnü Tekişik Kütüphanesi ve Bulancak 75. Yıl İlçe Halk Kütüphanelerinden faydalanılmıştır. Araştırmada özellikle Giresun İl Halk Kütüphanesi, Giresun Üniversitesi Hüseyin Hüsnü Tekişik Kütüphanelerindeki kitaplar, Sempozyum bildirimleri ile İstanbul Beyazıt Kütüphanesinde yer alan Giresun ile ilgili yerel gazetelerdeki haberlerden istifade edilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

BULGULAR

Elde edilen bulgulardan hareketle, ildeki sağlık faaliyetleri ile ilgili istatistiksel veriler, bildirimler ve gazeteler esas alınarak konular dönemlerine ayrılmıştır. Dönemlerde sağlık faaliyetlerinin tarihsel gelişimi ve kurulan hastanelerin kentin sağlık durumuna etkisi ağırlıklı tema olarak işlenmiştir.

Giresun'da Hastane ve Personel Durumu

Giresun'da 1902-1904 tarihli son Trabzon Vilâyeti salnamesine göre bir hastane ve dört eczane mevcuttu. Kentte modern anlamda ilk açılan hastane 35 yataklı olarak 26 Aralık 1913 tarihinde faaliyete geçen Kızılay (Hilal-i Ahmer) Hastanesi'dir (Sarısaman, 1998: 86; Aslan, 2003: 87; Karaman, 2003: 310; Gülşen, 2014: 86-87; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 348; Bulut, 2023: 226). Ardından 1917 yılında Giresun'a gelen göçmenlerin tedavisi amacıyla bir Guraba Hastanesi açılmıştır. Bu kurum kentte, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ülkelerini terk ederek göçmen durumuna düşmüş insanların ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 348; Bulut, 2023: 226).

Cumhuriyet ile birlikte 1923 yılı içerisinde halkın nakdi ve aynı yardımları sonucunda 30 yataklı kapasitesiyle Memleket Hastanesi adıyla üçüncü hastane faaliyete geçmiştir Burada fakir ve kimsesiz insanların muayeneleri ücretsiz yapılmıştır (Sarısaman, 1998: 86; Aslan, 2003: 87). Ancak bu hastane zamanla şehrin sıhhi ihtiyaçlarını karşılayamayacak hâle gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine 1930'lu yılların başında modern anlamda hastane açılması için teşebbüse geçilmiştir (Aslan, 2003: 91). Bu meyanda ilde dördüncü olarak Millet/Memleket Hastanesi'nin kurulmuştur. Bu hastane Doğumevi'nin üst katında 19 Mayıs 1938 tarihinde inşaatına başlanmış, 1943 yılında hizmet eder duruma getirilmiştir. Bu hastanenin bünyesinde başlangıçta Devlet hastanesi olarak inşa edilmiş olan Göğüs Hastalıkları bölümü ise 21 Mayıs 1944 tarihinde halkın hizmetine açılmıştır (Aslan, 2003: 94-95; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 353; Bulut, 2023: 227). Ancak bu binanın inşası 1949 yılında tamamen bitirilerek tüm birimleri ile hizmet verir duruma getirilmiştir. Burası 1954 yılında Sağlık Bakanlığına devredilerek yeniden Memleket Hastaneleri adını almıştır (Gülşen, 2014: 86; Bulut, 2023: 227). Öte yandan 1955 yılında ise Doğumevine Kızılay'ın Giresun Şubesi, 13.205 lira yardımda bulunmuştur (Karaman, 2003: 316).

Giresun 1960-1980 yılları arasında sağlık kurumları bakımından oldukça iyi duruma gelmiştir. Bu yıllarda Devlet, Göğüs Hastalıkları (Kuran, 1997:362; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 353; Bulut, 2023: 227) SSK Kale ve Giresun Doğum ve Çocuk Bakımevi gibi hastaneler faaliyet göstermiştir (Giresun Valiliği,1974: 152; Kuran, 1997: 362). Giresun merkez ilçesinin dışında; Şebinkarahisar Devlet Hastanesi 90 yataklı olarak 1944 yılında hizmete girmiştir. Ardından 1956'da 15 yataklı kapasitesiyle Görele ve 1957'de 10 yataklı kapasitesi ile Alucra sağlık merkezleri halkın hizmetine açılmıştır. Özellikle Giresun Özel İdaresi tarafından yaptırılmış olan Şebinkarahisar Devlet Hastanesi; 1960'lı yıllarda 60 yataklı, 1970'li yıllarda 90 yataklı ve 1980 yılı itibariyle de 120 yataklı olarak faaliyetini sürdürmüştür. İlde bu kurumların ardından 50 yataklı kapasitesi ile Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak 1972 yılında Tirebolu Devlet Hastanesi hizmete girmiştir. Giresun'un ilçelerinde açılan bu hastaneler, merkez ilçedeki hastanelerin bünyesinde ve çerçevesinde görevlerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla sağlık kuruluşlarının merkez ilçe ve diğer ilçelere dağılımında geniş ölçüde isabet kaydedilmiştir. Ancak bu kuruluşlara yeter sayıda doktor ve yardımcı sağlık personeli verilemediğinden dolayı, ildeki bu kuruluşlardan beklenen faydadan yeterince istifade edilememiştir (Giresun Valiliği,1974: 151,153; Karabrahimoğlu, 1984: 117-118; Gülşen, 2014: 86-87; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 357). Giresun'da 1935-1965 yılları arasında hastane sayıları ve çalışmaları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Giresun'da 1935-1965 Yılları Arasında Hastane Sayıları ve Çalışmaları

Yıllar	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler			Tahlil ve Röntgen	Şahıslara Ait Eczane Sayısı
			Ayakta	Yatakta	Toplam		
1935-39	1	50	5.215	19.071	24.286	-	-
1940	1	50	1.237	5.128	6.365	-	-
1945	1	50	1.285	8.235	9.520	-	-
1949	1	50	1.095	5.277	6.372	-	-
1950	2	95	10.093	1.892	11.985	5.000	4
1951	3	120	14.071	2.929	17.000	7.789	4
1955	3	225	29.061	6.082	35.143	17.341	4
1956	4	245	44.883	6.224	51.107	13.304	4
1960	4	280	24.604	9.034	33.638	14.998	8
1961	4	280	32.912	9.740	42.652	18.610	8
1962	5	405	36.772	10.090	46.862	21.086	7
1963	5	405	29.398	10.243	39.641	22.611	8
1964	6	415	24.942	10.203	35.145	24.023	8
1965	6	450	32.830	9.904	42.734	27.765	11

Kaynak: TÜİK, 1962: 118; TÜİK, 1963: 105; TÜİK, 1965: 126; Gülşen, 2014: 88

Tablo 1'deki istatistiksel verilere göre merkez ilçede 1935 yılından 1950 yılına kadar sağlık faaliyetleri tek bir hastane tarafından yürütülmüştür. Bu hastane ise Giresun Özel İdare Memleket Hastanesi'dir. Bu hastaneye ilave olarak 1950 yılında Devlet Hastanesi açılmıştır. Bu hastanenin hizmete girmesiyle 50 kişilik olan yatak kapasitesi 95'e ulaşmıştır. Bu yıllarda Devlet Hastanesi'nde röntgen hizmeti de verilmeye başlanmıştır. 1949 yılında ayakta ve yatarak tedavi gören hasta sayısı 6.372 kişi iken yeni hastanenin açılmasıyla bu sayı 1950 yılında % 100'e yakın bir artışla 11.985 kişiye yükselmiştir. Bu artışın yaşanmasında hastanede röntgen ve tahlil gibi hizmetlerin verilmeye başlanması önemli rol oynamıştır. İlde hastane sayısı 1951'de üçe çıkmış, dolayısıyla yatak kapasitesi de 120'ye ulaşmıştır. Buna paralel olarak tedavi gören kişi sayısı da 17.000 kişiye yükselmiştir.1927 yılındaki istatistiklere göre şehirde dört eczane mevcut idi (Gülşen, 2014: 87; Emecen vd., 2023: 492). Buna karşın 1935-1950 yılları arasında eczane bilgilerine ulaşılamamakla birlikte,1950 yılından itibaren yeni açılan hastaneler ile birlikte dört eczane birden faaliyete geçmiştir. Akabinde 1956'da kentteki hastane sayısı dörde ulaşmıştır (Gülşen, 2014: 87-88; Karaman, 2023: 61).

Tablo 1'e göre 1960 yılında hastane sayısı 4 olmakla birlikte ayakta ve yatarak tedavi gören hasta sayısı ise 1949'a kıyasla 5 kattan fazla artış göstererek 33.638 kişiye ulaşmıştır. 1950'li yıllarda 4 olan eczane sayısı ise 1960'da iki katı artarak 8'e yükselmiştir (TÜİK, 1962: 118; TÜİK, 1963: 105; TÜİK, 1965: 126; Gülşen, 2014: 88). 1962 yılında Giresun Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nin hizmete girmesiyle kentteki hastane sayısı 5'e çıkmıştır. Yatak kapasitesi ise bir önceki yıla kıyasla 125 artarak

405'e ulaşmıştır. Bu hastanenin açılmasıyla birlikte 36.772'si ayakta ve 10.090'ı yatarak olmak üzere 46.862 kişi tedavi görmüştür (TÜİK, 1962: 118; TÜİK, 1963: 105; TÜİK, 1965: 126). 1965 yılında Giresun Devlet Hastanesi'nin hizmete girmesiyle (Giresun Valiliği, 1974: 153; Kuran, 1997: 362; Bulut, 2023: 230) ildeki hastane sayısı 6'ya ulaşmıştır. Aynı yıl 32.830 kişi ayakta ve 9.904 kişi yatakta olmak üzere 42.734 kişi tedavi görmüş, eczane sayısı ise 11'e ulaşmıştır (TÜİK, 1965: 126). Giresun'da 1960'lı yılların başında yeni hastanelerin hizmete girmesiyle, sağlıkla ilgili imkânların modernize olduğu ve daha iyi hâle geldiği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla hastane ve sağlık personelinin artması, tedavi gören hasta sayısının da artmasına yol açmıştır. Bu olumlu gelişmelerle birlikte 1967 yılı itibariyle 67 il içerisinde Giresun ili, hastane sayısı bakımından önemli bir şehir hâline gelmeye başlamıştır (Hamle, 1967: 2; Kuran, 1997: 362; Karaman, 2023: 61). Bu gelişmelerin yaşanmasında 1967 yılı itibariyle Giresun'da Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesinin önemli etkisi olduğunu söyleyebiliriz (Güzel, 1968: 219; TÜİK, 1982: VII). Bu sosyalleştirme faaliyetleri ise 1968 yılından itibaren uygulanmıştır (Giresun Valiliği, 1974: 151). Bu uygulamaların semeresi olarak 1972 yılında merkez ilçede 61.922 ve il genelinde 109.002 hasta ayakta tedavi görmüş iken, aynı yıl merkez ilçede 8.879 ve il genelinde 10.726 hasta, yatarak tedavi edilmişlerdir (Giresun Valiliği, 1974: 153). Giresun'da 1960-1980 yılları arasında kamu hastanesi ve yatak sayısı, Sağlık Merkezi ve tedavi edilenler ile muayene ve tedavi evlerinde muayene edilenlerin durumu Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Giresun'da 1960-1980 Yılları Arasında kamu hastanesi, Yatak Sayısı, Sağlık Merkezi ve Tedavi Edilenlerin ile Muayene ve Tedavi Evlerinde Muayene Edilenlerin Durumu

Yıllar	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Sağlık Merkezi	Tedavi Edilenler	Muayene ve Tedavi Evleri	Muayene Edilenler
1960	2	255	2	11.632	3	5.961
1961	2	255	2	15.134	4	12.302
1962	3	380	2	14.257	4	9.403
1963	3	380	2	7.921	4	11.493
1964	3	380	3	1.971	3	9.933
1965	3	415	3	5.852	3	7.128
1966	3	415	3	7.687	3	8.455
1967	4	470	3	8.345	3	6.229
1968	7	515	3	17.066	3	1.383
1969	7	515	3	13.710	-	-
1970	7	515	3	15.465	-	-
1971	7	515	3	12.046	-	-
1972	8	565	3	7.709	-	-
1973	7	555	2	4.191	-	-
1974	7	555	2	9.803	-	-
1975	7	555	2	9.663	-	-
1976	7	555	2	2.723	-	-
1977	7	555	2	3.092	-	-
1978	6	520	2	6.615	-	-
1979	7	555	2	5.846	-	-
1980	7	555	2	8.661	-	-

Kaynak: TÜİK, 1969: 73, 82-83; TÜİK, 1973: 92; TÜİK, 1974: 84, 93-94; TÜİK, 1976: 79; TÜİK, 1979: 81,86; TÜİK, 1981: 83, 88

Tablo 2'deki istatistiksel verilere göre Giresun'da 1960-1962 yılları arasında 255 yataklı olarak hizmet veren 2 kamusal hastanenin sayısı 1962 yılından itibaren 3'e ulaşmıştır. Yatak kapasitesi ise 125 kişilik artarak 380 kişiye yükselmiştir. Hastane sayısında 1966 yılında değişiklik olmamakla birlikte bu hastanelere 35 yatak daha eklenerek yatak kapasitesi 415 kişiye ulaşmıştır (TÜİK, 1969: 73; TÜİK, 1973: 82; TÜİK, 1974: 84). İlde 1967 yılında kamusal hastane sayısı 4'e çıkmış ve aynı zamanda yatak sayısı 470 kişiye yükselmiştir (TÜİK, 1969: 73). Kentte 1960-1968 yılları arasında muayene ve tedavi evleri sayısına bakıldığında 1961-1964 yılları arasında 4 ve diğer yıllarda 3 muayene ve tedavi evi hizmet etmiştir. En çok muayene edilen hasta sayısı 12.302 kişi ile 1961 (TÜİK, 1969: 83) yılında gerçekleştirilirken, en az tedavi 1.383 kişi ile 1968 yılına ait olmuştur (TÜİK, 1973: 92; TÜİK, 1974: 94; TÜİK, 1976: 79). Bu 8 yıllık süreç içerisinde toplam 72.287 kişi muayene ve tedavi evlerinde muayene

edilmişlerdir. Bir taraftan 1968-1971 yılları arasında kamusal hastane sayısı yediye yükselmiş, yatak kapasitesi ise 515 kişiye ulaşmıştır (TÜİK, 1973: 82; TÜİK, 1974: 84; TÜİK, 1976: 73; TÜİK, 1979: 81). Kentte 20 yıllık süreç içerisinde hem kamusal hastane sayısı bakımından ve hem de yatak kapasitesi açısından en fazla 8 adet hastane ve 565 yatak kapasitesi 1972 yılına ait olmuştur (TÜİK, 1976: 73; TÜİK, 1979: 81). Bu yıldan itibaren gerek kamusal hastane ve gerekse yatak sayısında düşüş gerçekleşmeye başlamıştır (TÜİK, 1979: 81; TÜİK, 1981: 83). Dolayısıyla 1972-1980 yılları arasında 6 kamusal hastane olan ilde, 1978 yılı dışında kamusal hastane sayısı 7 olarak görülmüştür (TÜİK, 1976: 73; TÜİK, 1979: 81; TÜİK, 1981: 83). Bu süreç içerisinde 1973 yılında merkez ilçede 3, Şebinkarahisar ve Tirebolu'da birer tane olmak üzere 5 hastane sağlık hizmetlerine devam etmiştir. Bu hastanelerdeki yatak sayısı merkez ilçede 390, Şebinkarahisar'da 90 ve Tirebolu'da 50 olmak üzere toplam 530 kişiliktir. Aynı yıl bu hastanelerden merkez ilçede 13 ve iki ilçede birer tane olmak üzere 15 uzman doktor sağlık hizmetinde bulunmuştur. Yine bu hastanelerde 3 diş doktoru, 1 eczacı, 13 sağlık memuru, 9 ebe, 27 hemşire ve 29 yardımcı hemşire olmak üzere 97 personel görev yapmıştır (Giresun Valiliği, 1974: 152). Yine 1972-1980 yılları arasında yatak kapasitesi ise 520 olan 1978 yılı haricinde diğer yıllarda 555 olarak sabit kalmıştır. Öte yandan 20 yıllık süreç içerisinde 3 adet sağlık merkezi olan 1964-1972 yılları dışında (TÜİK, 1974: 93; TÜİK, 1979: 86; TÜİK, 1981: 83) diğer yıllarda sağlık merkezleri 2 adet olarak hizmete devam etmiştir (TÜİK, 1976: 78; TÜİK, 1979: 81; 86; TÜİK, 1981: 88). Bu sağlık merkezlerinde en fazla tedavi 17.066 kişi ile 1968 yılında gerçekleşmiştir (TÜİK, 1973: 91-92; TÜİK, 1974: 93; TÜİK, 1976: 78). Ayrıca 1960'da 11.632 kişi, 1965'te 5.852 kişi (TÜİK, 1969: 82; TÜİK, 1974: 93) 1970'de 15.465 kişi (TÜİK, 1973: 92; TÜİK, 1974: 93; TÜİK, 1976: 78) 1975'te 9.663 kişi (TÜİK, 1979: 86; TÜİK, 1981: 88) ve 1980 yılında ise 8.661 kişi tedavi edilmiştir (TÜİK, 1981: 88). Giresun'da 1960-1980 yılları arasında Sağlık Personelleri ve Eczanelerin durumları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Giresun'da 1960-1980 Yılları Arasında Sağlık Personelleri ve Eczanelerin Durumu

Yıllar	Mütehassis Hekim	Pratisyen Hekim	Diş Hekimi	Hemşire	Sağlık Teknisyeni	Ebe	Eczane Sayısı	Eczacı
1960	8	16	4	5	42	21	5	5
1961	13	13	5	3	45	24	6	6
1962	12	14	6	14	46	42	7	7
1963	13	16	5	20	38	41	7	7
1964	14	15	5	24	39	36	8	8
1965	10	16	6	28	45	39	10	9
1966	16	15	6	25	43	41	10	11
1967	15	19	8	28	47	46	10	10
1968	20	30	9	57	90	115	12	14
1969	19	38	10	70	94	171	17	16
1970	10	29	10	66	81	172	15	20
1971	23	18	10	62	82	182	27	26
1972	27	25	13	84	102	194	31	31
1973	27	34	18	124	100	215	40	48
1974	28	35	17	146	95	210	36	49
1975	21	31	22	171	117	216	41	63
1976	20	29	18	152	107	257	40	47
1977	31	38	24	202	94	279	44	58
1978	36	32	22	221	91	288	48	64
1979	26	40	28	228	86	281	49	71
1980	36	37	27	250	80	289	52	70

Kaynak: TÜİK, 1962: 125-128; TÜİK, 1969: 88, 95; TÜİK, 1974: 99, 106; TÜİK, 1981: 91, 96

Tablo 3'teki istatistiksel verilere göre mütehassis hekim sayısı; 1960'ta sekiz, 1965'te on (TÜİK, 1965: 132; TÜİK, 1969: 88; TÜİK, 1974: 99) 1967'de on beş ve aynı yıl merkez ilçede on (Güzel, 1968: 218) 1970'te on (TÜİK, 1974: 99) 1973'te on üçü merkez ilçede (Giresun Valiliği, 1974: 151) olmak üzere yirmi yedi, 1975'te yirmi bir ve 1980'de otuz altıdır (TÜİK, 1981: 91). Bu süre zarfında il genelinde mütehassis hekim sayısı 3,5 kat artış göstermiştir. Pratisyen hekim sayısı; 1960 ve 1965'te on altı (TÜİK, 1969: 88; TÜİK, 1974: 99) 1970'te yirmi dokuz (TÜİK, 1974: 99) 1973'te dördü merkez ilçede (Giresun Valiliği, 1974: 151) olmak üzere otuz dört, 1975'te otuz bir ve 1980'de otuz yedidir

(TÜİK, 1981: 91). Böylece il genelinde pratisyen hekim sayısında 2,5 kat artış görülmüştür. Diş hekimi sayısı; 1960'ta dört, 1965'te altı (TÜİK, 1965: 134; TÜİK, 1969: 88; TÜİK, 1974: 99) 1970'de on (TÜİK, 1974: 99) 1975'te yirmi iki ve 1980'de yirmi yedidir (TÜİK, 1981: 91). Bu süreçte diş hekimi sayısında yaklaşık yedi kat artış görülmüştür. Hemşire sayısı; 1960'ta beş, 1965'te yirmi sekiz (TÜİK, 1965: 134; TÜİK, 1969: 88; TÜİK, 1974: 99) 1967'de yedisi merkez ilçede (Güzel, 1968: 218) olmak üzere yirmi sekiz, 1970'te altmış altı (TÜİK, 1974: 99) 1973'te yirmi dokuzu merkez ilçede (Giresun Valiliği, 1974: 151) olmak üzere yüz yirmi dört, 1975'te yüz yetmiş bir ve 1980'de iki yüz ellidir (TÜİK, 1981: 91). Kentte 20 yıllık süreç içerisinde hemşire sayısında elli kat artış görülmüştür. Sağlık memuru sayısı; 1960'ta kırk iki (TÜİK, 1962: 128; TÜİK, 1963: 115; TÜİK, 1965: 135; TÜİK, 1969: 88; Gülşen, 2014: 90) 1965'te kırk beş (TÜİK, 1965: 135; TÜİK, 1969: 88; TÜİK, 1974: 99) 1967'de beşi merkez ilçede (Güzel, 1968: 218) olmak üzere kırk yedi ve 1970'te seksen bir (TÜİK, 1974: 99) 1975'te yüz on yedi ve 1980'de seksendir (TÜİK, 1981: 91). Bu süreç içerisinde sağlık memuru sayısı yaklaşık iki kat artış göstermiştir. Ebe sayısı; 1960'ta yirmi bir (TÜİK, 1962: 128; TÜİK, 1963: 115; TÜİK, 1965: 135; Gülşen, 2014: 90) 1965'te otuz dokuz (TÜİK, 1965: 135; TÜİK, 1969: 88; TÜİK, 1974: 99) 1967'de beşi merkez ilçede (Güzel, 1968: 218) olmak üzere kırk altı, 1970'te yüz yetmiş iki (TÜİK, 1974: 99) 1973'de otuz altısı merkez ilçede (Giresun Valiliği, 1974: 151) olmak üzere iki yüz on beş, 1975'te iki yüz on altı ve 1980'de iki yüz seksen dokuzdur (TÜİK, 1981: 91). Bu süreç içerisinde ebe sayısı yaklaşık on dört kat artış göstermiştir. Eczane sayısına bakıldığında; 1960'ta beş (Gülşen, 2014: 89) 1965'te on (TÜİK, 1969: 95; TÜİK, 1974: 106) 1970'te on beş (TÜİK, 1974: 106) 1975'te kırk bir ve 1980'de elli ikidir (TÜİK, 1981: 96). Eczacı sayısı ise; 1960'ta beş (TÜİK, 1962: 126; TÜİK, 1963: 113; TÜİK, 1965: 133; TÜİK, 1969: 95) 1965'te dokuz (TÜİK, 1965: 133; TÜİK, 1969: 95; TÜİK, 1974: 106) 1970'te yirmi (TÜİK, 1974: 106) 1975'te altmış üç ve 1980'de yetmiştir (TÜİK, 1981: 96). 1980 yılı itibariyle (Karaibrahimoğlu, 1984: 118)'e göre ildeki eczane sayısı 54'e ulaşmıştır. Bunların 18'i merkez ilçede, 7'si Bulancak'ta, 6'sı Görele'de, 4'er tanesi Şebinkarahisar ve Tirebolu'da, 3'ü Espiye'de, 2'ser tanesi Dereli, Keşap ve Yağlıdere'de; birer tanesi de Alucra, Çanakçı, Güce, Harşit, Karabulduk ve Piraziz'dedir. Bakılan hasta sayısının artmasına paralel olarak eczane ve eczacı sayısı da artış göstermiştir. Öte yandan kentte 1960-1965 yılları arasında ihtisasız doktor sayısına bakıldığı zaman 1960'ta 14 (Gülşen, 2014: 89) 1962'de 13 (TÜİK, 1962: 125; TÜİK, 1963: 112) iken diğer dört yılda 16 ihtisasız doktor yer almıştır (TÜİK, 1965: 132).

Giresun Devlet Hastanesi

Bu hastane; Cumhuriyetin ilk yıllarında, günümüzde Giresun Lisesi'nin bulunduğu alanda 2 evde hizmet vermeye başlamıştır. Giresun'da 1938'de inşasına başlanan ve 1943'de Memleket Hastanesi adıyla kurulan ilk hastanedir. Kadın Doğum Hastanesi'nin bulunduğu yerde 21 Mayıs 1944 tarihinde Devlet Hastanesi olarak inşası tamamlanmıştır. Kayadibi Mahallesi'nde bulunması dolayısıyla buradaki sağlık tesisine halk arasında Kayadibi Devlet Hastanesi ismi verilmiştir. Adı geçen ilk tesis, 1961'de Kemik Hastalıkları Hastanesi olarak yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Ardından devlet hastanesi olmasında karar kılınarak 1963 yılında inşası bitirilmiştir (Pahsa ve Kolıkpınar, 2015: 353; Bulut, 2023: 230; Karaman, 2023: 61). Aynı yıldan itibaren 165 yatak kapasiteli olan bu hastaneye kalorifer tesisatı döşenmeye başlamıştır (Gündüz, 1963: 1). Bir süre sonra 1965 yılı sonunda şehir merkezinden 5 km uzaklıkta Gedikkaya denilen mevkide Bölge Kemik Hastanesi olarak inşa edilmiş binaya nakli sağlanmıştır (Hamle, 1965: 2; Yeni Giresun, 1965: 1; Giresun Valiliği, 1974:153; Karaibrahimoğlu, 1984: 117; Gülşen, 2014: 87). Burası başlangıçta 400 ila 450 yatak kapasiteli olarak planlanmış ise de nihayetinde dönemin Sağlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun talimatı ile 27 Aralık 1965 tarihinde 200 yataklı olarak Doğum ve Çocuk Bakımevi binasında Giresun Devlet Hastanesi olarak hizmete açılmıştır. Bu meyanda yatak sayısı 35 adet arttırılmıştır (Gündüz, 1965: 1; Hamle, 1965: 1; Yeni Giresun, 1965: 1 ; Güzel, 1968: 217; Giresun Valiliği, 1974: 153; Kuran, 1997: 362; Pahsa ve Kolıkpınar, 2015: 353; Bulut, 2023: 230).

Giresun Devlet Hastanesinin 1967 (Güzel, 1968: 217) ve 1973 yılında 200 yataklı kapasitesi olup, bu hastanede o dönem itibarıyla bir halk sağlığı laboratuvarı açılmıştır. Burada su ve gıdaların bakteriyolojik tahlilleri yapılmaya başlanmıştır. Bölgeye has bağırsak parazitlerinden Kancalı Kurt ve benzerleri için kurulmuş olan bu laboratuvar, hem Giresun çapında tarama yapılmasına ve hem de personelin meslek içi eğitimine imkân sağlamıştır (Giresun Valiliği, 1974: 155). Buna karşın hastanede röntgen, göz, fizik tedavi, asabiye ve cildiye uzmanları bulunmamıştır. Bununla birlikte hastane, şehir merkezine uzaklığı ve uzman doktor sayısının yetersizliği nedeniyle beklenen fonksiyonu tam olarak

yerine getirememiştir (Giresun Valiliği,1974:153). Hastanedeki bu eksiklikler zamanla giderilerek 1980 yılı sonunda şehrin doktor ihtiyacı yeterli duruma gelmeye başlamıştır. Bu meyanda hastanede üçü dâhiliye; ikişer hariciye, ortopedi ve çocuk; birer genel şirürji, röntgen, göz, üroloji, ruh-sinir ve mikrobiyoloji mütehasısı olmak üzere 15 doktor görev yapmıştır (Karaibrahimoğlu, 1984: 117-118).

Giresun'da Sağlık Bakanlığı bünyesinde 1980 ve 1990'lı yıllarda 15 ve SSK'ye bağlı 1 adet olmak üzere 16 adet yataklı tedavi kurumu faaliyet göstermiştir. Bunlardan birisi ise Giresun Devlet Hastanesi'dir. Bu yıllarda hastanedeki yatak sayısı 300'e çıkmıştır (Giresun Valiliği, 1998: 125, 127,130). Sağlık Bakanlığı'nın 1 Nisan 2000 tarihli kararıyla Hastanenin adı Prof. Dr. A. İlhan Özdemir Devlet Hastanesi olarak değiştirilmiştir. Akabinde 6-13 Aralık 2008 tarihleri arasında da Teyyaredüzü Mahallesi'ndeki yeni binasına taşınarak günümüzde aynı adla hizmet etmeye devam etmiştir (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 353; Bulut, 2023: 230).

Giresun Gedikkaya Göğüs Hastalıkları Hastanesi

Bu hastane; 1959 yılında Gedikkaya Mahallesi'nde 7.000 m² arazi üzerinde 115 yataklı Giresun Göğüs Hastalıkları Hastanesi olarak kurulmuştur (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 354; Bulut, 2023: 231). Başlangıçta Kemik Verem Hastanesi olarak yapılan ve 50 yataklı kapasitesi olan (Emecen vd., 2023: 640) bina daha sonra göğüs hastalıkları için 1962 yılında ayrı bir ünite olarak 108 yataklı kapasitesiyle hizmet vermeye başlamıştır (Karaibrahimoğlu, 1984: 117; Kuran, 1997: 362; Bulut, 2023: 227). Bu hastane o dönem itibariyle Giresun Devlet Hastanesi'nin yanında yer almıştır. Hastaneye Ağustos 1962'de PTT tarafından bir hat çekilerek telefon hizmeti verilmeye başlanmıştır (Hamle, 1962: 2). Hastanenin 1967 (Güzel, 1968: 217) ve 1973'te (Giresun Valiliği,1974: 153) yatak sayısı 125 olup, burada 2 göğüs hastalıkları mütehasısı görev yapmıştır. Hastanenin, ihata duvarından kalorifere, taşıt aracından onarımına kadar birçok eksiklikleri olup, (Giresun Valiliği, 1974: 153; Karaibrahimoğlu, 1984: 117-118; Giresun Valiliği, 1998: 127-128,130; Gülşen, 2014: 87) bu eksiklikler 1979 yılında giderilmeye çalışılmıştır (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 354). Bu hastane; Sağlık Bakanlığı bünyesinde 1980 ve 1990'lı yıllarda faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Yatak sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır (Giresun Valiliği, 1998: 125, 127). Bir hastası tarafından 2008 yılında şehit edilen doktora atfen Dr. Ali Menekşe Göğüs Hastalıkları Hastanesi şeklinde adı değiştirilmiştir. Hizmet kalitesini artırmak için 2006 yılında ek binanın temeli atılmış ve 2009 yılında da bu kısım hizmete girmiştir. Bu hastane günümüzde de aynı adla sağlık hizmetlerine devam etmektedir (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 354; Bulut, 2023: 231).

Giresun Doğum ve Çocuk Bakımevi

Giresun'da 1938 yılında inşasına başlanan bu hastane; başlangıçta 1943 yılında Millet/Memleket Hastanesi bünyesinde hizmete açılmıştır (Giresun Valiliği, 1998: 125; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 354-355; Bulut, 2023: 226-227-232). Memleket/Devlet Hastanesi'nin Gedikkaya'daki yeni binaya taşınmasıyla birlikte Doğumevi binası da boşalmıştır. Bir süre sonra Doğum ve Çocuk Bakımevi hâline getirilen hastane; 1965 yılında çoğu eksikliklerini tamamlamıştır. Özellikle sıcak ve soğuk su tertibatı, çamaşırhanesi, mutfağı, laboratuvarları ve ameliyathaneleri tüm ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmiştir. 1966 yılından itibaren bazı eksiklikleri Sağlık Bakanlığı tarafından temin edilmek suretiyle gerekli malzeme, alet ve cihazlara 136 bin lira harcanarak modern hâle getirilmiştir. Bununla birlikte Doğum ve Kadın Hastalıkları Mütehasısı Cemal Sanlı'nın Baştabipliği altında hizmete hazır vaziyete getirilmiştir. Nihayetinde Trabzon ve Samsun arasındaki geniş bölgede 50 yataklı kapasitesi ile tek doğumevi olarak Giresun Valisi Celalettin Tüfekçi tarafından 12 Aralık 1966 tarihinde hizmete açılmıştır. Törende Giresun Belediye Başkanı Dr. Ali Rıza Erkan, İl Sağlık Müdürü Mehmet Palanduz ve Baştabip Cemal Sanlı hazır bulunmuşlardır. Doğumevinin hizmete açılmasıyla birlikte özel odalar dışında hastalar parasız olarak tedavi edilmeye başlanmıştır. Ardından Giresun Kızılay Şubesi, buraya 12.945 lira bağış yapmıştır. Burası hizmete açıldığında Dr. Cemal Sanlı dışında doktor kadrosu olmayıp, yatak sayısının 75'e çıkarılması planlanmıştır (Gündüz, 1966: 1; Karadeniz, 1966: 1; Güzel, 1968: 217; Giresun Valiliği, 1974: 153; Karaibrahimoğlu, 1984: 117-118; Kuran, 1997: 362; Gülşen, 2014: 87).

Bu hastane; 1966 yılından sonra Giresun Doğumevi Hastanesi olarak anılmaya başlanmıştır. Doğumevinin 1966 yılında hizmete açılırken 75 yataklı olması planlanmıştır. Ancak burası 1973 yılında 65 yatak kapasitesine sahip olmuştur (Kuran, 1997: 362; Gülşen, 2014: 87). Bina hizmete yeterince elverişli olmamakla birlikte, özellikle üst katının Sağlık Okuluna ayrılmış olması mevcut sıkıntıyı daha da arttırmıştır. Aynı yıl hastanenin ambulansı olmayıp, burada sadece 2 nisaiye mütehasısı görev yapmıştır (Giresun Valiliği, 1974: 153; Karaibrahimoğlu, 1984: 117). Ancak 1980 yılı itibariyle nisaiye sayısında

değişiklik olmamakla birlikte, hastanenin yatak sayısı 75'e ulaşmıştır (Karaibrahimoğlu, 1984: 117). Bu Doğumevi; Sağlık Bakanlığı bünyesinde 100 yataklı kapasitesiyle 1980 ve 1990'lı yıllarda da faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Giresun Valiliği, 1998: 127, 130). Ardından 2003 yılında çocuk bölümünün hastaneye taşınması ile birlikte hastanenin adı Giresun Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi olarak değişmiştir. Sağlık Bakanlığı Merkez ve Taşra teşkilatlarının yeniden yapılandırılması doğrultusunda Kasım 2012 tarihi itibarıyla Giresun İli Kamu Hastaneleri Genel Sekreterliğine bağlanmıştır. Akabinde 9 Kasım 2016 tarihinde Giresun Üniversitesi Tıp Fakültesi ile Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi arasında ortak kullanım protokolü imzalanmıştır. Bu protokol doğrultusunda 2 Aralık 2016 tarihinden itibaren Giresun Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 355; Bulut, 2023: 232).

Kale SSK Devlet Hastanesi

Bu hastane; 1960'lı yılların başında Karadeniz Sahil Devlet Yolu üzerinde kentin batısında ve şehir merkezine 3 km uzaklıkta 30 dönümlük arazide 120 yataklı olarak hizmete başlamıştır (Karaibrahimoğlu, 1984: 117; Kuran, 1997: 362). CHP Giresun Milletvekili Mustafa Kemal Çilesiz, bu hastanenin modern hâle getirilmesi için 200 yataklı olacak şekilde 1972 yılında teşebbüse geçileceğini belirtmiştir (Gündüz, 1971: 1). Bir süre sonra 1976 yılında ise hastanenin yatak sayısının 250'ye çıkarılması için çaba gösterilmiştir (Ordu Havadis, 1976: 1). Ancak bu girişimlere rağmen hastane 120 yataklı olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bu dönem itibarıyla hastanede dört ameliyathane, doğumhane ve acil servisi yer almıştır. Aynı zamanda burada iki hariciye ile birer adet dâhiliye, kulak-burun-boğaz, göz, çocuk, nisaiye ve bevlîye mütehassısı olmak üzere 8 doktor ve 22 hemşire görev yapmıştır (Karaibrahimoğlu, 1984: 117-118). Bu hastane 1979'da şehir merkezinde SSK dispanseri iken 1982'de Teyyaredüzü Mahallesi'ndeki yerinde SSK Hastanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren hastanenin yatak sayısı 110'a düşmüştür (Karaibrahimoğlu, 1984: 117; Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 356). SSK Giresun Hastanesi, 156 yataklı kapasitesi ile 2005 yılında Giresun Kale Devlet Hastanesi olarak Sağlık Bakanlığına devredilmiştir. Bir süre bu bakanlığa bağlı olarak çalışmıştır. Akabinde Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 24 Nisan 2008 tarihindeki kararıyla Kale Devlet Hastanesi, Prof. Dr. İlhan Özdemir Devlet Hastanesi'ne nakledilmiştir (Pahsa ve Kolikpınar, 2015: 356).

Giresun Sağlık Ocakları ve Sağlıkkevlere

Giresun Sağlık Ocakları

Giresun'da Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi faaliyetlerinin ön çalışmaları 1967 yılı itibarıyla tamamlanmış (Güzel, 1968: 219; TÜİK, 1982: VII) ve 1968 yılında kentte uygulamaya geçilmişti (Giresun Valiliği, 1974: 151). Bu doğrultuda Giresun merkez ilçesinin Konacık, Mesudiye, Sayca ve Yukarı Alınlı köylerinin sağlık ocaklarının yapım işleri tamamlanmıştır. Böylece Giresun'da ortalama olarak 7.000 kişiye denk gelecek şekilde bir sağlık ocağı kurulmuştur. Genel olarak il, 44 Sağlık ocağı bölgesine ayrılmıştır (Giresun Valiliği, 1974: 151, 155; Karaibrahimoğlu, 1984: 118). Ancak 1973 yılı itibarıyla il genelindeki sağlık ocaklarından sadece 12'sinde pratisyen doktor görev yapmıştır. Bu doktorların 10'u da 5 tane ilçe merkez sağlık ocaklarında görev yapmışlardır. Ayrıca 54 sağlık memuru ve 44 ebe bu sağlık ocaklarında hizmet vermişlerdir. Öte yandan Giresun Merkez Sağlık Ocağı, şehrin kıyısında ve gelişim sahası dışında kalmasından dolayı buradaki hastalar, oldukça ciddi sorunlar yaşamışlardır. Bu kurumda 1973 (Giresun Valiliği, 1974: 152) yılında sadece 9 hemşire görevli olup, halkın dışında, doktor yetersizliği ve halk sağlığı hemşiresinin eksikliği dolayısıyla da büyük sıkıntılar baş göstermiştir. Bu sıkıntıları gidermek adına Sokakbaşı semtine ikinci bir sağlık ocağı kurulması planlanmıştır (Giresun Valiliği, 1974: 155). Giresun'da Sağlık Ocakları; 1980 ve 1990'lı yıllarda Sağlık Bakanlığı bünyesinde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu yıllarda sağlık ocağı sayısı il genelinde 55'e ve merkez ilçede 9'a ulaşmıştır (Giresun Valiliği, 1998: 125).

Giresun Sağlıkkevlere

Bir ebe tarafından idare edilen bu kurum, şehirde sağlık ocağının bir kolu olarak işlev görmüştür. İhtiyaçlarını sağlık ocağından temin etmiş olan kurumun (Giresun Valiliği, 1974: 152,155) 1973 yılı içerisinde il genelinde 139 ve merkez ilçede 18 sağlık evi tesis edilmiştir. Bu sağlık evlerinin 20'si Espiye'de, 19'u Görele'de, 18'i Bulancak'ta, 14'ü Tirebolu'da ve 13'ü Şebinkarahisar'da yer almıştır.

Ayrıca Alucra’da ve Dereli de 12 şer tane, Keşap’ta 11 ve Eynesil’de 2 adet sağlık evi bulunmuştur. Ancak bunlardan sadece 39’u özel surette inşa edilmiş binalarda faaliyet göstermiştir. Bu sağlık evlerinde 111 ebe görev yapmıştır. Aynı yıl içerisinde bu evlere ek olarak 15 tane sağlık evinin daha tamamlanması planlanmıştır. Ardından 1980’li yılların başında sağlık evi sayısı 295’e ulaşmıştır (Karaibrahimoğlu, 1984: 118). Giresun’da sağlık evleri; Sağlık Bakanlığı bünyesinde 1980 ve 1990’lı yıllarda da faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu yıllarda sağlık evlerinin sayısı il genelinde 419’a ve merkez ilçede 35’e yükselmiştir. Ayrıca merkez ilçede 33 köy sağlık evi faaliyet göstermiştir (Giresun Valiliği, 1998: 125).

Giresun’da Dispanser Durumu

Giresun’un merkez ilçesinde 1973 yılına kadar dört dispanser faaliyet göstermiştir. Bunlar Ana ve Çocuk Sağlığı, Verem Savaş, Frengi ve Lepra Savaş ve Nüfus Planlaması Dispanserleridir. Ancak bu dispanserlerde o yılda sadece bir doktor görev yapmıştır. Bununla birlikte merkezin dışında il genelinde 3 dispanser daha faaliyet göstermiştir. Bu dispanserler Bulancak, Görele ve Şebinkarahisar’da yer almıştır. Bulancak dışında diğer adı geçen ilçelerde birer doktor hizmet etmiştir. Böylece il genelinde toplam 7 adet olan bu dispanserlerde; 3 pratisyen doktor, 5 sağlık memuru, 4 ebe, 2 hemşire ve 5 yardımcı hemşire görev yapmıştır (Giresun Valiliği, 1974: 152,155-156; Karaibrahimoğlu, 1984: 118).

Ana ve Çocuk Sağlığı Dispanseri

Bu dispanser, Merkez Sağlık Ocağı’nın bünyesinde dar bir alanda yer almıştır. Buranın hekimliği vekâleten yürütülmüştür (Giresun Valiliği, 1974:155). Giresun’da 1980 ve 1990’lı yıllarda, aile ve çocuk sağlığı olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Giresun Valiliği, 1998: 125).

Giresun Verem Savaş Dispanseri

Bu dispanser, kurs görmüş bir doktor tarafından idare edilmiştir. Yataksız, ayakta takip ve tedavi kurumu şeklinde hizmet vermiş olan dispanserin mikrofilm cihazı yetersizdir. Diğer röntgen durumu ise gelişim göstermiştir. Merkez, Dereli ve Keşap ilçeleri ile Yağlıdere bucağı hizmet yönünden bu dispansere bağlı olarak faaliyet göstermiştir (Güzel, 1968: 217; Giresun Valiliği, 1974: 155). Bu dispanserin dışında Bulancak, Görele ve Şebinkarahisar’da da birer Verem Savaş Dispanseri faaliyet göstermiştir (Giresun Valiliği, 1974:155; Karaibrahimoğlu, 1984: 118).

Merkez Frengi ve Lepra Savaş Dispanseri

Bu dispanser; 1973 yılı itibarıyla doktor kadrosu, binası ve motorlu araç yönünden yoksundur. Burada sadece yardımcı sağlık personeli kurs eğitimi görmüştür (Giresun Valiliği, 1974: 156).

Merkez Nüfus Planlaması Dispanseri

Bu dispanser, 1973 yılında Merkez Sağlık Ocağı’nın iki odasında faaliyet göstermiştir Burada doktor bulunmamasından dolayı sağlık görev ve hizmetleri, yardımcı sağlık personeli tarafından yürütülmüştür (Giresun Valiliği, 1974: 156). Burası 1980 ve 1990’lı yıllarda aile planlama merkezi olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Giresun Valiliği, 1998: 125).

Giresun’da Aşılama ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye genelinde olduğu gibi Giresun’da da bulaşıcı hastalıklar yaygın bir şekilde görülmüştür (Sarısaman, 1998: 85). Giresun, iklim ve doğal yapısı nedeniyle sağlık sorunları, Türkiye genelinde bir hayli fazla olan iller arasında yer almıştır. Şehirdeki en önemli sağlık sorunu beslenme sorunudur. Özellikle ildeki bitkisel üretim deseninin bunda önemli bir payı olmuştur (Çelik, 1997: 356). Bu sorunların önüne geçmek amacıyla Giresun halkı genellikle sağlık kurallarına son derece riayet etmiştir. Vatandaşlar devlete ait sağlık kurumlarına sık sık müracaat ederek durumlarını kontrol etmişler, doktorların ilaç ve tavsiyelerine rağbet etmişlerdir. Ayrıca halk, her türlü bulaşıcı hastalıklara karşı küçük yaşta çocuklarını aşılatmaya önem vermişlerdir. Merkez dışında köylerde de her türlü imkânsızlıklara rağmen sağlık faaliyetlerine önem verilerek, şehir ve köylerdeki halka ve okullardaki öğrencilere her yıl zamanında düzenli bir şekilde gerekli aşılama yapılmıştır. Şehirde genellikle salgınların yaşanmasına karşın ölüm miktarını artırıcı herhangi bir bulaşıcı hastalık çeşidi görülmemiştir. Ancak ani ölümlere sebep olan, insan sağlığını içten içe kemiren, bünyeyi zayıf hâle getiren ve diğer ölümcül hastalıkların kolayca vücuda girmesine neden olan *Kancahı Kurt* da denilen *Nekator* hastalığı

oldukça yaygın görülmüştür. İlin sağlık teşkilatları tarafından bu hastalığa karşı mücadele edilmiştir. Gerek hastanelere ve gerekse diğer sağlık kuruluşlarına başvuran hastalar arasında, bu hastalığa yakalanmış oldukları tespit edilenler için ilaçları parasız verilmek koşuluyla tedavileri yapılmıştır. Tedavilerin düzenli bir şekilde uygulanabilmesi için merkez ilçede bir laboratuvar açılmıştır (Güzel, 1968: 216, 218).

Giresun'da rutubet oranının yüksek olması, tarımsal ürünlere bağlı olarak belli gıda türlerinden yararlanılması gibi durumlar, bazı hastalıkların yaygınlaşmasında etken olmuştur. Kalp, karaciğer, bağırsak, romatizma ve beslenme bozukluklarına dayalı hastalıklar şehrin başlıca hastalıklarından birisi olmuştur. Bu hastalıklara karşı birtakım önlemler alınmıştır (Giresun Valiliği, 1974:150-151; Çelik, 1997: 356). Öncelikle 1963 yılında Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Dr. Ali Rıza Erkan, Belediye binası içerisinde hastaları ücretsiz olarak muayene etmeye başlamıştır. Bir süre sonra 1965 yılında, belediye tabipliğinde 1.063 kişi muayene edilmiştir. Aşı tedavisi yapılarak 527 çiçek, 68 tifo ve 650 kişiye de felç aşısı yapılmıştır. Ayrıca 109 hastaya 2.500 liralık ilaç yardımı, 629 lira cenaze yardımı ve 4.195 lira da nakdi yardımda bulunulmuş, 1.048 esnafın sağlık kontrolü gerçekleştirilmiştir. Akabinde 1967 yılında 736 kişi muayene edilmiş ve 1.366 kişi de çeşitli hastalıklara karşı aşılanmıştır (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 243, 496).

Giresun'da (Giresun Valiliği, 1974: 156)'deki verilere göre 1972 yılında en yaygın bir şekilde görülen bulaşıcı hastalıkların vaka ve ölüm sayısı incelendiğinde; kızamıktan 475 vaka 2 ölüm, epidemi hepatitten 83 vaka, kuduz şüpheli ısırıktan 1.183 vaka, boğmacadan 108 vaka bir ölüm ve difteriden 56 vaka bir ölüm gerçekleşmiştir. Ayrıca tifodan 14 vaka bir ölüm, paratifodan 3 vaka, kızıl hastalığından 16 vaka, menenjitte 9 vaka bir ölüm, çocuk felci olarak adlandırılan poliomyelitten 8 vaka bir ölüm, şarbondan 6 ve basilli dizanteriden bir vaka olmak üzere toplam 1.961 vaka ve 7 ölüm gerçekleşmiştir. Giresun'da bu hastalıkların dışında daha çok Karadeniz bölgesine özgü bir hastalık olan ve iyot yetersizliğinden kaynaklanan *Guatr* hastalığına rastlanma sıklığı da yüksek bir şekilde görülmüştür (Çelik, 1997: 356). Öte yandan Belediye Çevre Sağlığı Teşkilatı, 1980 yılında kent merkezinde, özellikle hayvan bakımı yapılan evlerde, bu mekânların alt katından başlayarak sineklerle mücadele etmiştir (Dervişoğlu ve Kabacaoğlu, 2019: 287).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada, Giresun ilinde 1960-1980 yılları arasındaki sağlık alanındaki gelişmelerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmada istatistikler, yıllıklar, bildirimler ve yerel gazetelerden elde edilen verilere göre Giresun'da başlangıçta zor koşullarda gelişen sağlık faaliyetlerinin zamanla iyi duruma getirildiği, kentte modern anlamda hastane, dispanser, sağlık ocağı kurulduğu ve salgın hastalıklar ile önemli ölçüde mücadele edildiği sonucuna varılabilir. Nitekim Aslan'ın (2003) araştırmasına göre o yıllarda ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Giresun'da; kolera, difteri, dizanteri, kızamık, tifo, verem ve frengi gibi hastalıklar etkili olmuştur. Özellikle Bulut'un (2023) araştırmasında bu dönem itibarıyla verem hastalığı her kesimden insana bulaşarak, şehirde önlenmesi zor bir hâle gelmiştir. Aslan'a (2003) göre bu olumsuz gelişmelerin önüne geçmek amacıyla Giresun'da modern hastanelerin yapılmasına önem verilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda zamanla merkez ilçede Devlet Hastanesi, Göğüs Hastalıkları Hastanesi ve Kale SSK Hastanesi sağlık hizmetine açılmıştır. Böylelikle Giresun sağlık kurumları ve hizmetleri bakımından Türkiye'nin önemli illerinden birisi hâline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi çalışmaları ile merkez ilçenin köylerinde sağlık ocakları, ilin birçok ilçesinde sağlık evleri tesis edilmiştir. Bununla birlikte Giresun Valiliği (1974)'deki verilere göre yine merkez ilçede; ana ve çocuk sağlığı, verem savaş, frengi ve lepra savaş, nüfus planlaması gibi dispanserler faaliyete geçirilmiştir.

Giresun'da; 1960-1980 yılları arasında TÜİK'teki (1963;1965) verilere göre hastane sayılarındaki artışa bağlı olarak hastanelerin yatak sayısında, ayakta ve yatarak tedavi edilen hasta sayısında düzenli artışların görüldüğünü söyleyebiliriz. Gülşen'in (2014) araştırmasına göre hastanelerdeki bu artışların yaşanmasında modern anlamda röntgen ve tahlil gibi hizmetlerin verilmeye başlanması önemli rol oynamıştır. Bir yandan TÜİK'teki (1969; 1981) verilere göre kamusal hastane ve yatak sayısında önemli miktarda artış gözlemlenirken, sağlık merkezlerinde tedavi edilen hasta sayılarında yer yer dalgalanmalar görülmüştür. TÜİK'teki (1962; 1981) verilere göre ise 20 yıllık süreç içerisinde mütehassis, pratisyen ve diş hekimi, hemşire, sağlık teknisyeni, ebe ve eczacı gibi personel sayılarında ve eczane sayısında önemli artışlar gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu verilere göre mütehassis hekim sayısı 1960'ta 8 iken, 1980'de 36'ya, pratisyen hekim sayısı 16'dan 37'ye, diş hekimi sayısı 4'ten

27'ye, hemşire sayısı 5'ten 250'ye, sağlık teknisyeni sayısı 42'den 80'e, ebe sayısı 21'den 289'a ve eczacı sayısı 5'ten 70'e ulaşmıştır. Ayrıca bu verilere göre eczane sayısı ise 5'ten 52'ye çıkmıştır. Karabrahimoğlu'nun (1984) araştırmalarında ise Giresun'daki eczane sayısı 54 olup, bu eczanelerin 18'i merkez ilçede yer almıştır. Diğerleri ise Bulancak'ta 7, Görele'de 6, Şebinkarahisar ve Tirebolu'da 4, Espiye'de 3, Dereli, Yağlıdere ve Keşap'ta 2, Alucra, Çanakçı, Güce, Harşit, Karabulduk ve Piraziz'de bir adettir. Öte taraftan Dervişoğlu ve Kabacaoğlu (2019), bu süreç içerisinde Giresun Belediyesi'nin kentin sağlık sorunları ile yakından ilgilendiğini ileri sürmüştür. Buna göre belediye binasında hastalar ücretsiz olarak tedavi edilmişlerdir. Dolayısıyla 1965'te belediye tabipliğinin gözetiminde 1.063 kişi muayene edilirken, 650 kişiye felç, 527 kişiye çiçek ve 68 kişiye ise tifo olmak üzere 1.245 vatandaşın aşısı yapılmıştır. Bununla birlikte 1.048 esnaf, sağlık kontrolünden geçirilmiştir. Ardından 1967'de 1.366 kişi çeşitli hastalıklara karşı aşılanırken, 736 kişi ise muayene edilmiştir.

Sonuç olarak; Giresun'da sağlık faaliyetleri Cumhuriyet dönemi ile gelişmeye başlamış, 1960-1980 yılları arasında sağlık hizmetleri her yönden modern hâle getirilmiştir. Bu dönem itibarıyla her ne kadar personel sorunları belirgin bir şekilde görülmüş ise de çok sayıda hastane, dispanser, sağlık evi, sağlık ocağı ve eczaneler halkın hizmetine açılmıştır. Böylelikle bu sağlık kurumları sayesinde Giresun ili, Türkiye'nin sağlık alanında önemli bir şehri hâline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönem, 1980 sonrası Giresun'daki sağlık alanındaki çalışmaların laboratuvarını teşkil etmiştir. Bir başka deyişle, o dönem itibarıyla sağlık hususunda gelişim gösteren Giresun ili, 1980 ve özellikle 1990 yıllarında sağlık faaliyetleri bakımından önemli bir kent görünümüne sahip olmuştur.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Bu araştırma istatistiksel verilerden, yerel gazetelerden, konu ile ilgili sempozyum bildirilerinden ve bazı kitaplardan elde edilen bilgilere göre hazırlandığından dolayı yeni kaynaklara ulaşıldıkça benzer çalışmalar yapılabilir.
- Araştırma birtakım kaynaklardan elde edilen verilerin bir araya getirilmesi ile ele alındığından, sağlık yönü ile Giresun'un bu dönemine ilk kez değinildiğinden dolayı yeni bilgilerin elde edilmesiyle birlikte kentin sağlık alanında daha kapsamlı araştırmaların yapılması, konunun genişlemesi açısından tavsiye edilebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, M. K. (2003). *Atatürk devrinde Giresun'da sağlık faaliyetleri* (Ed. A. Çelik). *Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun Sempozyum Bildirileri Hasan Ögütçü Armağanı*, Giresun, Türkiye.
- Bulut, M. (2023). Sağlık hizmetleri ve hastaneler (Ed. O. Karaman & M. Fatsa). *Cumhuriyetin 100. Yılında Giresun (Merkez İlçe)* içinde (s. 226-238). Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çelik, M. (1997, 24-25 Mayıs). Cumhuriyet döneminde Giresun: iktisadi açıdan bir tetkik, *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler-I*, Giresun, Türkiye.
- Çukurova, P., Çakmaklı T., Parin, C., & Aydın, M. (2023). Millî eğitim şura kararlarının okul öncesi eğitim kademesi açısından incelenmesi. *Asya Studies*, 7(23), 87-98. <https://doi.org/10.31455/asya.1212634>
- Dervişoğlu, T., & Kabacaoğlu, M.G. (2019). *Giresun belediyesi ve başkanları (1869-2014)*. (Ed. S. Balcı & G. İltar). Giresun Belediyesi Yayınları.
- Emecen, M. F., Yüksel, A., Yılmaz, Ö., Karaman, O., & Başkaya, M. (2023). *Giresun'da ticaret-Giresun ticaret ve sanayi odası tarihi* (Ed. İ. Atiksoy). Giresun Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Giresun Valiliği Yayınları. (1974). *Cumhuriyetin 50. yılında Giresun 1973 il yillığı*.
- Giresun Valiliği Yayınları. (1998). *Cumhuriyetimizin 75. yılında Giresun*.
- Gülşen, A. (2014). *Giresun'da sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yaşam (1945-1960)* (Tez No: 375249) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.

- Gündüz (1963). "Hastanemize kalorifer yapılıyor". 4 Ekim 1963, 3334.
- Gündüz (1965). "Yeni hastane bu sabah açıldı-sağlık okulu da muvakkaten Gedikkaya'daki binaya naklediliyor". 27 Aralık 1965, 4019.
- Gündüz (1966). "Giresun doğumevi dün hizmete açıldı". 13 Aralık 1966, 4316.
- Gündüz (1971). "İlimizde sosyal sigorta hastanesi inşaatı işine 1972 yılında başlanıyor". 18 Ekim 1971, 5800.
- Güzel İstanbul Matbaası. (1968). *Giresun 1967 il yyllığı*.
- Hamle (1962). "Gedikkaya hastanesine telefon verildi". 21 Ağustos 1962, 3368.
- Hamle (1965). "Devlet hastanesi 15 güne kadar naklediliyor". 18 Aralık 1965, 5432.
- Hamle (1965). "Giresun devlet hastanesi Gedikkaya'daki yeni binaya taşındı-halen 200 yataklı olan hastane 450 yataklı olacak". 28 Aralık 1965, 5440.
- Hamle (1967). "Hastane bakımından en şanslı illerden biriyiz". 29 Nisan 1967, 5822.
- Karadeniz (1966). "Giresun doğumevi bugün açılıyor". 12 Aralık 1966, 2531.
- Karabrahimoğlu, S. (1984). *Giresun bütün yönleri ve kazaları ile* (3. Baskı). Özen Matbaacılık.
- Karaman, O. (2003). *Hilal-i ahmer cemiyeti Giresun şubesi* (Ed. A. Çelik). Yeşil Giresun Gazetesine Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Giresun Sempozyum Bildirileri Hasan Öğütçü Armağanı, Giresun, Türkiye.
- Karaman, O. (2023). Giresun şehir tarihi (Ed. O. Karaman & M. Fatsa). *Cumhuriyetin 100. Yılında Giresun (Merkez İlçe)* İçinde (s. 28-66). Giresun Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kuran, E. (1997, 24-25 Mayıs). Cumhuriyet döneminde Giresun (1923-1980), *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler-I*, Giresun, Türkiye.
- Ordu Havadis (1976). "Giresun sigorta hastanesinin 250 yataklı olmasına gayret ediliyor". 19 Mart 1976, 1967.
- Pahsa, A., & Kolikpınar, M. (2015). Geçmişten günümüze Giresun'da sağlık (Ed. Ü. Bekdemir & M. Fatsa). *Geçmişten Günümüze Giresun* İçinde (s. 348-358). Giresun İl Özel İdaresi Yayınları.
- Sarısaman, S. (1998, 30-31 Mayıs). Giresun basınına göre cumhuriyetin ilk yıllarında Giresun'da sosyal, kültürel ve ekonomik hayat, *Giresun Kültür Sempozyumu Bildiriler-II*, Giresun, Türkiye.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1962). *Türkiye istatistik yyllığı, 1960-1962*. TÜİK Yayınları-460.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1963). *Türkiye istatistik yyllığı, 1963*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-490.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1965). *Türkiye istatistik yyllığı, 1964-1965*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-510.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1969). *Türkiye istatistik yyllığı, 1968*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-580.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1973). *Türkiye istatistik yyllığı, 1971*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-670.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1974). *Türkiye istatistik yyllığı, 1973*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-710.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1976). *Türkiye istatistik yyllığı, 1975*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-750.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1979). *Türkiye istatistik yyllığı, 1979*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-890.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1981). *Türkiye istatistik yyllığı, 1981*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-960.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (1982). *Doğum istatistikleri (sağlık hizmetlerinin sosyalleştirildiği illerde, 1977-1980)*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası TÜİK Yayınları-975.
- Yeni Giresun (1965). "Hastane naklediliyor". 22 Aralık 1965, 9976.
- Yeni Giresun (1965). "Yeni hastane bugün hizmete giriyor- 450 yataklı hastaneye ancak 200 yatak konuldu". 27 Aralık 1965, 9980.
- Yılmaz, A. (2019). *Dr. Ali Naci Duyduk'un hayatı ve faaliyetleri* (Tez No: 563294) [Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 117-124, Autumn 2024

Endülüs Emevî Devletinde Bilimsel Faaliyetler Scientific Activities in the Andalusian Umayyad State

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
11/06/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
07/08/2024

Makale Yayım Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Doç. Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞI
Bartın Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Arapça Mütercim ve Tercümanlık ABD
blkbamehmet@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5923-3920

Öz

İspanya'da kurulan Endülüs Emevî Devleti Arap toplumunun altın çağını yaşadığı ve önemli bilimsel gelişmelerin meydana geldiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde farklı toplumlarla bir arada yaşayan Endülüs Arapları çeşitli kültürlerle birlikte yaşamış ve kültürler arası etkileşim meydana gelmiştir. Bu etkileşim bilim alanında da kendini göstermiştir. Bu dönemde kütüphaneler kurulmuştur. Bu kütüphanelerde çeviri faaliyetleri hız kazanmıştır. Çeviri faaliyetlerine Hristiyan ilim adamları da katılmıştır. Endülüs'te Müslüman ve Hristiyan bilim adamlarınca yapılan çeviriler neticesinde farklı bilimsel birikimlerin bir araya gelmesiyle kültürler harmanlanarak kendine özgü entelektüel bir yapı meydana gelmiştir. Endülüs Emevîleri devrinde kurulan kütüphaneler sayesinde bilim adamları ihtiyaç duydukları eserlere kolay bir şekilde ulaşma imkânı bulmuşlardır. Bu kütüphanelerde Arap-İslam kültürüne ait el yazmaları ile doğu dünyasındaki bilimsel eserlerin çoğaltılması sayesinde İslam ve doğu kültürü Batı dünyası tarafından tanınmaya başlanmıştır. Kütüphaneler sayesinde bilimsel faaliyetler hız kazanmıştır. Kütüphaneler bilimsel çalışmaların gelişip ilerlemesinde Doğu ve Batı dünyası arasında köprü görevi görmüştür. Ayrıca Endülüs Emevî Devleti bilim ve kültür alanında İspanya'da kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu etki sayesinde Batı dünyası bilim ve kültür alanında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Emevî Devletinin İspanya'da hüküm sürdüğü dönemde diller arası etkileşim meydana gelmiştir. Bu etkileşim sayesinde Arapçadan İspanyolcaya geçen kelimelerin bir kısmı halen İspanyolcada kullanılmaktadır. Bu çalışmada Endülüs Emevî Devletinde bilimsel faaliyetlerin gelişimi ve Batı dünyasına etkileri hakkında bilgiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs Emevî Devleti, Bilimsel Faaliyetler, Çeviri, Kütüphaneler, Batı Dünyası, Dil Etkileşimi

Abstract

The Umayyad State of Andalusia, which was established in Spain, was a period in which the Arab society experienced a golden age and important scientific developments took place. During this period, the Andalusian Arabs lived together with different societies and interacted with various cultures. This interaction also manifested itself in the field of science. Libraries were established in this period. Translation activities gained momentum in these libraries. Christian scholars also participated in translation activities. As a result of the translations made by Muslim and Christian scholars in Andalusia, a unique intellectual structure was formed by blending cultures with different scientific accumulations. Thanks to the libraries established during the Andalusian Umayyad period, scientists had easy access to the works they needed. Thanks to the reproduction of manuscripts of Arab-Islamic culture and scientific works from the eastern world in these libraries, Islam and eastern culture began to be recognized by the Western world. Scientific activities gained momentum thanks to libraries. Libraries served as a bridge between the Eastern and Western worlds in the development and progress of scientific studies. In addition, the Andalusian Umayyad State left a lasting impact on Spain in the field of science and culture. Thanks to this influence, the Western world has made significant developments in the field of science and culture. During the reign of the Umayyad State in Spain, interaction between languages occurred. Thanks to this interaction, some of the words that passed from Arabic to Spanish are still used in Spanish. In this study, information about the development of scientific activities in the Andalusian Umayyad state and its effects on the Western world is discussed.

Keywords: Andalusian Umayyad State, Scientific Activities, Translation, Libraries, Western World, Language Interaction

Atf Bilgisi / Citation Information

Bölükbaşı, M. (2024). Endülüs Emevî devletinde bilimsel faaliyetler. *Asya Studies*, 8(29), 117-124.
<https://doi.org/10.31455/asya.1499899>

GİRİŞ

Emevîler devrinde de devam eden Arap-İslam fetihleri neticesinde 711 senesinde Kuzey Afrika'nın tamamında Emevîler hâkimiyet sağlamışlardır. Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr, Emevî Halifesi Velîd b. Abdulmelik'in onayını aldıktan sonra 710 senesinde Tarîf b. Mâlik idaresindeki bir grup askeri keşif yapımları için İspanya'nın güney kıyılarına göndermiştir. Yapılan keşif neticesinde Musa b. Nusayr ganimetle dönmüştür. Bu durum üzerine Musa b. Nusayr, İspanya'yı fethetmek için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. 711 senesinde Târik b. Ziyâd'ı beraberindeki orduyla İspanya'ya göndermiştir. İspanya'yı yöneten Vizigot krallığında taht kavgaları ve iç çekişmeler gibi sorunlar devam etmekteydi. Bu çekişmeler sonucunda siyasi birlik bozulmuştu. Târik b. Ziyâd siyasi düzeni bozulan Vizigot ordusu ile yaptığı savaşta başarılı olmuştur. Savaş neticesinde Arap-İslam orduları İspanya'yı fethetmeyi başardılar (İbn İzârî,1848: I,8). Emevîler 756 senesine kadar merkezden atanan Valiler ile Endülüs'ü yönettiler. 756 senesinde Emevî Devleti Abbasiler tarafından yıkıldı. Onuncu Emevî halifesi Hişam b. Abdulmelik'in torunu ve Muaviye b. Hişam'ın oğlu Abdurrahman, İspanya'da 756 senesinde Endülüs Emevî Devletini kurdu. Abdurrahman döneminde Endülüs Emevî Devletinin siyasi oluşumu tamamlandı. Endülüs medeniyetinde III. Abdurrahman ile II. Hakem'in hüküm sürdüğü 912 ve 976 tarihleri arasındaki dönemde kültürel ve bilimsel faaliyetler hız kazandı. Endülüs Emevîlerin başkenti Kurtuba İstanbul ve Bağdat gibi önemli kültür başkenti haline gelmiştir. Endülüs Emevîleri sadece İslam kültürüne ait bilimsel birikimle yetinmemiştir. Antik Yunan ve Roma kültürünün önemli kaynak eserlerinde yer alan bilgileri sonradan İslamiyet'i kabul eden Hint ve Mecusi bilim adamlarından öğrenmişlerdir. Endülüs Emevîleri öğrendikleri bu bilgilerle Doğu Batı sentezini oluşturmuşlardır. Bu sentez neticesinde tarih, coğrafya, edebiyat, dil ve tıp, astronomi, matematik gibi alanlarda ilerleme kaydetmişlerdir (Kurtkaya,2013:381). Avrupa Orta çağı yaşarken ve daha önce bilmediği devrin önemli ürünleri arasında kâğıt yapımı, demir üretimi ve tekstil imalatı gibi üretimler Endülüs Emevîleri tarafından yapılmıştır. Doğu dünyasının teknolojisi ve ürettiği ürünler Haçlı seferleri ve ticaret sayesinde Batı dünyasına yayılmıştır. Endülüs Emevîleri tarafından XII. asırda İspanya'nın Valencia o dönemki adıyla Belensiye şehrinde kurdukları kâğıt fabrikası Avrupa'da kurulan ilk kâğıt fabrikası kabul edilmektedir. Batı dünyası Endülüs Emevîlerinden kâğıt yapımını öğrendikten sonra Avrupa'nın birçok ülkesinde kâğıt imalatı yaygınlaşmıştır (Sâlim,1985:45).

Endülüs Emevî Devletinde Bilimsel Faaliyetlerin Gelişimi

Arap-İslam fetihleri neticesinde farklı coğrafyalarda daha önce bilmedikleri kültürlerle karşılaşan Müslümanlar hüküm sürdükleri yerlerde yaşayan toplumların bilgi birikiminden istifade ederek bilimsel ve kültürel alanlarda gelişme göstermişlerdir (Yonar,2013:55). Müslümanların bilim ve kültür alanında elde ettikleri gelişmeler Batı dünyasını etkilemekle kalmamış aynı zamanda Batı Medeniyetinin temellerinin atılmasına büyük katkı sağlamıştır (Yenen, 2013: 325).

Endülüs Medeniyeti elde edilen birikimlerin sonucu şekillenmiştir. Avrupa karanlık çağ olarak adlandırılan Orta çağ devrini yaşarken Endülüs Emevî Devleti 961 ile 976 yılları arasında hüküm süren II. Hakem döneminde altın çağını yaşamıştır. II. Hakem (ö.976) dönemi bilimsel ve kültürel gelişmelerin temellerinin atıldığı zaman dilimi olmuştur (Erbâş ve Yılmaz, 2017:160). II. Hakem Doğu ve Batı dünyasında seçkin eğitim kurumlarından biri olarak kabul edilen ve dünyanın birçok yerinden farklı dil, din ve kültürlere mensup kişilerin eğitim için geldiği Kurtuba Medresesini inşa etmiştir. Kurtuba Medresesi Doğu ve Batı dünyasının matematik, tıp ve astronomi alanlarında çalışmalar yapan birçok bilim adamının toplandığı bilim merkezi olmuştur. Ayrıca Hristiyan Dominicus Gondislavi (ö.1190) ve Hugh Santalla (ö.1135) ile Yahudi Abraham İbn Ezra (ö.1167) gibi bilim adamları Kurtuba Medresesinde eğitim görmüşlerdir (Hitti,1980:530).

Endülüs Medeniyetinde eğitim uluslararası nitelikte ve çok kültürlü olduğu için, o dönemde İspanya'da yaşayanlar eğitim almak için birbirleriyle yarışır hale gelmiştir. Okuma yazma oranı Endülüs Emevî döneminde oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Batıda ise okuma yazma oranı oldukça düşüktü. Ancak Batıda kiliseye mensup kişiler ile zenginler ve soylular arasında okuma yazma bilenler bulunmaktaydı (Zaimeche,2003:3). Endülüs Emevîler Devleti döneminde İspanya'daki Müslüman okulları oldukça iyi seviyede eğitim verdikleri için okuma yazma bilenlerin sayısı Avrupa'dan oldukça fazlaydı. Kadınlarda eğitim almaktaydı. Endülüs Medeniyeti dönemindeki medreseler günümüzdeki Üniversitelerin vazifesini görmüşlerdir (Günay,1999:41).

Fâtıma el-Fihri (ö.880) Tunus sınırlarında yer alan Kayravan şehrinde dünyaya gelmiş 859 senesinde Fas'ın Fes şehrindeki Karaviyyin Cami ile el-Karaviyyin medresesini inşa etmiştir. el-Karaviyyin medresesi dönemin önemli eğitim medreselerinden birisi kabul edilmektedir. Bu medrese günümüzde Karaviyyin Üniversitesi olarak eğitim vermeye devam etmektedir. Dünyanın en eski üniversitelerinden biridir (Dosset,2014:91). Endülüs medeniyetinin Doğu dünyasının bilimsel ve kültürel gelişmelerini İspanya'ya taşıması neticesinde İspanya'da siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Endülüs medeniyeti doğu-batı sentezini bir araya getirerek yeni bir medeniyet yaratabilmişlerdir (Koç,2018:303).

Endülüs Medeniyeti Edebiyat alanında da batıyı etkilemiştir. Batıda dil, edebiyat, şiir, dilbilgisi, dini metinlere ilgi artmıştır. Bu sayede Avrupa'da hümanizm akımı ortaya çıkmış ve Batı dünyasında edebiyat alanında uyanma devri başlamıştır. Batılı hümanistler arasında Petrarch (ö.1374), Giovanni Boccaccio (ö.1375) ve Coluccio Salutati (ö.1406) gibi kişiler yer almaktadır. III. Abdurrahman ile Hasday ibn Şaprut tarafından Sicilya ve Endülüs'teki saraylarda çeviri, fen ve sosyal bilimler alanında eğitime ve bilim adamlarına önem verilmiştir. Bu gelişme İspanya'da bilim ve felsefe alanındaki gelişmelerin temelini atmıştır. Batı dünyası bu İslami yapıları benimsemiş, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan filozof, âlim ve tercümanların katkıları neticesinde Endülüs zengin kültürel çeşitlilik ve değişim yaşamış ve bu bilginin edinilmesi onlar sayesinde olmuştur. Söz konusu gelişmeye benzer Endülüs eğitim kurumları bu şekilde ortaya çıkmış ve ilk üniversiteler Avrupa'da XI. ve XII. asırlarda Bologna, Paris, Oxford, Cambridge, Padua ve Napoli'de kurulmuştur (Compier,2011:64).

Gayrimüslimlerin de katkılarıyla Endülüs medeniyetinin bir üst seviyeye çıktığı da bilinmektedir. Toledo Çevirmenler Okulunda çeşitli konularda tercüme faaliyetleri yürütülmüştür. Aynı dönemde İspanyol okullarında Müslüman âlimlerin tıp ve fen bilimleri dersleri verdiği bilinmektedir. Batı dünyası, Müslümanların kültürel ve bilimsel alandaki çalışmalarında faydalanmak için pek çok yazma eseri tercüme etmişlerdir. Arapça yazılmış kaynak eserlerin Latinceye tercüme dildiği şehirler arasında Sicilya, Toledo ve Kordoba bulunmaktadır (Öztunalı,2017:1327).

Bilimsel araştırmalar ve çeviri konusunda son derece duyarlı olan İspanya Kralı Alfonso, Endülüs medeniyetinin ana itici gücünü oluşturan bilimsel eserlerin Latinceye ve diğer batı dillerine tercümesinde öncü rol oynamıştır. Astronomi kitaplarını yazmak için bir grup bilim adamını Toledo'da toplamıştır. Bu bilim adamları gözlemler, tercüme ve diğer bilimsel araştırmalar sayesinde astronomi araştırmalarında önemli bilgiler elde etmişlerdir (Palencia,1955:575).

Endülüs medeniyetinin bilimsel faaliyetlere yapmış olduğu bir diğer katkı tıp alanında olmuştur. Önemli tıp bilim adamları araştırma ve incelemelerini Batı dünyasının en modern eğitim kurumları ile kütüphanelerinin bulunduğu Kurtuba'da gerçekleştirdiler. Endülüs medeniyetinin tıp alanındaki bilim adamları arasında ez-Zehravi, İbn Hatib ve İbn Rüşd yer almaktadır. Endülüs medeniyetinin en ünlü botanikçisi ve eczacısı İbnü'l-Baytar (ö.646) önemli eserler telif etmiştir. Bu eserlerinden en önemlisi Kitab el-Cami'fi el-Adviyye el-Mufred (كتاب الجمع في الأدوية المفردة) adlı eserdir. İbnü'l-Baytar eserinde 1400'den fazla bitkinin ve ilacın tarifi ile 300'den fazla keşfettiği bitki karışımından elde ettiği ilaçlar hakkında bilgiler vermiştir. Eser, yüzlerce yıl boyunca Avrupa'da eczacılık alanında kaynak eserlerinden biri olmuş ve XVII.yüzyılda Latince'ye tercüme edilmiştir. Bu eser günümüze kadar etkisini korumuştur. Çalışmalarının etkisi XVIII. asra kadar Avrupa'da devam eden ve Abulcasis olarak bilinen el-Zahravi'nin (ö.1013) Kitâbu't-tasrif isimli cerrahi alanındaki eserini Toledo'da Cremona'lı Gerard Latince'ye tercüme etmiştir. İtalyan ve Fransız cerrahların dikkatini çeken bu eser Salerno ve Montpellier tıp fakültelerinde cerrahi ders kitabı olarak kullanılmıştır. Otuz bölümden meydana gelen Kitâbu't-tasrif isimli eserde Batı dünyasında daha önce bilinmeyen cerrahi yöntemler ile aletler ayrıntılı ve görsel olarak anlatılmıştır. Batı dünyasında cerrahi operasyonların temelleri Endülüs medeniyeti sayesinde atılmıştır. Cüzzamin nörolojik semptomlarını tanımlamada büyük başarı elde eden ez-Zahravi'nin teşhisleri XII.asırdan itibaren Batı dünyasında tıp kitaplarında kullanılmaya başlanmıştır (Osseiran,2004:135).

Endülüs'te yetişen dönemin medrese ve kütüphanelerinde eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan tıp hekimi İbn Hatib (ö. 1374) veba hastalığının bulaşıcı olduğunu ispatlamıştır. Ayrıca şehirlerde yaşayan insanların vebaya yakalanma risklerinin açık alanlarda yaşayanlardan fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1382 yılında Montpellier Tıp Fakültesi'nde ders veren İbn Hatib vebanın yayılmasını bilimsel olarak açıklamasına rağmen hastalığın bulaşma şeklini Avrupalıları anlayamamışlardır (Osseiran,2004:140).

İbn Rüşd tarafından telif edilen Külliyyat fi't-Tıbb yıllarca referans eser kabul edilmiştir. Paduan Jew Banacosa Endülüs kütüphanesinde eseri 1255 yılında Colliget adıyla Latinceye tercüme etmiştir.

Tıbbın genel kurallarına ilişkin Colliget adlı kitap da birkaç kez yayımlanmıştır. Hiç kimsenin iki kez çiçek hastalığına yakalanmasının imkânsız olduğunun yanı sıra kitapta, gözdeki retinanın gerçek işlevi ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Hitti,1980:583).

Endülüs İspanyolların kontrolüne geçtikten sonra Arapça bilen Yahudi mütercimler çeviri faaliyetleri yoluyla bilimsel faaliyetleri devam ettirdiler. Yahudi bilim adamlarından Judah Alfachan (ö. 1235) III.Ferdinand'ın Toledo bulunan sarayında çalışmalarını sürdürmüştür. 14. asırda Aragon'daki sarayda Benveniste, bir diğer saray Navarre'de Jose Orabuena, Samuel ile Judah Wakar tıp literatürü için oldukça önemli çalışmalar yapmışlardır (Castiglioni,1960:1362). Endülüs Emevî Devleti yıkıldıktan sonra bölgede yaşayan Yahudi tıp âlimleri Fransa ve İtalya gibi Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. Göç ettikleri yerlere Endülüs tıp okulunda öğrendikleri bilgileri de beraberinde getirmişlerdir. Bu durum neticesinde İtalya'daki Bologna, Salerno ve Padua tıp fakülteleri kısa zamanda Avrupa'nın önemli tıp merkezleri olmuşlardır (Yıldız,2009:525).

Endülüs medeniyetinin bilimsel alanda ilerleme kaydettiği bir diğer çalışma alanı astronomi ve matematikti. Endülüs'te yetişen Mesleme el-Mecriti (ö.1007) ve Muhammed b. el-Samh el-Mühendis matematik ve astronomi alanında Avrupa'yı etkileyen önemli eserler telif etmişlerdir. Mesleme el-Mecriti geometriye giriş niteliğinde olan Öklid tarafından telif edilen Öklid'in Geometri'nin Elementleri isimli eserini incelemiş ve açıklamalar yapmıştır (Osseiran, 2004:149). Endülüs medeniyetinin tarımsal alanda Batı dünyasını etkilemiştir. Sulama sistemleri, daha önce Batı dünyasının bilmediği sebze ve meyvelerin Avrupa'da yetiştirilmesi ve yayılması Endülüs medeniyeti sayesinde olmuştur. İbn Bassal ve İbn Avvam tarafından telif edilen tarımsal üretim konularını anlatan eserler batı dünyasında uzun yıllar kaynak eserler olarak kabul edilmişlerdir (Budak,2016:172).

Endülüs uygarlığının bilginin aktarılmasını hızlı bir hale getirecek en önemli etken İspanya'nın Valensiya şehrinde kâğıt fabrikasını inşa etmesidir. Bu fabrika Avrupa'da kâğıt üretiminin yapıldığı ilk merkezdir. Kâğıt imalatının Avrupa'da yaygınlaşmasından sonra İtalya'da başlayan ve Avrupa'nın tamamına yayılan Rönesans hareketlerinin başarıya ulaşması kitaplara herkesin kolayca ulaşmasında Endülüs medeniyeti önemli rol oynamıştır (Dosset,2014: 93).

Çeviri Faaliyetlerinin Batı Dünyasının Gelişimine Katkısı

Endülüs medeniyetinin felsefe alanında telif ettiği kaynak eserlerin batı dillerine aktarılmasıyla Batı dünyası Aristo'yu tanımış oldu. Müslüman bilim adamlarının ve âlimlerinin din ve akıllı bir araya getirerek bilimsel faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini gören Batı dünyası bu düşünceyi uygulamaya başladı. Kurtuba'da doğan İbn Rüşd (ö.1198) Aristo hakkında yazdığı şerhler ve Filozofların tutarsızlıkları (Tehâfutu Tehâfuti'l-felâsife) ile ilgili telif ettiği eseri, Batı dünyasının dikkatini çekmiştir. Bu eseri kilise üniversitelerde ders kitabı olarak kullanılmasını kabul etmiştir. Ayrıca, İbn Rüşd'ün felsefe hakkındaki görüşleri Avrupa'da 16. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuştur (el-Uzri,1965:55).

Batı dünyası 19. yüzyıla kadar hasta insanların şeytanlar tarafından ele geçirildiğine ve bu nedenle hastalıklara maruz kaldıklarına inanıyordu. Yaygın inanış, bir rahibe dua edilerek hastanın ruhundaki şeytanların çıkarılmasıyla hastaların iyileştirilebileceği düşüncesi hakimdi. Endülüs medeniyetinin bilim adamlarınca telif edilen tıp kitaplarının Batı dillerine çevrilmesiyle bu durum değişti Batı dünyası, tıp alanında ilerleme kaydetti ve bilimsel yöntemlerle hastalıkları tedavi etmeye başladı (Mekkî,1980:11).

Endülüslü gökbilimci Zerkâli'nin (ö. 1100) İspanya'nın Tuleytula kentinde 11. yüzyılda inşa ettiği rasathâne'de yaptığı astronomi ile ilgili çalışmalarının Batı dillerine çevrilmesi neticesinde Batı dünyası astronomi alanında büyük ilerlemeler kaydetti. Müslüman coğrafyacıların ve seyyahların kitaplarının Batı dillerine çevrilmesi sayesinde Batı dünyası, özellikle de Uzak Doğu ve Ortadoğu ile ilgili coğrafi bilgilere ulaşmayı başardı. Ayrıca Endülüs medeniyetinin matematik ve astronomi ile ilgili telif edilen eserlerde yer alan algebra (el-cebr) cenit (es-semt) gibi terimler Batı dünyasına intikal etmiştir (İbnu'z-Zerkâle,1993: 263).

Endülüs halk şairlerinin söylediği şiirlere Zecel adı verilirdi. Halka açık toplantılarda eğlence amaçlı olarak Zecel'ler okunurdu. Muvaşşahlar; Endülüs saraylarında genellikle çalgı eşliğinde söylenen şarkılardı. Zecel ve Muvaşşahlar Batı dillerine tercüme edildikten sonra, 12. yüzyıl Fransız halk şairleri de Zecel ve Muvaşşahlardan esinlenerek şiirlerini müzik eşliğinde seslendirmişlerdir (Monroe,1992: 193).

Endülüs şairlerinin besteleyip söylediği şarkılar İspanya'da büyük ilgi görmüştür. Endülüslü Müslüman müzisyenler İspanyol saraylarında istihdam edilmiştir. Kral X. Alfonso döneminde bestelenen Aziz Meryem Şarkıları "Las cantigas de Santa Maria" olarak isimlendirilen şarkılar Endülüs müziğine

dayanmaktadır. Batı dünyasında XII. yüzyılda ortaya çıkan “Frankonian” olarak adlandırılan nota verme yönteminin mucidinin Könlü Franko olduğu kabul edilmekteydi. Ancak XII. ve XIII. yüzyıllarda Endülüs uygarlığının müzik ile ilgili eserlerinin Batı dillerine çevrilmesi sayesinde Endülüs medeniyetinin müzik notalarının Franko’dan 400 yıl önce var olduğu ortaya çıkmıştır (Adler,1867:63).

Endülüs Kütüphanelerinin Bilimsel Faaliyetlere Katkısı

Endülüs medeniyeti İspanya’da bilimsel ve kültürel alanlarda izler bırakmıştır. Endülüs medeniyetinin kendine has yapısı sayesinde Avrupa’dan ve Doğu dünyasından alanında uzman birçok bilim adamı Endülüs’e gelerek kütüphanelerde çalışmalar yapmışlardır. Bu sayede Doğu kültürüne ait kaynak eserler Endülüs kütüphanelerine nakledilmiştir. Endülüs Emevî Devleti döneminde at, silah ve bazı özel tüketim malları gümrükten muafı. Bu muafiyet daha sonra kitaplar içinde getirilince özellikle yazma eser ticaretinde artış sağlanmıştır. Doğu dünyasından yazma kaynak eserler tüccarlar tarafından Endülüs’e getirilerek Kurtuba, İşbiliye ve Tuleytula gibi bilim ve kültür şehirlerinin pazarlarında satışa çıkarılmıştır. Bu durum İspanya’da kütüphanelerin inşa edilmesinde önemli rol oynamıştır (Erünsal,2017:19) Endülüs’te kitaplara büyük önem veriliyordu. Endülüslü coğrafya âlimi Ebu Ubeyd el-Bekrî, sahip olduğu kitapları kumaşlara sararak korumuştur. Sâmânî hükümdarlarından Nüh b. Mansûr (ö.976) Endülüs devrinde yaşamış önemli âlimlerinden biri olan İbn Abbad’a veziri olmasını teklif etmiştir. Ancak İbn Abbad sahip olduğu kitapların taşınması için dört yüz adet deveye ihtiyacı olduğunu söyleyerek teklifi kabul etmemiştir (Yâkût el-Hâmevî,1975: II,211). Kurtuba’da kitaplara verilen önem nedeniyle kütüphaneler zenginleşirken kitaplara ilgili meslekler ortaya çıkmıştır. Kitap tüccarlarının yanı sıra verrâk (أوراق) adı verilen kitapları ciltleyen, kitapların ve yazılı metinlerin kopyasını çıkarıp çoğaltan istinsah eden kişiler ortaya çıkmıştır (İbn Haldûn,1991: II,980).

Endülüs Emevî Devleti döneminde Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula ve Gırnata gibi yerler kütüphanelerin faaliyet gösterdiği bilim ve kültür şehirleri haline gelmiştir. Bu sayede birçok ilim adamı bu kütüphanelerdeki şehirlerde yetişmiştir. Endülüs döneminde kitap okumaya ilgi duymayanlar bile kitaplar satın alarak evlerini kitaplar ile süslemişlerdir (Özdemir,1997:14). Kurtuba’da 70 adet kütüphanede bilimsel faaliyetler devam ederken aynı zamanda Bağdat ve Şam gibi bilim merkezleri ile ilişkiler sayesinde Avrupa ülkelerinde bilinmeyen Antik Yunan medeniyetinin farklı alanlarda telif edilmiş kaynak kitapları Endülüs kütüphanelerine taşınmıştır. Taşınan eserlerde yer alan eksik ve anlaşılması güç bilgiler düzeltilerek Arapçaya tercüme edilmiştir. Daha sonra Arapçaya aktarılan bu eserler batı dillerine çevrilmiştir. Bu çeviriler sayesinde Batı dünyası Aristo, Oklid, Platon ve Batlamyus gibi bilim adamlarının eserlerini tanıma imkânı bulmuştur. Ayrıca Endülüs kütüphanelerinde yapılan bu çeviriler sayesinde Batı dünyasında bilimsel faaliyetler hızlanmış ve Rönesans’ın temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır (Robertson,2011:76).

Endülüs Saray Kütüphanesi

Endülüs’te birçok kütüphane kurulmuştur. Bu kütüphanelerden en önemlisi ve en büyüğü Kurtuba şehrindeki saray kütüphanesidir. Bu kütüphane II. Hakem devrinde gelişimini tamamlamıştır. Kitap sayısı artmış ve Batı dünyasında bilinen önemli kütüphaneler arasındaki yerini almıştır. Kurtuba saray kütüphanesinde 400000 kitap bulunmakla birlikte bu kitapların her birinin ismi kayıt altına alınarak kataloglanmıştır (Hilal, 1986: 47). Kurtuba kütüphanesi Bizans İmparatoru tarafından hediye edilen kitaplar ile daha da zengin bir kütüphane haline gelmiştir. Kütüphanede istinsah yapılan kitapların nüshalarını almak için bilime meraklı idareciler kütüphane yöneticilerine hediyeler göndermişlerdir (Algül ve Çetin,1997:86).

Kurtuba kütüphanesinde ciltçiler, istinsah yapanlar, katalog işi ile uğraşan memurlar istihdam edilmiştir. Kütüphane barındırdığı kaynak eserler sayesinde Bağdat ve Kahire kütüphaneleri ile aynı seviyeye ulaşmıştır. Kütüphanede kitaplar konularına göre fihristlenmiş ve tasnifleri yapılmıştır (Hilal, 1986:53).

Endülüs Emevî Devletinin İspanyolcaya Etkisi

İspanya’da, 275 sene hüküm süren Endülüs Emevî Devletinin resmi dili olan Arapça ile İspanyolca arasında etkileşim meydana gelmiştir (İbnu’l-Kütiyye,1989:59). Zaman içerisinde İspanya’ya birçok Müslüman Arap yerleşmiştir. İdari işler ile sosyal hayatta Arapça kullanılmıştır. İspanyollar İspanyolcanın yanı sıra bölgeye yerleşen Araplarla Arapça konuşmuşlardır. Ayrıca İspanyol bayanlarla evlenen Araplar sayesinde birçok Arapça kelime İspanyolcaya geçmiştir (İbn Abdülhakem,1964:79).

İspanyollar ile Araplar birbirleriyle konuşurken ve resmi yazışmalarda ortak dil olan Arapçayı kullanmışlardır. Bu durum nedeniyle Kurtuba Piskoposu Alvaro, İspanyolların İspanyolca yazı yazamadıklarını ancak Arapça kitapları okuyup anlayabildiklerinden rahatsız olduğunu belirtmiştir (ez-Zeccâli,1971:83).

Endülüs Emevî Devletinin 2 asırdan fazla hüküm sürdüğü İspanya’da Araplar ve İspanyollar arasında meydana gelen etkileşim neticesinde Arapçadan İspanyolcaya birçok kelime geçmiştir. Günümüzde 21 adet Arapça kelime halen İspanyolcada kullanılmaktadır.

Tablo 1: Anlamı Değişmeden Ancak Telaffuz Değişikliğine Uğrayarak Arapçadan İspanyolcaya Geçen Kelimeler

Kelimenin Arapçası	Arapçadaki Anlamı	Kelimenin İspanyolcası	Kelimenin İspanyolca Telaffuzu	İspanyolca Anlamı
زَيْتُون (Zeytûn)	Zeytin	Aceituna	Ezeytune	Zeytin
زَيْت (Zeyt)	Yağ	Aceite	Aseyte	Yağ
مِخْدَةٌ (Miħedde)	Yastık	Almohada	Elmoada	Yastık
أُرْز (Eruz)	Pirinç	Arroz	Eriz	Pirinç
قَطَّ (Kıtta)	Kedi	Gato	Gato	Kedi
زُرْفَةٌ (Zurafa)	Zürafa	Jirafa	Hirafa	Zürafa
فُلَان (Fulan)	Falanca kimse	Fulano	Fulano	Falanca Kimse
عَزَال (Gezal)	Ceylan	Gacela	Gasela	Ceylan
غِتَار (Gitar)	Gitar	Guitarra	Gitarra	Gitar
سُكَّر (Sukker)	Şeker	Azúcar	Asuker	Şeker
لَيْمُون (Leymun)	Limon	Limon	Limon	Limon
مَسْجِد (Mescid)	Mescid	Mezquita	Meskita	Mescit
قُطْن (Kutun)	Pamuk	Algodón	Elgodon	Pamuk
جَرَّة (Cerra)	Testi	Jarra	Herra	Testi
شَرْبَةٌ (Şerbet)	İçecek, Şerbet	Sorbete	Şorbede	Şerbet
أَلْبَانِي (el-Bani)	İnşaatçı	Albañil	Albanil	İnşaatçı
قَمِيص (Kamış)	Gömlek	Camisa	Qamisa	Gömlek
مُمَيَّا (Mumya)	Mumya	Momia	Momya	Mumya
كَمُون (Kemmun)	Kimyon	Comino	Komino	Kimyon
كِرَاء (Kira)	Kira	Alquiler	Elkila	Kira
كُحُول (Kuħul)	Alkol	Alcohol	Alkol	Alkol

SONUÇ

Endülüs medeniyeti, farklı medeniyetlerin bilimsel eserlerini toplayıp birleştirerek kendine özgü bir üslup ve entelektüel yapının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Endülüs medeniyetinde ilim adamlarının en büyük destekçisi, zenginleşen ve yeri doldurulamaz hale gelen kitap ve kütüphaneler olmuştur. Doğu dünyasına ait bilimsel keşiflerin ve kaynak eserlerin çoğaltılıp satın alınması ve bu sürecin ulusal politikaya dönüştürülmesi kültürel altyapının güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Batı dünyası Orta Çağ'ın karanlığından geçtiği bir dönemde, Endülüs kütüphaneleri Endülüs medeniyetinin daha parlak bir dönem geçirmesine katkıda bulunarak sosyal, kültürel ve bilimsel yaşamın ilerleme kaydetmesine katkıda bulunmuştur. Endülüs medeniyetinde çeviri faaliyetleri Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve diğer dinlere mensup bilim adamlarınca ortak yapılmıştır. Bu sayede eksik, yanlış ve anlaşılmayan bilgiler düzeltilerek Arapçaya tercüme edilmiştir. Orta çağ Avrupa'sında kitap, kütüphane ve çeviri merkezi olarak adlandırılan Endülüs medeniyeti, kendine özgü tarzıyla Batı dünyasını etkilemiştir. Ayrıca bilim dünyasına kayda değer katkılarda bulunmuş ve dünya tarihine damgasını vurmuş önemli medeniyetlerden biridir. Bu medeniyetin doğuşunda, etki ve izlerinin günümüze kadar korunmasında en önemli rollerden birini, çeviri faaliyetlerini destekleyen ve bilim adamlarına ev sahipliği yapan, dönemin en önemli bilimsel eserlerini barındıran kütüphaneler oynamıştır. Endülüs uygarlığının, dönemin bilimsel üretimine katkı sağlayacak devasa kütüphanelere ve kitaplara sahip olduğu açıktır. Kitaplara, ilim adamlarına ve kütüphanelere verilen değer, Endülüs medeniyetini kültürel anlamda geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda Batı dünyasının entelektüel gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, G. (1867). *The poetry of the arabs of spain*. Facsimile Publisher.
- Algül, H., & Çetin, O. (1997). *İslam tarihi*. Gonca Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2020,17-18 Aralık). *Arapçanın İspanyolcaya etkisi*. [Tam metin bildiri] IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu. Ankara, Türkiye.
- Budak, M. A. (2016). Batı kaynaklarına göre Endülüs Medeniyeti'nin eğitim ve bazı bilim alanlarında Avrupa'ya katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23),163-176.
- Castiglioni, A. (1960). Louis Finkelstein (Ed.), *The contribution of the jews to medicine the jews: their history, culture and religion. Volume.1* (p. 1349-1376). Harper and Brother Publishers.
- Compier, A. (2011). *How Europe came to forget about its Arabic heritage*. Al- İslam eGazette.
- Dosset, R. (2014). The historical influence of classical islam on western humanistic education. *International Journal of Social Science and Humanity*, 4(2),88- 102.
- el-Uzri, Ahmed b. Ömer. (1965). *Nuşûş 'ani'l-endelus*. (Nşr.: A. el-Ehvânî). Madrid.
- Erbaş, F., & Yılmaz, S. (2017). Endülüs Emevî halifesi II. Hakem'in ilmi kişiliği ve ilim hayatına sağladığı katkılar. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1),157-185.
- Erünsal, İ. (2017). Kütüphane. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s.11-32). Türkiye Diyanet Vakfı.
- ez-Zeccâlî, Abdurrahman b. Abdullah. (1971). *Emsâlu'l- 'avâm fi'l-endelus*. (Nşr.: M. b. Sarîfe). Fas.
- Günay, D. (1999). Medreseden üniversiteye trajik bir yolculuk. *Mimar ve Mühendis*, (26), 41-49.
- Hilal, C. (1986). *Kurtuba fi't-tarihi'l-islâmî*. el-Hey'eti'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kuttâb.
- Hitti, P. (1980). *Siyasi ve kültürel İslam tarihi* (Çev.: S. Tuğ). Boğaziçi Yayıncılık.
- İbn Abdülhakem. (1964). *Futûlhu İfrîkayye ve'l-endelus*. (Nşr.: A. E. et-Tabbâ). Dâru'l-Sâdır.
- İbn Haldûn. (1991). *Mukaddime*. (Trc.: S. Uludağ). I-II, Dergâh.
- İbn İzâri, el-Merrâkuşî. (1848). *el-Beyânu'l-mugrib fi ahbâri'l-endelus ve'l-magrib*. (Nşr.: R. Dozy). I-II, Leiden.
- İbnu'l-Kütüyye. (1989). *Târîhu iftitâhi'l-endelus*. (Thk.: İ. Ebyâri). el-Mektebetu'l-Endelusiyye.
- İbnu'z-Zerkâle, Muhammed es- Suveysî. (1993). *Mevsû'atu'l-hadâreti'l-islâmiyye*. Amman.

-
- Koç, O. (2018). Endülüs kütüphaneleri ve bilimsel bilginin üretimine katkıları. *Bilgi Dünyası*, 19(2),297-323.
- Kurtkaya Y. (2013). Endülüs aydınlanması ve boyutları. *Hece Dergisi*, (198), 381-401.
- Mekkî, T. A. (1980). *Dirâsât endelûsiyye*. Dâru'l-Meârif.
- Monroe, J. (1992). Salma Khadra Jayyusi (Ed.), *Zajal and muwashshaḥa. the legacy of muslim spain*. (p. 189-200).Leiden.
- Osseiran, S. (2004). *Cultural symbiosis in al-andalus*. UNESCO Regional Office for Education in the Arab States.
- Özdemir, M. (1997). *Endülüs müslümanları ilim ve kültür tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztonalı, O. (2017). Toledo çevirmenler okulunda gerçekleştirilen çalışmaların kültürlerarası yeri ve önemi. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(2), 1323-1329.
- Palencia, A. G. (1955). *Târihu'l-fikri'l-endelusî*. (Çev.: H. Mu'nis). Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye.
- Robertson, C. (2011). What did the moors for us? retelling our european stories. *Renegotiating Our Heritage. Arches*, 4(8),76-86.
- Sâlim, S. A. (1985). *Târihu'l-muslimîn ve âşâruhum fi'l-endelus*. Daru'l-Maarif.
- Yâkût el-Hâmavî. (1975). *Mu'cemu'l-buldân. I-V*. Dâru's-Sâdr.
- Yenen, İ. (2013). İslam medeniyetinin klasik (orta çağ) batı düşüncesine etkileri. *Hece Dergisi*, (198), 322- 330.
- Yıldız, Ş. Endülüs bilim hayatında Yahudiler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 509-528.
- Yonar, G. (2013). İslam medeniyetini çevreleyen kültür alanları ile etkileşimler. *Hece Dergisi*, (198), 51-69.
- Zaimeche, S. (2003). Salim Al-Hassani. (Ed.), *Aspects of the islamic influence on science and learning in the christian west (12th -13th century)*. (p. 2-19). Foundation for Science Technology and Civilization.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 125-142, Autumn 2024

Coworking Alan Literatürünün Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi

Examination of Coworking Space Literature with Bibliometric Analysis Method

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
05/06/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
24/08/2024

Makale Yayım Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Öğr. Gör. Burcu Akkaya
Giresun Üniversitesi
Rektörlük

burcu.akkaya@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1624-2368

Prof. Dr. Gülşah Karavardar
Giresun Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
gkaravardar@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-9574-8190

Öz

Paylaşım ekonomisinin öneminin gün geçtikçe artmasıyla ortak çalışma alanları olarak da ifade edilen coworking alanlar, dünyada olduğu gibi ülkemizde de çalışma hayatına giren kavramlardan biri hâline gelmiştir. Bir yandan teknoloji gelişirken bir yandan da işlerin yapılış şekilleri değişmekte, dolayısıyla çalışılan mekânlarda farklılığa gitmek bir zorunluluk hâline gelmektedir. Özellikle uzaktan çalışmanın, dijitalleşmenin ve teknolojik olanakların artmasıyla ofis dışında çalışma kültürü gelişmeye başlamıştır. Günümüzde evden çalışma daha fazla yaygın hâle gelse de bu durum iş-yaşam dengesi açısından birtakım dikkat dağıtıcı unsurları beraberinde getirmektedir. Ayrıca zamanla bireylerin bir topluluğa ait olma ihtiyacının ortaya çıkması alternatif ofis alanlarına başvurmalarını mümkün hâle getirmektedir. Bu kapsamda ortaya çıkan coworking alanlara ilişkin yapılan ilk akademik araştırmalar ise 2010'lu yıllarda başlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, coworking alanlar konusunda uluslararası literatürdeki makalelerin çeşitli parametrelere dayalı olarak bibliyometrik analizinin gerçekleştirilmesidir. Bu amaç çerçevesinde öncelikle, Web of Science (WoS) veri tabanında "coworking space", "co-working space", "coworking spaces" ve "co-working spaces" ifadeleriyle arama yapılmış, arama sonucunda 2012-2023 tarihleri arasında yayımlanan 324 makaleye ulaşılmıştır. İncelenen makalelerin; yıllara, üretildiği dillere, üretildiği kuruluşlara, yayımlandığı dergilere, Web of Science kategorileri ve indekslerine, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ve üretildiği ülkelere göre dağılımları tablolar ve şekiller ile paylaşılmıştır. Ayrıca makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler, en çok atıf alan makaleler, yayınların ve yayınların yer aldığı dergilerin bibliyografik eşleştirme analizine göre bağlantısı, atıf, dergi ve yazar ortak atıf ağında bağlantı durumu VOSviewer yazılımı üzerinden görselleştirilerek yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Coworking Alan, Ortak Çalışma, Bibliyometrik Analiz

Abstract

With the increasing importance of the sharing economy, coworking spaces have become one of the concepts that have entered the working life in our country as well as in the world. On the one hand, while technology is developing, on the other hand, the ways of doing things are changing, so it has become a necessity to make a difference in the places where we work. Especially with the increase in remote working, digitalization and technological opportunities, the culture of working outside the office has started to develop. Although working from home is becoming more common today, this brings some distractions in terms of work-life balance. In addition, the emergence of the need for individuals to belong to a community over time makes it possible for them to apply for alternative office spaces. In this context, the first academic research on coworking spaces emerged in the 2010s. The aim of this study is to conduct a bibliometric analysis of articles in the international literature on coworking spaces based on various parameters. Within the framework of this purpose, firstly, Web of Science (WoS) database was searched with the terms "coworking space", "co-working space", "coworking spaces" and "co-working spaces" and 324 articles published between 2012 and 2023 were found. The distribution of the analyzed articles according to years, languages, organizations, journals, Web of Science categories and indexes, sustainable development goals and countries of production are shared with tables and figures. In addition, the most frequently used keywords in the articles, the most cited articles, the linkage of the publications and the journals in which the publications are included according to the bibliographic matching analysis, the linkage status in the citation, journal and author co-citation network were visualized and interpreted through VOSviewer software.

Keywords: Coworking Space, Coworking, Bibliometric Analysis

Atıf Bilgisi / Citation Information

Akkaya, B., & Karavardar, G. (2024). Coworking alan literatürünün bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Asya Studies*, 8(29), 125-142. <https://doi.org/10.31455/asya.1496389>

GİRİŞ

İngilizcede “coworking space”, Türkçede ise sıklıkla coworking alan olarak ifade edilen ortak çalışma alanları dünyada 2009, ülkemizde ise 2014 yılı itibarıyla popüler hâle gelmeye başlamıştır. Coworking alan kavramı, yeni çalışma biçimlerini desteklemek için geliştirilen en yeni ve küresel olarak en yaygın çok kiracılı ofis kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Alanın hızla yaygınlaşmasında son yıllarda bilişim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin de etkisi büyüktür. Özellikle mobilitenin yaygınlaşması, dijitalleşmenin hız kazanması, internetin, taşınabilir araçların, bilgisayarların ve telefonların iş hayatına girmesi geleneksel bir çalışma ortamında iş yapma kültürünü değiştirmiş, aynı zamanda bireyleri ve şirketleri daha farklı çalışma alanlarına yöneltmiştir. Ancak bu durum işyerinde kişilerarası etkileşimi azaltmış, zamanla topluluğa ihtiyacı artırmıştır. Bu ihtiyaç en çok da covid-19 salgın sürecinde gözlemlenmiştir. Her ne kadar evden çalışma insanların daha rahat bir ortamda işini yapmasını sağlasa da yapılan çalışmalar uzun süreli evden çalışan insanların etkileşime ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Geçmişte, bilgiye dayalı olarak yapılan işler ofislerde yürütülürken teknolojinin gelişmesi, işin yapılış şeklini değiştirdiği için bu durum işlerin yürütüldüğü ortamların da değişmesine neden olmuştur. Bu süreçte gerek kendi adına çalışanlar gerekse şirketler farklı çalışma biçimi arayışına girmişlerdir. Yeni çalışma biçimleri uzaktan, mobil, esnek, sanal çalışma gibi biçimlerde anılmaktadır. Coworking alanlar ise günümüzde daha da yaygınlaşan bir konsept hâline gelmektedir.

Coworking alanlar kullanıcıların iş yaparken ihtiyaç duyacağı ofis mobilyaları, ofis malzemeleri, internet altyapısı gibi gereksinimlerini belirli bir zaman aralığı ve ücret karşılığında sunan çalışma mekânları olarak tanımlanabilir. Yeni nesil bu çalışma mekânları firmalara ve profesyonellere mobilyadan teknolojik alt yapıya kadar yüksek bir maliyete katlanmak zorunda kalmadan ihtiyaç duyulan bu kalemleri çok daha düşük bir ücret karşılığında kullanım hakkı vermektedir. Coworking alanlar ofis giderlerinin maliyetini azaltmak için alternatif bir çalışma mekânı olarak karşımıza çıksa da aslında sadece bir çalışma ortamı değil, kullanıcıların sürekli birbirleriyle iletişim halinde oldukları alanları ifade etmektedir. Coworking alanlar özünde bilgi alışverişi, yaratıcılık ve yenilik süreçlerini mümkün kılan ve sosyal etkileşimi kolaylaştıran profesyonel bir özel alan ve altyapı sağlamaktadır (Bouncken vd., 2021).

Carmel ve Sawyer (2023), çalışmanın geleceğini değerlendirdikleri çalışmalarında; çalışma alanı, karar verme, işin yapısı, teknolojinin rolü, iş-yaşam dengesi, çalışan beklentileri, liderlik modeli, firmanın değer yaratma ve işgücü piyasası yapısı olarak 9 boyut ortaya koymuşlardır. Çalışma alanı boyutu, gelecek için çok önemlidir. Bilgiye dayalı işler belirlenmiş fiziksel alanlarda yapılmayabilir ancak iş birliği her zaman için önemlidir. Bu da geleceğin çalışma mekânları olarak düşünüldüğünde coworking alanların önemini ortaya koymaktadır. Bu amaçla, coworking alanlar son derece açık ve kapsayıcı olacak şekilde tasarlanmaktadır. Bu alanlar hayatın her kesiminden, farklı geçmişlere sahip ve farklı ekonomik roller üstlenen girişimciler, serbest çalışanlar, sanatçılar, araştırmacılar, öğrenciler vb. kullanıcılar tarafından paylaşılmaktadır (Cheah ve Ho, 2019). Bununla birlikte, coworking alan hareketinin kökenleri serbest çalışanlar, girişimciler ve teknoloji endüstrisi arasında olmasına rağmen, daha geniş bir insan ve kuruluş yelpazesi için giderek daha alakalı hâle gelmektedir (Spreitzer vd., 2015). Coworking alanlar, üyelerin belirli bir miktar ücret ödeyerek katıldığı, bir yandan fiziksel alan ve ofis hizmetlerinden faydalandığı diğer yandan ise yüz yüze sosyal temaslar ile iş piyasasının görüşünden de yararlandığı ve yeni ekonominin ihtiyaç duyduğu pratik ihtiyaçlarını karşıladığı bir alanı ifade ederken (Bacevice ve Spreitzer, 2023), özünde paylaşımın bir şeklini temsil etmektedir. Buna paralel olarak iş birliğini, açıklığı ve uzun süreli ilişkileri destekleme eğilimini paylaşan bir kullanıcı topluluğunu da içermektedir. Coworking alanların ortaya çıkması bir yandan bilgi ve beceri alışverişine diğer yandan ise ofis veya ortak alan gibi fiziksel varlıkların paylaşımına dayanmaktadır (Konecka-Szydłowska ve Czupich, 2022).

İlk coworking alan örneği, 2005 yılında Brad Neuberg tarafından Spiral Muse adında San Francisco’da kurulmuştur (Gandini, 2015; Weijs-Perrée vd., 2019; Mariotti ve Di Matteo, 2022; Oswald ve Zhao, 2022). Modern coworking alanların ilki olarak tanımlanan Spiral Muse kurulurken, kendisi gibi serbest çalışanlar, girişimciler ve diğer bireysel bilgi çalışanları gibi insanlar için mekânsal ve sosyal altyapı sunmaya karar veren bilgi teknolojisini uzmanı Neuberg, meslektaşlarının ve arkadaşlarının fikrini alıp coworking alan konseptinin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Neuberg’in meslektaşları ve sosyal medya danışmanları Chris Messina ve Tara Hunt, bir coworking alan Wiki platformu ve Google grupları listesi geliştirerek coworking alan fikrini kavramsallaştırmada etkili olmuşlardır (Spinuzzi vd., 2019). Söz konusu bu çalışma alanları, kullanıcıları fiziksel ve mekânsal olarak bir arada tutan alanlar olarak hizmet

ederken, fiziksel çalışma alanlarının giderek azaldığı sanal bir iş dünyasının ortasında işlere somutluk kazandırmaktadır. Bu alanlar, bireylerin yeni ekonomide profesyoneller olarak itibarlarını artırmalarına yardımcı olan profesyonel bir kimlik oluşturmalarına da yardımcı olmaktadır (Bacevice ve Spreitzer, 2023).

Çalışma hayatının önemli bir kavramı hâline gelen coworking alanlara yönelik hazırlanan bu çalışmada, coworking alanlar ile ilgili uluslararası literatürde yayımlanan makalelere ilişkin çeşitli parametreler üzerinden bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında, coworking alanlar ile ilgili makalelerin yayımlanmaya başladığı 2010'lu yılların başından 2023 yılının sonuna kadar yıllara göre dağılımı, üretildiği dillere göre dağılımı, üretildiği kuruluşlara göre dağılımı, yayımlandığı dergilere göre dağılımı, Web of Science kategorileri ve indekslerine göre dağılımı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine göre dağılımı, üretildiği ülkelere göre dağılımı, makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler, en çok atıf alan makaleler, yayınların ve yayınların yer aldığı dergilerin bibliyografik eşleştirme analizine göre bağlantısı, atıf, dergi ve yazar ortak atıf ağında bağlantı durumu olarak belirlenen parametreler ele alınarak coworking alanlara ilişkin yapılan akademik çalışmaların genel durumunun ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda çalışmaya ilişkin veriler, Web of Science veri tabanından elde edilerek, VOSviewer programına aktarılmıştır. Bu veriler ışığında, araştırmanın cevap aradığı sorular ise aşağıda sıralanmıştır.

1. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin yıllara göre dağılımı nedir?
2. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin üretildiği dillere göre dağılımı nedir?
3. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin en fazla üretildiği kuruluşlara göre dağılımı nedir?
4. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin en fazla yayımlandığı dergilere göre dağılımı nedir?
5. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin Web of Science kategorilerine göre dağılımı nedir?
6. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin Web of Science indekslerine göre dağılımı nedir?
7. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin karşıladığı sürdürülebilir kalkınma hedeflerine göre dağılımı nedir?
8. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin üretildiği ülkelere göre dağılımı nedir?
9. Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler nelerdir?
10. Coworking alanlar konusunda en çok atıf alan makaleler nelerdir?
11. Coworking alanlar konusunda yapılan yayınların ve yayınların yer aldığı dergilerin bibliyografik eşleştirme analizine göre bağlantı durumu nasıldır?
12. Coworking alanlar üzerine yapılan makaleler ile ilgili atıf, dergi ve yazar ortak atıf ağında bağlantı durumu nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın sorularına cevap verebilmek için bibliyometrik analiz yönteminden faydalanılmıştır. Bibliyometrik analizler, belirli bir araştırma alanındaki yayınların, yazarların, kurumların ve ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve etkilerini değerlendirmek için matematiksel ve istatistiksel araçları uygulayan nicel bir yöntemdir ve literatüre ilişkin oldukça kapsamlı bilgiler sunmaktadır (Fu vd., 2023). Bununla birlikte, araştırmacıların bulgularını, alanda çalışan ve görüşlerini atıf, iş birliği ve yazı yoluyla ifade eden diğer bilim insanları tarafından üretilen toplu bibliyografik verilere dayandırmalarına olanak vermektedir. Söz konusu veriler bir araya getirilerek analiz edildiğinde, alanın yapısı, sosyal ağları ve güncel ilgi alanlarına ilişkin iç görüler ortaya koyulabilir. Bu nedenle de bibliyometrik analiz kullanımı hızla artmaya devam etmektedir (Zupic ve Čater, 2015). Bibliyometrik analizler, farklı araştırma bileşenleri arasındaki sosyal ve yapısal ilişkileri analiz ederek bir alanın bibliyometrik ve entelektüel yapısını özetlemektedir (Donthu vd., 2021).

Bibliyometrinin en belirgin avantajı, akademisyenlerin atıfları, ortak atıfları, coğrafi dağılımı ve kelime sıklığını analiz ederek belirli bir araştırma alanını incelemelerine ve çok faydalı sonuçlar çıkarmalarına olanak sağlamasıdır (Liao vd., 2018). Ancak bu noktada en doğru bulgulara ulaşmak için

mümkün olduğunca ilgili çok sayıda belgeyi bir araya getirmek ve bunu yaparken minimum sayıda ilgisiz sonuçlarla geçerli bir arama sorgusu oluşturmak gerekmektedir (Sweileh, 2020).

Bibliyometrik analiz yoluyla, alandaki araştırmaların (ör. makaleler) ve katkıda bulunanların (ör. yazarlar, kurumlar, ülkeler/bölgeler, fon sağlayıcılar, konu alanları) üretkenliği (ör. yayınlar) ve etkisi (ör. atıflar) değerlendirilebilir. Bu, bibliyometrik analizin iki ana bileşeninden biri olan "performans analizi" ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca, bibliyometrik analizin diğer önemli bileşeni olan "bilim haritalama" ile de bibliyometrik analiz yoluyla alandaki kayda değer eğilimler ve boşluklarla birlikte temel temalar ve konular ortaya çıkarılabilir. Bu nedenle, performans analizi ve bilim haritalaması bibliyometrik analizin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır (Lim ve Kumar, 2024).

Buradan hareketle, çalışma kapsamında, coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin günümüze kadar olan sürecini ortaya koymak amacıyla ilgili makalelere ilişkin verilere Web of Science üzerinden ulaşılarak bibliyometrik analizi yapılmıştır. Çalışmada ayrıca VOSviewer programı aracılığı ile ağ haritaları ortaya koyularak, ilgili literatür görselleştirilmiştir.

Çalışma Materyali

Çalışmada, 2012-2023 yılları arasında coworking alan konusunda yayımlanan ve Web of Science'da yer alan 324 makaleye ilişkin veriler kullanılmıştır. Çalışmanın materyalini oluşturan söz konusu makalelere ilişkin veriler ise yazarları, üretildiği yıl, üretildiği dil, yayımlandığı dergi, üretildiği kuruluş, Web of Science kategorisi Web of Science indeksi, sürdürülebilir kalkınma hedefi, üretildiği ülke ve kullanılan anahtar kelimelerden oluşmaktadır. Çalışma materyali olarak kullanılan dosya, Web of Science veri tabanı üzerinden "tab delimited file" uzantısı kullanılarak dışa aktarılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında ele alınacak verilere Web of Science üzerinden ulaşılmıştır. Coworking alanlara ilişkin verilere ulaşılırken veri tabanında gelişmiş alanlar butonunda "tüm alanlar" seçilmiştir. Bu arama kısmında anahtar kelimeler olarak "coworking space", "co-working space", "coworking spaces" ve "co-working spaces" ifadeleri "veya" seçilerek taranmıştır. Bu şekilde toplam 421 sonuca ulaşılmıştır. Daha sonra filtreleme özelliği kullanılarak sadece makaleler seçilmiş ve toplam 341 adet makaleye ulaşılmıştır. Son olarak ise makalelerin hangi yıllarda yayımlandığı incelenmiştir. Coworking alanlar üzerinde yapılan ilk makalenin yayımlandığı yılın 2012 yılı olduğu tespit edilmiştir. 2024 yılına ait verilerin yıl tamamlanmadığı ve diğer yıllara göre karşılaştırılırken sağlıklı bir veri sunamayacağı için, yayımlanan makalelerin tarih aralığı 2012-2023 yılları şeklinde sınırlandırılmış ve sonuç itibarıyla 324 makale analizlere dahil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında yapılan analizler için, çalışmaya konu olan ve coworking alana ilişkin Web of Science üzerinden ulaşılan 324 makalenin verileri elde edilmiş, bu veriler VOSviewer programına aktarılmıştır.

Bu kapsamda öncelikle, Web of Science üzerinden elde edilen veriler yoluyla makalelerin yıllara göre dağılımı, üretildiği dillere göre dağılımı, üretildiği kuruluşlara göre dağılımı, yayımlandığı dergilere göre dağılımı, Web of Science kategorileri ve indekslerine göre dağılımı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine göre dağılımı, üretildiği ülkelere göre dağılımına yönelik analizler yapılmıştır. Sonrasında ise VOSviewer programına aktarılan veri seti ile makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler, en çok atıf alan makaleler, yayınların ve yayınların yer aldığı dergilerin bibliyografik eşleştirme analizine göre bağlantısı, atıf, dergi ve yazar ortak atıf ağında bağlantı durumunu ortaya koyan analizler gerçekleştirilmiştir.

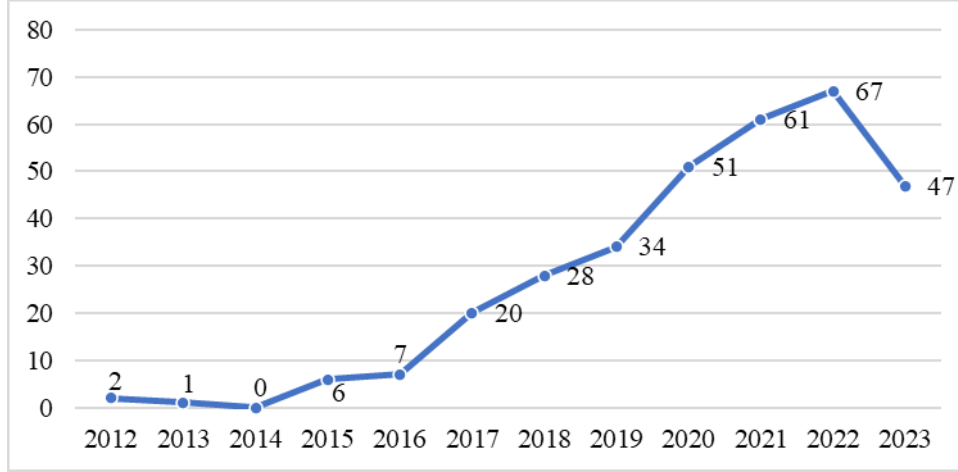
BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Web of Science veri tabanı üzerinden erişilen ve çalışmanın veri seti olarak ele alınan 324 makalenin hangi yıllarda yayımlandığı, söz konusu bu makalelerin üretildiği diller, makalelerin en fazla hangi dergilerde yayımlandığı, en fazla üretildiği kuruluşlar, Web of Science kategorileri, Web of Science indeksleri, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve üretildiği ülkelere göre genel tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Ardından ise veri seti VOSviewer programına aktarılarak makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimeler, en çok atıf alan makaleler, yayınların ve yayınların yer aldığı dergilerin bibliyografik

eşleştirme analizine göre bağlantı durumu, makaleler ile ilgili atıf, dergi ve araştırmacı ortak atıf ağında bağlantı durumu ortaya koyulmuştur.

Genel Tanımlayıcı İstatistikler

Şekil 1: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Coworking alanlar konusunda Web of Science veri tabanında yer bulan uluslararası literatürdeki 324 makalenin yıllara göre sayıları Şekil 1'de gösterilmektedir. Şekil 1'de de yer aldığı gibi coworking alanlar üzerine yapılan ilk çalışmanın 2012 yılında olduğu görülmektedir. Makale sayılarında özellikle 2017 yılından itibaren artış olduğu, bununla birlikte 67 adet ile en fazla makalenin 2022 yılında yayımlandığı göze çarpmaktadır.

Tablo 1: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Üretildiği Dillere Göre Dağılımı

Yazım Dili	f	%
İngilizce	297	91,67
Fransızca	12	3,70
Portekizce	4	1,24
Almanca	3	0,93
Rusça	3	0,93
İspanyolca	3	0,93
Hırvatça	1	0,31
İtalyanca	1	0,31

Tablo 1'de coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin üretildiği dillere göre dağılımı yer almaktadır. Tabloya göre söz konusu çalışmalar %91,67 oranında (297 makale) en fazla İngilizce üretilmiştir. Bunu %3,70 ile (12 makale) Fransızca, %1,24 ile (4 makale) Portekizce, %0,93 ile (üçer makale) Almanca, Rusça ve İspanyolca ve %0,31 ile (birer makale) Hırvatça ve İtalyanca takip etmektedir.

Tablo 2: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin En Fazla Yayımlandığı Dergilere Göre Dağılımı

Dergi	f	%
Sustainability	10	3,09
Review of Managerial Science	9	2,78
Journal of Corporate Real Estate	8	2,47
European Planning Studies	7	2,16

Geoforum	7	2,16
Revue d Economie Regionale et Urbaine	7	2,16
Cities	6	1,85
European Spatial Research and Policy	6	1,85
Journal of Business Research	6	1,85
Urban Studies	5	1,54
Frontiers in Psychology	4	1,24
Journal of Property Investment Finance	4	1,24
Journal of Urban Technology	4	1,24
Urban Science	4	1,24
Culture and Organization	3	0,93
European Journal of Cultural Studies	3	0,93
Journal of Business and Technical Communication	3	0,93
Diğer	228	70,34

Coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin en fazla yayımlandığı dergiler Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2’ye göre Sustainability 10 makale ile (%3,09) ilk sırada yer almaktadır. Sustainability dergisini 9 makale ile (%2,78) Review of Managerial Science, 8 makale ile (%2,47) Journal of Corporate Real Estate takip etmektedir.

Tablo 3: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin En Fazla Üretildiği Kuruluşlara Göre Dağılımı

Kuruluş	f
University of Bayreuth	23
Polytechnic University of Milan	15
Prague University of Economics Business	12
University of London	10
Aalto University	8
Centre National De La Recherche Scientifique Cnrs	6
Universite De Lille	6
Catholic University of the Sacred Heart	5
Jagiellonian University	5
National University of Singapore	5
Cardiff Metropolitan University	4
Free University of Bozen Bolzano	4
IESEG School of Management	4
Leibniz Institut Fur Raumbezogene Sozialforschung IRS	4
Norwegian University of Life Sciences	4
Panteion University	4
Technical University of Munich	4
Universidad Pablo De Olavide	4
University of Bergamo	4
Amsterdam University of Applied Sciences	3

Tablo 3’te coworking alanlara ilişkin makalelerin üretildiği kuruluşların ilk 20’sine yer verilmiştir. Bu kuruluşlardan ilk sırada University of Bayreuth (tekrar sayısı 23) yer almaktadır. University of Bayreuth’u, Polytechnic University of Milan (tekrar sayısı 15), Prague University of

Economics Business (tekrar sayısı 12), University of London (tekrar sayısı 10) ve Aalto University (tekrar sayısı 8) takip etmektedir.

Tablo 4: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Web of Science Kategorilerine Göre Dağılımı

WoS Kategorisi	<i>f</i>
Yönetim	82
Coğrafya	49
Kentsel Çalışmalar	39
İşletme	37
Çevre Çalışmaları	37
Ekonomi	26
Bölgesel Kentsel Planlama	25
Çevre Bilimleri	19
Bilgi Bilimi Kütüphane Bilimi	14
Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi	12
Eğitim Araştırmaları	9
Kültürel Çalışmalar	8
Sosyoloji	8
İşletme Finansmanı	7
Sosyal Bilimler Disiplinlerarası	7
İletişim	6
Konaklama Eğlence Spor Turizm	6
Endüstriyel İlişkiler İşgücü	6
Antropoloji	5
Mimarlık	5

Tablo 4’te coworking alanlara ilişkin makalelerin WoS kategorilerinin ilk 20’sine yer verilmiştir. Söz konusu makalelerin WoS kategorisinde ilk sırada Yönetim (tekrar sayısı 82), ikinci sırada Coğrafya (tekrar sayısı 49), üçüncü sırada Kentsel Çalışmalar (tekrar sayısı 39), dördüncü sırada İşletme (tekrar sayısı 37), beşinci sırada Çevre Çalışmaları (tekrar sayısı 37) ve son sırada ise Mimarlık (tekrar sayısı 5) yer almaktadır.

Tablo 5: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Web of Science İndekslerine Göre Dağılımı

WoS İndeksi	<i>f</i>
Social Sciences Citation Index (SSCI)	168
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	127
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	32
Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	13
Book Citation Index - Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	10
Conference Proceedings Citation Index - Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	2
Book Citation Index - Science (BKCI-S)	1

Web of Science indeksine ait veriler Tablo 5’te gösterilmektedir. Coworking alanlar üzerine yapılan ve Web of Science veri tabanındaki makaleler toplam 7 indekste yer almaktadır. Bu indekslerin sırasıyla; Social Sciences Citation Index (SSCI) (tekrar sayısı 168), Emerging Sources Citation Index (ESCI) (tekrar sayısı 127), Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) (tekrar sayısı 32), Arts & Humanities Citation Index (A&HCI) (tekrar sayısı 13), Book Citation Index - Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH) (tekrar sayısı 10), Conference Proceedings Citation Index - Social Science &

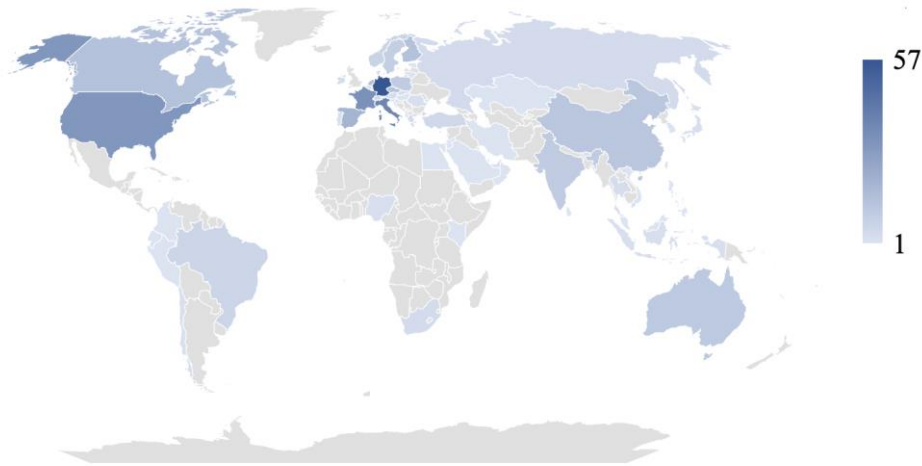
Humanities (CPCI-SSH) (tekrar sayısı 2) ve Book Citation Index - Science (BKCI-S) (tekrar sayısı 1) olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Karşılıdığı Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Göre Dağılımı

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi	<i>f</i>
09 - Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı	187
11 - Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	27
01 - Yoksulluğa Son	17
04 - Nitelikli Eğitim	14
05 - Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	13
03 - Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam	12
13 - İklim Eylemi	6
10 - Eşitsizliklerin Azaltılması	4
02 - Açlığa Son	3
07 - Erişilebilir ve Temiz Enerji	2
08 - İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	2
12 - Sorumlu Üretim ve Tüketim	1
16 - Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	1

Birleşmiş Milletler, Türkiye de dahil olmak üzere tüm Dünya'ya yaptığı çağrısı ile 2030 yılına kadar ulaşılması amaçlanan 17 adet sürdürülebilir kalkınma hedefi açıklamıştır. Coworking alanlar üzerine yapılan ve Web of Science'da yer alan makalelerin söz konusu bu hedeflere göre dağılımı Tablo 6'da yer almaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan veri setinin katkıda bulunduğu bu kalkınma hedeflerinin başında 09 kodlu Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı (tekrar sayısı 187) hedefi gelmektedir. Bunu 11 kodlu Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar (tekrar sayısı 27) ile 01 kodlu Yoksulluğa Son (tekrar sayısı 17) hedefleri takip etmektedir. Coworking alanlar üzerine yapılan ve Web of Science'da yer alan makalelerin, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen 17 hedefin 13'üne katkı sağlayan çalışmalar olduğu tespit edilmiştir (Birleşmiş Milletler Türkiye).

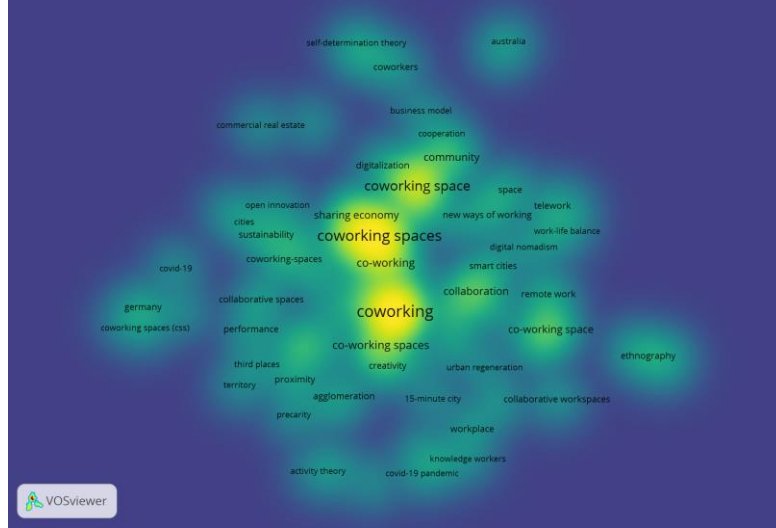
Şekil 2: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Üretildiği Ünelere Göre Dağılımı

Şekil 2'de coworking alanlar üzerine yapılan makalelerin üretildiği ülkelere göre dağılımı yer almaktadır. Söz konusu makalelerin en fazla üretildiği ilk üç ülkeye bakıldığında Almanya 57 ile ilk sırada gelmekte, bunu 38 ile İtalya, 33 ile de Fransa takip etmektedir.

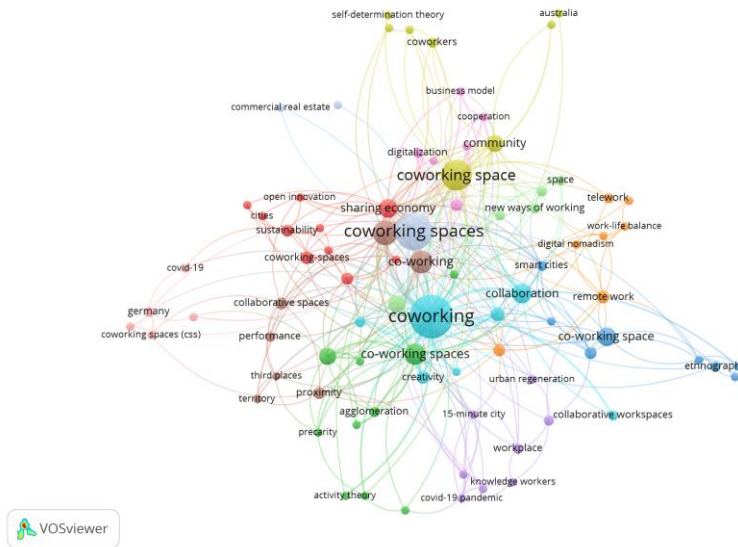
Bibliyometrik Analiz

Şekil 3: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Anahtar Kelime Yoğunluk Haritası

Çalışmanın ele aldığı 324 makalenin bilgilerinin yer aldığı veri setinde toplam 1127 anahtar kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. En az 3 kez tekrarlanan anahtar kelime sayısı ise 84 olarak tespit edilmiştir. Şekil 3 ile görselleştirilen yoğunluk haritasındaki söz konusu anahtar kelimelerden en çok tekrarlananları ise coworking (tekrar sayısı 66), coworking alanlar (coworking spaces-tekrar sayısı 50), coworking alan (coworking space-tekrar sayısı 33), girişimcilik (entrepreneurship-tekrar sayısı 22), co-working (tekrar sayısı 19), co-working alanlar (co-working spaces-tekrar sayısı 16), iş birliği (collaboration-tekrar sayısı 14), paylaşım ekonomisi (sharing economy) ve co-working alan (co-working space) (tekrar sayısı on üçer kez), topluluk (community), yaratıcı endüstriler (creative industries) ve yenilikçilik (innovation) (tekrar sayısı onar kez) oluşturmaktadır.

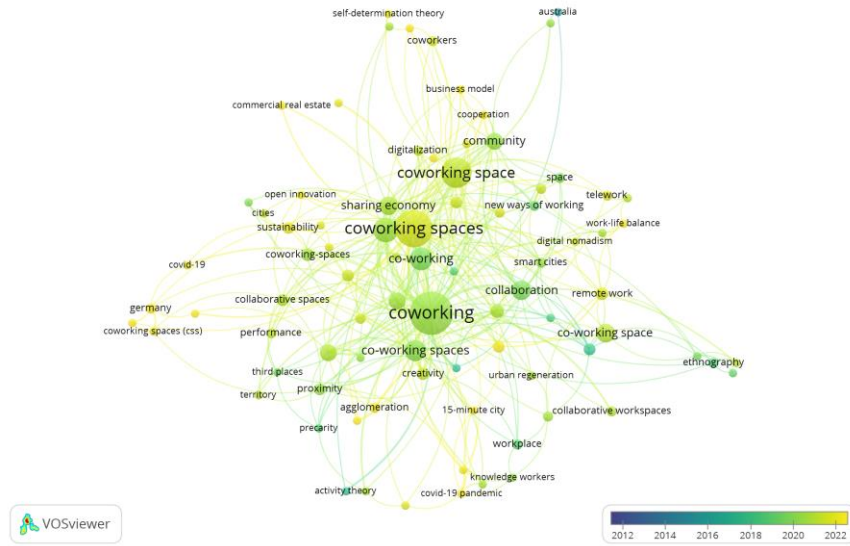
Şekil 4: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Anahtar Kelime Ağ Analizi

Şekil 4'te makalelerin içerdiği konular 12 farklı renklendirme ile kümelendirilmiştir. Turkuaz kümede yer alan 66 kez tekrarlanan coworking kelimesinin toplam bağlantı gücü 104'tür. Bunun dışında turkuaz kümede 14 tekrarlanma sayısı ve 27 toplam bağlantı gücüyle iş birliği yer almaktadır. Turkuaz

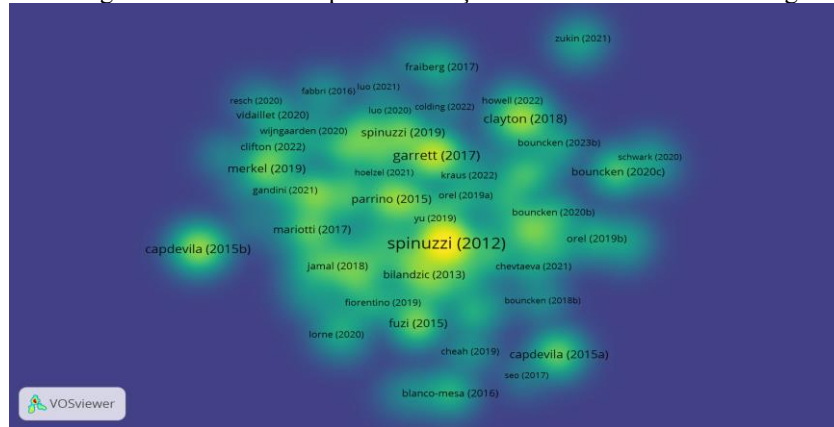
kümede diğer başlıca anahtar kelimeler ise yaratıcılık, yenilikçilik, iş birliğine dayalı çalışma alanları, bilgi değişimi alanları olarak sıralanmaktadır. Mavi ile renklendirilen coworking spaces kelimesinin toplam bağlantı gücü 57 olup, kelime 50 kez tekrarlanmıştır. Mavi kümede yer alan ve tekrarlanan diğer başlıca anahtar kelimeler ise ticari gayrimenkuller ve teknoloji kabulüdür. Sarı kümede yer alan ve 33 tekrar sayısına sahip coworking alan kelimesinin toplam bağlantı gücü 38'dir. Sarı küme ile ilişkilendirilen diğer başlıca anahtar kelimeler sosyal ağlar, topluluk, eğitim ve ortak çalışma arkadaşları olarak sıralanmaktadır. Kahverengi kümede yer alan entrepreneurship ise 22 tekrarlanma sayısına sahip olup, toplam bağlantı gücü 53'tür. Diğer başlıca anahtar kelimeler ortak çalışma, üçüncü çalışma yerleri, performans, iş birliği yerleri olarak sayılabilir. Kırmızı kümede paylaşım ekonomisi 13 kez tekrarlanmıştır ve toplam bağlantı gücü ise 25'tir. Kırmızı kümede bunun dışında diğer başlıca anahtar kelimeler olarak da sürdürülebilirlik, paylaşımlı alanlar, bilgi paylaşımı ve bilgi yaratımı kavramı yer almaktadır.

Şekil 5: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan Makalelerin Yıllara Göre Anahtar Kelime Ağ Analizi

Şekil 5 ise coworking alanlar üzerine yapılan makalelerde kullanılan anahtar kelimelerin yıllar bazında değişimini sunmaktadır. Buna göre 2016 yılından sonra yeni çalışma şekilleri, esnek çalışma, akıllı şehirler, ortak çalışma kavramları yer alırken 2022 yılına doğru ortak çalışma alanı, iş modeli, sürdürülebilirlik, iş-yaşam dengesi, kırsal gelişim, yeni çalışma yerleri gibi kelimelere doğru bir eğilimin olduğu ortaya konulmuştur.

Şekil 6: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan ve En Çok Atıf Alan Makalelerin Yoğunluk Haritası

Tablo 7: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan En Çok Atıf Alan İlk 10 Yayıma İlişkin Veriler

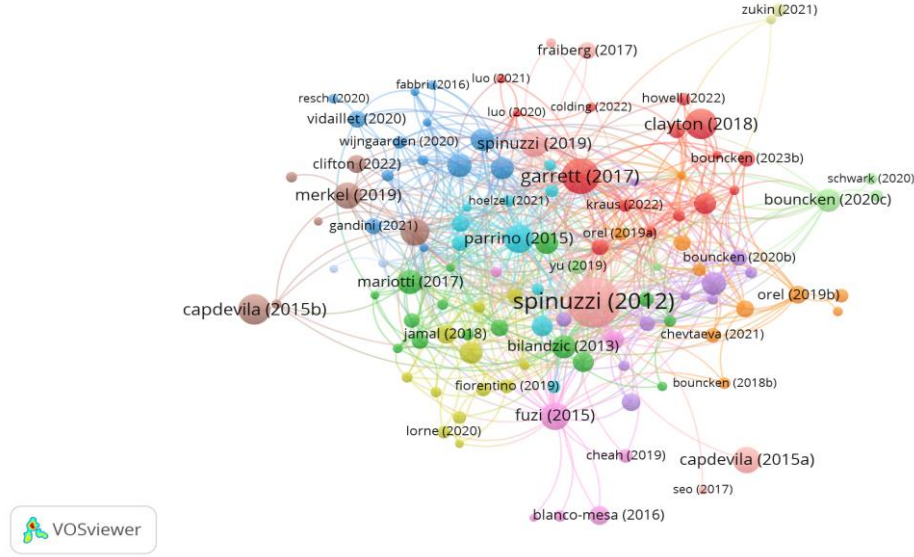
Araştırmacı	Makale Adı	Dergi Adı	Atıf sayısı
Spinuzzi (2012)	Working Alone Together: Coworking as Emergent Collaborative Activity	Journal of Business and Technical Communication	363
Garrett, Spreitzer ve Bacevice (2017)	Co-constructing a Sense of Community at Work: The Emergence of Community in Coworking Spaces	Organization Studies	186
Capdevila ve Zarlenga (2015)	Smart City or Smart Citizens? The Barcelona Case	Journal of Strategy and Management	136
Clayton, Feldman ve Lowe (2018)	Behind the Scenes: Intermediary Organizations that Facilitate Science Commercialization Through Entrepreneurship	Academy of Management Perspectives	129
Parrino (2015)	Coworking: Assessing the Role of Proximity in Knowledge Exchange	Knowledge Management Research&Practice	115
Brown (2017)	Curating the "Third Place"? Coworking and the Mediation of Creativity	Geoforum	109
Fuzi (2015)	Co-working Spaces for Promoting Entrepreneurship in Sparse Regions: The Case of South Wales	Regional Studies Regional Science	109
Gonzalez-Uribe ve Leatherbee (2018)	The Effects of Business Accelerators on Venture Performance: Evidence from Start-up Chile	Review of Financial Studies	103
Capdevila (2015)	Co-working Spaces and the Localised Dynamics of Innovation in Barcelona	International Journal of Innovation Management	101
Merkel (2019)	'Freelance isn't Free.' Co-working as a Critical Urban Practice to Cope With Informality in Creative Labour Markets	Urban Studies	99

Coworking alanlar üzerine yapılan ve en çok atıf alan makalelerin analizi yapılırken minimum atıf sayısı 10 seçilerek toplam 129 adet makaleye ilişkin veriler elde edilmiştir. Şekil 6'da coworking alanlar üzerine yapılan ve en çok atıf alan makalelerin yoğunluk haritası gösterilmektedir. Tablo 7'de ise bu makalelerin ilk 10'una ilişkin veriler yer almaktadır. Buna göre, en çok atıf alan makalelerin ilki 2012 yılında yayımlanan iki makaleden biri olan ve Spinuzzi (2012) adlı araştırmacıya ait "Working Alone Together: Coworking as Emergent Collaborative Activity" başlıklı çalışma olup, atıf sayısı 363'tür. Bu makaleyi Garrett, Spreitzer ve Bacevice (2017) tarafından gerçekleştirilen ve "Co-constructing a Sense of Community at Work: The Emergence of Community in Coworking Spaces" başlıklı makale 186 atıf

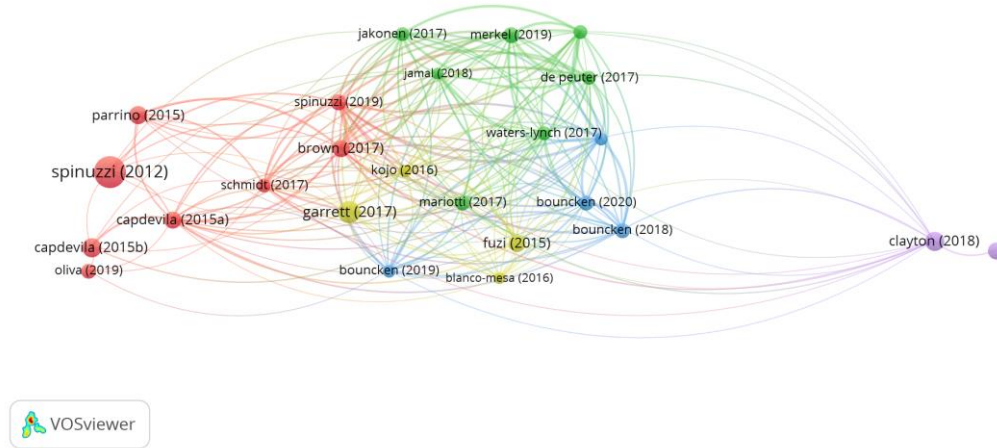
sayısı ile takip etmektedir. Capdevila ve Zarlenga (2015) tarafından yapılan “Smart City or Smart Citizens? The Barcelona Case” isimli çalışma 136 atıf sayısı ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Şekil 7: Coworking Alanlar Üzerine Yapılan ve En Çok Atıf Alan Makalelerin Ağ Analizi

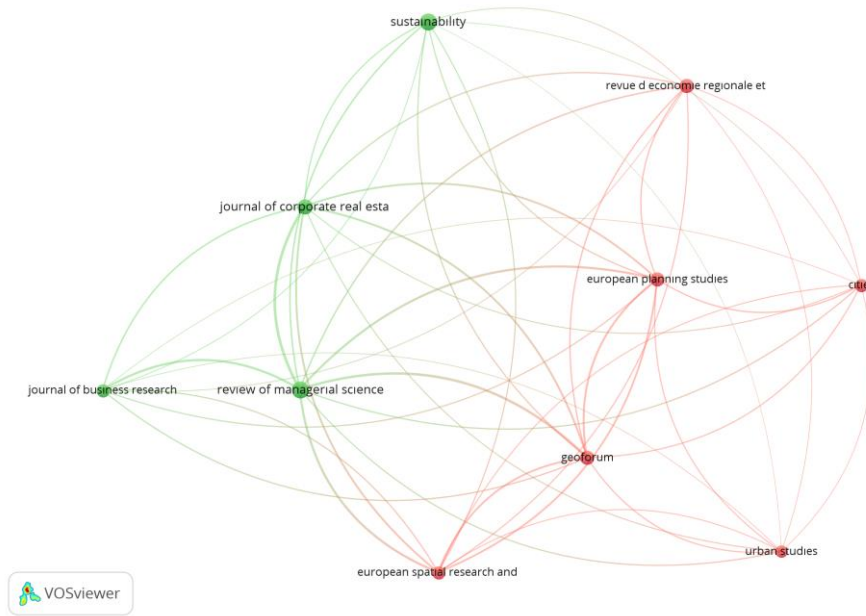
Şekil 7, coworking alanlar üzerine yapılan ve en çok atıf alan makalelerin ağ analizini sunmaktadır. Analiz sonucunda oluşturulan görsel ile 13 farklı kümenin bulunduğu ortaya koyulmuştur. Spinuzzi (2012) 363 atıf ve 78 bağlantıya, Garrett (2017) 186 atıf ve 37 bağlantıya, Parrino (2015) 115 atıf ve 44 bağlantıya, Brown (2017) 109 atıf ve 29 bağlantıya, Fuzi (2015) 109 atıf ve 36 bağlantıya, Merkel (2019) 99 atıf ve 18 bağlantıya sahipken, Clayton (2018) 129 atıf ve 7 bağlantıya, Gonzalez-Uribe (2018) 103 atıf ve 1 bağlantıya, Capdevila (2015a) 101 atıf ve 1 bağlantıya, son olarak ise 136 atıfa sahip olan Capdevila (2015b) 1 bağlantıya sahiptir.

Şekil 8: Yayınların Bibliyografik Eşleştirme Analizi

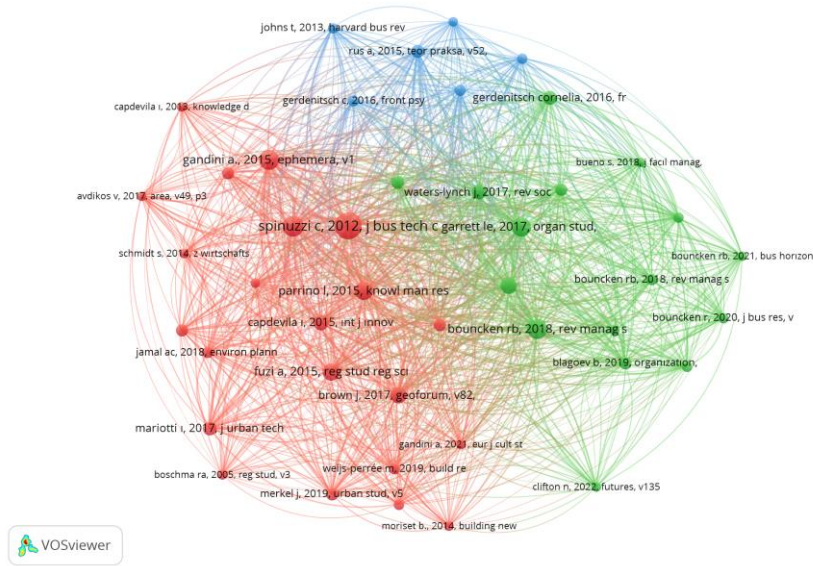

Coworking alanlar üzerine yapılan ve Web of Science veri tabanından elde edilen 324 makaleye ait veri seti bibliyografik eşleştirme amacıyla VOSviewer programına eklendiğinde yayınların minimum atıf sayısı 50 olarak belirlenmiştir. Bu filtreleme ile toplam 25 yazara ulaşılmıştır. 25 yayına ilişkin yapılan analiz sonucunda Şekil 8’de yer aldığı gibi toplam 5 kümeye ulaşılmıştır. Kırmızı 1. kümeyi, yeşil 2. kümeyi, mavi 3. kümeyi, sarı 4. kümeyi ve mor ise 5. kümeyi temsil etmektedir. Spinuzzi (2019) 107 toplam bağlantı gücüyle birinci kümeye (97 atıf), Merkel (2019) 104 toplam bağlantı gücüyle ikinci kümeye (99 atıf), Weijs-Perree (2019) 107 toplam bağlantı gücüyle üçüncü kümeye (57 atıf), Kojo (2016) 49 toplam bağlantı gücüyle dördüncü kümeye (57 atıf) ve Clayton (2018) ise 22 toplam bağlantı gücüyle beşinci kümeye (129 atıf) öncülük etmektedir.

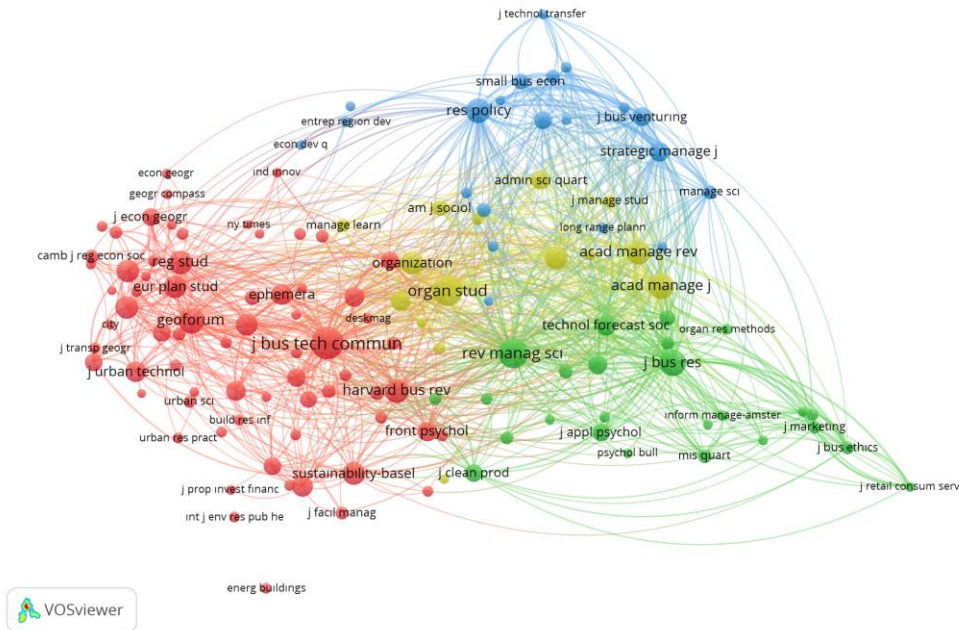
Şekil 9: Dergilerin Bibliyografik Eşleştirme Analizi

Bibliyografik eşleştirme analizinde yayım yapılan dergilerin incelenmesine ilişkin ise öncelikle minimum kaynak sayısı 5 olarak seçilmiştir. Bu yöntem uygulanarak 211 dergiden 10’u analize tabii tutulmuştur. Şekil 9’da görüldüğü gibi analiz sonucunda 2 küme ortaya çıkmıştır. Dergilerin toplam bağlantı güçleri incelendiğinde, kırmızı kümede yer alan en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip olan derginin 1573 ile “Geoforum”, en düşük toplam bağlantı gücüne sahip olan derginin 526 ile “Urban Studies” olduğu; yeşil kümede yer alan en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip olan derginin 2235 ile “Review of Managerial Science”, en düşük toplam bağlantı gücüne sahip olan derginin 644 ile “Sustainability” olduğu saptanmıştır.

Şekil 10: Atıfların Ortak Atıf Analizi

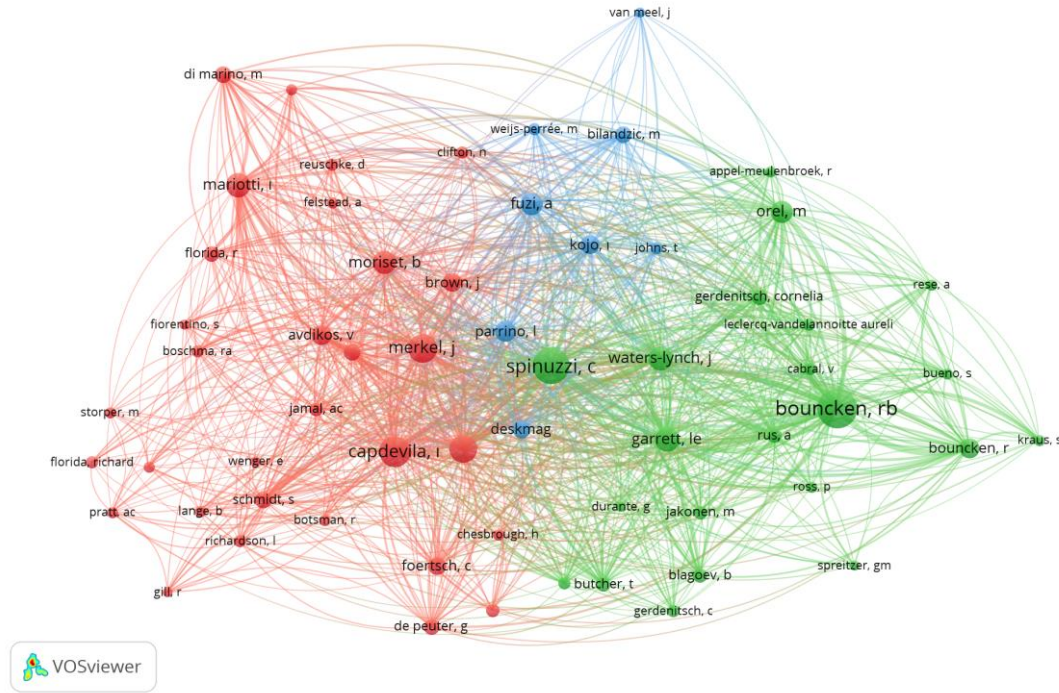
Atıfların ortak atıf analizinde, atıfta bulunan kaynak sayısı minimum 20 seçildiğinde ulaşılan 14475 kaynaktan 44'ü filtrelenmiştir. Bu 44 kaynağa ilişkin görselleştirme Şekil 10'da yer almaktadır. Analiz sonucunda toplam 3 kümeye ulaşılmıştır. Kırmızı 1. kümeyi, yeşil 2. kümeyi, mavi ise 3. kümeyi temsil etmektedir. Birinci kümede toplam 22, ikinci kümede 16, üçüncü kümede ise 6 yazar bulunmaktadır. Birinci kümeye Spinuzzi (2012) (161 atıf ve 1310 toplam bağlantı gücüyle), ikinci kümeye Bouncken (2018) (89 atıf ve 864 toplam bağlantı gücüyle) ve üçüncü kümeye ise Rus (2015) (41 atıf ve 485 toplam bağlantı gücüyle) liderlik etmektedir.

Şekil 11: Dergilerin Ortak Atıf Analizi

Dergilerin ortak atıf analizinde en az 20 atıf ile 8242 kaynak içerisinde 130 değerine ulaşılmıştır. Bu 130 kaynağa ilişkin görselleştirme Şekil 11'de yer almaktadır. Analiz sonucunda toplam 4 kümeye

ulaşmıştır. Kırmızı 1. kümeyi, yeşil 2. kümeyi, mavi 3. kümeyi, sarı ise 4. kümeyi temsil etmektedir. Birinci kümeye 234 atıf ve 6662 toplam bağlantı gücüyle “Journal of Business and Technical Communication”; ikinci kümeye 194 atıf ve 8252 toplam bağlantı gücüyle “Review of Managerial Science”; üçüncü kümeye 140 atıf ve 6199 toplam bağlantı gücüyle “Research Policy” ve dördüncü kümeye ise 213 atıf ve 7595 toplam bağlantı gücüyle “Organization Studies” öncülük etmektedir.

Şekil 12: Yazarların Ortak Atıf Analizi

Yazarların minimum atıf sayısı 20 olarak seçilmiştir. Buna göre veri seti 10426 kaynaktan 61 kaynağa indirgenmiştir. Şekil 12’de de görüldüğü gibi yazarların ortak atıf analizi 3 kümeden meydana gelmektedir. Kırmızı 1. kümeyi, yeşil 2. kümeyi, mavi ise 3. kümeyi temsil etmektedir. Ortak atıf analizine göre en çok atıf yapılan araştırmacı 276 atıf ve 4462 toplam bağlantı gücüyle Bouncken’dir ve araştırmacı ikinci kümede yer almaktadır. Bouncken’i 241 atıf ve 3839 toplam bağlantı gücüyle yine ikinci kümede yer alan Spinuzzi takip etmektedir. Üçüncü sırada ise birinci kümede bulunan Capdevila 173 atıf ve 2997 toplam bağlantı gücü ile yer almaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Coworking alanlar özellikle son yıllarda oldukça duyulur mekânlar hâline gelmiştir. Dijitalleşmenin ivme kazanması, teknolojik alanda yaşanan dönüşümler, uzaktan çalışmanın popülerleşmesi gibi unsurlar ofis dışında çalışma konusunda bir değişime neden olmuştur. Bununla birlikte, her ne kadar son yıllarda evden çalışma kültürü gelişse de çalışanlar bir topluluğa ait olma ihtiyacı hissetmektedir. Özellikle serbest çalışanlar, uzaktan çalışanlar ve girişimciler gibi kullanıcılar için coworking alanlar kullanıcıları arasında iş birliği geliştirecek fırsatlar yaratmakta ve bir topluluğa ait olma ihtiyacını karşılarken de tüm bunları daha az maliyetle elde etmelerini sağlamaktadır.

Bu amaçlarla kurulan ve oldukça yeni bir kavram olarak karşımıza çıkan coworking alanlara ilişkin yapılan bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak coworking alanlarla ilgili bu zamana kadar yapılan akademik çalışmaların çeşitli parametrelere göre genel durumu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışma, Web of Science üzerinden elde edilen ve coworking alanlar konusunda 2012-2023 yılları arasında yapılan 324 makaleden oluşan veri setine dayanarak yapılmıştır. Bunun yanı sıra çalışma kapsamında, VOSviewer programına aktarılan veri setinden bibliyografik eşleştirme ve ortak atıf

analizine yönelik bulgular elde edilmiştir. Araştırmanın bulguları benzer bir çalışmanın bulguları ile örtüşmektedir (Berbegal-Mirabent, 2021). Literatürde birçok kaynak ilk coworking alanın 2005 yılında kurulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, coworking alanlara ilişkin yapılan ilk çalışmalar ise 2010'lu yılların başlarına denk gelmektedir. Nitekim bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular çerçevesinde de Web of Science veri tabanında yer alan makaleler incelendiğinde ilk makalenin 2012 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. 2017 yılından sonra bu alana yönelik çalışmaların sayısında artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte en yüksek sayıya 2022 yılında ulaşılmıştır. Çalışmada, coworking alanlar üzerine 2012 yılından 2022 yılına kadar sayısı hızla artan makale sayısının, 2023 yılında azaldığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında makalelerin üretildiği dile göre herhangi bir filtreleme yapılmamıştır. Makalelerin en fazla yapıldığı ülkeler sırasıyla Almanya, İtalya ve Fransa olmasına rağmen makalelerin çok büyük bir oranda İngilizce olduğu tespit edilmiştir. İngilizcenin dünyada en yoğun kullanılan ortak dil olduğu düşünüldüğünde bu durum tahmin edilebilir bir sonuç olarak kabul edilebilir. Coworker.com verilerine göre 172 farklı ülke içerisinde Birleşik Krallık 1.799 coworking alan sayısı ile Amerika Birleşik Devletleri ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırada en fazla coworking alana sahip olan ülke konumundadır. Ancak çalışmada Birleşik Krallık Üniversitelerinde yapılan makale sayısının diğer ülkelere göre kısıtlı kaldığı görülmektedir. Çalışmada elde edilen verilerin dikkat çekici bir diğer yanı ise coworking alanlara ilişkin makale üretilen ilk 20 kuruluş arasında Singapur'da bulunan bir Üniversite hariç diğerlerinin Avrupa'da yer alıyor olmasıdır. Makaleler en çok sürdürülebilirlik çalışmalarını tüm yönleri ile ele alan "Sustainability" dergisinde yayımlanmıştır. Bu durum coworking alanların gerek işletme gerekse kent mimarisi alanlarında sürdürülebilirlik yönünden gelecekte daha fazla önem taşıyacağına bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Makale sayısı ile dergi sayısı karşılaştırıldığında makalelerin belirli dergilerde yoğunlaşmadığı görülmektedir. Coworking alanlara ilişkin makalelerin üretildiği kuruluşlar içerisinde ilk sırada University of Bayreuth yer almaktadır. WoS kategorilerine göre yapılan sınıflandırmaya göre makalelerin en fazla "yönetim" kategorisine uygun olarak hazırlandığı saptanmıştır. "Yönetim" kategorisinden sonra ikinci sırada "Coğrafya", üçüncü sırada ise "Kentsel Çalışmalar" gelmektedir. Buradan hareketle, coworking alanların ağırlıklı olarak yönetim disiplinindeki çalışmalara konu olmasının yanı sıra diğer birçok disiplin ile iç içe olduğu ve farklı disiplinlerde çalışan araştırmacılar tarafından coworking alan konusunun çalışıldığı söylenebilir.

WoS indeksine göre yapılan sınıflandırma ise makalelerin yaklaşık yarısının Social Sciences Citation Index (SSCI) kapsamında olduğunu göstermektedir. Web of Science'da yer alan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ilişkin yapılan sınıflandırmaya göre "Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı" hedefinin ilk sırada geldiği görülmektedir. Coworking alanların özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu alanların "Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı" hedefleri içerisinde yer alan "Herkes için uygun fiyatlı ve eşitliğe dayalı bir erişime vurguda bulunarak ekonomik kalkınmayı ve insanların esenliğini desteklemek için bölgesel ve sınırlar arası altyapıyı kapsayan kaliteli, güvenilir, sürdürülebilir ve dayanıklı altyapıların oluşturulması", "2030'a kadar her ülkenin kendi kapasitesine uygun olarak harekete geçmesiyle, kaynakların daha verimli kullanımının artırılması ve temiz ve çevresel açıdan daha sağlam teknolojiler ve sanayi süreçlerinin daha çok benimsenmesi yoluyla altyapının ve güçlendirme sanayilerinin sürdürülebilir hâle gelecek biçimde geliştirilmesi", "Özellikle gelişmekte olan ülkeler olmak üzere bütün ülkelerde, 2030'a kadar yenilikçiliğin teşvik edilmesi ve her 1 milyon kişi içindeki araştırma-geliştirme alanında çalışan kişi sayısının, kamu araştırmalarının, özel araştırmaların ve hükümet harcamalarının önemli ölçüde artırılması yoluyla bilimsel araştırmanın geliştirilmesi ve sanayi sektörlerinin teknolojik yetkinliklerinin genişletilmesi" ve "Bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimin önemli ölçüde artırılması ve 2020 yılına kadar en az gelişmiş ülkelerde evrensel ve uygun fiyatlı internet hizmetlerine erişimin sağlanması için çaba gösterilmesi" alt hedefleri ile ikinci sırada olan "Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar" hedefinin ise "2030'a kadar bütün ülkelerde kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşmenin geliştirilmesi ve katılımcı, entegre ve sürdürülebilir insan yerleşimlerinin planlanması ve yönetilmesi için kapasitenin güçlendirilmesi", "2030'a kadar hava kalitesine ve belediye atık yönetimi ve diğer atık yönetimlerine özel önem göstererek kentlerin kişi başına düşen olumsuz çevresel etkilerinin azaltılması" ve "Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasını güçlendirerek kentsel, kent çevresindeki ve kırsal alanlar arasındaki olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantıların desteklenmesi" alt hedefleri ile örtüştüğü düşünülmektedir (Birleşmiş Milletler Türkiye).

Çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimeler sırasıyla; coworking, coworking alanlar, coworking alan, girişimcilik, co-working, co-working alanlar, iş birliği, paylaşım ekonomisi, co-working

alan, topluluk, yaratıcı endüstriler ve yenilikçilik oluşturmaktadır. Toplam bağlantı gücü bakımından “coworking” kelimesi ilk sırada yer almaktadır. Coworking kelimesi dışında diğer anahtar kelimelerin değişimi yıllara göre karşılaştırıldığında, 2016 yılından sonra yeni çalışma şekilleri, esnek çalışma, akıllı şehirler gibi kavramların yer aldığı, 2022 yılına doğru ise iş modeli, sürdürülebilirlik, iş-yaşam dengesi, kırsal gelişim, yeni çalışma yerleri gibi kelimelere doğru bir eğilimin olduğu saptanmıştır. En çok atıf alan makale, 2012 yılında ilk kez alana yönelik yayımlanan iki makaleden biri olan, Spinuzzi (2012) adlı araştırmacıya ait “Working Alone Together: Coworking as Emergent Collaborative Activity” başlıklı çalışmadır.

Yayınların bibliyografik eşleştirme analizi sonucuna göre Spinuzzi (2019) ve Weijis-Perree (2019) tarafından yapılan yayınlar yüksek bağlantı gücüne sahiptir. Dergilerin bibliyografik eşleştirme analizi sonucuna göre en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip olan derginin “Review of Managerial Science” olduğu saptanmıştır. Atıfların ortak atıf analizinde, Spinuzzi (2012) ilk sırada yer almaktadır. Dergilerin ortak atıf analizinde, “Journal of Business and Technical Communication” öncülük etmektedir. Yazarların ortak atıf analizine göre ise en çok atıf yapılan araştırmacı Bouncken’dir.

Bu çalışmada yalnızca Web of Science veri tabanı üzerinden ulaşılan makalelerin bulgularına yer verilmiştir. Bu amaçla, Scopus veya diğer önemli veri tabanlarından elde edilen veri setleri ile de çalışmalar çeşitlendirilebilir. Çalışma kapsamında haritalandırma konusunda VOSviewer programından faydalanılmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda farklı görselleştirme programlarından da faydalanılabilir. Coworking alanlar üzerine yapılan çalışmaların literatürde oldukça kısıtlı olduğu, bununla birlikte son yıllarda bir ivme kazandığı görülmektedir. Ayrıca, geleceğin çalışma alanları olarak düşünülen coworking alanlara ilişkin disiplinlerarası birçok akademik çalışma da gerçekleştirilebilir. Coworking alanlar bu yönden geleceğe yönelik yapılacak akademik çalışmalara açık bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın bulgularının, coworking alanlar üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için bir rehber olacağı düşünülmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %50, ikinci yazar için %50’dir.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Bacevice, P., & Spreitzer, G. M. (2023). ‘It’s like, instant respect’: Coworking spaces as identity anchoring environments in the new economy. *New Technology, Work and Employment*, 38(1), 59-81.
- Berbegal-Mirabent, J. (2021). What do we know about co-working spaces? Trends and challenges ahead. *Sustainability*, 13, 1416.
- Birleşmiş Milletler Türkiye. <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> adresinden 03.02.2024 tarihinde erişildi.
- Bouncken, R.B., Aslam, M.M., & Qiu, Y. (2021). Coworking spaces: Understanding, using, and managing sociomateriality. *Business Horizons*, 64(1), 119-130.
- Carmel, E., & Sawyer, S. (2023). The multi-dimensional space of the futures of work. *Information Technology & People*, 36(1), 1-20.
- Cheah, S., & Ho, Y-P. (2019). Coworking and sustainable business model innovation in young firms. *Sustainability*, 11(10), 2959.
- Coworker.com. <https://www.coworker.com> adresinden 01.02.2024 tarihinde erişildi.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W.M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Fu, Y., Mao, Y., Jiang, S., Luo, S., Chen, X., & Xiao, W. (2023). A bibliometric analysis of systematic reviews and meta-analyses in Ophthalmology. *Frontiers in Medicine*, 10.
- Gandini, A. (2015). The rise of coworking spaces: A literature review. *Ephemera Theory & Politics in Organization*, 15(I), 193-205.
- Konecka-Szydłowska, B., & Czupich, M. (2022). Coworking-A new entrepreneurship model in the sharing economy. *Ekonomika regiona [Economy of regions]*, 18(1), 280-295.

-
- Liao, H., Tang, M., Luo, L., Li, C., Chiclana, F., & Zeng, X.-J. (2018). A bibliometric analysis and visualization of medical big data research, *Sustainability*, *10*, 166.
- Lim, W.M., & Kumar, S. (2024). Guidelines for interpreting the results of bibliometric analysis: A sensemaking approach. *Global Business and Organizational Excellence*, *43*(2), 17-26.
- Mariotti, I., & Di Matteo, D. (2022). Are coworkers in the Italian peripheral areas performing better? A counterfactual analysis. *Sustainability*, *14*(1), 550.
- Oswald, K., & Zhao, X. (2022). Collaborative learning and individual work performance in coworking spaces. *Journal of Business Economics and Management*, *23*(1), 162-179.
- Spinuzzi, C., Bodrozic, Z., Scaratti, G., & Ivaldi, S. (2019). "Coworking is about community": But what is "community" in coworking?. *Journal of Business and Technical Communication*, *33*(2) 112-140.
- Spreitzer, G.M., Bacevice, P., & Garrett, L. (2015), Why people thrive in coworking spaces. Harvard Business Review, <https://hbr.org/2015/05/why-people-thrive-in-coworking-spaces> adresinden 02.02.2024 tarihinde erişildi.
- Sweileh, W.M. (2020). Bibliometric analysis of peer-reviewed literature on climate change and human health with an emphasis on infectious diseases. *Global Health*, *16*, 44.
- Weijs-Perrée, M., Van de Koeving, J., Appel-Meulenbroek, R., & Arentze, T. (2019). Analysing user preferences for co-working space characteristics. *Building Research & Information*, *47*(5), 534-548.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, *18*(3), 429-472.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 143-156, Autumn 2024

Azerbaycan'ın Ulaşım Hatları Politikası ve Zengezur Koridoru *Azerbaijan's Transport Lines Policy and Zangezur Corridor*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
30/07/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
23/09/2024

Makale Yayım Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Bahar Özsoy
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
b.ozsoy@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6667-6789

Öz

1994 yılında Azeri-Çirak-Güneşli petrol yataklarının işletilmesini ve ihraç edilmesini öngören Asrın Anlaşması'nın imzalanması ile Azerbaycan, dış politika stratejisini belirleyerek uluslararası sisteme entegre olmanın ilk adımını atmıştır. Enerji diplomasisinden elde edilen başarı ile Azerbaycan yumuşak ve sert güç unsurlarına yatırım yapmıştır. Elde edilen gelirle Bakü yönetimi ülke refahını artırmış, sanatsal ve kültürel organizasyonlara dahil olarak uluslararası imajını iyileştirmiş ve askeri olanak ve imkânlarını genişletmiştir. Uygulanan politikanın sağladığı avantajla 28 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 44 gün devam eden Vatan Muharebesi ile Azerbaycan 26 yıl aradan sonra kendi topraklarına geri dönmüştür. İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından Azerbaycan yönetimi hızlı bir şekilde "Böyük Qayıdış" adı verilen dönüş programını başlatarak işgalden kurtarılan bölgelerde yenileme ve imar çalışmalarına hız vermiştir. 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan üçlü mutabakatın maddelerinden biri olan ulaşım ve ticaret bağlantılarının oluşturulmasını öngören karar Azerbaycan yönetiminin savaş sonrasındaki öncelikli konu başlıklarındandır. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney koridorlarındaki stratejik önemi nedeniyle Azerbaycan, demiryolu ve karayolu altyapısının yanı sıra liman ve lojistik merkezlerin geliştirilmesine yönelik bir politika izlemektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından Azerbaycan'ın içinde bulunduğu Orta Koridor'un artan önemi Azerbaycan'a yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışma ulaşım ve ticaret bağlantılarının sağlanmasında Azerbaycan'ın stratejik önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada Türk Dünyası açısından Sovyet sonrası dönemin en büyük bütünleşme adımını oluşturacak olan Zengezur Koridoru bağlamında Azerbaycan'ın ulaşım hatları politikası ve jeopolitik önemi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zengezur Koridoru, Kuşak ve Yol Girişimi, Orta Koridor, Azerbaycan

Abstract

In 1994, with the signing of the Contract of the Century, which envisaged the exploitation and export of the Azeri-Chirag-Guneshli oil fields, Azerbaijan took the first step to integrate into the international system by determining its foreign policy strategy. The success of energy diplomacy has led Azerbaijan to focus on soft and hard power elements. Thanks to the income obtained, the Baku administration has increased the country's welfare, improved its international image by participating in artistic and cultural organisations and expanded its military capabilities. As a result of the advantage provided by the policy pursued, Azerbaijan regained its territories after 26 years following the Patriotic War, launched on 28 September 2020 and lasted for 44 days. After the Second Karabakh War, the Azerbaijani government initiated the return programme called 'Böyük Qayıdış' and accelerated restoration and reconstruction works in the regions liberated from occupation. One of the priorities of the Azerbaijani government in the post-war period is the decision to restore transport and trade links, which was among the articles of the trilateral agreement signed on 10 November 2020. Due to its strategic importance in the East-West and North-South corridors, Azerbaijan follows a policy towards the development of railway and road infrastructure as well as ports and logistics centres. Especially following the Russian-Ukrainian War, the growing importance of the Central Corridor, in which Azerbaijan is located, has provided new opportunities to Azerbaijan. This study aims to determine the strategic importance of Azerbaijan in ensuring transport and trade connections. In this context, the study examines Azerbaijan's transport line policy and geopolitical role in the context of the Zangezur Corridor, which will constitute the major integration step of the post-Soviet period for the Turkic World.

Keywords: Zangezur Corridor, Belt and Road Initiative, Central Corridor, Azerbaijan

Atf Bilgisi / Citation Information

Özsoy, B. (2024). Azerbaycan'ın ulaşım hatları politikası ve Zengezur koridoru. *Asya Studies*, 8(29), 143-156.
<https://doi.org/10.31455/asya.152455>

GİRİŞ

Sanayi ve teknolojiadaki gelişimin küreselleşme üzerindeki etkisi 20. yüzyıldan itibaren ulaşım ve ticaret bağlantılarının geliştirilmesine olanak tanımıştır. Tarihsel süreçte jeopolitik açıdan büyük önem taşıyan Kafkasya ve Orta Asya’da Sovyetlerin dağılmasının ardından yaşanan siyasi, ekonomik ve güvenliğe ilişkin sorunlar ticari ve ulaşım bağlantılarının birçoğunun kesilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte 1990’lı yıllarda Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru (TRACECA), 2000’li yıllarda ise Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) ile tarihi İpek Yolu’nun yeniden canlandırılmasına yönelik projeler Türkiye ve Azerbaycan gibi bölge ülkelerinin iş birliği çabalarını artırmıştır.

Eylül 2020’de başlayan ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’ın topraklarını işgalden kurtarması ile 10 Kasım’da imzalanan üçlü mutabakatta öne çıkan konulardan biri bölgedeki ulaşım hatlarının canlandırılması olmuştur. Bakü yönetimi, mutabakatın 9. maddesine dayanarak Azerbaycan’ı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ne, Türkiye’yi Orta Asya’ya, Ermenistan ve İran’ı Rusya’ya, Çin’i ise Batı’ya bağlayacak olan Zengezur Koridoru’nu hayata geçirmeye çalışmaktadır. Görüşmeler devam ederken 2022 yılında Rusya’nın Ukrayna’ya bir saldırı savaşı başlatmasının ardından Doğu-Batı ticaretinde önemli bir yeri olan Kuzey Koridoru kırılğan hâle gelmiştir. Aynı süreçte Azerbaycan’ın parçası olduğu Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridor (Orta Koridor) güzergâhına ise AB ve Çin’in yanı sıra bölge ülkelerinin ilgisi artmıştır. Öyle ki, Rusya-Ukrayna Savaşı’nın etkilerinin en fazla hissedildiği Orta Asya’da Orta Koridor hattı Türk devletleri arasındaki bütünleşme çabalarına katkı sağlamanın yanında siyasi ve ekonomik kazanımlar açısından da daha cazip hâle gelmiştir.

Bu çalışma küresel projelerde jeopolitik ve jeoekonomik önemini öne çıkarmasını sağlayacak bir proje olan Zengezur Koridoruna Azerbaycan dış politikası bağlamında odaklanmaktadır. Çalışmada ilk olarak BRI çerçevesinde ulaşım hatlarının artan önemi üzerinde durulmuştur. Ardından Azerbaycan’ın dahil olduğu ulaşım hatlarına yer verilmiştir. Son olarak Zengezur Koridoru Azerbaycan dış politikası kapsamında ele alınmıştır.

Ulaşım Hatlarının Önemi ve Kuşak-Yol Girişimi

Ulaşım koridorları, farklı bölgeler veya ülkeler arasında kargo, insan ve hizmetlerin hareketini kolaylaştıran, belirlenmiş bir rota veya yollardan meydana gelir. Bu koridorlarda demiryolları, havaalanları, limanlar ve iç su yolları gibi çeşitli ulaşım modları bulunabilmektedir (Ports Europe, 2023). Yüzyıllar boyunca İpek Yolu üzerindeki şehirler doğu ile batı arasında mücevher, baharat, züccaciye, ilaç, parfüm ve kaliteli kumaşlar gibi malların ticaretini yapmış, zamanla diplomatik ilişkiler için kullanılan bir kervan yolu sistemi olan Büyük İpek Yolu ortaya çıkmıştır. Antik İpek Yolu, Doğu ile Batı arasında önemli bir ticaret bağlantısı olmasına rağmen teknolojik değişiklikler ve ulaşım maliyetlerindeki düşüşler, ticaretin karadan denize veya havaya kaymasıyla bu yolu kullanılmaz hâle getirmiştir (Gigauri & Damenia, 2019: 174).

Sanayi Devrimi ile hız kazanan teknolojik ilerleme ulaşım sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle ulaşımda kullanılan enerji kaynaklarının çeşitlenmesi, hız ve kapasiteyi artırmış insanların ve sermayenin taşınmasını kolaylaştırarak devletler ve halklar üzerinde kimi etkiler bırakmıştır. Örneğin 19. yüzyılın sonlarında Rusya’da oluşturulan demiryolu ağı bölgenin sosyoekonomik kalkınmasını sağlayarak ekonomik izolasyonun ortadan kaldırılmasına ve halklar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine olanak tanımıştır. Doğal kaynakların ticaretine öncelik veren bu ağ İngiltere, İsveç, Almanya, Belçika, Fransa gibi ülkelere bölgeye sermaye akışını hızlandırmıştır (Can, 2022: 40).

20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşının ardından küresel sistem Rusya ve ABD’nin rekabetine göre şekillenmiştir. Silah sınırlama anlaşmalarının etkisi ile 1970’li yıllardan itibaren başlayan yumuşama döneminde ise Çin, reformlar yoluyla dışa açılma politikasını uygulamaya başlamıştır. Böylece 21. yüzyıla gelindiğinde Çin’in ekonomik yükselişine tanıklık edilmiştir. 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olan Pekin, kısa süre zarfında küresel ticareti yönlendirebilme başarısına erişmiştir. 2003 yılında Avrupa Birliği (AB)’nin stratejik ortağına dönüşen Çin’i 2008 yılında yaşanan küresel kriz, ekonomik büyümesini devam ettirebilmesi için yeni bir politika oluşturmaya sevk etmiştir. Bu kapsamda, 2012 yılında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkileri derinleştirmeyi amaçlayan günümüzdeki adı ile 14+1 Platformunu bir yıl sonra BRI izlemiştir. BRI ile Çin, günümüzden 2000 yıl önce Han Hanedanlığı döneminde kurulan İpek Yolu’nu yeniden canlandırarak Avrupa ve Afrika pazarlarına daha güçlü şekilde entegre olmayı istemektedir. Bu amaçla çoğunluğu gelişmekte olan ülkelere krediler verilerek elektrik santralleri, yollar, havaalanları, telekomünikasyon ağları ve diğer altyapılar inşa edilmektedir. Öyle ki, 2011 yılından önce Çin ile AB arasında demiryolu taşımacılığının oldukça az olmasından hareketle bu

ağın oluşturulmasına yönelik bir çaba sarf edilmiştir (Keuper, 2022). 2013 yılındaki Kazakistan ziyareti sırasında Çin devlet başkanı Şi Cinping tarafından duyurulan Girişim, dünya çapında bağlantıyı teşvik etmeyi amaçlayan en iddialı altyapı projesidir (Tekir, 2023: 100).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı olması nedeniyle 2049'da tamamlanması planlanan BRI, *İpek Yolu Ekonomik Kuşağı* ve *Deniz İpek Yolu* olmak üzere başlıca iki bölümden oluşmaktadır. *Deniz İpek Yolu*, Çin kıyılarından başlayarak Vietnam, Endonezya, Singapur, Malezya, Malakka Boğazı'ndan geçerek Sri Lanka ve Maldivler'e, Hint Okyanusu'nu katedip Afrika kıyılarında Kenya ve Cibuti'ye, Kızıl Deniz'i ve Süveyş Kanalı'nı geçerek Akdeniz'e açılır. Burada güzergâhın Avrupa bağlantıları için dağıtım noktası olarak Yunanistan'ın Pire Limanı ve İtalya'nın Trieste Limanı öne çıkmaktadır (Aytekin, 2023). *İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ile Çin*, Orta Asya, Rusya ve Avrupa'yı (Baltık) bir araya getirmeye; Çin'i Orta Asya ve Batı Asya üzerinden Basra Körfezi ve Akdeniz'e bağlamaya ve Çin'i Güneydoğu Asya, Güney Asya ve Hint Okyanusu'na bağlamaya odaklanmaktadır. 2023 yılı sonu itibarıyla toplam 149 ülke BRI'ya katılmıştır (Nepodil Wang, 2024: 8). Girişim altı uluslararası ekonomik koridoru içermektedir. Bunlar (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2015):

- Trans-Sibirya demiryolunun kullanıldığı *Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru (CMREC)*
- Çin, Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya, Polonya üzerinden Avrupa'ya uzanan demiryolu hattının kullanıldığı *Yeni Avrasya Kara Köprüsü (NEBL)*
- Çin'den başlayarak Güney Kafkasya'yı Hazar Denizi üzerinden geçerek Türkiye ve Avrupa'ya ulaştıran *Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEK)*
- Çin-Çinhindi Yarımadası Ekonomik Koridoru (CICPEC)
- Pakistan üzerinden Gwadar limanına kadar karayolu ve demiryolu bağlantılarının inşaa edilmesini içeren *Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC)*
- *Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru (BCIMEK)*'dur.

Girişim kapsamında Çin, Afrika dahil olmak üzere dünyanın dört bir yanındaki altyapı ve diğer projelere son on yılda yaklaşık 1 trilyon dolar yatırım yapmıştır (Zhang, 2024). Altyapı yatırımlarını finanse etmek için kurulan en önemli kuruluşlar arasında Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) ve İpek Yolu Fonu bulunmaktadır. Tarihsel olarak Avrupa-Çin arasındaki ticaretin çoğu deniz yoluyla gerçekleştirilmiştir (tüm AB-Çin ticaret hacimlerinin yaklaşık yüzde 80-85'i olduğu tahmin edilmektedir). Kara tabanlı ulaşım modları ve hava taşımacılığında ise oranlar her biri için yaklaşık % 10'a tekabül etmektedir (European Bank, 2023: 11).

Kuzey Rotası, Trans-Sibirya Demiryolu ve Yeni Avrasya Kara Köprüsü olmak üzere iki ana karayolu demiryolu güzergâhından oluşan ulaşım koridorudur. Kuzey-Güney ulaşım koridoru Hindistan ve Basra Körfezi bölgesinden Rusya, Batı Avrupa, Baltık ve İskandinav ülkelerine mal teslimatı için tasarlanmıştır. Bu koridorun en büyük avantajı mesafesinin deniz ulaşımına nazaran kısa olmasıdır. 45-60 günlük süreler bu güzergâhla 20-25 güne düşmektedir. Çin ile AB'yi birbirine bağlayan ana kara yolunu temsil etmekte ve toplam Çin-Avrupa konteyner ticaretinin yaklaşık %3'ünü kapsamaktadır. 1916 yılında tamamlanan Trans-Sibirya Demiryolu, Vladivostok'tan AB'ye uzanan, Rusya Pasifik limanlarına ve Çin'in Kuzey-Doğu bölgesine erişimi olan 9.200 km uzunluğunda bir hatır. Bu hat yılda 200 bin TEU'ya kadar konteynerle uluslararası transit yük taşıma kapasitesine sahiptir. Rotanın güney kısmı olan Yeni Avrasya Kara Köprüsü ise Rusya'ya geçip AB'ye ulaşmadan önce Çin ve Kazakistan'dan geçmektedir (OECD, 2023: 17). Kuzey Koridoru, Çin'den geçerek Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya ve Polonya üzerinden AB'ye ulaşmaktadır. Trenler Moğolistan'dan veya Trans-Sibirya demiryolu üzerinden doğrudan Rusya'dan geçmektedir. Bu güzergâh yaklaşık 10 bin km uzunluğunda olup, transit süresinin ortalama 14 gün olduğu bildirilmektedir (European Bank, 2023: 11). 2022 yılından önce Kuzey Koridoru, Avrupa ile Uzak Doğu arasındaki demiryolu kargolarının %90'ından fazlasını taşımaktaydı (Genevieve, 2023). Ancak Rusya'nın Ukrayna'ya Şubat 2022'de başlatmış olduğu saldırı savaşı rotaların güvenilirliğini olumsuz etkilemiştir. AB ticaretinde önemli bir rolü bulunan Çin, Rusya-Ukrayna savaşında Rusya'ya yönelik ambargolara katılmamış olsa da 2022 yılının ilk yarısında Çin'in Rusya'daki Kuşak ve Yol yatırımlarının sifira gerilemesi dikkat çekicidir. Dahası, son on yılda yatırımların 200 kat arttığı Belarus da değişen konjonktürden etkilenmiştir (Tekir, 2023: 104). OECD (2023: 16) verilerine göre, Rusya üzerinden AB ile Çin arasındaki konteyner taşımacılığının en az % 35 oranında azaldığı tahmin edilmektedir.

BRI güncel gelişmelerden etkilense de Pekin yönetimi ekonomik ve stratejik genişlemesini sürdürmektedir. Geline nokta, AB'nin Çin'den yapmış olduğu ithalat 2002'de %7,8'den 2023'te %20,5'e yükselerek Çin'i ithalatın ana ortağı haline getirmiştir. Özellikle 2020 yılından itibaren ticaret hacminin ivme kazandığı görülmektedir (Eurostat, 2024). Çin, Orta Asya ülkelerinin de en büyük ticaret ortağı durumundadır. Kırgızistan ve Tacikistan'daki en büyük yabancı yatırımcı olan Pekin'in Orta Asya devletleriyle olan toplam dış ticaret hacmi, bölgenin Rusya ile olan mevcut dış ticaret hacminin iki katından daha fazladır. Çin'in Orta Asya ile ticaret hacmi 1992 yılında 460 milyon dolar seviyesinde iken 2022'de 70,2 milyar dolardan %27 artarak 2023'te 89,4 milyar dolara yükselmiştir (China International Import Expo, 2023; Piedra, 2024). Pekin, aynı zamanda bölgenin en büyük kredi kaynağını teşkil etmektedir. Örnek olarak, Türkmenistan'ın Çin'e 34 milyar dolar civarında kredi borcu bulunmaktadır (Buyar, 2024).

Diğer taraftan temelde ekonomik saiklere dayanan BRI siyasi ve stratejik hedefler de taşımaktadır. Örneğin, kimi Afrika ülkelerinde Huawei tarafından telekomünikasyon ağları kurulması karşılığında Çin hükümeti, tarım ürünleri veya minerallerin Çin'e ihracatını kolaylaştırarak Huawei'in projelerinin maliyetini karşılamalarını sağlamıştır. Dahası son yıllarda BRI'nın azalan proje finansman desteğine karşın Vietnam gibi ülkelerin altyapı ve demiryolları için finansman ayrılması Çin'in uzun vadeli siyasi yatırımı olarak görülmektedir (Zhang, 2024). Bunun yanında Çin, güzergâh ülkelerindeki siyasi nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. Örneğin, Mayıs 2023'te Çin, Orta Asya ülkeleri liderleriyle C+C5 adıyla bir girişim başlatmıştır. Mart 2024'te Genel Sekreterlik tesis edilmesi ile kurumsallaştırılan girişimin ikinci Zirvesi'nin 2025'te Kazakistan'da yapılması kararlaştırılmıştır (Buyar, 2024).

Son olarak projenin önemli katkılarının yanında birtakım zorlukları da barındırdığını belirtmek gerekir. Buna göre demiryolları, otoyollar ve enerji santralleri gibi altyapı projeleri için devlet desteği gerekmektedir. Pakistan ve Myanmar gibi ülkelerdeki siyasi krizler; Kırgızistan, Tacikistan gibi ülkelerdeki ekonomik ve bürokratik sorunlar da projenin uzun dönemli sürdürülebilirliği açısından soru işaretleri barındırmaktadır. Proje kapsamındaki ülkelerin birçoğu şeffaf ve etkin bir yargı sisteminden yoksundur ve yasal ve düzenleyici sistemleri yabancı yatırımları idare edebilecek kapsayıcılıktan uzaktır. Dahası onlarca farklı siyasi, sosyal ve ekonomik sisteme sahip ülkelerin aynı projeye dâhil edilmesi koordinasyon açısından oldukça zordur (Madani, 2022: 54-58).

Azerbaycan'ın Dâhil Olduğu Ulaşım Koridorları

Dış politikada Haydar Aliyev'in çerçevesini çizdiği bir anlayışı benimseyen İlham Aliyev, Batı ile ilişkilerini Rusya'yı karşısına almadan sürdürmektedir. Bu kapsamda 1990'lı yıllarda başlayan enerji diplomasisine kazandırılan ivme ülke refahını artırmış, qaçqın (mülteci) ve mecburi köçkün (zorla yerinden edilmiş) adı verilen göçmen nüfusun ihtiyaçları karşılanmış, yumuşak ve sert güç faaliyetleri ile Azerbaycan bölgenin önemli aktörlerinden birine dönüşmüştür. 1990'lı yıllarda AB tarafından oluşturulan TRACECA'nın parçası olan Azerbaycan, günümüzde jeopolitik avantajlarını kullanarak Orta Koridor başta olmak üzere birçok projede merkezi rol oynamaktadır.

Sovyetlerin dağılmasının ardından bölgede oluşan jeopolitik boşluğu değerlendiren AB, Doğu-Batı bağlantısını sağlamak amacıyla önemli bir adım atmıştır. 1993 yılında AB tarafından Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin Ticaret ve Ulaştırma Bakanlıklarının katılımıyla Brüksel'de başlatılan *TRACECA*, eski İpek Yolunu canlandırmak üzere Orta Asya'yı Kafkasya üzerinden Avrupa'ya bağlamayı hedefleyen çok modlu bir ulaşım sistemidir. Bölge içinde ticareti ve taşımacılığı iyileştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan projeleri uygulamak için 15 milyon euro tahsis edilmiştir. Projeye 1996-1998 yıllarında Ukrayna ve Moldova; iki yıl sonra da Bulgaristan, Romanya ve Türkiye dahil olmuştur. Son olarak adı geçen oluşuma 2009 yılında İran tam, Litvanya ise gözlemci üye olarak katılmıştır (*TRACECA*, t.y.).

Haydar Aliyev'in diplomatik çabalarıyla Eylül 1998'de Bakü'de 32 ülke ve 13 uluslararası kuruluşun temsilcilerinin katıldığı uluslararası bir konferans düzenlenmiş, konferansta, 'TRACECA Koridorunun Geliştirilmesi İçin Çok Taraflı Temel Anlaşma (MLA)' imzalanmış ve Bakü Beyannamesi kabul edilmiştir (Həsənov, 2005: 172)¹. Anlaşma ile proje Hükümetlerarası Komisyon statüsü kazanırken

¹MLA Avrupa, Karadeniz ve Hazar Denizi, Kafkasya ve Asya bölgelerinde ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve ulaştırma iletişiminin geliştirilmesi, uluslararası mal ve yolcu taşımacılığının yanı sıra hidrokarbonların uluslararası taşımacılığının sağlanması, trafik güvenliğinin, kargo emniyetinin ve çevrenin korunmasının sağlanması, dünya kara, hava ve demir yolu taşımacılığı pazarına erişimin sağlanması ve ticari navigasyon, ulaştırma operasyonları için eşit rekabet koşullarının yaratılması gibi hedefler taşımaktadır (*TRACECA*, 2020: 2).

Türkmenistan bu anlaşmaya taraf olmamıştır². TRACECA Hükümetlerarası Komisyonu dönüşümlü olarak her yıl en az bir toplantı düzenlemektedir. 2000 yılından önce katılımcı devletlerin temsilcilerinin olduğu dört sektörel çalışma grubu (Ticaret Kolaylaştırma, Karayolu, Demiryolu ve Deniz Taşımacılığı) oluşturulmuştur. Bu sürede katılımcı ülkeler, ticaretin kolaylaştırılması, bakım ve işletme, rehabilitasyon ve modernizasyon gibi eylem gerektiren alanlarda tavsiyelerde bulunularak belirli bir güzergâh üzerinde ortak mutabakat sağlamışlardır (TRACECA, t.y.). Azerbaycan'da Bakü limanı, Tiflis-Bakü kara ve demiryolu hattı, Erivan-Bakü kara ve demiryolu hattı TRACECA kapsamına alınmıştır. Bu çerçevede alt ve üst yapının restorasyonundan, yenilerinin inşasına, ulaştırma sektöründeki personelin eğitiminden, sınır geçişlerinin kolaylaştırılması kadar bir dizi yatırım ve teknik yardım projeleri hayata geçirilmektedir (Ovalı, 2008: 159-160). Hâlihazırda Daimî Sekreteryaya ulaşımda dijital çözümler sunmayı amaçlayan girişimler üzerinde çalışmaktadır. TRACECA programı çerçevesinde AB, uluslararası ulaşım koridorlarının inşası ve modern altyapının oluşturulması amacıyla Azerbaycan'a yaklaşık 20 milyon avro tutarında destek sağlarken Bakü yönetimi de uluslararası finans kuruluşlarından 255 milyon dolar kredi kullanmıştır (Abdullayev, 2023).

Kuzey-Güney (INSTC) uluslararası ulaştırma koridorunun kurulmasına ilişkin anlaşma 12 Eylül 2000'de Rusya, İran ve Hindistan hükümetleri arasında imzalanmıştır (ADY, t.y.). Azerbaycan Cumhuriyeti bu anlaşmaya 20 Eylül 2005 tarihinde 984-IIQ sayılı "*Şimal-Cənub*" *Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi haqqında*" *Sazişə qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu* ile katılmıştır (<https://e-qanun.az/framework/10740>). Kuzey-Güney uluslararası ulaşım koridoru çerçevesinde Azerbaycan ve İran demiryollarının birbirine bağlanması için çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda, Azerbaycan'daki Astara istasyonundan İran'ın Astara şehrine giden demiryolu inşa edilirken, sonraki aşamada İran ve Azerbaycan demiryollarının komple bağlantısı için eksik olan 167 km uzunluğundaki Astara-Raşt demiryolunun inşaatı gerçekleştirilecektir (ADY, t.y.). İran, Türk coğrafyası açısından stratejik değerini azaltmak istememektedir. Bu kapsamda Kuzey-Güney Koridoru çerçevesinde yapılan anlaşmaları hayata geçirmek için çaba gösteren Tahran yönetimi Zengezur Koridoru'na karşı bu güzergâhı savunmaktadır (Veliyev, 2022). Bununla birlikte, Batı yatırımlarına en fazla maruz kalan iki ülkenin (Rusya ve İran) varlığı nedeniyle INSTC bir nevi "yatırımlar koridoru"na dönüşmüş durumdadır (Kaya, 2024: 18).

Kuzey Rotasındaki kargo trafiğinin yavaşlaması ise daha önce Orta Koridor'a yeterince ilgi göstermeyen Çin'in tutumunu değiştirmesini sağlamıştır. Enerji alanındaki başarılı yükselişini ulaşım sektörü ile entegre etmeye çalışan Azerbaycan 2014 yılında demiryolu, denizyolu ve karayollarından oluşan çok modlu Orta Koridor'a dahil olmuştur. Bilindiği üzere, 2017 yılında Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Bakü-Tiflis-Kars (BTK) inşaatını tamamlamıştır. BTK, Avrupa ile Asya arasındaki en kısa demiryolu bağlantısıdır ve yük taşımacılığını Hazar Denizi'nden Türkiye'nin Akdeniz'deki Mersin limanı üzerinden uluslararası pazarlara bağlamaktadır. BTK, 2019 yılında İstanbul Marmaray Tüneli'nin yük trenlerine açılmasından bu yana, Boğaz ve Karadeniz feribotlarını geçerek Avrupa ile Hazar Denizi arasında kesintisiz yük treni trafiğine olanak tanımaktadır (OECD, 2023: 92). Orta Koridor üzerinden taşınan yükler Avrupa'ya biri Gürcistan'ın Poti ve Batum limanları üzerinden, diğeri ise BTK demiryolu hattı üzerinden olmak üzere iki yönden taşınmaktadır (ADY, t.y.). Orta Koridor, Kuşak Yol projesinin segmentlerinden biri olan Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEC) ile paralel bir hattır. Nitekim, Koridor üzerindeki ülkelerin Çin ile ilişkilerinin son yıllarda derinleştiği görülmektedir. Örneğin, 14 Kasım 2015 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası", Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Aralık 2015'te Çin'e yaptığı resmi ziyaret sırasında da "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın kurulmasının ortak teşvikine ilişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.; Abdullayev, 2023). Çin'den yola çıkan ilk yük treni, 6 Kasım 2019 tarihinde Ankara'dan geçerek toplamda 18 günde Prag'a ulaşmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Yine, yakın dönemde Azerbaycan, Çin ile stratejik ortaklık kurulmasına ilişkin Ortak Deklarasyonu imzalamıştır. Deklarasyonun 2.7. maddesine göre Çin, Orta Koridor'un inşasına ve kullanımına aktif olarak katılmaya ve Çin-Avrupa yük trenleri için güney koridorunun kesintisiz işleyişini ve hızlandırılmış gelişimini ortaklaşa kolaylaştırmak amacıyla Azerbaycan ve güzergâh üzerindeki diğer ülkelerle daha yakın çalışmaya hazırdır. Bunun yanında ters

²Türkmenistan Kasım 2023'te "Avrupa-Kafkasya-Asya Uluslararası Taşımacılık Koridoru'nun Geliştirilmesine İlişkin Temel Çok Taraflı Anlaşma"nın tarafı olmuştur.

yönde, bölgesel iş birliğinin derinleştirilmesi için elverişli ön koşullar yaratılacağı, üretim ve tedarik zincirlerinin güvenliğinin ve istikrarının ortaklaşa sağlanacağı ifade edilmiştir (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2024).

Daha önce belirtildiği gibi Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısından sonra Orta Koridor'un önemi daha da artmıştır. Örneğin, savaşın ardından Hollandalı lojistik şirketi Rail Bridge Cargo, Kuzey Rotasındaki faaliyetlerini Orta Koridora kaydırmıştır. Azerbaycan Demiryolları'nın yan kuruluşu olan Adi Container ile birlikte Çinli operatörler de bu koridoru kullanmaya başlamıştır (Keuper, 2022: 3). Yine, 2022 yılında Kuzey Koridoru'ndaki istikrarsızlık nedeniyle dünyanın en eski lojistik şirketlerinden Gebrüder Weiss, Türkiye'deki varlığını genişletme kararı almıştır. Benzer şekilde Finlandiyalı lojistik şirketi Norminen Logistik ile Kazakistan Demiryolları arasında Orta Koridor'un ticarileştirilmesine yönelik yeni bir sözleşme imzalanmıştır (Tahlilbazaar, 2022). Böylece, 2020'de güzergâhtan taşınan 350 bin ton kargo 2022'de 3,2 milyon tona yükselmiştir (Genevieve, 2023). Yapılan araştırmalara göre Orta Koridor, Kuzey Koridoru'na kıyasla 6 günlük geçiş süresi kesintisi ile Çin ile Balkanlar arasındaki malların transit geçişinde rekabet avantajı sunmaktadır. Gürcistan ve Türkiye limanlarından Akdeniz'e erişim göz önüne alındığında Çin veya Orta Asya'dan Kuzey Afrika'ya en kısa ticaret yoludur. Bunun yanında Koridor'un geliştirilmesi potansiyel olarak nakliye maliyetlerini azaltacak ve geçtiği ülkeler arasındaki ticareti artıracaktır (OECD, 2023: 20). Bununla birlikte, Orta Koridor'un Rusya'nın hâkim olduğu Kuzey Rotası üzerinden taşınan toplam kargonun % 10'undan daha azını temsil etmesinin yanında Güney Rotası'nın taşıması beklenen kargonun yanında oldukça mütevazı bir kapasiteye de sahip olduğu belirtilmelidir (Genevieve, 2023). Örneğin, Orta Koridor 2021 yılında 29 bin TEU taşıırken, Yeni Avrasya Kara Köprüsü 1,46 milyon TEU taşımıştır. Bu kapsamda Kuzey Koridoru'nun etkin kullanılmaması nedeniyle oluşan boşluğu hâlihazırda Orta Koridor'un absorbe etmesinin mümkün olmadığı görülmektedir (Keuper, 2022: 4). Nitekim, Dünya Bankası tarafından 2023 yılında hazırlanan Rapor, Koridor'un önemini altını çizmekle birlikte güzergâhın zorluklarını da ortaya koymaktadır. Rapor'a göre, özellikle özel sektör açısından Orta Koridor henüz yeterince çekici değildir. Bu nedenle güzergâh üzerindeki ülkeler çeşitli reform ve düzenlemeler yapmaktadır. Buna rağmen sınırlı trafik, büyük ölçüde Orta Asya ve Kafkasya'dan gelen mallara yönelik talebin yetersizliğinin yanı sıra bu ülkelere gelen nispeten düşük düzeydeki ara ithalat talebi, karmaşık ve uyumsuz ticaret prosedürleri, tekelleşmelerin varlığı, farklı standartlardaki demiryolları hatları, yetersiz sınır gümrük kapasitesi ve güzergâh boyunca gümrük kurumları arasındaki koordinasyon eksikliği nedeniyle tekrarlanan denetimlerin yol açtığı gecikmeler Koridor'un çekiciliğini sınırlamaktadır. Raporda ayrıca, konteyner ve gemi filosu kapasitesinin demiryolu yük hacimleriyle uyumlu olmaması, Hazar Denizi çevresinde düşük seviyedeki liman altyapısı otomasyonunun olması ve feribot yolculukları için birden fazla yükleme ve boşaltmayı önleyecek çok modlu altyapının bulunmaması nedeniyle gecikmeler yaşandığı belirtilmiştir (OECD, 2023).

2017 yılında BTK demiryollarının açılmasıyla hayata geçen *Kuzey-Batı Koridoru*, esas olarak Bakü-Tiflis-Kars demiryolu üzerinden Türkiye ile Rusya arasındaki yük operasyonlarının artırılması için tasarlanmıştır. Hat, özellikle Rusya'nın ürettiği kömür ve tahıl yüklerinin Bakü-Tiflis-Kars demiryolu aracılığıyla Türkiye'ye taşınmasına olanak sağlamaktadır (ADY, t.y.).

Güney-Batı Ulaşım Koridoru, Basra Körfezi/Hindistan-İran-Azerbaycan-Gürcistan-Ukrayna-Avrupa (veya Türkiye-Avrupa) coğrafi rotası boyunca faaliyet göstermektedir. Koridor, ADY CJSC'nin girişimiyle oluşturulmuştur. Güzergâhın tanıtımı 12 Ocak 2016 tarihinde Bakü'de yapılmış ve aynı etkinlikte Azerbaycan, Gürcistan, İran, Ukrayna'nın demiryolları ve liman işletmeleri arasında görüşmeler gerçekleşmiş ve bunun sonucunda Güzergâh'ın Geliştirilmesine İlişkin Protokol imzalanmıştır. Bu belgeye göre söz konusu koridorun tam adı "Basra Körfezi-İran Astara ve Hazar Denizi-Karadeniz-Avrupa" olarak sunulmaktadır. Güney Batı Koridoru'nun Süveyş Kanalı üzerinden geçen deniz rotasına göre en büyük avantajı, geçiş mesafesinin ve süresinin yaklaşık üç kat daha az olmasıdır. Güney-Batı Koridoru'nun kalkınma perspektifi, İran'ın dış ticaret cirosunu artırma fırsatları yaratmaktadır. İran'ın Basra Körfezi'ndeki Bandar-Abbas limanına ek olarak Umman Körfezi kıyısındaki yeni Çabahar limanının da bu Koridora ilave yük çekmek için fırsatlar sunacağı öngörülmektedir. Azerbaycan'ın "ADY Express" şirketi bu taşıma koridoru üzerinden kargo taşımacılığına başlamıştır (ADY, t.y.).

Afganistan-Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasında *Lapis-Lazuli* (Lazurite) güzergâhında transit ve taşımacılık iş birliğine ilişkin beşli anlaşma 15 Kasım 2017'de Aşkabat'ta imzalanmıştır. Belgede, katılımcı ülkelerin ulaştırma altyapısının (karayolu, demiryolu ve deniz)

modernizasyonunun yanı sıra gümrükleme prosedürlerinin kolaylaştırılması da öngörülmektedir. 2018 yılında Afganistan'ın Herat şehrinde Lazurite Koridoru boyunca kargo taşımacılığına başlanmıştır. Lazurite Koridoru, proje üyesi ülkelerin bölgesel ve kıtasal ticaret pazarlarına erişimini çeşitlendirmeleri için uygun koşullar yaratacaktır (ADY, t.y.).

İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Gelişmeler ve Zengezur Koridoru

28 Eylül 2020'de başlayan ve 44 gün devam eden İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan 1990'lı yıllarda kaybetmiş olduğu toprakların büyük çoğunluğunu geri almıştır. 10 Kasım'da Rusya devlet başkanının öncülük ettiği 9 maddelik üçlü mutabakatta taraflar buldukları pozisyonlarda kalacaklarını, Kelbecer, Ağdam ve Laçın'ın Azerbaycan'a iade edileceğini; Dağlık Karabağ'daki ateşkes hattı ve Laçın koridoru boyunca Rus Barış Güçlerinin beş yıl için bölgeye yerleştirileceğini; ateşkesin izlenmesi için bir Gözlem Merkezinin kurulacağını; Birleşmiş Milletler Teşkilatının Göçmenler Komiserliği idaresinin nezareti altında zorla yerinden edilmiş kişiler (IDP) ve mültecilerin bölgeye dönebileceğini, savaş esirleri, tutsaklar, tutuklular ve cenazelerin değişiminin yapılacağını kararlaştırmışlardır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2020). Bölgede kalıcı barışın sağlanması amacıyla ulaşım ve ticaret bağlantılarının işlevselleştirilmesi ve yenilerinin oluşturulması da anlaşmada yer alan diğer bir konudur. Bu kapsamda özellikle iki madde önemlidir. Anlaşmaya göre, Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak 5 km genişliğinde bir koridor açılacak ve koridorda Rusya Federasyonu Barışı Koruma Birliği görev alacaktır. Yine, anlaşmanın 9. maddesine göre tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni bir ulaşım hattı kurulacaktır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2020). Böylece Ermenistan'ın Karabağ'a erişimi Azerbaycan üzerinden sağlanırken Azerbaycan da Nahçıvan'a Ermenistan üzerinden doğrudan bağlantı elde edebilecektir.

Aradan geçen dönemde Bakü yönetimi Karabağ'da ve işgalden kurtarılan kentlerde hızlı bir şekilde imar plan ve programlarına başlamış, kimi bölgelere eski sahipleri yeniden yerleştirilmiştir. 2026 yılı sonuna kadar 140 binden fazla insanın Karabağ ve Doğu Zengezur'a dönmesi beklenirken Azerbaycan işgalden kurtarılan bölgelerin imarına üç yılda toplam 7 milyar dolar harcamıştır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2023). Savaşın sonlanmasının ardından Rusya ve AB'nin yürüttüğü barış görüşmelerinin yanı sıra Kafkasya'da istikrarın sağlanmasına yönelik olarak Rusya, Türkiye, İran, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan 3+3 formatında bir girişim başlatılmıştır. Bununla birlikte özellikle bölgede mayınların varlığı güvenliği tehdit eden en önemli konulardandır. Son olarak 19 Eylül 2023 tarihinde Ermeni yasadışı silahlı oluşumlar tarafından yerleştirilen mayınların patlaması sonucu polis ve sivillerden oluşan 6 kişinin hayatını kaybetmesi üzerine Bakü yönetimi, anayasal düzeni yeniden sağlamak ve yasadışı silahlı oluşumları etkisiz hale getirmek amacıyla anti terör harekâtı başlatmıştır. 24 saat süren harekât ile Azerbaycan bölgede egemenliği ve anayasal düzeni yeniden sağlamıştır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2023). Yapılan askerî harekât sonrası Azerbaycan bölgedeki kontrolün tamamını ele geçirmiş, böylece Laçın Koridoru'nun anlamı kalmamıştır. Bölgede Azerbaycan tarafından egemenliğin tesis edilmesinin ardından Rus Barış Gücü Nisan 2024'te bölgeden çekilmeye başlarken Ağdam'a yerleştirilen ve Türk-Rus Ortak Merkezi de görevini tamamlamıştır. Hâlihazırda taraflar arasında devam eden barış görüşmelerinin en önemli maddelerinden birini ise ulaşım ve ticaret bağlantılarının sağlanması oluşturmaktadır.

1920 yılında Sovyet yönetimi tarafından Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a verilen Zengezur, açılması planlanan Zengezur Koridoru için oldukça kritik öneme sahiptir. Bölgenin Ermenistan'a verilmesiyle Azerbaycan'ın Nahçıvan ile arasındaki kara bağlantısı tamamen koparken Bakü ile Türkiye arasında doğrudan kara bağlantısı kalmamıştır (Aslanlı, 2021). Jeopolitik açıdan bakıldığında, Zengezur Koridorunu kontrol edecek gücün Anadolu'daki Türk etki alanına, Kafkasya'daki Rus etki alanına ve doğrudan Pers çekirdek topraklarına nüfuz edebileceği değerlendirilmektedir (Stratfor, 2012). Adı geçen rotanın açılması konusu 1999-2001'de yürütülen Azerbaycan-Ermenistan müzakerelerinde de gündeme gelmiştir. De Waal (2021)'e göre, dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Nahçıvan'a uzanan yeni bir koridorun garanti edilmesi karşılığında Dağlık Karabağ'ın egemenliğinden geçici olarak taviz vermeyi teklif etmiş ancak Koridor'un statüsü konusundaki anlaşmazlık sonuç alınmasını engellemiştir. Böylece Azerbaycan'ın Nahçıvan'la, Türkiye'nin de Azerbaycan'la doğrudan kara yolu bağlantısı sağlanamamıştır. Ancak, İkinci Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanmasının ardından imzalanan 10 Kasım 2020 tarihli üçlü mutabakat metninin 9. maddesine esasen bu koridor yeniden gündeme gelmiştir. Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri

müttefiklik seviyesine taşıyan 15 Haziran 2021 tarihli Şuşa Beyannamesi ile, Zengezur Koridoru ismi ilk kez bir uluslararası belgede kullanılmıştır (Aslanlı, 2021). Kendi sınırları içinde hava, kara ve demiryolu bağlantılarının yapımına başlayan Azerbaycan yönetimi için Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesi, savaşın kazanılmasının ardından en önemli konu başlıklarından birini oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, uzun yıllar bölgeden izole edilen Ermenistan'ın da ticaret ve ulaşım bağlantılarına gereksiniminin bulunduğunu belirtmek gerekir. SSCB döneminde Erivan'dan Nahçıvan ve Megri üzerinden Bakü'ye ve İncevan'dan Bakü'ye yük ve yolcu trenleri işletilmiştir. Ancak Sovyetlerin dağılma sürecine girdiği dönemde yaşanan çatışmalar nedeniyle kimi istasyonlar kapatılmıştır. İthalat ve ihracatının yaklaşık % 70'ini demiryolu taşımacılığından sağlayan Ermenistan'ın denize doğrudan erişimi bulunmamaktadır (Can, 2022: 43-44). Ülkenin, Rusya ve İran ile demiryolu bağlantısının olmaması ve Azerbaycan ile yaşamış olduğu anlaşmazlık yüzünden bölgesel projelerden tecrit edilmesi siyasi ve ekonomik zorluklar yaşamasına yol açmaktadır.

Zengezur Koridoru, doğu-batı ticaretine katkı sağlayacak en önemli küresel projelerden biridir. Bölge ülkelerinin iş birliğinin derinleşmesine katkı sağlayacak olan koridor, siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan değer taşımaktadır. Bu kapsamda Rusya devlet başkanı, Ermenistan Başbakanı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı ateşkes anlaşmasının ardından ilk kez 11 Ocak 2021'de bir araya gelmiş ve ekonomi-ulaşım bağlantılarının yeniden işlevsel hâle getirilmesini sağlayacak ortak bir bildiri imzalamışlardır. Bildiri çerçevesinde her üç devletin başbakan yardımcılarında oluşan ortak çalışma grubu kurulmuş olsa da Erivan yönetiminin ulaşım hatlarına yönelik tutarsız söylemleri sürecin uzamasına yol açmıştır (Bayramov, 2021). 26 Kasım'da Soçi'de bir kez daha bir araya gelen üç lider Azerbaycan ile Ermenistan arasında sınırların belirlenmesi konusunun yanında ulaşım hatlarının açılmasını sağlayacak ortak mekanizmaların oluşturulması yönünde bir karar almışlardır (Rehimov, 2021).

Rusya'nın yanı sıra AB de ulaşım koridorları konusuna önem vermektedir. Zengezur Koridoru AB'yi Çin'e bağlayan en kısa yoldur (Gawliczek & İskandarov, 2023: 44). Bunun yanında Zengezur Koridoru'nun, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının aktarımında Orta Koridor kapsamında kullanılması dünyanın jeo-enerji haritasını etkileyecektir (Koolae & Rashidi, 2024: 5). Bu kapsamda Aralık 2021'de Brüksel'de Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, Ermenistan Başbakanı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı üçlü bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin ardından demir yolu hatlarının restorasyonu konusunda müttekabilyet ilkesi temelinde bir mutabakata varıldığı açıklanmıştır (Çam, 2021).

Demir yolu ve karayolu hatlarından oluşacak olan Zengezur Koridoru bölgesel entegrasyona katkı sağlayacaktır. Yıllık 10 milyon ton yük taşıma kapasitesi ile demiryolu projesi ile bölge ülkeleri arasındaki ulaşım daha entegre hale gelecektir. Hat, İran kargo limanı Bandar Abbas ve İstanbul-İslamabad demiryolu hattı üzerinden İran ve Umman Körfezlerinin yanı sıra Hint Okyanusu'na erişimi mümkün kılmaktadır. Modern tarihte ilk kez Rusya ile Türkiye'nin demiryolu bağlantısını sağlayacak olan Zengezur Koridoru Azerbaycan ile Türkiye'yi, Ermenistan ile Rusya'yı birbirine bağlayacaktır (Gawliczek & İskandarov, 2023: 40). Koridor'un Türkiye-Azerbaycan kara yolu mesafesini 400 kilometreye kadar kısaltabileceği öngörülmektedir (Turgunov, 2021). Ulaşım bağlantılarının açılmasının ardından ilk dönemde Türkiye'nin Ermenistan ticaretindeki payının %3'ten %13'e, Azerbaycan'ın payının ise %1'e yükselebileceği belirtilmektedir. Dahası söz konusu bağlantı ile Azerbaycan'ın ihracatının 1,2 milyar manat, petrol dışı GSYH'nın %2, işleme sanayinin %3 ve madencilik sanayinin %2,7 artabileceği değerlendirilmektedir (Джафаров, 2021).

Koridor, Ermenistan'a en yakın müttefiki Rusya'ya alternatif bir erişim sağlaması açısından da kritik önemdedir. Bilindiği gibi, Rusya'dan Ermenistan'a mevcut ulaşım koridoru Gürcistan üzerindedir. Ancak Moskova-Tiflis arasındaki sorunlar ve kış aylarında hattın kullanımının zorlaşması bu ulaşımı olumsuz etkilemektedir (Chedia, 2024: 206). Ayrıca hattın, Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesiyle birlikte inşa edilmesi, Ermenistan'ı Orta Koridor'da önemli bir halka haline getirebilecektir. Böyle bir durumda Ermenistan'ın İran'a olan stratejik ve jeopolitik ihtiyacı azalacağı gibi, Batı ile ilişkilerinin geliştirilmesi fırsatı da doğacaktır (Koolae & Rashidi, 2024: 4). Yine, ulaşım ve lojistik kolaylıklar nedeniyle, Doğu Asya'dan gelen ve hâlihazırda Rusya üzerinden aktarılan mal akışının belirli bir kısmının Zengezur Koridoru üzerinden yeniden yönlendirilmesi ihtimali bulunmaktadır (Chedia, 2024: 206). Blank (2022), Moskova-Tiflis ilişkileri açısından bu güzergâhın Gürcistan topraklarından geçen güzergâhtan daha güvenilir olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda, Rusya'nın küresel tedarik yollarını bloke ettiği bir ortamda, malların doğudan batıya taşınmasına yönelik çok az uygulanabilir çözümden biri Zengezur Koridoru'nun açılmasıdır.

Diğer taraftan Koridor'un açılmasına yönelik kimi engellemeler de bulunmaktadır. Özellikle Tahran yönetiminin İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında Azerbaycan'a karşı olumsuz bir takım söylem ve eylemler de bulunması dikkat çekicidir. Savaş'ın ardından zaman zaman yaşanan gerginlikler nedeni ile Azerbaycan'ın İran ile ilişkileri inişli çıkışlı olmuştur. Bu dönemde Tahran yönetiminin sınırda yapmış olduğu askeri tatbikatlar, Zengezur Koridoru'nun hayata geçirilmesi konusundaki anlaşmazlık ve İran'daki Azerbaycanlıların hak kayıpları gibi başlıklar gerginliğin temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda İlham Aliyev Kasım 2022'de katıldığı bir toplantıda, Tahran yönetiminin Azerbaycan sınırında geçirdiği askeri tatbikatları eleştirmiştir. Atılan adımlara karşılık verildiğini belirten Cumhurbaşkanı, İran'dakiler de dâhil olmak üzere tüm Azerbaycanlıların kalkınmasını sağlamaya yönelik çalıştıklarını ve bunun bir ülkenin iç işlerine karışmak anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Azerbaycan'da Rusça veya Gürcüce, Gürcistan'da Azerbaycan dilinde eğitim veren okulların bulunmasına karşın İran'da Ermenice eğitim veren okulların varlığına rağmen Azerbaycan dilinde eğitim veren okulların olmaması Cumhurbaşkanı tarafından eleştirilmiştir (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2022). Zengezur konusunda ise Tahran yönetimi oldukça temkinlidir. Girişim'in İran'ın transit potansiyeline ciddi bir zarar vererek ulusal güvenlik tehdidi oluşturacağından ve bölgede Türkiye ve Azerbaycan'ın nüfuzunun artmasının aynı zamanda İsrail ve NATO etkisinin de artmasına neden olacağından kuşku duyulmaktadır. Bu kapsamda kimi çalışmalarda Kuzey-Güney ITC'nin çeşitlendirilmesini mümkün kılacağı düşünülen ve Ermenistan'ı Güney Kafkasya bağlantısına dönüştürmesi olasılığı ile Ermenistan-İran-Hindistan ulaşım koridorunun işletmeye alınması çabalarına odaklanılmaktadır (Давтян & Маргарян, 2024: 100-108).

Zengezur Koridoru'nun bölge devletleri içerisinde en fazla İran açısından olumsuz sonuçları olabilecektir. Öyle ki Azerbaycan, İran üzerinden Nahçıvan'a gönderilen 350 milyon metreküp gazın % 15'ini transit ücreti olarak İran'a ödemektedir. Koridor'un açılmasıyla İran bu kazancını kaybedebilecektir. Bunun yanı sıra Koridor üzerinden Azerbaycan'dan Türkiye'ye bir gaz boru hattı inşa edilmesi halinde İran'ın gaz gelirlerinde de bir kayıp yaşaması söz konusu olacaktır. Türkiye'den Orta Asya'ya uzanan ticaret yolu da İran'dan geçtiği için koridorun açılmasıyla bu yol önemini yitirecektir (Gawliczek & İskandarov, 2023: 41). Bununla birlikte jeopolitik ve sınır değişikliği olmadığı takdirde İran'ın Zengezur Koridoruna bakışının olumsuz olmayacağı da ifade edilmektedir (Khabaronline, 2021). Diğer bir anlatımla, İran uzun yıllardır maruz kaldığı ambargoları aşmak için temelde ulaşım koridorlarının oluşturulmasına ilgi göstermektedir. Mart 2022'de Azerbaycan ile İran arasında Azerbaycan'ın Doğu Zengezur ekonomik bölgesi ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında İran toprakları üzerinden geçecek yeni ulaştırma bağlantılarının kurulmasına ilişkin mutabakat zaptı imzalanmıştır. Mutabakat zaptına göre, Aras Nehri üzerinde dört köprü ve ulaşım ve enerji iletim altyapısının yapılması planlanmaktadır (Aslanlı, 2023). Bu kapsamda, Ekim 2023'te Azerbaycan'ı İran üzerinden Nahçıvan'a bağlayacak kara yolu köprüsünün ve sınır geçiş altyapısının temeli atılmış, aynı gün Ermenistan Başbakanı, Erivan'ın, Azerbaycan'ı Nahçıvan'a bağlaması gereken Meğri demiryolu hattını restore etmeye hazır olduğunu söylemiştir (Eurasia Daily, 2023).

Orta Asya ülkeleri için güzergâh hem Türkiye hem de Avrupa ile ticari ilişkilerin gelişmesi bağlamında önemlidir. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik başlattığı savaş, Kafkasya ve Orta Asya'da siyasi ve ekonomik değişikliklere yol açarken bölgede Çin'in etkisinin arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin, 2020 yılında ABD merkezli Conti International'ın projeden çıkarılmasının ardından yakın zamanda çoğu hissesi devlete ait dünyanın en büyük inşaat şirketlerinden China Communication and Construction Company (CCCC) Ltd. ve iştiraki China Harbour'dan oluşan bir konsorsiyum Karadeniz'in Gürcistan kıyısında bulunan Anaklia'da ülkenin ilk derin su limanının inşası projesini almıştır (Ports Europe, 2024b). Petrol ihracatının yaklaşık % 80'ini Rusya üzerinden taşıyan Kazakistan savaş nedeni ile ortaya çıkan kısıtlamalardan en fazla etkilenen Orta Asya ülkesidir. Rusya'nın bakım çalışmalarını gerekçe göstererek zaman zaman Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) durdurması Kazak yönetiminin Orta Koridor'a olan ilgisini artırmıştır. Nitekim, 2023 yılında Batılı ülkelere yapılan uranyum ihracatının % 64'ü bu güzergâh üzerinden gerçekleştirilmiştir (Enerji Terminali, 2024). Kazak yönetimi ülkeyi Orta Koridor'un önemli bir merkezi haline getirmek için yaklaşık 40 milyar dolarlık bir proje hazırlamıştır (Ports Europe, 2024a). Bu kapsamda Zengezur Koridoru'nun açılması BTK demiryoluna bir alternatif güzergâh olması bağlamında Orta Koridor'un etkisini arttıracaktır.

SONUÇ

Sovyetlerden bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan yönetimi dış politikasını sahip olduğu enerji rezervlerinin katkısı ile Batı ile iş birliği üzerine kurmuştur. Yürütülen enerji diplomasisi ile Kafkasya'nın en güçlü devleti haline gelen Azerbaycan, bölgesel ve küresel projelerde jeopolitik ve jeostratejik avantajlarını da kullanabilmeyi başarmıştır. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma, ekonomik refah ve uluslararası ticaretin gelişmesine katkı sağlayacak ulaşım hatlarının oluşturulmasına yönelik artan ilgisi sayesinde Azerbaycan, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney hatlarının canlandırılmasında kritik bir ülke konumundadır.

Kuşak ve Yol Girişimi'nin ilan edilmesinin ardından 2015 yılında Azerbaycan Çin ile İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın kurulmasının ortak teşvikine ilişkin bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır. İki yıl sonra Gürcistan ve Türkiye ile birlikte Demir İpek Yolu olarak bilinen Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ve ardından Marmaray Projesi'nin tamamlanması ile Çin'den Avrupa'ya kesintisiz demiryolu ağı sağlanmıştır. Böylece Rusya'nın etkin olduğu Kuzey Koridoru'na alternatif bir hat olan Orta Koridor öne çıkarılmıştır. 2022 yılına kadar Koridor'un etkisi sınırlı olsa da Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısının ardından gerek bölge ülkeleri gerekse de Batı ve Çin'in Orta Koridor'a olan ilgisi artmıştır. Taşıma kapasitesi, altyapısal sorunlar, yetersiz sınır gümrük kapasitesi, koordinasyon eksikliği gibi bir sıra sorunların varlığına rağmen son dönemde güzergâh ülkeleri tarafından yapılan reform ve düzenlemeler Orta Koridor'un çekiciliğini orta ve uzun vadede arttıracaktır.

Diğer taraftan İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından gündeme gelen ulaşım hatlarının restore edilmesi konusu Azerbaycan'ın en önemli iç ve dış politika başlıklarındandır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'a bağlayacak olan Zengezur Koridoru konusunda Ermenistan yönetimin tutarsız söylem ve eylemlerine rağmen Azerbaycan sınırlarında demiryolu ve karayolu çalışmalarının yapımı sürmektedir. Bölgesel ticarete ve barışa katkı sağlaması öngörülen Koridor'un yapımına ilişkin görüşmeler devam ederken Bakü yönetimi Tahran ile kendisini İran üzerinden Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlayacak alternatif bir anlaşmayı da imzalamıştır. Böylece alternatif bir hattın oluşturulmasının yanında Erivan yönetimi bir kez daha bölgesel projelerden izole edilme ihtimali ile karşı karşıya kalarak Zengezur Koridoru konusunda anlaşma yapılabileceğini beyan etmek zorunda kalmıştır.

Gelinen noktada Azerbaycan enerji diplomasisinde elde ettiği başarıyı ulaşım ve bağlantı hatlarının oluşturulması alanında da sürdürmeye yönelik bir politika uygulamaktadır. Zengezur Koridoru'nun oluşturulması ile Azerbaycan, Türkiye-Orta Asya arasında köprü olmanın yanında Çin ve Avrupa arasındaki entegrasyon ve ticaret bağlantısında da jeostratejik önemini arttıracaktır. Böylece ekonomik kazanımların yanı sıra siyasi ve kültürel bütünleşmenin imkân ve olanaklarından faydalanılacaktır.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, M. (2023). *Qədim İpək yolu boyunca*. https://www.yeniazerbaycan.com-/Iqtisadiyyat-e89706_az.html adresinden 14 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- ADY (t.y.). *Beynəlxalq dəhlizlər*. <https://freight.ady.az/> adresinden 11 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Aslanlı, A. (2021). Zengezur koridoru: Zaferin taçlanması. *Kriter*, 6(62), <https://kriterdergi.com> adresinden 18 Eylül 2024 tarihinde erişildi.
- Aslanlı, K. (2023). Zengezur koridoru mu Aras koridoru mu?. *İran Araştırmaları Merkezi*. <https://www.iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395> adresinden 20 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Aytekin, E. (2023). *Kuşak ve Yol Girişimi: Çin'in yükselen güç stratejisinin temel taşı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kusak-ve-yol-girisimi-cinin-yukselen-guc-stratejisinin-temel-tasi/3021633#> adresinden 18 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (2020, 10 Kasım). *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı*. <https://president.az/az/articles/view/45923> adresinden 23 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (2022, 25 Kasım). *İlham Əliyev Bakıda keçirilən "Orta Dəhliz boyunca: geopolitika, təhlükəsizlik və iqtisadiyyat" mövzusunda beynəlxalq konfransda iştirak edib.* <https://president.az/az/articles/view/57968/videos/483> adresindən 23 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (2023, 3 Kasım). *Astanada Türk Dövlətləri Təşkilatının Zirvə görüşündə İlham Əliyevin nitqi.* <https://president.az/az/articles/view/62244> adresindən 23 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti (2024, 3 Ağustos). *Astanada "Azərbaycan Respublikası ilə Çin Xalq Respublikası arasında strateji tərəfdaşlığın qurulması haqqında Birgə Bəyannamə" qəbul olunub.* <https://president.az/az/articles/view/66389> adresindən 23 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Bayramov, V. (2021, 4 Mayıs). Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi Azərbaycana Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirməyə imkân verəcək. *Xalq qazeti*, [https://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/may/743300\(meqale\).pdf](https://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/may/743300(meqale).pdf) adresindən 18 Eylül 2024 tarihinde erişildi.
- Blank, S. (2022, 20 Eylül). *Armenia must build the Zangezur corridor.* <https://nationalinterest.org/blog/buzz/armenia-must-build-zangezur-corridor-204894> adresindən 12 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Buyar, C. (2024). Çin, Orta Asya'daki varlığını gücləndiriyor mu? *Kriter*, 9(90), <https://kriterdergi.com/> adresindən 28 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Can, R. R. (2022). Güney Kafkasya jeopolitiğinde demiryollarının rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 37-54.
- Chedia, A. R. (2024). Zangezur corridor: Economic potential and political constraints. *Russia in Global Affairs*, 1, 194-216.
- China International Import Expo (2023, 18 Mayıs). *China, Central Asian countries build up strong economic and trade ties.* <https://www.ciie.org/zbh/en/news/exhibition/focus-/20230518/37-515.html> adresindən 25 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Çam, Ö. T. (2021). AB: Azerbaycan ve Ermenistan demir yolu hatları konusunda anlaşdı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-azerbaycan-ve-ermenistan-demir-yolu-hatlari-konusunda-anlasti/2447622> adresinden 25 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- De Waal, T. (2021). In the South Caucasus, can new trade routes help overcome a geography of conflict?. *Carnegie Europe*. <https://carnegieendowment.org/research/2021/12/in-the-south-caucasus-can-new-trade-routes-help-overcome-a-history-of-conflict?lang=en&center=europe> adresinden 13 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Eldem, T. (2022). Russia's war on Ukraine and the rise of the middle corridor as a third vector of Eurasian connectivity. *SWP Comment*, 64. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C64/> adresinden 20 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Enerji Terminali, (2024, 5 Şubat). *Kazakistan, 2023'te Hazar Denizi üzerinden uranyum ihracatını önemli ölçüde artırdı.* <https://www.aa.com.tr/tr/enerjiterminali/maden/kazakistan-2023te-hazar-denizi-uzerinden-uranyum-ihracatini-onemli-olcude-artirdi/40528> adresinden 5 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- European Bank (2023). Sustainable transport connections between Europe and Central Asia. <https://www.ebrd.com/news/publications/special-reports/sustainable-transport-connections-between-europe-and-central-asia.html> adresinden 12 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Eurostat (2024). *International trade in goods by partner.* <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics> adresinden 12 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Gawliczek, P., & Iskandarov, K. (2023) The Zangezur corridor as part of the global transport route (against the backdrop of power games in the South Caucasus region). *Security and Defence Quarterly*, 41(1), 36-53. <https://doi.org/10.35467/sdq/161993>
- Genevieve, D. (2023). *Beijing's interest in the Middle Corridor.* <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/beijing-s-interest-middle-corridor> adresinden 6 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Gigauri, I., & Damenia, N. (2019). Economic expectations of the Belt and Road Initiative for the South Caucasus, with emphasis on Georgia. *Business and Economic Research*, 9(1), 173-199.
- Həsənov, Ə. (2005). *Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti*. Dərslük. Azərbaycan nəşr.

- Kaya, E. (2024). Orta koridor'un dünya politikasında ve Avrasya'da artan önemi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 15(1), 9-35.
- Keuper, M. (2022). The implications of the Russian invasion of Ukraine on the future of Sino-European overland connectivity. *AIES, Fokus*, 6.
- Khabaronline (2021). کریدور زنگزور در چه صورتی منافع ایران را تهدید می‌کند؟ <https://www.khabaronline.ir/> adresinden 6 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Koolae, E., & Rashidi, A. (2024). The Zangezur corridor and threats to the interests of the Islamic republic of Iran in the South Caucasus. *Caucasus Analytical Digest*, 136, 3-6. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000657553>
- Madani, S. (2022). Beyond geopolitics: A geoeconomic perspective of China-Iran Belt and Road Initiative relations. *Uluslararası İlişkiler*, 19(74), 53-72. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.1121604>
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2015). *Vision and actions on jointly building silk road economic belt and 21st-century maritime silk road*. https://www.fmprc.gov.-cn/eng/topics_665678/2015zt/xjpcxbayzlt2015nnh/201503/t20150328_705553.html adresinden 3 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Nepodil Wang, C. (2024). China Belt and Road Initiative (BRI) investment report 2023. *Griffith Asia Institute, Griffith University (Brisbane) and Green Finance & Development Center, FISF Fudan University*. <https://dx.doi.org/10.25904/1912/5140>
- OECD. (2023). Realising the potential of the middle corridor. *OECD Publishing*. https://www.oecd.org/en/publications/realising-the-potential-of-the-middle-corridor_635ad854-en.html adresinden 20 Haziran 2024 tarihinde erişildi.
- Ovalı, S. (2015). Traceca projesi ve Türkiye. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1, 151-170.
- Piedra, J. M. (2024, 27 Mart). China's exports to Central Asia are booming. *Asia Times*. <https://asiatimes.com/> adresinden 22 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Ports Europe (2023). *Reference-What are the advantages of transport corridors?*. <https://www.portseurope.com/reference-what-are-the-advantages-of-transport-corridors/#> adresinden 18 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Ports Europe (2024a). *\$31 billion investment for Kazakhstan rail, sea, air & road transport*. <https://www.portseurope.com/31-billion-investment-for-kazakhstan-rail-sea-air-road-transport/> adresinden 18 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Ports Europe (2024b). *Georgia's Anaklia port given to China*. <https://www.portseurope.com/georgias-anaklia-port-given-to-china/> adresinden 18 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Rehimov, R. (2021). Azerbaycan'da 2021 diplomatik girişimler ve Karabağ'ın imarıyla geçti. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanda-2021-diplomatik-girisimler-ve-karabagin-imariyla-gecti/2460170> adresinden 28 Haziran 2024 tarihinde erişildi.
- Stratfor (2012). The Caucasus' Zangezur corridor. <https://worldview.stratfor.com/article/caucasus-zangezur-corridor> adresinden 13 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Tahlilbazaar (2022, 4 Temmuz). *اهمیت کریدور میانی و زنگزور برای اروپا و چین ایران کجای معادلات است؟* <https://www.tahlilbazaar.com/news/> adresinden 12 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Tekir, G. (2023). The Russia-Ukraine war: Derailment in the Belt and Road Initiative. *The Russia-Ukraine War and Its Consequences on the Geopolitics of the World* (Ed. Nika Chitadze), IGI Global Publisher, 99-115.
- TRACECA. (2020). *International transport corridor Europe-the Caucasus-Asia*. https://www.carec-program.org/uploads/TRACECA_CAREC-Development-Partner_May-2020.pdf adresinden 13 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- TRACECA. (t.y.). *History of TRACECA*. <https://traceca-org.org/en/about-traceca/history-of-traceca/> adresinden 13 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Turgunov, E. (2021). Zengezur koridorunun Azerbaycan ve bölge için önemi. *Eurasian Research Institute*. <https://www.eurasian-research.org/publication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr> adresinden 13 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (t.y.). Türkiye'nin çok taraflı ulaştırma politikası. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafi-ulastirma-politikasi.tr.mfa adresinden 23 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.

-
- Veliyev, C. (2022, 23 Eylül). *Iran's frustrations with the Zangezur corridor*. <https://jamestown.org/program/irans-frustrations-with-the-zangezur-corridor/> adresinden 26 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Zhang, J. (2024). *What is the future of China's Belt and Road Initiative?*. <https://www.gisreportsonline.com/r/what-is-the-future-of-chinas-belt-and-road-initiative/> adresinden 28 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
- Давтян, В. & Маргарян, Н. (2024). Стратегический потенциал транспортного коридора «Армения–Иран–Индия». *Россия новые государстваЕвразии*, I(LXII), 99-112. <http://dx.doi.org/10.20542/2073-4786-2024-1-99-112>
- Джафаров, З. (2021). Открытие региональных коммуникаций Азербайджаном формирует новую экономическую архитектуру- Цаэрка. *Trends New Agency*. <https://www.trend.az/business/-economy/3363202.html> adresinden 16 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 157-174, Autumn 2024

Üniversite Öğrencilerinin Sivil Toplum Kuruluşlarına Dair Algılarını Ölçmeye Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma An Applied Research to Measure University Students' Perceptions of Non-Governmental Organizations

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
30/05/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
21/09/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Öz

Sivil toplumun ortaya çıkması, uzun bir tarihsel sürece dayanmaktadır. Sivil toplum köklü geçmişe sahip olan bir kavramdır. Bu kavrama günümüze gelinceye dek farklı anlamlar yüklenmiştir. Çalışmada sivil toplumun geçirdiği tarihsel süreç üzerinde durularak bu kavram anlaşılmasına çalışılmıştır. Sivil toplumun Batı toplumlarında doğuşu ve günümüzde sahip olduğu işlevler üzerinde durulmuştur. Daha sonrasında Sivil Toplum Kuruluşlarına değinilmiş ve bu kuruluşlarda halkla ilişkilerin önemi çalışmanın teorik temelinde vurgulanmıştır. Bu çalışma, halkla ilişkiler için oldukça önemli bir yere sahip sivil toplum kuruluşlarına yönelik olarak halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü lisans öğrencilerinin algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Dönüşen dünya ve halkla ilişkiler mesleği ile beraber sivil toplum kavramı hem meslek için hem de toplumlar için önem kazanmıştır. Bu durum halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü lisans öğrencilerinin sivil toplum kuruluşlarına dair algılarının ölçülmesini elzem hâle getirmiştir. Çalışma kapsamında toplam 206 halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü lisans öğrencisine "Sivil Toplum Kuruluşu Algısı Ölçeği" yüz yüze olarak uygulanmıştır. Demografik değişkenler kullanılarak ölçülen bu algı araştırması sonucunda, öğrencilerin sınıflarının ve yaşlarının sivil toplum kuruluşu algılarını etkilemediği bilgisine ulaşılmıştır. Analiz sonucunda ulaşılan bulgular sonucunda p değerlerinin 0,05'ten küçük olduğunu, bu nedenle katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan tanımlayıcı ve çıkarıcı algılarının, cinsiyetleri bakımından farklılık gösterdiği elde edilmiştir. İşlevsellik, faydacı, çatışmacı boyutlarının ise p değerlerinin 0,05'ten büyük ya da eşit olduğu bu bağlamda cinsiyetlere göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Genel olarak ise Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümü lisans öğrencilerinin sivil toplum kuruluşlarına yönelik algılarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, Halkla İlişkiler, Algı, Halkla İlişkiler Eğitimi

Abstract

The emergence of civil society is based on a long historical process. Civil society is a concept with a deep-rooted history. Throughout history, different meanings have been attributed to this concept. This study aims to understand the concept by focusing on the historical process that civil society has undergone. The study will address the birth of civil society in Western societies and its functions today. Subsequently, Non-Governmental Organizations (NGOs) will be discussed, and the importance of public relations within these organizations will be emphasized in the theoretical foundation of the study. This study aims to determine the perception levels of undergraduate students in the Public Relations and Promotion Department regarding NGOs, which hold a significant place in public relations. With the changing world and the public relations profession, the concept of civil society has gained importance both for the profession and for societies. This situation has made it essential to measure the perceptions of Public Relations and Promotion Department undergraduate students towards NGOs. Within the scope of the study, a revised version of the "Non-Governmental Organization Perception Scale" was administered face-to-face to a total of 206 undergraduate students in the Public Relations and Promotion Department. As a result of this perception study, which was measured using demographic variables, it was found that the students' classes and ages did not affect their perceptions of NGOs. The findings from the analysis showed that the p-values were less than 0.05, indicating that the descriptive and instrumental perceptions of the participants regarding NGOs varied according to their gender. It was determined that the functionality, utilitarian, and conflictual dimensions had p-values greater than or equal to 0.05 and therefore did not differ according to gender. Overall, it was found that the perceptions of Public Relations and Promotion Department undergraduate students towards NGOs were at a moderate level.

Keywords: Civil Society, Non-Governmental Organizations, Public Relations, Perception, Public Relations Education

Atıf Bilgisi / Citation Information

Candar R., & Candar, S. (2024). Üniversite öğrencilerinin sivil toplum kuruluşlarına dair algılarını ölçmeye yönelik uygulamalı bir araştırma. *Asya Studies*, 8(29), 157-174. <https://doi.org/10.31455/asya.1492861>

Reyhan Candar
Doktora Öğrencisi
Atatürk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD
cetinkayareyhan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6995-9664

Arş. Gör. Samet Candar
Atatürk Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
samet.candar@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0763-1940

GİRİŞ

Sivil toplum kavramı, Antik Çağ'dan günümüze değin çeşitli siyasi düşüncelere ve tartışmalara yön vermiştir. Sivil toplum öncelikle devletle bir anlamda kullanılmış ve daha sonrasında devletin karşısında bir alan olarak ele alınıp incelenmiştir. Sivil toplumun, Aristo'dan, Hobbes, Locke, Rousseau, Hegel, Marx ve Gramsci'ye kadar uzanan kapsamlı bir tarihi vardır. Günümüzde sivil toplum devletten ayrı fakat aynı zamanla onunla birlikte var olan bir alan olarak tanımlanmakta ve sivil toplumun siyasi alanı belirlemede önemli bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir.

Devletten bağımsız olarak örgütlenen, bireylerin sosyal, kültürel, ekonomik, politik özgürlüklerine fırsat tanıyan sivil toplum kuruluşları, hukuk devletinde uygulanabilirliğiyle hakların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Sivil toplum kendi kendini oluşturan, gönüllü, hükümetten bağımsız bir alan olarak nitelendirilse de devletten ayrı tutulamaz. Devlet hem vatandaşların hem de sivil toplum örgütlerinin hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktadır. Sivil toplum kuruluşları hükümetin yetişemediği yerlerde insanların ihtiyaçlarını karşılamak, haklarını savunmak, dünya barışını sağlamak amacıyla uluslararası her hangi bir maddi destek beklemeden hizmet veren gönüllü kuruluşlardır (Akbulut, 2011).

Günümüzde sivil toplum kuruluşları büyümekte ve yaygınlaşmaktadır. Kurumsal olarak faaliyet gösterip büyüyen kurumların yönetimi oldukça önem arz etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarında ücretli ve gönüllü olarak ikiye bölünmüş bir çalışma ortamı mevcuttur. Gönüllü çalışanlar herhangi bir karşılık beklemezsiniz hareket ederken ücretli çalışanlar kendini yönetimde söz sahibi kabul edebilmektedir. Buna karşın sivil toplum kuruluşlarında gönüllü ve ücretli çalışanların ilişkileri dengeli, özgün ve seviyeli olmalıdır.

Sivil toplum kurumlarının misyonunu ve vizyonunu hedef kitlelere anlatabilmesi için halkla ilişkilere büyük görev düşmektedir. Bu tür kuruluşların maddi kaynakları bağış ve üyelik aidatlarıyla sağlanmaktadır. Bu nedenle bağışçılarla kurulacak ilişkilerin olumlu olması ve kuruluşun ihtiyaçlarının karşılanması halkla ilişkiler çabaları ve etkin iletişimle gerçekleştirilmektedir.

Halkla ilişkiler, kişilerin düşünce, görüş ve davranışlarına tesir eden; kamu yararını esas alarak bir işletmenin veya bir kurumun iletişim kurmak amacıyla yürüttüğü kişi ve kurumların itibar yönetimidir. Hizmet verdiği hedef kitle ile halkla ilişkiler anlayışlı, sempatik ve ilgili davranışlar sergileyerek müşterileri kuruma yöneltme, kurumlara karşı ilgi duyma ve sempatilerini kurumsal kimliğe dönüştürmeyi esas almaktadır (Geçikli, 2016). Toplumsal hizmeti hedef alan ve tamamen gönüllü bireylerden oluşan sivil toplum kuruluşları faaliyet alanlarını gerçekleştirmek için gönüllü bireylere ve halkla ilişkilere ihtiyaç duymaktadır. Gönüllülerin üstlendikleri görevleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmeleri gönüllü yönetimiyle sağlanmaktadır. Gönüllü bireyler, sivil toplum kuruluşlarının insan servetini oluşturmaktadır. Maddi ve manevi desteği sağlayan gönüllülerin kuruma bağlılığı halkla ilişkilerle daha da pekiştirilmektedir.

Kurumların halkla ilişkiler birimlerinin paydaşlarından biri olan sivil toplum kuruluşlarında, halkla ilişkiler birimi olmalı ve bir uzmanla çalışılmalıdır. Halkla ilişkiler öğrencilerine verilen eğitim de paydaşlarla ilişkilerin geliştirilmesi ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin yerine getirilmesi doğrultusundadır. Bu çalışmada ise halkla ilişkiler öğrencilerinin sivil toplum algıları ölçülmüş ve bu noktada bu kuruluşlara ne kadar hâkim oldukları değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikli olarak sivil toplum kavramının anlaşılması açısından bu konuya değinilmiş, daha sonra sivil toplum kuruluşlarından söz edilmiştir. Son olarak ise sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkilere değinilmiştir. Uygulama bölümünde halkla ilişkiler öğrencileri üzerine yapılan anket sonuçlarına yer verilmiştir.

Sivil Toplum Kavramı ve Gelişimi

Kavram olarak sivil toplum siyaset ve felsefe tarihinde köklü bir yere sahiptir. Kavram dönensel olarak anlam açısından çeşitli farklılıklar yaşamıştır (Aslan, 2010). Sivil toplumun bugünkü anlamını tam olarak kavrayabilmek için geçmişteki dönüşümüne göz atmak gereklidir. Sivil toplum önceleri devlet ile aynı anlama gelmekteydi. Rönesans ile birlikte doğan ve gelişen liberal toplum ise sivil toplumu devlet karşısında özerk davranma alanı olarak tanımlanmıştır. Sivil toplum devlete karşı özerktir fakat çoğunlukla devletle birbirine çok yakındır denilebilir (Doğan, 2009: 18).

Bobbio bir araştırmasında sivil toplum kavramsallaştırmalarını devlete referansla: Devlet-öncesi, devlet-karşıtı ve devlet-sonrası şeklinde açıklamaktadır. İlk olarak devlet olmama durumu ve onun ön şartı durumundaki sivil topluma; ikincisi devletin bir karşıtı, ona bir alternatif olarak sivil topluma;

üçüncüsü de devletin çözülüşü ve sönümlemesinin şartı olarak sivil topluma gönderme yapar (Gözübüyük Tamer, 2010). M. Riedel (1962; Akt. Doğan, 2009: 35) ise, sivil toplum kavramının geçmişte yaşadığı dönüşüm ve çok yönlülüğüyle ilgili şöyle bir sistematik ayırım yapmaktadır:

1. İlk evre Grek-Latin uygarlığına dayanır. Kavramı anlatırken yazar burada Roma Hukuku ve kilise dünyasının etkilediği Orta Çağ'da kullanılan anlamı göz önünde tutar
2. İkinci evre 18. ve 19. Yüzyılda ortaya çıkan doğal hukuk ile birlikte gelişen aydınlanma felsefecilerinin sivil topluma verdiği anlamdır.
3. Üçüncü olarak sivil topluma sosyalist akımın verdiği geleneksel liberal anlayıştan farklı olarak verilen anlam.
4. Dördüncü ve son olarak ise liberal burjuva ideolojisi sonrası dönemde sivil topluma verilen anlamlar şeklinde yazar ayırımı yapmaktadır.

Sivil toplum, Batı toplumlarında ve bu toplumların siyasal geleneğinin içinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Antik Çağ'dan Yeni Çağ'a gelinceye dek sivil toplum, devlet ve toplum arasında sınırlar çizilmemiştir. Aristo, Politika adlı eserinde sivil toplumu "koinonia politike" (politik düzen) biçimde ele almıştır. Bu kavram Latince "civilis societas" biçimindedir. 1400'lü yıllarda ise İngilizceye "civil society" şeklinde aktarılmış ve kullanılmaya başlanmıştır (Biber, 2006: 10-11). Bu kavramdan, site devleti içinde yaşayan insan toplulukları ve aynı zamanda bir devlette erişilen en yüksek iyilik ve amaç anlaşılmaktaydı. Aristo'ya göre sivil toplum bir devletin çatısı altında yaşayan bütün bireylerdir. Aristo; birey, devlet ve toplum arasında ayırım yapmaz. Birey, polis vatandaşı olursa değerlidir ancak köle olması durumunda siyasal toplumda bir söz hakkı olamaz. Bu durumda vatandaş olmayanlar sivil toplum üyesi değildir denilebilir (Doğan, 2002: 9-10).

Sivil toplumun Antik Çağ düşüncesindeki temel kanıtı; devletin, sivil toplumu kuşatan bir yapıda olması ve yurttaş katılımı gözetilerek oluşmasıdır. Kuşatılmışlığın bir sonucu olarak ise bu dönemde devlet ve sivil toplum arasında bir ayırım olmamakta ve doğal bir durumun uzantısı olarak bulunmaktadır (Eraslan, 2011: 15). Site devleti, özel ya da kamusal alan ayırt etmeden her şeyi kapsar ve denetleyebilir. Bu açıdan totaliter özelliklere sahiptir. Bireyler özel hayatlarındaki davranışlar bakımından bile devlete karşı yükümlüdür. Özel alan kavramından bahsedilemez. Bu noktada site devleti baskıcıdır denilebilir (Doğan, 2009: 34).

Antik Yunan'da genel bir anlamda kullanılan sivil toplum, Orta Çağ'da bölünmüş egemenlik birimlerinin feodal sistemlerini, Orta Çağ krallıklarını ve imparatorluklarının tamamını ifade etmektedir. Aristo'nun kullandığı "koinonia politike" terimi için Augustine, "siyasal toplum" manasında "societas terresta", Aquinas da "societas" ile aynı anlamda "polike communitas" terimini kullanmaktadır. Sivil toplum kavramı, Roma Katolik Kilisesi'nde ise kiliseye karşı devlet manasında kullanılmaktadır (Erdoğan Tosun, 2001: 31).

Avrupa'da Orta Çağ'da özellikle feodal sistemler hüküm sürmektedir. Feodalite: "Orta Çağ'da özellikle Batı Avrupa'da toprağı ve üzerinde yaşayan köylüleri tek bir kimsenin malı sayan siyasal düzen." biçiminde tanımlanabilir (TDK, 2019). Feodalite anlayışında esas olan belli bir kişiye itaat bağı ile bağlanmaktadır.

Modern devlet anlayışından değişik bir toplumsal ilişki ağını anlatan feodalite kavramı genel olarak toprağın egemen gücün elinde bir mülkiyet olduğu ve soyluların ekonomi alanını tek elinde bulundurarak ayrıcalıklar edindiği bir düzen olarak bilinmektedir. Toprağına sahip olanın iktidara sahip olması temelinde düşünüldüğünde, kamusal alan ve özel alan ayırımı yapılmadığı dikkat çekmektedir. Sivil toplum kavramı kral, feodal beyler ve kilise çerçevesinde şekillenmektedir (Özcan, 2011).

Orta Çağ'da sivil toplum, kent yaşamında burjuvaların ekonomik özgürlükleri temelinde, merkezi otoriteden bağımsız bir biçimde gelişme imkânına sahip olmuştur. Bu dönemde, ayrıcalıklı kentlerin oluşması, burjuva sınıfının sosyal ve ekonomik açıdan egemenliğinin artışı, burjuvalar ve devlet otoritesi arasındaki iş birliği, burjuvaların siyasal sistemlerde söz sahibi olmasıyla geleneksel Orta Çağ siyasal düşünüşünden uzaklaşması beraberinde toplumsal dönüşümü de getirmiştir (Seyfi, 2016: 19).

Orta Çağ'da özellikle on üçüncü yüzyılda pazar ekonomisi gelişmiş, bunun sonucu olarak zenginlik artmış, özel hayat ve mülkiyet yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda farklı yaşam biçimleri ortaya çıkmıştır. Bu durum sivil toplumun gelişmesi açısından önemli bir unsurdur. On ikinci yüzyılın sonları ve on dördüncü yüzyıllar arasındaki dönemde Avrupa'da daha önce görülmeyen ekonomik gelişmeler meydana gelmiştir. Nüfusun artması, ticaretin gelişmesi, el sanatları sanayi ve teknolojinin gelişmesi, sermayenin artması, yaşam standartlarını yükselterek, ekonomik hayatı canlandırmıştır. Mülkiyet

haklarının temelleri bu dönemde atılmıştır. Özel alan anlayışı ise yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır (Çaha, 1994).

18. yüzyıla kadar sivil toplum, medeni ve uygar anlamı ile eş tutulmuş ve devlet olgusu çerçevesinde tanımlanmıştır. Daha sonraları devlet ve toplum ayrımı sivil toplum olarak nitelendirilmiş ve siyasal toplum aşamasından ayrılmıştır (Demirel, 2009: 27-28).

Fransız Devrimi'yle (1789-1799) birlikte devlet ve toplum göreceli bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Kişiler artık toplum içerisinde, insan haklarına sahip, davranış ve kendini geliştirme haklarını diledikleri şekilde kullanabilecekleri var sayılan, hür ve eşit bireyler olarak görülmekteydiler. Onlar, kişisel çıkarlarını gerçekleştirmede, devlet karşısında özerkliğe sahip toplum içerisindeki faaliyetlerle somut hâle getirecekleri anlayışının kabulü, sivil toplum, toplum ve devleti birbirinden ayıran birer veri olmaktaydılar (Böckenförde, 1991; Akt. Doğan, 2009: 73-74).

18 ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi'yle beraber oluşan sanayi toplumunda, kamusal alan ve özel alan arasında belirgin bir biçimde ayrışma meydana gelmiştir. Sanayi Devrimi'nden önce, kamusal alan modern toplumlardaki gibi olmamakla beraber aileden bağımsız bir ekonomik ve sosyal hayatı düşünmek neredeyse imkânsızdı. Bu dönemle aile geleneksel önemini kaybetmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi'nde fabrikaya bağlı üretim merkezi kamusal yaşamı oluşturmuş; böylece iş gücü kamusal yaşama taşınmıştır. Önceleri aile, ham madde ve parayı kendi yönüne çekerken, artık fabrikaya dayalı sanayi toplumu ailedeki emeği pazara çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda sadece emek değil ailenin temel işlevleri de aile dışında olan toplumsal kurumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle sanayiye dayalı mesleki eğitim aileden alınıp kamusal yaşamda yer almıştır. Bu toplumlarda ailenin yerini birey almıştır (Worsley, 1977; Akt. Çaha, 2016: 99-100).

20. yüzyıldaki faşist ve komünist diktatörlük rejimleri tüm sosyal ve ekonomik kurumları devletin himayesi altında toplamak istemektedir. Demokratik toplumlarda oldukça büyük öneme sahip sivil toplum ise devletin tüm düzeylerde himaye ve kontrolünü engellemekte ve sınırlamaktadır. Bunu da kısaca insanların kendi problemlerini çözebilmeleri için bir araya gelmesine, örgütlenmesine düşüncelerinin yönetime daha kolay iletilmesine olanak sağlayarak yapmaktadır (Beetham ve Boyle, 1998: 119). Diamond (1994: 5), sivil toplumu, "kendi kendini yaratan ve kendi ayakları üzerinde duran, devletten özerk örgütlü toplumsal yaşam alanı" olarak tanımlar. Giddens (2000: 93), sivil toplum içerisinde sürekli çıkar çatışması olabileceğini, devletin ise bu konuda dengeleyici rolde olması gerektiğini belirtir.

Sivil toplum kavramı zaman içerisinde birçok manada kullanılmıştır. Bu kavramla ilgili olarak yapılan tanımlamalarda bazı ortak noktalar belirlenebilir. Bunlardan bazıları şu şekildedir, devlet tüm tanımlamalarda vurgulanmaktadır. Bir diğeri ise sivil toplumun devlet tarafından yasal düzenlemelere gerek duyduğudur. Buradan hareketle sivil toplumun özellikleri üç madde ile açıklanabilmektedir (Shils, 1991: 4; Diamond, 1994: 6):

1. Sivil toplum, aile ve devlet arasında bağımsız toplumsal bir alandır.
2. Bu alana bireyler gönüllü katılım sağlarlar.
3. Sivil toplum, devlet ve fertler arasında uzlaştırıcı ve düzenleyici bir rol oynar.

Sivil toplumda amaç ve yöntem bellidir. Sivil toplum kendisini iktidara alternatif olarak sunmaz, devletin belirlediği yasal zeminde hareket ederek devleti daha demokratik bir çizgiye getirmeye zorlanmaktadır (Biber, 2006: 22).

Sivil Toplum Kuruluşları ve Özellikleri

Sivil toplum unsurları, kültürel, toplumsal, siyasal ve ekonomik her alanda varlığını sürdürebilecek genişliktedir (Sezik, 2019: 119). Dünyanın oldukça önemli olgularından birini sivil toplum örgütleri oluşturmaktadır. Küreselleşmenin en temel ayaklarından biri de sivil yapılanmalardır. Bu durum günümüzde sivil toplum kuruluşlarının öneminin ve büyüklüğünün bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Talas, 2011: 389).

Sivil toplum kuruluşları, belirli amaçlar doğrultusunda insanların gönüllülük esasına göre güçlerini koordine ederek bir görevdeşlik yaratmaya çalışan toplumsal sistemlerdir ve ayrıca kâr amacı gütmeyenler (Biber, 2006: 59). İngilizce "non governmental organizations" olarak anılmaktadır. Temel gelirlerini üye aidatları, bağışlar, sponsorluk kapsamında büyük kuruluşlar tarafından verilen destekler oluşturmaktadır (Biber, 2006: 64). Amaçları yalnızca belirli konuları ortaya koymak ve bunları kamuoyuna duyurmaktan ibaret değildir. Odaklandıkları özel bir etkinlik alanındaki politikalara etkide bulunma ve bu yönde bir değişim sağlama amaçları vardır (Akyüz, 2001: 168).

Alanyazın incelendiğinde sivil toplum kuruluşlarının çeşitli şekilde isimlendirildiği görülmüştür. Bunlar: "kâr amacı gütmeyen sektör", "hayırsever sektör", "bağımsız sektör", "gönüllü sektör", "vergiden muaf sektör", "Sivil Toplum Kuruluşları (STK'ler)", "dernek sektörü", "ekonomik sosyal" gibi. Bu durumun temel nedeni her ülkenin sivil toplum kuruluşlarına verdiği ismin farklı olmasıdır. Kültürel olarak her bir terimin şekillenmesi ve farklılaşması, toplumların kendilerine uygun sosyal, ekonomik ve siyasal yapılarına uygun olanı seçtiklerinin göstergesidir (Salomon ve Anheier, 1992: 3-4).

Sivil toplum örgütlerinin tanımı ile ilgili çok çeşitli görüşler bulunmasından dolayı konuyu geniş ve dar anlamlarıyla ele almak daha iyi olacaktır. Geniş anlamda sivil toplum örgütleri, sivil toplumda faaliyetlerde bulunan ve yönetimin parçası olmayan bir örgütlenme olarak sınıflanabilmektedir. Çeşitli kooperatifler, özel sektör girişimleri, birlik ve odalar, sendikalar, siyasi grup ve partiler, vakıflar sivil toplum örgütü kapsamında değerlendirilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus kamu oteritesinin bir unsuru olmamaktır. Dar anlamda ise gönüllülük esaslı olan, kâr amacı gütmeyen, kişisel çıkarına çalışmayan gibi esaslara dayalı örgütler sayılabilmektedir (Yıldırım, 2004: 51-53).

Siyasal partiler gönüllü olarak kurulma açısından sivil toplum örgütüne benzese de siyasal partinin iktidara gelme durumuna göre sivil toplum örgütü olma durumu üzerinde bir tartışmanın olmasına neden olmaktadır. Çünkü siyasi partiler iktidarı elde etmek için kurulur ve siyasi faaliyetler haricinde bulunmazlar. Siyasal partilerin denetim biçimi de sivil toplum örgütlerinden ayrılmasına neden olur. Bu nedenle siyasi partileri iktidara gelene kadar sivil toplum örgütü olarak; iktidara geldikten sonra ise bu niteliğini kaybetmiş bir örgüt olarak kabul edilir (Yıldırım, 2004: 65).

Sivil toplum kuruluşları, kamu ve özel sektör kuruluşlarından belirgin şekilde farklılık gösterirler ve her biri kendine özgü niteliklere sahiptir. Bu özellikler, kuruluşların karakterini ve amaçlarını belirler. Sivil toplum kuruluşlarının ortak özelliklerinden bazıları şunlardır (Yıldırım, 2004: 60-65):

- Örgütün özerk olması,
- Katılımcıların gönüllülük ilkesine dayanarak üye olması,
- Kamusal bir alana sahip olması,
- Yasal olması,
- Kâr amacı gütmemesi,
- Kamu yararını gözetmesi,
- Şeffaflık ilkesi doğrultusunda hareket etmesi,
- Ortak değerlere sahip olması,
- Ortak başarı faktörleri içermesi olarak sıralanmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları kişilere sorumluluk bilinci aşılarda ve yaratıcılıklarını geliştirme fırsatı tanımaktadır. Birçok farklı alanda hizmet veren bu kuruluşlar üyelerine bireysel yaşamlarını geliştirme ve daha sosyal olma fırsatı sunmaktadır (Kabasakal, 2008: 36). Sivil toplum örgütlerinin çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevler kısaca aşağıdaki şekilde açıklanabilir (Talas, 2011: 392):

- Bireylerin taleplerinin daha fazla kişiye ulaşması için kamuoyu oluşturmak ve ilgili konu hakkında yardımcı olmak.
- Piyasada oluşturulan metalaşmanın önüne geçmek ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir güç unsuru oluşturmak için çoğulcu toplum yapısı oluşturmak.
- Örgüt içerisinde oluşturulan demokratik, katılımcı ortamı bireylere öğretmek kişilerin yetişmesini sağlamak.
- Toplumun ihtiyaçları doğrultusunda belirlenen çeşitli alanlarda projeler üreterek, eğitim, sosyal refah, istihdam gibi konularda devlet politikalarına yardımcı olmak veya alternatif çözümler üretmek.

Günümüzde sivil toplumla alakalı egemen söylem, sivil toplumu; tüm olumlu değerleri hep birlikte taşıyan, ulaşılması gereken bir model olarak tanımlamaktadır. Devletin müdahalesi dışında kalmış bağımsız ve bireylerin kendi kendilerini yönetebildikleri bir alan olarak yüceltilen sivil toplum, bu bakımdan hem demokratikleşme mücadelesinin verildiği elverişli alan hem de devletin etki alanını mümkün olduğunca daraltmakta yararlanan çeşitli bireysel ve kolektif etkinliklerin gücü olarak ön plana çıkarılmaktadır.

Sivil Toplum Kuruluşlarında Halkla İlişkiler

Sivil toplum kuruluşları sayesinde belirli bir fikir çerçevesinde bir araya gelen insanlar oluşturdukları amaçlar doğrultusunda çeşitli politika ve stratejiler geliştirmektedirler. Bu stratejileri

uygulamak için ise toplum ile uyumlu hareket etmek zorundadırlar. Etkili iletişim kurma sorumluluğu ise halkla ilişkilere olan ihtiyacı burada ortaya çıkarmıştır (Erdoğan, 2011: 330-337).

Ortaya çıkan ihtiyaç doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarının (STK) halkla ilişkiler amaçları kurumdan kuruma farklılık gösterse de genel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilebilir (Sülüç, 2009: 99):

- Hedef kitle belirlemek.
- Hedef kitlenin ilgisini çekmek
- Kamuoyunu bilinçlendirmek, bilgi aktarmak.
- Sivil toplum örgütünü maddi veya manevi destekleyen kişi sayısını artırmak.
- İtibar kazandırmak.
- Kurum içi eğitimler vermek.
- Kuruma karşı olumlu bir imaj oluşturmak.
- Hedef kitlenin görüş ve önerilerini toplamak.
- Yerel yönetimler, yasa koyucular ve basın ile ilişkiler geliştirmek.
- Diğer STK'ler ile ilişki ağı oluşturmak.
- Duyuru ve tanıtım faaliyetleri gerçekleştirmek.
- Örgüt kültürü oluşturmak.
- Örgüt içi iletişim ve ilişki ağı oluşturmak ve geliştirmek.

Sivil toplum kuruluşları üzerinde durdukları konuları, modern demokrasi anlayışında yönetime yansıtılmaları gerekir. Bunu lobi faaliyetleri, basın açıklamaları, kampanyalar vasıtasıyla doğrudan yapabilecekleri gibi, sürdürdükleri projelerle dolaylı olarak da yapabilirler (Akyüz, 2001: 68). Etkili olabilmeleri büyük oranda toplumdaki meşruiyetlerine bağlıdır. Eğer faaliyet gösterdikleri alanda toplumda gerekli meşruiyeti elde edip, yeterli desteği sağlayamazlarsa, dile getirdikleri ne kadar doğru olursa olsun çok fazla dikkate alınmaz (Kocaoğlu, 2001: 17). Toplumsal desteği sağlayabilmeleri ve faaliyetleri layıkıyla yerine getirebilmeleri için ise kendilerini iyi ve doğru bir biçimde ifade edebilmeleri, halklarıyla sağlıklı ilişkiler kurmaları gerekir. Bu da ancak bilinçli bir halkla ilişkiler anlayışına sahip olmakla ve bu doğrultuda sistemli, planlı ve süreklilik arz eden halkla ilişkiler etkinlikleri yürütmekle mümkündür. Söz konusu halkla ilişkiler etkinlikleri ise hem üyelerine, hem de çevresindeki dış halklarına yönelik olarak gerçekleştirilmektedir (Arklan, 2011: 35). Bir yönetim fonksiyonu olarak kurumda oluşturulan amaç ve politikaları, stratejileri, yönetim tarafından alınan kararları doğru iletişim kanalları ile üyelere duyurmakta, üyelere aldıkları geri bildirim doğrultusunda oluşturduğu çift yönlü iletişimi sürdürerek kurum içi iletişimi geliştirmektedir (Biber, 2006: 59).

Sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler dış hedef kitlelere yönelik bazı faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunlar sosyal sorumluluk projeleri hazırlamak ve uygulamak, çeşitli konularda rapor hazırlamak ve yönetime sunmak, halkın görüşlerini ilgili konularda alarak analiz etmek ve yönetime sunmak, aynı zamanda yönetimi denetlemek ve uyarılarda bulunmak sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler biriminin veya uzmanının yaptığı faaliyetlerdir (Arklan, 2011: 34).

Sivil toplum kuruluşları, bireyler gibi çevreleriyle etkileşim halindedir ve bu etkileşimler sonucunda çeşitli izlenimler bırakabilirler (Biber, 2006: 103). Bireyler, ülkeler ve gündelik hayatımıza girmiş ürünler için kullanmış olduğumuz sıfatları (çağdaş, kaliteli, iyi, dürüst, çevre dostu vs. gibi) sivil toplum kuruluşları için de kullanabilmekteyiz. Dolayısıyla bu sıfatlar, sivil toplum kuruluşunun (STK) insanlarda oluşan imajının dışa vurumu olarak ifade edilebilmektedir (Jefkins, 1998: 220). Yani daha açık bir ifade ile kuruluşun çevre tarafından algılanış biçimi onun imajıdır. Sivil toplum kuruluşlarının ise kendi amaçlarını destekler nitelikte, olumlu bir imaja sahip olması, uzun süreli, planlı ve bilinçli halkla ilişkiler çalışmalarını gerçekleştirmeleriyle mümkün olmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının geniş hedef kitlelere ulaşabilmesi ve mesajlarını bu kitlelere aktarabilmesi, ayrıca bu mesajların doğru hedef kitle üzerinde maksimum farkındalık sağlaması için basınla olan ilişkilerin ön planda tutulması gerekmektedir (Peltekoğlu, 2009: 217). Çünkü STK'lerin gerçekleştirdiği çalışmaların amacı ve kapsamı hakkında bilgi verilmesi, kamuoyunun desteğini sağlamak için görsel ve yazılı basının desteğine her zaman ihtiyaç duyulmaktadır (Biber, 2006: 93). Dolayısıyla, sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler uzmanı, yetkilisi veya sorumlusu, yerel ve ulusal basınla etkili bir iletişim ağı kurabilmeli ve bu ilişkileri devam ettirebilmelidir (Sabuncuoğlu, 1998: 127).

Basınla kurulan ilişki kadar sosyal medya araçlarını etkili ve aktif bir şekilde kullanmak günümüzde kurumlar için oldukça önemlidir. Demir vd. (2019) yapmış oldukları çalışmada sivil toplum kuruluşlarından Türk Kızılay'ı ve Lösev'in sosyal medyayı aktif olarak kullandıkları Türk Kızılay'ın sosyal medyayı daha çok kamuoyunu bilgilendirme amacıyla kullanırken LÖSEV'in bilgilendirmenin

yanı sıra etkileşim kurma amacının da olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sosyal medyanın ilk ortaya çıkış sebebi halkla ilişkiler amaçlı olmamasına rağmen etkileşimli bir ortam sağlaması, hızlı olması ve hedef kitleye ulaşma imkânı sağlaması ve sağladığı pek çok fayda sayesinde kısa sürede halkla ilişkilerin bir aracı haline gelmiştir. İnsanların günlük hayatında sıkça kullandıkları bir mecra olması, kitleleri bir araya getirmiş ve kısa süre içerisinde milyonlarca insana ulaşma imkânı sağlamıştır. Sosyal medyanın sağladığı bu avantaj kurumlar için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görülmüş ve hemen hemen her kurum sosyal medya hesaplarını kullanıma açmıştır (Peltekoğlu, 2009: 327-329).

Sivil toplum kuruluşlarının, kendi çalıştıkları alanlara dair kuruluşa karşı ilgi duyan bireyleri kuruluşa üyeliğini sağlamak, hedef kitle üzerinde itibar ve önem kazanma, ilgi toplama, hedef kitlenin desteğini alma, gerçekleştirmek istediği faaliyetler için ekonomik kaynak sağlamak, kamuoyu üzerinde saygınlık sağlamak halkla ilişkilerin desteğiyle gerçekleştirilmektedir. STK ile ilişkilerde halkın işini kolaylaştıran tedbirler almak, demokratik yöntemlerle halkı bilinçlendirmek, gerçekleştirilecek faaliyetler öncesinde hedef alınan kitlenin görüş ve önerilerinin alınması, STK'lerin çalışmalarına karşın medyanın ilgisini çekebilme, gazete, dergi, televizyon, radyo gibi kitle iletişim araçlarıyla hedef kitleyle iletişim kurmak halkla ilişkilerin kurumun misyon ve vizyonunu arttıran görevlerindedir (Boztepe, 2014).

Etkili iletişim ve koordinasyon için üyeler arasında sağlam bir iletişim ağı kurulmalı ve gereken koordinasyon sağlanmalıdır. Ayrıca, halkın görüşlerini dikkate alarak faaliyetlerin yönlendirilmesi önemlidir. Faaliyetleri gerçekleştirirken gerekli işitsel, görsel, görsel-işitsel malzemelerden etkin şekilde faydalanmalıdırlar. Gerek halka gerekse yönetim kademelerine seslerini duyurmada medya çok önemli bir araç olduğundan medyayla sağlıklı ilişkiler geliştirmeli, medyadan etkin şekilde yararlanmalıdırlar. İnsanları yapıya katılmaya teşvik etmek için, uzman görüşlerinden yararlanarak, bu organizasyona dahil olmanın insanlara sağlayacağı psikolojik tatminleri ve topluma katkılarını net bir şekilde anlatmalıdırlar. Bu görevleri başarılı bir şekilde yerine getirebilmek için, halkla ilişkiler faaliyetlerine gerekli önemi vermeleri gerekmektedir (Arklan, 2011: 35).

YÖNTEM

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, katılımcıların algı düzeyleri incelenmiş ve betimsel araştırma yöntemi olarak tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel araştırma, mevcut durumu olduğu gibi ve kendi koşulları içerisinde incelemeyi amaçlar. Betimsel araştırmalarda konu mevcut durumu ortaya çıkarmak ve test etmek amacıyla hipotezler oluşturmak veya sorulara cevap bulmak amacıyla yapılmaktadır (Karasar, 2005). Çalışmada "Sivil Toplum Kuruluşu Algısı Ölçeği" kullanılmıştır (Yeşil, 2017). Anket tekniği kullanılarak öğrencilere ölçek uygulanmıştır. Ardından, elde edilen veriler SPSS 22.0 programı kullanılarak çeşitli testlere tabi tutulmuş ve sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, tarama modeli araştırma modeli olarak tercih edilmiştir. Tarama modeli: "Herhangi bir nesne, kişi ya da olayın kendi koşulları içinde olduğu gibi betimlendiği nicel bir araştırma yaklaşımıdır." (Karasar, 2005). Tarama modelinde amaç: "Kişi, olay ya da olguların özelliklerini ve oluş sıklıklarını belirleyerek, konu üzerinde etkili olan faktörlerin ortaya çıkış biçimini tespit edip önem derecelerini ortaya koymak ve değişkenler arasındaki ilişkileri belirleyerek genellemeler yapmaktır." (İslamoğlu, 2009). Bu tip çalışmalarda kişilerden derinlemesine ayrıntılı bilgi almak yerine yazılı veya sözlü yüzeysel bilgiler alınmaya çalışılır. Elde edilen veriler çalışma kapsamında kullanılabilirdiği gibi bulguları diğer araştırmalarda da kullanılmak üzere sayılılar ve varsayımlar oluşturulmasına olanak sağlar (Aziz, 2008).

Evren ve Örneklem

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Evrenin tamamına ulaşılabilmesi nedeniyle, çalışmada tam sayım yöntemi tercih edilmiştir. Tam sayım yöntemi: "Herhangi bir araştırma için asıl olan araştırmaya konu olan tüm birimlerin incelenmesidir" (İslamoğlu, 2009). Araştırmaya toplam 206 lisans öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların sınıf düzeyleri ve diğer veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Öğrencilere Ait Veriler

Sınıf	<i>f</i>	%
1. Sınıf	34	16,5
2. Sınıf	33	16,0
3. Sınıf	73	35,4
4. Sınıf	66	32,0
Toplam	206	100

Hipotezler

H1. Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına ilişkin algıları farklılık göstermektedir.

H2: Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına ilişkin algıları demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

- H2a. Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına ilişkin algıları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- H2b. Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına ilişkin algıları yaşa göre farklılık göstermektedir.
- H2c. Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına ilişkin algıları sınıf düzeyine göre farklılık göstermektedir.

Verilerin Analizi

Çalışmada, öğrencilerin demografik özelliklerini, sivil toplum kuruluşlarına dair algılarını belirlemek amacıyla ulaşılan verilerin analizinde, genel durumu betimlemek için frekans (*f*) ve yüzde (%) kullanılarak betimsel istatistikler uygulanmış ve ortalamalar hesaplanmıştır. Öğrencilerin sivil toplum kuruluşları algılarına ilişkin yetkinlik düzeylerinin saptanması bakımından, katılım derecelerini “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kısmen katılıyorum”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” biçiminde beşli likert ölçeği kullanılarak elde edilmesi planlanmıştır.

Araştırma Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü öğrencileri ile sınırlıdır. Yöntem bakımında betimsel araştırma yaklaşımı ve veri toplama tekniği olarak ise Sivil Toplum Kuruluşu Algı Ölçeği'nin ölçtüğü özellikler ile sınırlandırılmıştır. Ölçekte yer alan anketin geçerli ve güvenilir olduğu, öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına dair algılarının ölçülmesi bakımından yeterli olduğu varsayılmıştır. Ayrıca katılımcıların ankette bulunan soruları gönüllü bir şekilde, anlayıp dikkat ederek ve tarafsız olarak yanıtladıkları varsayılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, anketteki sorulara ilişkin çıktılar analiz edilmiş ve elde edilen bulgular sunulmuştur. Ayrıca katılımcıların demografik özellikleri ve açıklayıcı bilgiler verilmiş ve algı düzeylerinin demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler ve alt hipotezler test edilmiş ve kabul ret durumları ortaya konulmuştur.

Betimsel İstatistik Bulguları

Araştırmanın bu kısmında incelenen konunun genel özellikleri betimlenerek, yapılan gözlemlerin nasıl çeşitlilik gösterdiği hangi kategorilerde ne sıklıkla toplandığı gösterilmektedir.

Demografik Özellikler

Araştırma kapsamında, 206 lisans öğrencisinin demografik özellikleri incelenmiştir, bu özellikler arasında cinsiyet, yaş ve sınıf bulunmaktadır. Bu bölümde, katılımcıların demografik profili özetlenmektedir. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımları:

Tablo 2: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımları

Cinsiyet	<i>f</i>	%
Kadın	66	32,0
Erkek	140	68,0
Toplam	206	100

Çalışma kapsamında 206 katılımcının %68,0'i (n= 140) erkek, %32,0'si (n= 66) ise kadındır. Katılımcıların eğitim düzeylerine göre dağılımları:

Tablo 3: Katılımcıların Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımları

Sınıf	f	%
1. Sınıf	34	16,5
2. Sınıf	33	16,0
3. Sınıf	73	35,4
4. Sınıf	66	32,0
Toplam	206	100

Tablo 3'te görüldüğü üzere, katılımcıların eğitim düzeyleri dört gruba ayrılmıştır. Birinci sınıf düzeyinde olanların yüzdesi %16,5 (n=34) iken; ikinci sınıf düzeyinde olanların yüzdesi %16,0 (n=33), üçüncü sınıf düzeyinde olanların yüzdesi %35,4 (n=73), dördüncü sınıf düzeyinde olanların yüzdesi ise %32,0 (n=66)'dır. Katılımcıların yaşlarına göre dağılımları:

Tablo 4: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımları

Yaş	f	%
18	5	2,4
19	21	10,2
20	44	21,4
21	48	23,3
22	36	17,5
23	26	12,6
24	14	6,8
25	7	3,4
26	2	1,0
27	1	0,5
36	1	0,5
45	1	0,5
Toplam	206	100

Yaş dağılımı, katılımcıların birbirine yakın yaşlara sahip olduğunu gösterdiği için herhangi bir gruplandırma yapılmamıştır. Tablo 4'te görüldüğü üzere, katılımcıların yaşları şu şekildedir: 18 yaşında olanlar %2,4 (n=5), 19 yaşında olanlar %10,2 (n=21), 20 yaşında olanlar %21,4 (n=44), 21 yaşında olanlar %23,3 (n=48), 22 yaşında olanlar %17,5 (n=36), 23 yaşında olanlar %12,6 (n=26), 24 yaşında olanlar %6,8 (n=14), 25 yaşında olanlar %3,4 (n=7), 26 yaşında olanlar %1,0 (n=2), 27 yaşında olanları %0,5 (n=1), 36 yaşında olanlar %0,5 (n=1), 45 yaşında olanlar ise %0,5 (n=1) şeklindedir.

Sivil toplum kuruluşu algı ölçeği faktör analizi uygunluk testleri:

Tablo 5: Faktör Analizi Uygunluk Testleri

Faktör Analizi Uygunluk Testleri	
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Testi	0,832
Bartlett Küresellik Testi	0,000

Tablo 6: KMO Değerleri ve Yorumları

KMO Değeri	Yorumu
0,80 ve yukarısı	Mükemmel
0,70 ve 0,80 arası	İyi
0,60 ve 0,70 arası	Orta
0,50 ve 0,60 arası	Kötü
0,50'den aşağı	Kabul edilemez

Kaynak: Durmuş vd. 2013: 80.

Tablo 5'te görüldüğü üzere Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Testi 0,832 ve Bartlett Küresellik Testi 0,000 olarak tespit edilmiştir. Tablo 6'da verilen uygunluk değerleri ve yorumlarına bakıldığında çalışmada kullanılan sivil toplum kuruluşu algı ölçeği faktör analizi uygunluk derecesi mükemmel olarak belirlenmiştir.

Tablo 7: Sivil Toplum Algı Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Faktör Adı	Soru İfadesi	Faktör Açıklığı	Güvenirlilik
Tanımlayıcı	<ul style="list-style-type: none"> •“Katılımcı uygulamaların yapıldığı gönüllü kuruluşlardır.” •“Yapmış oldukları faaliyetlerle toplumsal gelişmede önemli rol oynayan kuruluşlardır.” •“Ortak amaçları olan insanları bir araya getiren kuruluşlardır.” •“Dayanışmayı artırmaya yarayan kuruluşlardır.” •“Gönüllülük esasıyla hareket eden kuruluşlardır.” 	14,595	0,767
İşlevsellik	<ul style="list-style-type: none"> •Toplum içindeki grupların ekonomik ve sosyal hayata katılımını sağlayan kuruluşlardır.” •“Toplumun farklı yönlerden eğitmek ve bilinçlendirmek için var olan kuruluşlardır.” •“Toplumdan aldığı güçle topluma hizmet eden kuruluşlardır.” •“Toplumda yaşanan sorunlara çözümler üretmek için gayret sarf eden kuruluşlardır.” •“Toplumsal uzlaşmaya ve sosyal bütünleşmeye katkıda bulunan kuruluşlardır.” •“İnsan kaynağından daha etkin yararlanabilmeyi sağlayan kuruluşlardır.” •“Yapmış oldukları etkinlik ve faaliyetleriyle, ilgili oldukları konularda toplumu bilinçlendiren kuruluşlardır.” •“Birey ve toplumun demokratikleşmesine önemli katkılar sunan kuruluşlardır.” 	13,377	0,834
Faydacı	<ul style="list-style-type: none"> •“İnsanları yalnızlıktan kurtaran ve toplumsal dayanışmayı sağlayan kuruluşlardır.” •“Devletin ulaşamadığı noktalara ulaşarak topluma yarar sağlayan kuruluşlardır.” •“Varoluş nedeni ve görev tanımları net ve herkes tarafından bilinen şeffaf kuruluşlardır.” •“Demokrasiyi güçlendiren ve demokrasi temelinde yükselen kuruluşlardır.” 	9,991	0,735

Çıkarıcılık	<ul style="list-style-type: none"> •“İnsanların masum duygularının sömürüldüğü ve istismar edildiği kuruluşlardır.” •“Ekonomik kaynakların kontrolsüz ve düzensiz harcandığı kuruluşlardır.” •“Devletten ayrı hareket edebilen, gerekirse muhalefet edebilen kuruluşlardır.” •“Kamuoyu oluşturarak devlet politikalarını etkileyen ve denetleyen kuruluşlardır.” 	9,742	0,721
Çatışmacı	<ul style="list-style-type: none"> •“Siyasal iktidarı ele geçirerek toplumun diğer kesimleri üzerinde egemenlik sağlamayı amaçlayan kuruluşlardır.” •“Grup ve sınıfların güç gösterisi yapmak üzere çatışma zemini olarak gördükleri kuruluşlardır.” •“Var olan bir otoritenin, partinin, cemaatin veya görüşün gölgesinde türeyen kuruluşlardır.” 	9,094	0,715

Faktör analizi sonuçlarına dayanarak, Sivil Toplum Kuruluşu Algı Ölçeği için elde edilen faktörler tablo 7’de sunulmuştur. Analiz sonucunda, öz değerleri 1 ve faktör yükleri 0,50 olan maddeler esas alınarak beş boyut oluşturulmuştur. Buna göre “Tanımlayıcı”, “İşlevsellik”, “Faydacı”, “Çıkarıcılık”, “Çatışmacı” olmak üzere isimlendirilen beş boyut sivil toplum kuruluşu algıları bağlamında katılımcıların algı seviyelerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır.

Tablo 8: Katılımcıların Sivil Toplum Kuruluşu Algıları Tanımlayıcı Boyutu

Sivil Toplum Kuruluşu Algı Çıktıları Tanımlayıcı Boyutu	$\bar{X}$
Genel	4,055
<i>N= 300; $\bar{X}$: Ortalama</i>	

Tablo 8’de görüldüğü üzere, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algılarından olan tanımlayıcı boyutuna ilişkin algıları genel olarak orta seviyenin üzerindedir ($\bar{X}=4,055$).

Tablo 9: Katılımcıların Sivil Toplum Kuruluşu Algıları İşlevsellik Boyutu

Sivil Toplum Kuruluşu Algı Çıktıları İşlevsellik Boyutu	$\bar{X}$
Genel	3,782
<i>N= 300; $\bar{X}$: Ortalama</i>	

Tablo 9’da belirtildiği üzere, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından olan işlevsellik boyutuna ilişkin algıları orta seviyededir ($\bar{X}=3,782$).

Tablo 10: Katılımcıların Sivil Toplum Kuruluşu Algıları Faydacı Boyutu

Sivil Toplum Kuruluşu Algı Çıktıları Faydacı Boyutu	$\bar{X}$
Genel	3,309
<i>N= 300; $\bar{X}$: Ortalama</i>	

Tabloda 10’da belirtildiği üzere, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından olan faydacı boyuta ilişkin algıları genel olarak orta seviyededir ($\bar{X}=3,309$).

Tablo 11: Katılımcıların Sivil Toplum Kuruluşu Algıları Çıkarıcılık Boyutu

Sivil Toplum Kuruluşu Algı Çıktıları Çıkarıcılık Boyutu	$\bar{X}$
Genel	2,435
<i>N= 300; $\bar{X}$: Ortalama</i>	

Tablo 11’den anlaşılacağı üzere, öğrencilerin sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından olan çıkarıcılık boyutuna ilişkin algıları orta seviyenin altındadır ($\bar{X}=2,435$).

Tablo 12: Katılımcıların Sivil Toplum Kuruluşu Algıları Çatışmacı Boyutu

Sivil Toplum Kuruluşu Algı Çıktıları Çatışmacı Boyutu	$\bar{X}$
Genel	2,464

N= 300; $\bar{X}$: Ortalama

Tablo 12’de görüldüğü üzere, öğrencilerin sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından olan çatışmacı boyutuna ilişkin algıları orta seviyenin altındadır ($\bar{X}$ =2,464).

Tablo 13: Katılımcıların Sivil Toplum Kuruluşu Algıları Tüm Boyutları

Sivil Toplum Kuruluşu Algıları Boyutları	Tanımlayıcı	İşlevsellik	Faydacı	Çıkarıcılık	Çatışmacı
Ortalama	4,0553	3,7828	3,3098	2,4355	2,4644
Standart Sapma	,65209	,66085	,78927	,89432	,99352

Katılımcıların sivil toplum kuruluşu algılarına bütün olarak bakıldığında, Tanımlayıcı boyutu ($\bar{X}$ =4,055) ortalamanın üzerindedir. İşlevsellik ($\bar{X}$ =3,782) ve Faydacı ($\bar{X}$ =3,309) boyutları orta düzeydedir. Çıkarıcılık ($\bar{X}$ =2,435) ve Çatışmacı ($\bar{X}$ =2,464) boyutları ise orta düzeyin altındadır. Genel olarak, katılımcıların sivil toplum algıları boyutları orta düzeydedir.

Demografik Değişkenler ve Sivil Toplum Kuruluşu Algı İlişkisi

Katılımcıların sivil toplum kuruluşları algılarındaki demografik farklılıkların incelenmesi için H2 hipotezi ve buna bağlı olarak H2a, H2b, H2c alt hipotezlerinin test edilmesi amacıyla bağımsız gruplar t testi ve tek faktörlü ANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Cinsiyetin katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları üzerindeki etkisini inceleyen H2a hipotezini test etmek için yapılan bağımsız gruplar t testi sonuçları Tablo 14’te sunulmaktadır.

Tablo 14: Sivil Toplum Kuruluşu Algı Çıktılarına İlişkin Algının Cinsiyete Göre Farklılaşmasına Yönelik Bağımsız Gruplar T Testi Sonuçları

Boyutlar	Levene Testi		t-testi		
	F	p	t	df	p
Tanımlayıcı	,610	,436	-2,326	204	,021
			-2,279	121,106	,024
İşlevsellik	,558	,456	-1,167	204	,244
			-1,182	131,658	,239
Faydacı	,206	,650	-,794	203	,428
			-,802	131,323	,424
Çıkarıcı	1,776	,184	2,493	204	,013
			2,417	118,118	,032
Çatışmacı	,715	,399	1,970	204	,050
			1,916	119,036	,058

N= 300; *. p>0.05

Analiz sonuçları, ANOVA tablosundaki sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından olan tanımlayıcı (p=0,02) ve çıkarıcı (p=0,03) boyutlarının p değerlerinin 0,05’ten küçük olduğunu göstermektedir. Bu durum, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan tanımlayıcı ve çıkarıcı algılarının, cinsiyetlerine göre farklılık gösterdiğini işaret etmektedir. Diğer yandan, işlevsellik (p=0,24), faydacı (p=0,42) ve çatışmacı (p=0,05) boyutlarının p değerleri 0,05’ten büyük veya eşit olduğundan, bu boyutların cinsiyetlere göre farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır.

Sınıf düzeyi ve sivil toplum kuruluşu algıları çıktıkları: Katılımcıların sivil toplum kuruluşu algılarının eğitim düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğiyle ilgili H2c hipotezi, tek faktörlü ANOVA analizi ile test edilmiştir.

Tablo 15: Sivil Toplum Kuruluşu Algısına İlişkin Katılımcıların Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Tek Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları (Tanımlayıcı)

Boyutlar	df	F	p
Tanımlayıcı	3	,649	,585
	202		
	205		

N= 300; *. p>0.05

Analiz sonuçlarına göre, güven boyutunun p değeri 0,05'ten büyük olduğundan, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan tanımlayıcı boyuta ilişkin algılarının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır.

Tablo 16: Sivil Toplum Kuruluşları Algısının Katılımcıların Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Tek Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları (İşlevsellik)

Boyutlar	df	F	p
İşlevsellik	3	,905	,440
	202		
	205		

N= 300; *. p>0.05

Analiz sonuçlarına göre, işlevsellik boyutunun p değeri 0,05'ten büyük olduğundan, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan işlevselliğe ilişkin algılarının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır.

Tablo 17: Sivil Toplum Kuruluşları Algısının Katılımcıların Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Tek Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları (Faydacı)

Boyutlar	df	F	p
Faydacı	3	,062	,980
	201		
	204		

N= 300; *. p>0.05

Analiz sonuçlarına göre, faydacı boyutun p değeri 0,05'in üzerinde olduğundan, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan faydacı boyuta ilişkin algılarının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 18: Sivil Toplum Kuruluşları Algısının Katılımcıların Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Tek Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları (Çıkarıcılık)

Boyutlar	df	F	p
Çıkarıcılık	3	,364	,779
	202		
	205		

N= 300; *. p>0.05

Analiz sonuçlarına göre, güven boyutunun p değeri 0,05'ten büyük olduğundan, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan çıkarıcılık boyutuna ilişkin algılarının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır.

Tablo 19: Sivil Toplum Kuruluşları Algısının Katılımcıların Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Tek Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları (Çatışmacı)

Boyutlar	df	F	p
Çatışmacı	3	,176	,913
	202		
	205		

N= 300; *. p>0.05

Analiz sonuçlarına göre, çatışmacı boyutunun p değeri 0,05'ten büyük olduğundan, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan çatışmacı boyuta ilişkin algılarının sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 20: Sivil Toplum Kuruluşları Algısının Katılımcıların Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşmasına Yönelik Tek Faktörlü ANOVA Analizi Sonuçları (Tüm Boyutlar)

Boyutlar	df	F	p
Tanımlayıcı	3	,649	,585
	202		
	205		
İşlevsellik	3	,905	,440
	202		
	205		
Faydacı	3	,062	,980
	201		
	204		
Çıkarıcılık	3	,364	,779
	202		
	205		
Çatışmacı	3	,176	,913
	202		
	205		

N= 175; *. p>0.05

Analiz sonuçlarına göre, ANOVA tablosundaki p değerleri 0,05'ten büyük olduğundan, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algılarının sınıf düzeylerine göre farklılık göstermediği anlaşılmıştır. Bu nedenle ilgili H2c hipotezi reddedilmiştir.

Yaş ve sivil toplum kuruluşu algı çıktıları:

Katılımcıların sivil toplum kuruluşlarına ilişkin algıları üzerinde yaş değişkeninin etkisini belirlemek için gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizi sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 21: Yaş Değişkeninin Sivil Toplum Kuruluşları Algı Boyutlarından Tanımlayıcı Boyuta İlişkin Algı Üzerindeki Etkisine Dair Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SE B	β	ΔR^2	F	p
Yaş	4,071	,382	-,003	-,005	,002	,967

N= 363; *. p>0.05

Analiz sonuçlarına göre, yaş değişkeninin sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından tanımlayıcı boyuta ilişkin algıları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür ($p>0,05$; $p=0,967$). Bu nedenle ilgili H2b hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 22: Yaş Değişkeninin Sivil Toplum Kuruluşu Algı Boyutlarından İşlevselliğe İlişkin Algı Üzerindeki Etkisine Dair Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SE B	β	ΔR^2	F	p
Yaş	4,063	,387	-,051	-,002	,533	,466

N= 363; *. $p>0.05$

Yapılan analizler sonucunda, yaş değişkeninin sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından işlevsellik boyutuna ilişkin algıları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$; $p=0,466$). Bu doğrultuda ilgili H2b hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 23: Yaş Değişkeninin Sivil Toplum Kuruluşu Algı Boyutlarından Faydacı Boyuta İlişkin Algı Üzerindeki Etkisine Dair Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SE B	β	ΔR^2	F	p
Yaş	3,574	,464	-,040	-,003	,330	,566

N= 363; *. $p>0.05$

Analizlerin sonucunda, yaş değişkeninin sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından faydacı boyuta ilişkin algıları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$; $p=0,566$). Bu nedenle ilgili H2b hipotezi geçersiz kılınmıştır.

Tablo 24: Yaş Değişkeninin Sivil Toplum Kuruluşu Algı Boyutlarından Çıkarıcılık Boyutuna İlişkin Algı Üzerindeki Etkisine Dair Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SE B	β	ΔR^2	F	p
Yaş	2,256	,524	,024	-,004	,119	,731

N= 363; *. $p>0.05$

Analizler sonucunda, yaş değişkeninin sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından çıkarıcılık boyutuna ilişkin algıları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$; $p=0,731$). Bu bulgulara dayanarak, ilgili H2b hipotezi geçersiz kılınmıştır.

Tablo 25: Yaş Değişkeninin Sivil Toplum Kuruluşu Algı Boyutlarından Çatışmacı Boyutuna İlişkin Algı Üzerindeki Etkisine Dair Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	SE B	β	ΔR^2	F	p
Yaş	2,100	,582	,044	-,003	,399	,528

N= 363; *. $p>0.05$

Analiz sonuçlarına göre, yaş değişkeninin sivil toplum kuruluşu algı boyutlarından çatışmacı boyuta ilişkin algıları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$; $p=0,528$). Bu bulgulara dayanarak, ilgili H2b hipotezi geçersiz kılınmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sivil toplum kavramı ve düşüncesinin tarihi sürecini kısaca özetlemek gerekirse; ilk evre olarak sivil toplumun varlığı bir devlete üye olmakla görülmektedir. İkinci aşamada, toplumda özerk bir alan oluşturan kuruluşların ortaya çıkması ve kendi meşruiyetlerini sağlayarak devlete karşı kendilerini korumaları söz konusudur. Burada burjuvazi oluşumlardan söz edilebilir. 18 ve 19. yüzyıllara gelindiğinde ise sivil toplumun günümüze yakın bir anlam kazanmaya başladığı gözlemlenmektedir. Özellikle bu dönemde yaşayan düşünürler sivil toplum anlayışına önemli katkılarda bulunmuştur. 1980'li

yıllardan itibaren Türkiye'de sivil toplumun gelişmesi dikkat çekmektedir. Bu süreçte, sivil toplum kuruluşları toplum içinde yaygınlaşmıştır. 1990'lı yıllarda ise teknolojinin gelişmesi her alanı etkilediği gibi sivil toplum alanını da etkilemiştir. Günümüzde sivil toplumun bir enstrümanı olan aktivizm hareketleri dijital ortamlarda gerçekleşmektedir. Ancak sivil toplumun Türkiye'de tam olarak anlaşılmadan farklı bir platforma taşınması da birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Bu noktada sivil toplum alanında yapılacak çalışmalarla, sivil toplum bilinci oluşturulmalıdır. Günümüzde, demokrasilerin işler hale getirilmesinde sivil toplumun katkıları büyük oranda önemlidir. Bu bağlamda sivil toplum güçlendirilmeli ve desteklenmelidir. Sivil toplum örgütleri, kendilerine düşen rolü yerine getirmeli ve demokratik süreçlere etkin biçimde katılmalıdır. Toplumsal temelde çalışmalar yapılmalı ve Türkiye'de geçmişten gelen "örgüt" temelli algılar yıkılarak, sivil toplum anlaşılmaya çalışılmalıdır. Bir insanın iletişimsiz var olamayacağı gibi kuruluşlar da iletişimsiz var olamazlar. Kuruluşlardaki iletişim yapılanmalarını sağlayan ve en iyi şekilde yöneten fonksiyonsa halkla ilişkiler birimleridir. Sivil toplum kuruluşları bu açıdan bu birime gereken önemi vermelidir.

Kâr amacı gütsün veya gütmeyen kurumlar için halkla ilişkiler paydaşlarla sürekli ve pozitif yönlü bir iletişim ağı oluşturmak, sürdürmek ve geliştirmek için oldukça önemlidir. Her halkla ilişkiler biriminin paydaşları arasında sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarında ise halkla ilişkiler birimlerine ya da uzmanlarına yer verilebilmektedir. Sivil toplum kuruluşları ve halkla ilişkiler birimleri karşılıklı yarar-fayda sağlama noktasında birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum hem halkla ilişkileri hem de sivil toplum kuruluşlarını birbirine bağlayan en önemli unsurlardanır. Halkla ilişkiler eğitimi genel olarak hedef kitle üzerinde olumlu ilişkiler yaratma üzerinde durmaktadır. Fakat bir paydaş olarak sivil toplum kuruluşlarının önemini halkla ilişkiler öğrencilerinin tam olarak kavrayamadığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında özellikle bu alandaki öğrenciler üzerinde bir anket uygulanarak, onların algı düzeyleri ölçülmüş; bunun sonucunda, bu öğrencilerde sivil toplum kuruluşu bilincinin ne derecede olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Demografik değişkenler kullanılarak ölçülen bu algı araştırması sonucunda, öğrencilerin sınıflarının ve yaşlarının sivil toplum kuruluşu algılarını etkilemediği bilgisine ulaşılmıştır. Analiz sonuçları, p değerlerinin 0,05'ten küçük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, katılımcıların sivil toplum kuruluşu algıları boyutlarından olan tanımlayıcı ve çıkarıcı algılarının, cinsiyetlerine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. İşlevsellik, faydacı ve çatışmacı boyutlarının ise p değerleri 0,05'ten büyük veya eşit olduğu için, cinsiyetlere göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında genel olarak Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü öğrencilerinin sivil toplum kuruluşlarına yönelik algılarının orta düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Halkla ilişkiler paydaşları, kamu kurumları, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu alanda öğrencilere paydaş-hedef kitle eğitimi verilmektedir. Fakat araştırmada öğrencilerin algılarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum öğrencilere verilen paydaş eğitiminin yeterli seviyede olmadığına bir göstergesidir. Sivil toplum kuruluşlarının hedef kitle olarak halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü öğrencileri için öneminin anlaşılması noktasında bu eksikliğin giderilmesi oldukça elzemdir. Bu bağlamda öğrencilere verilen paydaş eğitimi sivil toplum kuruluşları noktasında artırılmalı ve geliştirilmelidir. Halkla ilişkiler öğrencileri mezun olduklarında sıklıkla sivil toplum kuruluşlarında çalışma hayatına başlamaktadır. Buradaki algı düzeylerinin yükseltilmesi hem öğrenciler için hem de sivil toplum kuruluşları için önemlidir. Çünkü sivil toplum kuruluşları varoluş amaçlarının topluma benimsetilmesi ve destek kazanmak için mutlaka bünyelerinde bir halkla ilişkiler birimi veya çalışanı bulundurmalıdır. Öğrenciler açısından ise bir istihdam alanı olması yönünden sivil toplum kuruluşları oldukça önemlidir.

Öğrencilerin algı düzeylerinin yükseltilmesi için bölüm müfredatlarında çeşitli güncellemeler yapılabilir. Bu müfredat çalışmaları ile birlikte öğrencilere bir paydaş ve hedef kitle olarak sivil toplum kuruluşları ve önemi lisans eğitimi noktasında bir ders olarak verilmelidir. Üniversitelerin halkla ilişkiler bölümleri müfredatına "Sivil toplum kuruluşları ve halkla ilişkiler" konulu ders konulması somut bir örnek olarak verilebilir. Oluşturulan sivil toplum kuruluşları ve halkla ilişkiler dersine yine STK temsilcilerinin dışarıdan misafir olarak davet edilmesi ve derse katılımının sağlanması şüphesiz öğrencilerin orta dereceli çıkan bilgi düzeylerinin geliştirilmesine de olanak sağlayacaktır.

Elde edilen bulgular bu alanda araştırma yapmayı düşünen araştırmacılara yeni bakış açıları katabileceği gibi bu alandaki ihtiyaçlarında tespit edilmesi ve bu ihtiyaç ve eksikliklerin giderilmesi noktasında katkısı olacaktır. Bu araştırma bağlamında, ileriye dönük çeşitli araştırmalar ve sorular gündeme gelebilir. Örneğin, halkla ilişkiler uygulayıcılarının sivil toplum kuruluşlarındaki rolleri ve etkileri sektörde derinlemesine incelenebilir. Burada uygulayıcının karşılaştığı sorunlar ortaya

koyulabilir. Buna ek olarak sivil toplum kuruluşlarında yer alan halkla ilişkiler birimleri veya çalışanların nicel olarak sayısal verisi ortaya konulabilir. Sivil toplum kuruluşlarının halkla ilişkilere verdiği önem araştırılarak sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler birimi veya uzmanı olup olmadığı yerel veya ulusal bazda incelenebilir. Bunlara ek olarak sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler mesleğini icra eden kişilerin halkla ilişkiler ve tanıtım bölümü mezunu olup olmadığı araştırılarak çeşitli konular dâhil edilerek sonuçlar karşılaştırılabilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar için %50, ikinci yazar için %50'dir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı: Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Karar Tarihi: 29.11.2021

Belge Numarası: 88656144-000.E.2100042200

KAYNAKÇA

- Akbulut, E. (2011). *Sivil toplum kuruluşlarının kurumsal itibar yönetimi sürecinde halkla ilişkiler uygulamalarının rolü* (Tez No: 279802) [Doktora Tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Akyüz, A. (2001). *Türkiye – Avrupa Birliği bütünleşmesinde STK'ların tecrübe aktarımı. Avrupa Birliği devlet ve STK'lar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arklan, Ü. (2011). M. Işık ve M. Akdağ (Ed.), *Halkla ilişkiler: kavram, kapsam ve ilişkili olduğu alanlar* içinde (ss.13-45). Eğitim Kitabevi.
- Aslan, S. (2010). Sivil toplum: kavramsal değişim ve dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(33), 201-202.
- Aziz, A. (2008). *Araştırma yöntemleri-teknikleri ve iletişim*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Beetham, D., & Boyle, K. (1998). *Demokrasinin temelleri*, (Çev.: V. Bıçak). Liberte Yayınları.
- Biber, A. (2006). *Sivil toplum örgütlerinde halkla ilişkiler*. Nobel Yayıncılık.
- Boztepe, H. (2014). Sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler: kurumsal web sayfalarının başışçı ilişkileri açısından fon sağlama aracı olarak kullanımı. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3(4), 153-154.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da sivil toplum. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3), 80-83.
- Çaha, Ö. (2016). *Sivil toplum ve devlet*. Orion Kitabevi.
- Demir, E., Tarhan, A., & Görkemli, H. N. (2019). Sivil toplum kuruluşlarında halkla ilişkiler ve sosyal medya: Türk Kızılayı ve Lösev örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 125-141.
- Demirel, N. (2009). *Kuramsal ve tarihsel aşamaları ile sivil toplum ve Türkiye* (Tez No: 262583) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Diamond, L. (1994). Rethinking civil society: Toward democratic consolidation. *Journal Of Democracy*, 5(3), 4-17.
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve totaliter düşünce geleneğinde sivil toplum*. Alfa Yayınları.
- Doğan, İ. (2009). *Sivil toplum anlayışı ve siyasal sistemler*. Barış Platin Kitabevi.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S., & Çinko, M. (2013). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. Beta Yayınları.
- Eraslan, L. (2011). *Sivil toplum ve eğitim*. Maya Akademi.
- Erdoğan Tosun, G. (2001). *Demokratikleşme perspektifinden devlet - sivil toplum ilişkisi*. Alfa Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2011). *İletişimi anlamak*. Erk Yayınları.
- Geçikli, F. (2016). *Halkla ilişkiler ve iletişim*. Beta Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü yol: sosyal demokrasinin yeniden dirilişi*. Birey Yayıncılık.
- Gözübüyük Tamer, M. (2010). Tarihsel süreçte sivil toplum. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 91-102.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Beta Yayınları.
- Jefkins, F. (1998). *Public relations*. Pitman Publishing.
- Kabasakal, M. (2008). *Sivil toplum ve demokrasi*. (Denetçi Yeterlilik Tezi). Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.

-
- Kocaoğlu, E. (2001). *STK – devlet ilişkilerine kurumsal bakış. Avrupa Birliği devlet ve STK'lar*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Özcan, E. (2011). *Sivil toplum kavramının tarihsel gelişimi ve sivil toplum - devlet ilişkisi*. Sosyal Hizmet Uzmanı. <https://www.sosyalhizmetuzmani.org/>
- Peltekoğlu, F. (2009). *Halkla ilişkiler nedir?* Beta Yayınları,
- Sabuncuoğlu, Z. (1998). *İşletmelerde halkla ilişkiler*. Ezgi Kitapevi.
- Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1996). Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationally. *The Johns Hopkins University Comparative Nonprofit Sector Project Working Papers*, 09(3), 1-4.
- Seyfi, M. (2016). *Sivil toplum kuruluşlarında storytelling*. Pales Yayınları.
- Sezik, M. (2019). Türkiye’ de Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri ve sorun alanları. *Research Studies Anatolia Journal*, 2(4), 118-125.
- Shils, E. (1991). The virtue of civil society. *Government and Opposition*, 26(1), 3-20.
- Sülüş, T. (2009). *Sivil toplum örgütlerinde halkla ilişkiler*, (Tez No: 256980) [Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Talas, M. (2011). Sivil toplum kuruluşları ve Türkiye perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 29, 387-401.
- Türk Dil Kurumu (tarih yok). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> 01 Aralık 2022 tarihinde erişildi.
- Yeşil, R. (2017). Sivil Toplum Kuruluşu Algısı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 471-484.
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi, sivil toplum kuruluşları ve yönetim*. Seçkin Yayıncılık.
-

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 175-184, Autumn 2024

Türkiye’de Fındık Tarımına Dayalı Gıda İşletmelerinde Kadın Emeginin İş Gücü Piyasasına Yansımalarının İncelenmesi *The Investigation of the Labor Market Reflections of Women's Labor in Food Enterprises Based on Hazelnut Agriculture in Türkiye*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
13/02/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
26/07/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Dr. Güven Karaman
Ordu Üniversitesi
Teknik Bilimler MYO
gkaraman28@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1019-0368

Öz

Fındık, tarımsal ürünler arasında önemli bir değere sahiptir. Türkiye fındık üretimi ve ihracatında lider konumdadır. Fındığın kırılması ve işlenmesine yönelik gıda işletmeleri ise hammaddenin bulunduğu yerlerde kümelenmiştir. Bu sektöre ait raporlar irdelendiğinde, kadın çalışanlar sayıca dikkat çekmektedir. Fındık kırma ve işleme şirketleri, fındık seçme ve ayıklama işlerinde kadın istihdamıyla hem aile ekonomisine hem de toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sunmaktadır. Sektörde kadın çalışanlar, dikkatleri, el ve göz koordinasyonlarının iyi olmasından dolayı iç fındık seçme ve ayıklama işinde başarılıdır. Bu husus, sektörde kadın emeginin değerini ortaya koymaktadır. Fındık tarımının her aşamasında çalışan kadınlar, çalışma ve yaşam koşulları açısından erkek çalışanlara göre dezavantajlıdır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, sektörde çalışan kadın emegini ortaya çıkarmak ve işletmeler tarafından kadın çalışanlara sunulan olanakların kamuoyuna yansımalarını saptamak, fikir ortaya koymak ve öneriler sunmaktır. Bu amaca yönelik, Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin faaliyetlerinde kadın emeği ve sektörde kadın çalışanlara sunulan olanaklar kamuoyuna hangi düzeyde yansımaktadır? sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu nedenle araştırmada ikincil veriler kullanılmış olup doküman inceleme metodu benimsenmiştir. Araştırma sonucunda, Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın çalışanların ağırlıkta olduğu, kadın çalışanlara sunulan olanakların kamuoyuna yansımalarının oldukça sınırlı olduğu ve geliştirilmesi ve buna yönelik çalışmaların yapılması gerektiği belirlenmiştir. Buna ilaveten bu işletmelerde çalışan kadınların sendikal örgütlenme düzeyinin düşük olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Çalışan, Fındık Tarımı, Gıda İşletmesi, Türkiye

Abstract

Hazelnut has an important value among agricultural products. Türkiye is the leader in hazelnut production and exports. Food businesses for crushing and processing hazelnuts are clustered where the raw material is available. When the reports on this sector are analyzed, the number of female employees draws attention. Hazelnut cracking and processing companies contribute to both the family economy and gender equality by employing women in hazelnut selection and sorting. Female employees in the sector are successful in selecting and sorting hazelnuts due to their attention and good hand and eye coordination. This issue reveals the value of women's labor in the sector. Women working at every stage of hazelnut farming are disadvantaged compared to male workers in terms of working and living conditions. In this context, the aim of the research is to reveal the female labor working in the sector and to determine the reflections of the opportunities offered by the enterprises to the female employees to the public, to put forward ideas and to offer suggestions. For this purpose, to what extent are women's labor in the activities of food businesses based on hazelnut agriculture in Türkiye and the opportunities offered to women employees in the sector reflected in the public? An answer to the question is sought. For this reason, secondary data were used in the research and the document analysis method was adopted. As a result of the research, it was determined that female employees are predominant in food businesses based on hazelnut farming in Türkiye, that the opportunities offered to female employees are very limited in their reflection on the public and that they should be improved and studies should be carried out towards this end. In addition, it was found that the level of union organization of women working in these enterprises was low.

Keywords: Women Employees, Hazelnut Agriculture, Food Business, Türkiye

Atf Bilgisi / Citation Information

Karaman, G. (2024). Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın emeginin iş gücü piyasasına yansımalarının incelenmesi. *Asya Studies*, 8(29), 175-184. <https://doi.org/10.31455/asya.1436324>

GİRİŞ

Türkiye, dünya fındık üretimi ve ihracatında lider konumdadır. Fındık, tarım ürünleri içerisinde ihracat açısından önemli bir paya sahiptir. Türkiye’de fındık, ağırlıklı olarak Karadeniz Bölgesinde kıyı ve orta kesiminde yetiştirilmektedir. Fındık, emeğin yoğun olduğu ve teknoloji kullanımının ise düşük olduğu tarım ürünüdür (TBB, 2023). Türkiye’de fındık yaklaşık 700.000 hektar alanda yetiştirilmektedir. Fındık yetiştirme alanları ürün kalitesine göre 2 standart gruba ayrılmıştır. Birinci grupta Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin; ikinci grupta ise Samsun, Sinop, Kastamonu, Bolu, Düzce, Sakarya, Zonguldak ve Kocaeli yer almaktadır. Fındık tarımında ürün miktarı ile Ordu, kalite bakımından ise Giresun öne çıkmaktadır (Karaman, 2022: 23). Türkiye’de farklı üretim alanlarında: tombul, kalınkara, ince kara, kargalak, kuş, palaz, foşa, çakıldak, uzunmusa, minvane, kan, sivri, acı ve badem fındık türleri farklı yoğunlukta olmak üzere yetiştirilmektedir (İslam, 2019: 171). Fındık, nemli ve ılıman iklim koşullarında ve yıllık ortalama sıcaklığın 13-16 °C olduğu bölgelerde yetişmektedir (Karadeniz vd., 2009: 2-3). Fındık bitkisinin fenolojik dönemleri şöyledir. Ocak ve Şubat ayları fındıkta dölleme, Mart tomurcuk patlaması, Nisan yaprak başlangıcı ve meyve tutunumu, Mayıs-Haziran büyüme, Temmuz olgunlaşma, Ağustos ve Eylül hasat, Ekim ve Kasım yaprak dökümü, Aralık ayı ise erkek ve dişi organ gelişimi ve tozlama dönemidir (FAE, 2024).

Dünya da fındık üretimi yapan ülkelerin 2023 yılı toplam üretimi 1.059.810 tondur. Türkiye, 684.000 ton fındık üretimiyle Dünya fındık üretiminin %66’sını tek başına karşılamaktadır. Türkiye, fındık yetiştirilen alan büyüklüğü (738.920 hektar) ve toplam üretim (684.000 ton) bakımından Dünya lideridir. Kişi başı üretimde ilk üç sırada Gürcistan (12,33 kg), Türkiye (8,46 kg) ve Azerbaycan (6,83 kg) yer almaktadır. Fındık yetiştirilen birim alandaki verim (kg/hektar) değerlendirildiğinde ise ABD (2.848,20), Çin (1.947,90) ve Gürcistan (1.800,40) öne çıkmaktadır (Atlas Big, 2024).

Türkiye’de fındık üretiminin yüksek olmasına bağlı olarak yurt içi talebi yüksek düzeyde karşılama oranıyla (560,9) ihracat yönü ağırlıklı bir tarım ürünüdür (TUIK, 2023). Türkiye, farklı kıtalarda yer alan 127 ülkeye, 2023 yılında toplam 283.518.581 kg fındık ihracatı gerçekleştirmiş ve karşılığında 1.864.551.043 \$ döviz girdisi elde etmiştir (KİB, 2024a). Fındık, Karadeniz Bölgesinin önemli bir geçim kaynağıdır. Türkiye’de fındık tarımı aile işletmeciliği şeklinde yapılmakta olup yaklaşık 400.000 çiftçi ailesinin doğrudan gelir kaynağıdır (GİTOM, 2014). Bu kapsamda fındık tarımı ve ekonomisi; milli gelir, istihdam ve sanayiye sağladığı hammadde ve ihracat potansiyeli açısından stratejik öneme sahiptir. Fındık tarımına bağlı gıda işletmeleri (kıрма ve işleme) ise ham maddeye yakın illerde kümelenmiştir (Bozoğlu ve Kabaoğlu, 2023: 69-70). Fındık Sektörünün Mevcut Durumu 2019 Yılı Raporu’nda kadın emeğinin ağırlıkta oluşu dikkat çekmektedir (SİTOM, 2019). Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın işgücü emeğinin işgücü piyasasına yansımalarının araştırılması ve bir fikir ortaya konularak öneriler sunulması önem arz etmektedir.

Alan yazın incelendiğinde, Sıray ve Akçay (2010) Giresun ili merkez ilçesinde fındık üretimi yapan işletmelerin üretin ve pazarlama sorunlarını irdelediği araştırma sonucunda, girdi maliyetlerinin yüksek, pazarlama sürecinde ise ürün fiyatının serbest piyasada düşük oluşunun önemli bir sorun olduğu saptanmıştır. Zaman (2011) yaptığı araştırmasında, Türkiye’de fındık üretim alanları ve miktarı ile ekonomiye olan katkısı ve Dünya’daki payını irdelemiştir. Doğanay (2012) tarafından Türkiye’de fındık yetiştirilmesindeki güncel gelişmeleri irdelediği çalışmada bahçelerin dağılımı ve fındığın ihtiyaç duyduğu coğrafi etmenler açıklanmıştır. Öztürk, Yıldız ve Topsakal (2017) tarafından Ordu ilinde faaliyet gösteren fındık işleme işletmelerinin üretim, kalite ve standartları ile pazarlama bakımından mevcut durumları analiz edilmiştir. Cansev, Tüccar ve Turhan (2018) tarafından Sakarya ilinin Kocaeli ilçesinde fındık üretimi yapan işletmelerin bahçe ve bakım işleri ve pazarlamaya yönelik mevcut durumu ve karşılaşılan sorunların araştırıldığı çalışma sonucunda, üreticilerin ortama 30 yıldan fazla fındık üretimi yaptıkları, ağırlıklı olarak ilköğretim mezunu oldukları ve üretim faaliyetlerini tarım danışmanları desteğiyle yaptıkları, üreticilerin büyük bölümünün sadece fındık geliriyle geçimlerini sağladıkları ve pazarlamada taban fiyat uygulamasının etkili olduğu belirlenmiştir. Baş (2019) tarafından fındık üretiminde çalışan kadın işçilerin sosyal ve ekonomik koşullarını Fatsa örneğinde araştırdığı çalışma sonucunda, cinsiyetçi iş bölümüne maruz kaldıklarını, sağlıksız beslenme, elverişsiz barınma ve eğitim imkânlarından yeterince yararlanmadıklarını ve ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıklarını saptamıştır. Kalaycı ve Güzel (2022) Ordu ilindeki fındık işleyen şirketlerin 2015-2019 yılları arasında toplam faktör verimliliklerinde meydana gelen değişimler ölçülmüş ve teknik etkinliğin 0,62 olduğu üretimde azalma olmadan %38 tasarruf sağlanabileceği belirlenmiştir. Karaman (2022) yaptığı araştırmada, Türkiye’de fındık üretiminde; işgücü temini, seçimi, istihdamı ve ücret politikalarına yönelik iş ilişkilerini

değerlendirmiştir. Bozoğlu ve Kabaoglu (2023) tarafından Türkiye’de fındık kırma ve işleme şirketlerinin yapısal özelliklerini araştırdığı çalışma sonucunda, şirketlerin fındığın üretildiği Karadeniz Bölgesinde kümelendiği, atıl kapasitelerinin yüksek olduğu, limited şirket olarak faaliyet gösterdikleri, orta ve büyük ölçekli şirketler olduğu ve bu şirketlerin çok azının ihracat yaptığı saptanmıştır.

Alan yazında kadın çalışanlara yönelik araştırmaların fındık üretimine dayalı tarımsal faaliyetlerde yoğunlaştığı ve araştırmaların yerel düzeyde yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) kadın emeğinin işgücü piyasasına yansımalarını araştırmak ve öneriler sunmaktır. Bu amaca yönelik, Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin faaliyetlerinde kadın emeği ve sektörde kadın çalışanlara sunulan olanaklar işgücü piyasasına nasıl ve hangi düzeyde yansımaktadır? sorusuna yanıt aranmaktadır. Araştırma bu özgünlüğüyle alan yazınına katkı sunması beklenmektedir.

ARAŞTIRMANIN SORUNALI VE AMACI YÖNTEM

Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın emeğinin kamuoyuna yansımalarının araştırıldığı bu çalışmada ikincil verilere ihtiyaç duyulmuş olup nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman inceleme metodu benimsenmiştir. Bu yöntem ile farklı kaynaklara ulaşma, orijinalliklerini kontrol etme ve verileri elde etme ve doğrulama amaçlanmıştır.

Araştırmanın evren ve örneklemini Türkiye’de gıda sektöründe fındık kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten işletmeler oluşturmaktadır.

Araştırma; sektör raporlarından, mevzuatlardan, İhracatçı Birliklerin, Meslek Odalarının, İŞKUR ve özel istihdam büroları ile fındık kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten işletmelerin web sayfalarından ve istatistiklerden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Araştırma verileri, neden-sonuç ilişkileri içerisinde betimsel bir yaklaşımla ortaya konulmaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırmada ikincil veriler kullanılmış olup nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme metodu benimsendiğinden etik kurul onayı gerekmemektedir.

BULGULAR

Araştırma bulguları, fındık tarımına dayalı gıda işletmeleri (kırma-işleme) ile bu işletmelerin faaliyetlerinde kadın emeği ve işgücü piyasasına yansımaları olmak üzere iki başlık altında toplanmış olup betimsel analiz yaklaşımıyla özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

Fındık Tarımına Fındık Tarımına Dayalı Gıda İşletmelerine Ait Bilgiler

Türkiye’de fındık üretiminde Karadeniz bölgesinde yer alan Giresun, Ordu, Samsun, Sakarya Düzce, Trabzon, Zonguldak, Kocaeli, Kastamonu ve Bartın illeri öne çıkmaktadır (Uzundumlu, Bilgiç ve Ertek, 2019: 116).

Türkiye genelindeki fındık kırma ve işleme firmalarının dağılımı Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: Fındık Kırma ve İşleme Firmalarının İllere Göre Dağılımı

İşletmenin Bulunduğu	İşletme Sayısı	İşletme Oranı (%)	Kapasite (ton-iç/8saat)
Ordu	37	26,24	1.998
Giresun	32	22,70	827
Samsun	21	14,89	725
Trabzon	20	14,18	312
Sakarya	13	9,22	865
İstanbul	7	4,96	235
Düzce	6	4,26	995
Diğer	5	3,55	208

Kaynak: Bozoğlu ve Kabaoglu, 2023: 71-72; SİTOM, 2019’dan derlenmiştir.

Türkiye’de devlet adına doğrudan veya dolaylı fındık alımı yapmak üzere 1938 yılında Ordu, Giresun, Bulancak, Keşap ve Trabzon’da fındık tarım satış kooperatifleri kurulmuştur. Bu kooperatifler

kısa adı Fiskobirlik olan Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ni kurmuştur. Birlik 2003 yılında sadece kendi nam ve hesabına fındık alım ve satımı gerçekleştirmeye başlamıştır. Birlik entegre tesislerinde fındık kırma ve işleme faaliyetleri ile katma değeri yüksek ürünler ile faaliyetlerine devam etmektedir (Fiskobirlik, 2024). Tablo 1'e göre Türkiye'de fındık kırma ve işleme faaliyeti yapmak üzere işletme kayıt belgesi alan ve aktif faaliyet gösteren 141 şirket bulunmaktadır. Bu işletmeler ağırlıklı olarak fındık üretiminin yapıldığı illerde yer almaktadır. Ticari anlamda fındık yetiştirilmemesine rağmen Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Tekirdağ ve Yalova illerinde de az sayıda da olsa fındık kırma ve işleme firmaları bulunmaktadır.

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin sayısı ve kapasitesi bakımından Ordu ili önde gelmektedir. Düzce ve Sakarya illerinde işletme sayısı daha az olmasına rağmen daha fazla üretim kapasitesine sahiptir. Giresun, Samsun ve Trabzon illeri işletme sayısı bakımından ilk 5 il arasında olmasına rağmen kapasiteleri düşüktür.

Fındık kırma ve işleme şirketleri hammadde olarak kabuklu fındık, iç fındık, fındık yağı, kakao, bitkisel yağ, şeker, süt tozu kullanmaktadır. İşletmeler kabuklu fındığı doğrudan üreticiden ve manavlardan; iç fındığı ise kırma fabrikalarından tedarik etmektedir (Öztürk ve diğerleri, 2017: 1654).

Türkiye'de fındık ihracatı sert kabuklu fındık, iç fındık, fındık ezmesi, fındık unu, fındık püresi, fındık yağı, krokan ve işlenmiş fındık olarak gerçekleşmektedir (TRT Belgesel, 2023). Türkiye İhracatçılar Meclisine üye olan ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların kayıtlı olduğu 14 adet birlik bulunmaktadır. Bunlardan fındık ve mamulleri alanında 3 adet birlik faaliyet göstermektedir (TİM, 2024). İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği'ne üye 44; Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 49; Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 6 ihracatçı işletme bulunmaktadır (İİB, 2024; KİB, 2023b; DKİB, 2024). Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin %70'i ihracat yapmaktadır.

İşletmeler müşteri memnuniyetini, ürün kalitesi ile güvenliğini sağlamak üzere uluslararası standartları benimsemektedir. Bu kapsamda ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi, OHSAS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemini, ISO 22000 Gıda Güvenliği sistemini uygulamakta ve bu hususlardaki duyarlılıklarını göstermektedirler. Özellikle tarımsal ürüne dayalı faaliyet gösteren işletmelerin girdi-dönüşüm-çıkıtı zincirinin doğrudan veya dolaylı tüm operasyonlarını kapsayan gıda güvenliğine yönelik standartları benimsedikleri görülmektedir (Öztürk ve Arıcı, 2017: 326). Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin başta gıda güvenliği standartları olmak üzere IFS Uluslararası Gıda Standardını, İngiliz perakendecilerin oluşturduğu BRS Gıda Güvenliği Standardını benimsedikleri, buna ilaveten ürünün İslam ülkelerinde tanınmasını sağlayan Halal Gıda Helal Belgesini kullandıkları ve sahip oldukları bu standartlara yönelik belgeleri web sayfalarında paylaştıkları saptanmıştır.

Fındık Tarımına Dayalı Gıda İşletmelerinde Kadın Emegi ve İşgücü Piyasasına Yansımaları

İşletmelerde insan kaynakları yönetimi, faaliyetlerin etkin ve kaynakların verimli kullanılması, belirlenen amaçlara ulaşılması ve rekabet gücü kazanılmasında stratejik öneme sahiptir. Bu kapsamda uzmanlaşmaya yönelik iş tanımlarının yapılması uygun işgücü temini ve seçimini kolaylaştırmaktadır.

Türkiye, bir mesleğin başarı ile icra edilebilmesi için Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından kabul edilen gerekli bilgi, beceri, tavır ve tutumların neler olduğunu gösteren asgari normları içeren ulusal meslek standardını uygulamaya koymuştur (MYK, 2024). Bu kapsamda Türkiye'de emek yoğun sektörlerden biri olan fındığın fabrika ortamında hammadde veya yarı mamul üretim faaliyetlerine özgü tanımlanan meslekler; fındık eksperisi, fındık kırma işçisi ve fındık işleme işçisi olmak üzere farklı üç meslek tanımlanmıştır (Türk Meslekler Sözlüğü, 2024). Bu mesleklerden Fındık Eksperliği, fındığın yetiştirilmesinden pazarlanmasına kadar tüm süreçte geniş bir istihdam alanına sahip olup diğer meslekler arasında öğrenim düzeyi itibarıyla daha nitelikli bir meslek olarak öne çıkmaktadır. Fındık İşleme İşçisi ve Fındık Kırma İşçisi meslekleri fabrikada fındığın kırılması ve işlenmesi sürecinde istihdam alanı oluşturan mesleklerdir.

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde üretim tesisleri kırma, işleme ve her ikisini birlikte yürüten yapıyı içermektedir. Fındık kırma ve işleme tesislerinde; elektrik, mekanik, taşıma, depolama vb. işler erkek işçiler tarafından yerine getirilmektedir. Bu şirketlerin üretim hattında emek yoğunluğunun en fazla olduğu alan "iç hane" olarak tanımlanan kısımdır. Sert kabukları kırılan ve ayrılan fındıklar bantlar üzerinde iç haneye ulaşmaktadır. Bu kısımda iç fındıklar yürüyen bantlar üzerinde gözle muayene ve el işçiliğiyle kadın çalışanlar tarafından ezik, çürük, kırık ve şekil bozukluğu olanlar ayıklanmaktadır (TRT

Belgesel, 2023). Bu işletmelerde görevler işinin özelliğine bağlı olarak kadın işi ve erkek işi şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Erkek işçiler daha çok ağır ve tehlikeli işlerde, kadınlar ise el becerisi ve dikkat gerektiren işlerde istihdam edilmektedir.

İç hane kısmında çalışan kadınların çalışma ortamına yönelik görsel Şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1: İç Hanede Kadın Emegine Ait Görsel

Kaynak: Olay53.com, 2023

İç hanede seçilen iç fındıklar fırınlanarak kavurma işlemine tabi tutulur. İnce zarlarından ayrılması sağlanır. Kavrulmuş, zarı soyulmuş ve paketlenen fındıklar; pastalık fındık, tuzlu fındık, fındık kreması, fındık ezmesi, pikola fındık, yağlık fındık olarak tüketilmek üzere pazarlanmaktadır (TRT Belgesel, 2023).

Aralık 2023 itibariyle fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kıırma ve işleme) çalışanların cinsiyete göre ve il bazında dağılımı Tablo 2’de belirtilmiştir

Tablo 2: Fındık Kıırma ve İşleme Firmalarında Çalışanların Cinsiyete ve İllere Göre Dağılımı

İşletmenin Bulunduğu İl	İşletme Sayısı	Erkek	Kadın	Kadın Çalışan Oranı
Ordu	37	461	972	67,83
Giresun	32	204	589	74,27
Samsun	21	189	411	68,50
Trabzon	20	167	394	70,23
Sakarya	13	297	672	69,35
İstanbul	7	81	259	76,18
Düzce	6	329	769	70,04
Diğer	5	63	172	73,19

Kaynak: İŞKUR, 2024’ten derlenmiştir

Tablo 2 incelendiğinde, Aralık 2023 ayında fındık tarımına dayalı 141 gıda işletmesinde toplam 6029 işçi çalışmaktadır. Toplam çalışanların içerisinde kadın istihdamının oranı 70,29’dur. Ordu ilinde faaliyet gösteren işletmelerde toplam 1.433 kişi çalışmaktadır. Kadın çalışanların oranı ise 67,83’tür. Çalışan sayısı itibariyle ikinci sırada Düzce ilindeki işletmeler bulunmaktadır. Bu ilde 1098 kişi çalışmaktadır. Tablo 5’te belirtilen illerdeki işletmelerin tamamında kadın çalışanlar ağırlıktadır. Fındık kıırma ve işleme şirketlerinde çalışmayı tercih eden kadınlar eğitim düzeyi düşük, orta yaş grubunda ve günlük 8 saati aşan mesai ile mevsimlik çalışarak aile bütçelerine katkı sunmaktadır (Cığerci Ulukan, 2019: 131-133).

Günümüzde dünya gündeminde yer alan en önemli meselelerden biri kadın meselesidir. Kadın çalışanların iş ve sosyal yaşamına ait kendi sorunlarını ancak dayanışma ile çözebileceği muhakkaktır. Tarihsel süreç içerisinde kadınların sendikalaşma konusunda toplumdaki yaygın kanının aileyi

geçindirenin erkek olduğu, kadının çalışmasına ise geçici ve ek gelir kapısı olarak görülmesidir (Toksöz, 1994: 441). Seyman'a (2002) göre kadınlar hem emekçi hem de kadın olmaları nedeniyle sömürülmektedir. Bu iki sömürü bağlamında kadının günlük vardiyası ev, iş, eş ve çocuk olmak üzere oldukça zahmetli geçmektedir. Bu kapsamda kadının vardiyası ancak yardım eden eş ve büyüyen çocuğun destek olmasıyla azalabilir. Buna ilaveten ekonomik ve sosyal haklarının sağlanması ve özgür ve adil bir yaşam elde etmesiyle mümkündür. Bunun yolu ise sendikal faaliyetlere ilgi duymadan geçmektedir.

Ulusal istihdam Stratejisi kapsamında istihdamın artırılması ve mevcut istihdamın korunmasına yönelik işverenlere sağlanan sigorta primi işveren hisse desteği asgari ücrete tekabül eden kısmı devlet tarafından karşılanmaktadır (SGK, 2024). Buna ilaveten 5754 sayılı kanun ile 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun 323 üncü maddesi, 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanununun 14. maddesi, 854 sayılı Deniz İş Kanunu ile 29. Maddesi ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun 32. Maddesi değiştirilerek, bu kanunlar kapsamında işçilere ödenen, ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakını özel olarak açılan banka hesapları vasıtasıyla ödeme zorunluluğu getirilmiştir (TÜRMOB, 2024). Bu kapsamda sağlanan teşvikler ve ödemelerin finansal kurumlar aracılığıyla ödenmesi zorunluluğunun getirilmesi hem kayıt dışını önleme hem de çalışanların ücret ve sosyal güvencelerini teminat altına alınmasına katkı sunmuştur.

İşletmelerin çevresiyle girdi-dönüşüm-çıktı etkileşiminde sorumlu davranış göstermesi ve şeffaflık, hesap verebilirlik vb. ilkeleri benimsemesi bu doğrultuda bilgilendirmeler yapması paydaşları tarafından beklenmektedir. Çevrimiçi uygulamaların yaygın olduğu bilgi çağında şirketlerin web sayfalarının bulunması itibarı ve imajı açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda şirketlerin üye oldukları birlikler üzerinden yapılan tarama sonucunda; Fındık İhracatçıları Birliği'ne üye 44 işletmenin 38'inin, Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 49 işletmeden 26'sinin, Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 6 işletmenin 5'inin kurumsal web sayfası bulunmaktadır. İhracatçı şirket olmalarına rağmen % 29,7'sinin web sayfası bulunmamaktadır. Bu şirketler ağırlıklı olarak Ordu, Giresun, Samsun ve Sakarya illerinde bulunmaktadır.

Kurumsal web sayfası olan 69 işletmelerin internet sayfaları incelendiğinde; 27 işletmenin web sayfasında insan kaynakları veya kariyer sekmesi bulunduğu bu sekmede sadece elektronik iş başvuru formunun yer aldığı, buna ilaveten 8 adet şirketin insan kaynakları politikasının bulunduğu saptanmıştır. Fındık kırma ve işleme şirketlerinin ağırlıklı olarak kadın istihdam etmelerine rağmen insan kaynakları politikalarında kadın istihdamına yönelik özel politikalara (hizmet içi eğitim, performans vb.) yer vermedikleri belirlenmiştir.

Fındık tarımına dayalı kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmeleri işgücü teminini kurumsal web sayfalarından, iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yürüten kurum veya kuruluşlar aracılığıyla karşılamaya çalışmaktadır. Bu işletmelerin açık iş ilanları, aranan nitelikler ve sunulacak imkânlarla yönelik elde edilen veriler Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: Açık İş İlanlarında Aranan Nitelikler ve Şirket Tarafından Sunulacak İmkânlar

İşletmenin Bulunduğu İl	Aranan Nitelikler	Sunulacak İmkânlar	Kaynak
Ordu	Fındık işleme işçisi alınacaktır.	-	iskur.gov.tr, 2024.
Giresun	18-45 yaş bayan fındık işleme işçisi alınacaktır.	-	iskurhaber.com, 2024.
Samsun	18-45 yaş arası bayan fındık seçme işçisi	Servis	iskurhaber.com, 2024
Zonguldak	En az ilkokul mezunu ve 1 yıl deneyimli bayan işçi.	-	kariyer.net, 2024
Sakarya	20-40 yaş arası, fındık seçme bölümünde 3 vardiyalı çalışacak bayan işçi	Yemek ve servis	hendekgercekhaber.com, 2024

Tablo 3'te fındık işleme işini yapacak bayan işçilere yönelik farklı illerdeki farklı işletmelere yönelik derlenen ilan metinlerinde yaş aralığının oldukça geniş tutulduğu belirlenmiştir. Belirtilen ilan

metinlerinde bayan işçilere sunulacak sosyal olanakların servis ve yemek hizmetiyle sınırlı olduğu belirlenmiştir. 1 adet açık iş ilanında ise çalışma şeklinin 3 vardiyalı olduğu belirtilmiştir.

Fındık kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmelerinin web sayfalarında fındıkta kadın emeğine vurgu yapan 1 adet sosyal sorumluluk projesine ulaşılabilmektedir. Proje, fındık toplama işçiliği yapan mevsimlik gezici kadın işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik yürütülmüştür. Bu işletmelerin iç hane kısmında çalışan kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesini destekleyen projelerin uygulanmaması ise dikkat çekicidir.

Türkiye’de 2024 yılı itibarıyla gıda sektöründe 7 sendika faaliyet göstermektedir. Sendikalar ve üye sayılarının dağılımı Tablo 4’te belirtilmiştir.

Tablo 4: Gıda Sanayi Sendikaları ve Üye Sayıları (2024)

Sendikanın Ünvanı	Kısa Adı	Üye Sayısı	Fındık Kırma ve İşleme Fabrikalarında Çalışan Kadın Üye Sayısı
Türkiye Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası	TEKGIDA-İŞ	40.901	1.046
Öz-Gıda Sanayi ve Yardımcı İşçileri Sendikası	ÖZ GIDA-İŞ	37.817	607
Türkiye Gıda ve Şeker Sanayii İşçileri Sendikası	ŞEKER-İŞ	13.971	-
Türkiye Gıda Sanayii İşçileri Sendikası	GIDA-İŞ	1.516	-
Tüm Gıda ve Çay Sanayi İşçileri Sendikası	TÜM ÇAY-İŞ	1.213	-
Tüm Gıda, Su, Şeker İşçileri Sendikası	TÜM GIDA-İŞ SENDİKASI	112	-
Bağımsız Özgür Gıda Sanayi İşçileri Sendikası	BAĞIMSIZ ÖZGÜR GIDA İŞ	20	-

Kaynak: Resmî Gazete, 2024; Tekgıda-İş, 2024; Öz Gıda İş, 2024’den derlenmiştir

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) çalışanların dağılımının gösterildiği Tablo 2’ye göre 4.238 kadın çalışmaktadır. Sendika üyesi kadın çalışanların oranı 0,39’dur. Buna göre örgütlenme oranı düşüktür.

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) çalışan kadınların örgütlenme çabaları 1975 ve sonrası dönemde Fiskobirlik ile başlamıştır. Bu kapsamda Fiskobirlik çalışanları Tez-Kop İş Sendikası, Öz Gıda-İş sendikası olmak üzere iki farklı sendikaya üyedir. 1977 yılında fiskobirlik bünyesinde çalışan ve az sayıdaki sendika üyesi işçiler grev yapmış bu eylem sonucunda 600 işçi işten çıkarılmış 100’den fazla işçi ise farklı illere tayin edilmiştir (Koç, 1984: 395). 1992 yılında imzalanan toplu iş sözleşmesiyle birlikte fiskobirlik bünyesinde çalışan mevsimlik 1300 kadın işçinin kadroya geçirilmesi önemli bir kazanım olmuştur (Seyman, 2002: 24). 1993 yılında, Fiskobirliğin maliyet artışlarına dayanarak verilen kadroları iptal etme girişimi arabulucu sürecini izleyen uyuşmazlık sonucu greve dönüşmüştür. 3 ay süren grev 8 Mart Dünya Kadınlar gününe denk gelmesiyle birlikte büyük yankı uyandırmıştır. Toplu İş Sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte kadınların örgütlü direnişi sonucunda kadroların iptal edilme girişimi engellenmiş ve ücretlerde artış yapılması sağlanmıştır (Hak İş, 1993:42).

Fındık kırma ve işleme fabrikalarında çalışanların düşük düzeyde de olsa sendikalaşma oranına bağlı olarak toplu iş sözleşmelerinin imzalandığı işletme sayısı da sınırlıdır. Bu kapsamda 1996 yılında Tek Gıda İş Sendikası ile Orsan Gıda San. Tic. A.Ş., 2008 yılında Sanset Gıda San. Tic. A.Ş. ve 2023 yılında ile Ferrero Fındık Fabrikası arasında toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır (Tek Gıda İş Sendikası, 2024). Bu işletmelerde örgütlü çabalar sayesinde kadın çalışanların özlük haklarının giderek iyileştiği söylenebilir.

Fındığın önemli bir ihracat ürünü olması nedeniyle Türkiye’de benimsenen korumacı-devletçi politikalar kapsamında 1940 ve sonrası yıllarda ihracatçı birliklerin kurulması sağlanmıştır (Soysüren, 2017: 37). Bu sayede işveren tarafının birlikler, sivil toplum kuruluşları ve meslek odaları aracılığıyla örgütlü ve güçlü olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) kadın emeğinin kamuoyuna yansımaları ortaya konulmuştur. Bu işletmelerde fındık kırma ve işleme faaliyetleri fındık hasat dönemlerine bağlıdır. Fındık hasat dönemleri kıyı kesimlerde, Temmuz’un son haftasında başlayıp Ağustos’un ikinci haftasına kadar sürmektedir. Orta ve yüksek kesimlerde ise Ağustos sonlarında başlayıp Eylül sonlarına kadar sürmektedir. Hasat sonrası fındıklar zurufundan patozlanarak taneleri ayrılmaktadır. Tanelenen fındıklar ise ortama %7 nem seviyesine kadar kurulduktan sonra depolanmakta ve pazara sunulmaktadır. Üretici tarafından pazara sunulan sert kabuklu fındıkların işletmelere ulaşması en erken Eylül ayını bulmaktadır.

Bu araştırmada, Türkiye’de 141 adet fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde toplam çalışanlar içerisinde kadın istihdamının oranı 70,29 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bozoğlu ve Kabaoğlu (2023) tarafından yapılan araştırmada fındık kırma ve işleme tesislerinde geçici 3.509 çalışan istihdam edildiği ve geçici çalışanların %88,4’ünü kadınların oluşturduğu belirlenmiştir. Buna ilaveten “Fındığın Serüverini” adlı kısa filmde, fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde çalışanların % 70’inden fazlasını mevsimlik kadın çalışanların oluşturduğu vurgulanmaktadır (TRT Belgesel, 2023). Bu sonuçlar Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) çalışanların ağırlıklı kısmını kadınlardan oluştuğunu göstermektedir.

Ordu ili hem fındık üretiminde ve hem de fındık kırma ve işleme işletmelerinin sayısı ve kapasitesi bakımından Türkiye’de ilk sıradadır. İşletme sayısı bakımından Giresun, Samsun ve Trabzon illeri ilk 5 il arasında olmasına rağmen kapasitelerinin düşük olması dikkat çekicidir.

Fındık yetiştirilen illerde işletmelerin üretim kapasitelerinin geliştirilmesi yerel düzeyde kadın istihdamının artmasını ve diğer illere göçün azalmasını sağlayacağı dikkate alındığında işletmelerin kapasite artırımına yönelik çalışmaların yapılması karar vericilere önerilir.

Fındık tarımına dayalı kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmelerinde kapasite günlük 8 saat üzerinden hesaplanmaktadır. Buna göre kadın çalışanlar günde 8 saat ve oturma düzenindeki çalışma şeklinin meslek hastalığına yakalanmayı hızlandıracağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışma sürelerinin kadın çalışanlar lehine çalışan sağlığı ve verimlilik açısından gözden geçirilmesi karar vericilere önerilir.

Sonuç olarak, Dünyadaki fındığın %65’inden fazlası Türkiye’de, üretim faaliyetlerinin % 75’inden fazlası ise kadın emeği ile meydana gelmektedir. Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinden ihracat yapan şirketlerin web sayfalarında kadın çalışanlara sunulan olanaklar ve kadın emeğine vurgu yapan işletmenin bulunmaması dikkat çekicidir. Buna ilaveten iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yürüten kurum veya kuruluşlar ile fındık tarımına dayalı kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmelerinin web sayfalarından elde edilen açık iş ilanlarında kadın çalışanlara sunulan imkânların servis ve yemek ile sınırlı olduğu saptanmıştır. Şirketlerin kadın emeğini merkeze alan insan kaynakları politikası belirlemesi ve bu kapsamda servis ve yemek dışında kreş, ikramiye, psikolojik destek vb. daha fazla imkân sunulması karar vericilere önerilir. Kadın çalışanların örgütsel bağlılığı, iş doyumuna yönelik çalışmaların yürütülmesi ise araştırmacılara önerilir. Bu araştırma sonucunda, toplu iş sözleşmelerinin sınırlı sayıda işyerleriyle imzalandığı saptanmıştır. Fiskobirlik grevi sonucunda elde edilen haklar değerlendirildiğinde, kadın çalışanların ekonomik ve sosyal haklar kazanabilmesi ve refah düzeyinin yükselebilmesi için örgütlü çabaların artmasıyla mümkün olduğu değerlendirilmektedir. Fındık kırma ve işleme fabrikalarında işveren tarafının birlikler, meslek odaları ve sivil toplum örgütleri üzerinden güçlü ve örgütlü olduğu buna karşın çalışan tarafının ise örgütlenme düzeyinin artması gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamda sendikal katılımı teşvik edici çalışmaların yapılması kadın iş gören ve temsilcilerine önerilir.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı yapılmıştır. Araştırmada ikincil veriler kullanılmış olup Etik Kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Atlas Big. (2024). *Ülkelere göre dünya fındık üretimi*. <https://atlasbig.com.tr/ulkeler-findik-uretimi> adresinden 10.01.2024 tarihinde erişildi.
- Baş, L. (2019). *Fındık üretiminde kadın emeği: Fatsa örneği* (Tez No: 579136) [Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Cansev, A., Tüccar, M., & Turhan, Ş. (2018). Sakarya ili Kocaali ilçesinde faaliyette bulunan fındık işletmelerinin mevcut yapısı ve sorunları. *Bahçe*, 47(2), 23-31.
- Ciğerci Ulukan, N. (2019). Kırsal dönüşüm, tarım dışı istihdam ve kadın emeği: Fındık fabrikalarında çalışan kadınlar. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 10(16), 123-140.
- Doğanay, H. (2012). Türkiye fındık meyvacılığındaki yeni gelişmeler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27), 1-22.
- Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği. (2024). *Üye firmalar*. <https://online.dkib.org.tr/uyefirmalar/asp/default.asp> adresinden 27.05.2024 tarihinde erişildi.
- Fındık Araştırma Enstitüsü-FAE. (2024). *Fındık yetiştirme tekniği*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/findik/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=22> adresinden 02.01.2024 tarihinde erişildi.
- Fiskobirlik. (2024). *Hakkımızda*. <https://www.fiskobirlik.com.tr/kurumsaldetay/Hakkimizda.html> adresinden 04.07.2024 tarihinde erişildi.
- Giresun İl Tarım ve Orman Müdürlüğü-GİTOM. (2014). *Giresun ili tarımsal yatırım rehberi*. <https://giresun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Kutu%20Men%C3%BC/giresun.pdf> adresinden 03.01.2024 tarihinde erişildi.
- Giresun Ticaret Borsası-GTB. (2024). *Türkiye fındık ihracatı istatistikleri*. <https://www.giresun.tb.org.tr/IhracatVerileri> adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.
- Hak İş. (1993). *8 Mart'ta en anlamlı eylem*. Haziran, Sayı: 589. <https://www.hakis.org.tr/uploads/yayinlar/yayin-pdf-65.pdf> adresinden 05.07.2024 tarihinde erişildi.
- Hendekgerçekhaber. (2024). *İş ilanları*. <https://www.hendekgercekhaber.com/durak-findik-bay-bayan-isci-aliyor/10216/> adresinden 24.01.2024 tarihinde erişildi.
- İskurhaber.com. (2024). *Açık iş ilanı*. <https://iskurhaber.com/asma-kuyumculuk-gida-tar-ur-zirai-mucadele-nak-ins-san-ve-ti-c-ltd-sti-findik-isleme-iscisi-carsamba/> adresinden 22.01.2024 tarihinde erişildi.
- İslam, A. (2019). Fındık ıslahında gelişmeler. *Akademik Ziraat Dergisi*, 8(Özel Sayı), 167-174. <https://doi.org/10.29278/azd.667662>
- İstanbul İhracatçılar Birliği. (2024). *Fındık kataloğu*. http://api.iib.org.tr/files/findik_katalog_baski_20241708086723188.pdf adresinden 27.05.2024 tarihinde erişildi.
- Kabaoğlu, Ş., & Bozoğlu, M. (2023). Türkiye’deki fındık kırma ve işleme sanayinin yapısı. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 68-80.
- Kalaycı, C., & Güzel, H. A. (2022). Ordu ilinde fındık işleyen işletmelerin toplam faktör verimliliği. *Yıldız Social Science Review*, 8(2), 73-81.
- Karadeniz İhracatçılar Birliği. (2024a). *Türkiye fındık ihracatı*. <https://kib.org.tr/files/downloads/2023-ulkeler.pdf> adresinden 03.01.2024 tarihinde erişildi.
- Karadeniz İhracatçılar Birliği. (2024b). *Üye işletmeler listesi*. https://kib.org.tr/tr/all_members.html adresinden 27.05.2024 tarihinde erişildi.
- Karadeniz, T., Bostan, S. Z., Tuncer, C., & Tarakçıoğlu, C. (2009). *Fındık Yetiştiriciliği*. Ordu: Tribün Gazetesi Matbaası.
- Karaman, G. (2022). İnsan kaynakları yönetimi perspektifinden Türkiye’de fındık ekonomisi. (Ed., K. Y. Genç, Y. Mamur Işıklı ve M. Özdemir). *Fındık Ekonomisi* içinde (s. 22-37). Ekin Basım Yayın.
- Kariyer. Net. (2024). *Açık İş İlanları*. <https://www.kariyer.net/is-ilani/gizli-firma-findik-isleme-iscisi-2928235> adresinden 23.01.2024 tarihinde erişildi.
- Koç, Y. (1984). Türkiye’de 1974-1980 döneminde tarım satış kooperatifleri birliklerinde işçi-işveren ilişkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 367-403.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu-MYK. (2024). *Ulusal meslek standartları*. <https://www.myk.gov.tr/tr/page/18> adresinden 18.05.2024 tarihinde erişildi.

- Olay53. (2024). *Haberler*. <https://www.olay53.com/haber/findik-fabrikasinda-calisan-kadinlara-kadinlar-gunu-suprizi-629244.htm> adresinden 14.01.2024 tarihinde erişildi.
- Öz Gıda İş Sendikası. (2024). *Sorun cevaplayalım*. <https://www.ozgidais.org.tr/soru-sor> adresinden 07.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Öztürk, D., Yıldız, S., & Topsakal, E. (2017). Ordu ilindeki fındık işleme tesislerinin mevcut durum analizi. *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(12), 1651-1659. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v5i12.1651-1659.1637>
- Resmî Gazete. (2024). *Tebliğ*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/01/20240131-4.pdf> adresinden 06.07.2024 tarihinde erişildi.
- Samsun İl Tarım ve Orman Müdürlüğü-SİTOM. (2019). *Fındık sektörünün mevcut durumu*. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/Findik_Sektorunun_Mevcut_Durumu.pdf adresinden 03.01.2024 tarihinde erişildi.
- Seyman, Y. (2002). *Fındık çiçek açınca*. Sel Yayıncılık.
- Sıray, E., & Akçay, Y. (2010). Giresun ili merkez ilçede fındık yetiştiren işletmelerin ekonomik analizi, üretim ve pazarlama sorunlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 43-56.
- Sosyal Güvenlik Kurumu-SGK. (2024). *Güncel prim teşviki, destek ve indirimleri*. <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/c52f99f0-da6c-4029-9b9a-a0d6f96a6a42/Guncel-Prim-Tesviki-Destek-ve-Indirimleri-2024-02-05-02-35-1128.05.2024> adresinden 28.05.2024 tarihinde erişildi.
- Soysüren, A. H. (2017). Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in rolü bağlamında fındık piyasasının örgütlenmesi ve ihracatçı tüccarların ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin kurulması. *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 26-42.
- Tekgıda İş Sendikası. (2024). *Bilgi ve belge merkezi*. <https://www.tekgida.org.tr/bilgi-belge-merkezi/> adresinden 06.07.2024 tarihinde erişildi.
- Toksöz, G. (1994). Kadın çalışanlar ve sendikal katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 439-454.
- TRT Belgesel. (2024). *Yiyeceğin serüveni fındık*. https://www.youtube.com/watch?v=JcbID_oGxJO adresinden 17.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türk Meslekler Sözlüğü. (2024). *Meslekler*. <https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/meslek.aspx> adresinden 18.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye Bankalar Birliği-TBB. (2023). *Tarım sektörü raporu*. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf adresinden 08.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TUİK. (2023). *Haber Bülteni*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Urun-Denge-Tabloları-2022-49456> adresinden 11.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye İş Kurumu. (2024). *Açık işler*. <https://esube.iskur.gov.tr/Istihdam/AcikIsIlanAra.aspx> adresinden 28.05.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye İş Kurumu-İŞKUR. (2024). *Aylık işgücü istatistikleri*. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/> adresinden 17.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği-TÜRMOB. (2024). *Ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her türlü istihkakın bankalar aracılığıyla ödenmesi*. https://www.turmobil.org.tr/arsiv/mbs/pratikBilgiler/ucret_prim-2022.pdf adresinden 28.05.2024 tarihinde erişildi.
- Uzundumlu, A. S., Bilgiç, A., & Ertek, N. (2019). Türkiye'nin fındık üretiminde önde gelen illerin 2019-2025 yılları arasındaki fındık üretimlerinin ARIMA modeliyle tahmin edilmesi. *Akademik Ziraat Dergisi*, 8(Özel Sayı), 115-126.
- Zaman, M. (2011). Türkiye'de fındık bahçelerinin coğrafi dağılışı ve üretimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(11), 49-92.

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 8, Number: 29, p. 185-196, Autumn 2024

İmparatorluk Dönemi Doğu Asya'da Uluslararası İlişkiler: Çin'in Haraç Sistemi

Imperial Period in East Asia International Relations: China's Tribute System

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
01/07/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
24/09/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Fatih Beyaz

fatihbeyaz9994@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5189-6631

Öz

Bu makale, Han hanedanlığından Qing hanedanlığına kadar Doğu Asya'da uluslararası ilişkiler ve diplomasi için önemli bir model olarak Çin haraç sistemini incelemektedir. Bu sistemin bölgenin diplomatik uygulamalarını ve uluslararası ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini araştırıyor ve haraç sisteminin hiyerarşik ancak istikrarlı ve karşılıklı yarar sağlayan bir düzen oluşturduğunu öne sürüyor. Sistemin kültürel üstünlüğe, ahlaki otoriteye ve yumuşak güce dayanması, Vestfalya düzeninin güç dengeleme yaklaşımının tersine, sık sık askeri müdahale olmaksızın bölgesel istikrara katkıda bulunduğu değerlendirilmektedir. Çalışma, Çin haraç sistemi ile Vestfalya sisteminin ideolojik, kültürel ve pratik temellerini inceleyerek karşılaştırmalı bir analizini sunmaktadır. Çin'in hegemonik konumunu nasıl koruduğunu ve ticaret, kültürel alışveriş ve diplomatik ritüeller yoluyla bölgesel istikrarı nasıl desteklediğini vurgulamaktadır. Bu araştırma, Batılı olmayan tarihsel deneyimlerin ve teorik çerçevelerin küresel diplomasi tartışmalarına dahil edilmesini savunarak, uluslararası ilişkiler teorisinde Avrupa merkezli perspektiflere alternatif sunmaktadır. Makale, hiyerarşik düşünceyi, egemenlik ve müdahale etmeme ilkelerini vurgulayarak, Çin haraç sisteminin çağdaş Çin diplomatik uygulamaları üzerindeki kalıcı etkisinin altını çizmektedir. Haraç sistemini Vestfalya düzeniyle yan yana getiren bu çalışma, farklı kültürel ve tarihi bağlamların uluslararası ilişkiler teorisini ve uygulamasını nasıl şekillendirdiğinin yeniden değerlendirilmesini teşvik ediyor. Doğu Asya deneyiminden elde edilen içgörüler, küresel diplomasi için değerli dersler sunuyor ve alternatif uluslararası düzen modellerinin devletler arasında istikrarı ve iş birliğini etkili bir şekilde destekleyebileceğini öne sürüyor.

Anahtar Kelimeler: Çin, Haraç Sistemi, Doğu Asya, Hiyerarşi, Vestfalya Düzeni

Abstract

This article examines the Chinese tribute system as an important model for international relations and diplomacy in East Asia from the Han Dynasty to the Qing Dynasty. It explores how this system shaped the region's diplomatic practices and international relations and argues that the tribute system created a hierarchical yet stable and mutually beneficial order. It argues that the system's reliance on cultural superiority, moral authority and soft power contributes to regional stability without frequent military intervention, in contrast to the Westphalian order's power-balancing approach. The study provides a comparative analysis of the Chinese tribute system and the Westphalian system, examining their ideological, cultural and practical foundations. It emphasises how China maintains its hegemonic position and promotes regional stability through trade, cultural exchange and diplomatic rituals. This research offers an alternative to Eurocentric perspectives in international relations theory, arguing for the inclusion of non-Western historical experiences and theoretical frameworks in discussions of global diplomacy. By emphasising hierarchical thinking and the principles of sovereignty and non-interference, the article underlines the enduring influence of the Chinese tribute system on contemporary Chinese diplomatic practices. By juxtaposing the tribute system with the Westphalian order, this study encourages a reassessment of how different cultural and historical contexts shape the theory and practice of international relations. Insights from the East Asian experience offer valuable lessons for global diplomacy and suggest that alternative models of international order can effectively promote stability and cooperation among states.

Keywords: China, Tribute System, East Asia, Hierarchy, Westphalian Order

Atf Bilgisi / Citation Information

Beyaz, F. (2024). İmparatorluk dönemi Doğu Asya'da uluslararası ilişkiler: Çin'in haraç sistemi. *Asya Studies*, 8(29), 185-196. <https://doi.org/10.31455/asya.1508660>

GİRİŞ

Bu makale, Han hanedanından (MÖ 206 - MS 220) Qing hanedanına (1644 - 1912) kadar Doğu Asya'da uluslararası ilişkiler ve diplomasi için önemli bir model olan Çin haraç sisteminin tarihsel ve kavramsal çerçevesini incelemektedir. Bu çalışmaya yön veren araştırma sorusu, Çin'in haraç sisteminin Doğu Asya'daki uluslararası ilişkileri ve diplomatik uygulamaları nasıl şekillendirdiğidir.

Bu çalışmanın hipotezi, Çin haraç sisteminin Doğu Asya'da hiyerarşik, ancak istikrarlı ve karşılıklı yarar sağlayan bir düzen kurduğunu varsaymaktadır. Haraç sisteminin kültürel üstünlüğe, ahlaki otoriteye ve yumuşak güce yaptığı vurgunun, doğrudan askeri müdahale olmadan bölgesel istikrarı ve diplomatik ilişkileri kolaylaştırdığını ve Vestfalya düzeninin güç dengeleme yaklaşımına alternatif bir model sunduğunu öne sürüyor.

Bu araştırma iki farklı uluslararası sistemin karşılaştırmalı analizini sunmaktadır: Çin haraç sistemi ve Vestfalya sistemi. Haraç sisteminin ideolojik, kültürel ve pratik temellerini araştıran bu çalışma, Çin'in hegemonik konumunu nasıl koruduğunu ve bölgesel istikrarı nasıl desteklediğini aydınlatıyor. Ticareti, kültürel alışverişi ve diplomatik ilişkileri teşvik etmedeki rolünü vurgulayarak haraç sisteminin nüanslarını ve karmaşıklığını vurguluyor.

Çalışma, uluslararası ilişkiler teorisine hâkim olan Avrupa merkezli bakış açılarına meydan okuyarak mevcut literatüre katkıda bulunmaktadır. Batılı olmayan tarihsel deneyimleri ve teorik çerçeveleri küresel diplomasi ve uluslararası sistemlere ilişkin söylemlere dahil etme ihtiyacının altını çiziyor. Bu araştırma, Doğu Asya'nın uluslararası ilişkilerine ilişkin anlayışımızı zenginleştiriyor ve Çin'in dış politikaya tarihsel yaklaşımına dair değerli bilgiler sağlayarak, çağdaş Çin diplomatik uygulamalarını analiz etmek için daha geniş bir bağlam sunuyor. Çalışma, haraç sistemini Vestfalya düzeniyle yan yana getirerek, farklı kültürel ve tarihi bağlamların uluslararası ilişkiler teorisini ve uygulamasını nasıl şekillendirdiğinin yeniden değerlendirilmesini de teşvik ediyor.

HARAÇ SİSTEMİ'NİN KÖKENİ VE GELİŞİMİ

Çin'in haraç sistemi, Han hanedanlığından (MÖ 206 - MS 220) Qing hanedanına (1644 - 1912) kadar bölgede önemli bir rol oynayan uluslararası ilişkiler ve diplomasi için bir çerçevesi olmuştur. Bu sistem, Çin'in komşu devletlerle nasıl etkileşime girdiğini tanımlayan, merkezde Çin olmak üzere hiyerarşik bir düzen kurmuştur. Uluslararası politika ve küresel düzen açısından geleneksel Çin, modern dünyadan önemli ölçüde farklı görüşlere sahip olmuştur. Tarih boyunca Çin, hem komşu ülkelerle yaptığı siyasi ve askeri mücadelelerde hem de sınırları dışındaki hükümetlerle olan etkileşimlerinde bu devletlerin halklarından "Barbar Milletler" olarak söz etmiştir (Beyaz, 2023). Antik Yunan ve Roma halklarının kendilerinden uzakta yaşayan insanları tanımlamak için kullandıkları "barbar" kelimesi ile Antik Çin'in merkezi otoriteden uzakta yaşayan topluluklar için "barbar" ifadesini kullanımı da bir bakıma bu kavramla karşılaştırılabilir. Fakat modern sözlüklere göre "barbarlar" aslında "vahşi", "kaba", "şiddete meyilli" vb. anlamlarda kullanılmaktadır. Fakat Çin'in "barbar" tabirini kullanımı güçlü bir merkezi siyasi örgüt etrafında birleşmeyi başaramayan topluluklar anlamındadır (Bayram & Emiroğlu, 2020)

Milattan önceki devirlerden 20. yüzyıla kadar Çin, ilk devlet teşkilatlanmasından itibaren dış ilişkilerin yürütülmesi noktasında haraççı ilişki biçimine temel oluşturacak bir yöntem ile hareket etmiştir. İlk Çin hanedanı için kullanılan Xia kelimesi, "has Çinli" olduklarını iddia eden Sarı Irmak havzasının güneyinde yaşayan insanların kendilerini di, man, rong ve yi gibi "daha az Çinli" kabul ettikleri çevre halklardan ayırt etmek için kullandıkları bir ifade olmuştur. Kendilerini "Has Çinliler" olarak tanımlayan topluluklar uzak çevredeki halkları eşit statüde diplomatik ilişki kurulacak birimler olarak görmemişlerdir. Bu toplulukların hem siyasal hem de kültürel olarak Çin'e tâbi olması gereken halklar olduğu belirtilmiştir (Bayram & Emiroğlu, 2020).

Çin'in kendisini evrenin merkezi olarak kabul ettiği inancı bölgesel meşruiyetinin temel kaynağını oluşturmaktaydı. Kendisini dünyanın merkezi olarak algılayan Çin, diğer ülkeler kendilerini isimlendirirken ya da tanımlarken coğrafi sınır vb. ölçütler kullanıyorken Çin, kendisini Zhongguo (中国), yani "Orta Krallık" ya da "Merkez Ülke" olarak isimlendirmekteydi. Çin merkezli bir bakış açısı, Çinlilerin çevreleriyle ve Çinli olmayan insanlarla olan bağlantılarını etkilemiştir. Dış ilişkiler Çinliler tarafından Çin devleti ve toplumunda sergilenen sosyal ve politik değerlerin dışı dönük bir aynası olarak görülmekteydi. Bu çerçevede Çin'in uluslararası ilişkileri de kendi toplumu gibi hiyerarşikti ve eşitlikçi değildi. Çin merkezli hiyerarşik sistem, İmparator'un sözde sonsuz erişimine dayanan küresel bir düzendi. "Göğün Altındaki Her Şey"e hükmeden imparator, tüm insanlığı kapsayan "mutlak ve evrensel bir siyasi

ve kültürel hiyerarşinin zirvesi" olarak görülmekteydi. Çin'in, kültürel ihtişamı ve ekonomik zenginliğiyle diğer kültürleri baştan çıkararak ve ardından onları "gökyüzü altındaki uyum" idealine ulaşacak şekilde kontrol ederek düzeni koruyabileceğine inanılmaktaydı (Akdağ, 2022).

Çinliler küresel düzeni evrensel hiyerarşinin bir aynası olarak görmekteydiler. Hiçbir toplumun Çin'le eşit düzeyde olmadığına, aksine bir şekilde onunla bağlantılı olduğuna inanılmaktaydı. Diğer siyasi grupların liderleri eşit egemenler olarak görülmemekteydiler. Devletler arası ilişkiler olarak da bilinen diplomasi, eşit egemenler arasındaki bağlantılardan ziyade, küresel düzende diğer kültürlerin Çin karşısındaki konumlarını güçlendiren dikkatlice planlanmış bir dizi törenden meydana gelmekteydi. Böylece, eski Çin'de dış ilişkiler, Çin'e karşı bağılıkların ölçüsünü belirleyen "Ritüeller Bakanlığı" ve göçebe gruplarla etkileşimleri yöneten "Sınır İşleri Dairesi" tarafından yönetilmekteydi (Kissinger, 2014). Çin imparatoru göğün oğlu olarak kabul edildiğinden doğası gereği diğer tüm ulusların sorumlusu olarak görülmüştür. Diğer ulusların yöneticileri, Çin imparatorunun atanmış delegeleri olarak görülmekteydi. Çünkü Çin imparatorunun göğün altındaki tüm insanlardan sorumlu olduğu düşünülmekteydi (Akdağ, 2022). Haraç sistemi siyasi bir düzenlemeden daha fazlasıydı. Zamanın kültürel ve kozmolojik inançlarına derinden gömülü bir sistem olmuştur. Bu, Çin imparatorunun "Göğün Oğlu" olarak görüldüğü ve katılımcı devletlerin eylemlerinin bu inanç sisteminin tezahürleri olduğu kolektif bir hayal gücünü yansıtmaktadır (Lee, 2021).

MÖ 3. yüzyıldan MS 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdürülen haraç sistemi, tek tarafın kazanç elde etmesini gözetilen bir mantığa dayanmamaktadır. Aksine, bu sistem modern dönemde sıkça kullanılan karşılıklı "kazan-kazan" ilişkisinin farklı bir tarihsel versiyonu olarak kabul edilebilir. Haraç sistemine dahil olan devletler, Çin imparatoru tarafından onaylanmaları gerekmekte ve Çin'in üstünlüğünü kabul ettiklerinin göstergesi olarak Çin takvimini kullanmaları gerekmekteydi. Bu devletler, genellikle kendi ürettikleri şeylerden kendi istekleriyle Çin'e haraç getirirlerdi. Bu ülkeler sıklıkla Çin'e kendi ürettikleri ürünlerden haraç verirlerdi. Haraç heyetleri, Çin'e getirdikleri mallardan çok daha değerli olan Çin malları ile evlerine dönerlerdi. Haraç sistemine tabi devletler bu ittifakı, iş birliklerine duyulan takdirin bir göstergesi olarak görmekteydiler. Örneğin Moğollar, Çin'e gönderdikleri haraç elçilerinin pahalı ve değerli mallarla birlikte geri dönmesini, Çin'in kuzey sınır güvenliğini sağlamanın bir karşılığı olarak görürlerdi. Ayrıca Çin, haraç getiren yabancıların haraç sistemine bağılılığını sürdürerek bir yandan bu barbarları uygarlaştırdığını diğer yandan da Çin'i işgal etme girişimlerini engellediğini savunmaktadır. Bu anlamda haraç sistemi, Çin'i dış saldırılara karşı koruyan bir savunma mekanizması işlevi görmektedir. Hami bir güç olması nedeniyle de bir saldırı durumunda haraç devletleri de Çin'den yardım isteyebilir (Bayram & Emiroğlu, 2020).

Çin'in komşu ülkelerle olan ilişkilerinde haraç sistemine başvurduğu herkesçe kabul edilse de tüm devletlerle ilişkilerinin haraç sisteminin temel varsayımlarına göre işlediği söylenemez. Hemen hemen her militle ilişkileri birbirinden farklılık göstermektedir (Westad, 2013). Eski Çin geleneğinde, dünya düzeni iç düzenin aynası olarak görülürdü. İç toplumsal yapıda var olan hiyerarşi, uluslararası arenada da benzer şekilde kabul edilirdi. Bu hiyerarşik toplumsal yapı anlayışı yalnızca Çin'e özgü değildi; birçok Asya toplumunda da mevcuttu. Çin'de her ne kadar hiyerarşik bir toplum yapısı olsa da toplumsal hiyerarşi hiçbir zaman Hindistan ve Japonya'daki kadar keskin olmamıştır (Akdağ, 2022).

Haraç sisteminin kökleri Konfüçyüsçü düşünceye dayanmaktadır. John Fairbank'e göre Konfüçyüsçülük, erdemli bir bilge hükümdar tarafından yönetilen hiyerarşik bir siyasi ve sosyal düzen tasavvur eder. Bu iç düzen, Çin'in merkezde olduğu haraç sistemi biçiminde dış ilişkilere yansıtılıyordu. Hiyerarşi, Konfüçyüsçülere göre doğal düzenin bir parçasıydı ve huzur ile düzenin kaynağıydı. Xunzi, hiyerarşi olmadan toplumun düzenli olamayacağını belirtir. Konfüçyüs, ahlaki erdemün gücüne inanıyordu ve erdemli bir hükümdarın, askeri baskı olmadan, halkın ve diğer devletlerin itaatini çekeceğini düşünüyordu. Bilge bir hükümdarın yönettiği dünyada, devletler hiyerarşik bir düzen içinde yer alır ve Çin'in görkeminden etkilenen yabancı devletler gönüllü olarak Çin sarayına haraç gönderirdi. Haraç ödeyen devletler, Çin imparatorundan imparatorluk atama patentini alır ve belirli ritüeller gerçekleştirerek Çin imparatoruna teslimiyetlerini ifade ederdi. Bu ritüeller, Konfüçyüsçü düşünceye göre, ahlaki mükemmelliğe ulaşmak için gereklidir ve evrenin uyumunu simgeliyordu (Wang, 2013).

Doğu Asya'daki Haraç Sistemi, güç dinamiklerinin etkisiyle şekillenmiştir. Çin'in üstün askeri, ekonomik ve kültürel gücü, bölgedeki hegemonyasını ve diğer devletlerin haraç ödeyerek bu üstünlüğü tanımasını sağlamıştır. Güç asimetrisi, hiyerarşik yapıyı pekiştirirken, zayıf devletler çatışmayı önlemek ve ekonomik fayda sağlamak için Çin'e boyun eğmiştir. Haraç göndermek, küçük devletlerin prestij ve statülerini artırma yolu olmuştur. Moğollar ve Mançular gibi göçebe yönetimlerin askeri gücü, sistemin

dinamiklerini etkilemiştir. Zamanla, yeni hanedanların yükselişi ve dış istilalar gibi değişimler, haraç sisteminin işleyişinde ayarlamalara yol açmıştır. Bu şekilde, hegemonya, asimetri, prestij ve Konfüçyüsçü idealler, tarihi Doğu Asya'daki diplomatik etkileşimleri ve hiyerarşiyi biçimlendirmiştir (Wang, 2013).

Haraç sistemi, Çin'in komşu ülkelerle hiyerarşik ilişkiler kurmak ve sürdürmek için kullandığı diplomatik bir çerçeve olmuştur. Bu sistem aracılığıyla yabancı unsurların boyun eğmeleri ve saygılarını simgeleyen haraç sunarak Çin imparatorunun otoritesini kabul etmeleri sağlanmıştır. Sistem aynı zamanda imparatorun erişimini ve gücünü sergileyerek yabancı unsurların Çin'in siyasi alanına dahil edilmesini de kolaylaştırmıştır. Ayrıca barışçıl ilişkileri ve sınır istikrarını sağlamak için de kullanılmıştır. Haraç değişiminin ekonomik yönleri olsa da asıl odak noktası siyasi teslimiyet ve Çin imparatorluk otoritesinin tanınmasıydı. Genel olarak haraç sistemi, Çin'in bölgede hakimiyetini savunması ve düzeni sağlaması için bir araç olmuştur (Selbitschka, 2015).

HARAÇ SİSTEMİ'NİN İŞLEYİŞİ VE MEKANİZMALARI

Doğu Asya'daki üç büyük gücün ve aslında sistemin geri kalanının çoğunun büyük ölçekte savaş yürütebilecek askeri ve teknolojik kapasiteye sahip olmalarına rağmen, bu kadar uzun bir süre boyunca barış içinde bir arada yaşayabilmeleri, şu cümleyi gündeme getiriyor: Doğu Asya uluslararası ilişkilerinde istikrar normdu. Aslında, 1368'den 1842'ye kadar (Ming hanedanlığının kuruluşundan İngiltere ile Çin arasındaki Afyon Savaşlarına kadar) Çin, Kore, Vietnam ve Japonya arasında yalnızca iki savaş vardı: Çin'in Vietnam'ı işgali (1407-28) ve Japonya'nın Vietnam'ı işgali (1407-28). Kore'nin işgali (1592-8). Bu dört büyük bölgesel ve merkezi devlet birbirleriyle barışçıl ve uzun süreli ilişkiler geliştirdi. Bu devletler güçlendikçe ilişkileri de daha istikrarlı hale geldi. Çin açıkça sistemdeki baskın askeri, kültürel ve ekonomik gücü, ancak hedefleri yerleşik komşu devletlere karşı genişlemeyi içermiyordu. On dördüncü yüzyıla gelindiğinde bu Çinleşmiş devletler, Çin'in açıkça hegemon olduğu ve eşitsizlik varsayımına sahip olduğu 'haraç sistemi' olarak bilinen bir dizi uluslararası kural ve kurum geliştirmişlerdi; bu da net bir hiyerarşi ve çok uzun bir barışla sonuçlandı. On dördüncü yüzyıla gelindiğinde dört büyük bölgesel ve merkezi Doğu Asya devleti, Çin'in egemen güç olduğu haraç sistemi aracılığıyla istikrarlı ve barışçıl ilişkiler geliştirmişti. Bu sistem, daha küçük Çinleştirilmiş devletlere ekonomik, diplomatik ve kültürel açıdan fayda sağlayan açık bir hiyerarşi ve uzun süreli bir barış kurdu. Bu devletler ise Çin uygulamalarını taklit etti ve Çin'in merkeziliğini kabul etti. Haraç sistemi meşru otorite ile maddi gücü birleştirerek Çin'in itaatkâr ikincil devletleri istismar etmemesini sağlıyordu. Biçimsel eşitliği vurgulayan ve sık sık çatışmaların yaşandığı Avrupa Vestfalya sisteminin aksine, Doğu Asya haraç sistemi biçimsel eşitsizliği ve istikrarı vurguluyordu. Bu tarihsel deneyim, farklı uluslararası ilişkiler dinamiklerini öne çıkarıyor, hiyerarşilerin ve düzenin istikrara yol açabileceğini gösteriyor ve çağdaş uluslararası sistemlere dair içgörüler sunuyordu (Kang, 2012).

Haraç sistemi, medeniyet ve barbarlığın anahtar kavramlar olduğu Konfüçyüsçü dünya görüşüne derinlemesine yerleşmiş olduğundan, modern Batı terimleri kullanılarak tam olarak açıklanamaz. Bu sistemde birbirine karıştırılmaması gereken iki farklı uygulama haraç ve ticarettir. Haraç ve ticaret karmaşık bir şekilde bağlantılı ancak farklı süreçler olmuştur. Haraç sunumu, yabancı yöneticilerin Çin imparatoruna bağlılığını simgeleyen resmi bir eylemdi. Bununla birlikte, pratik bir değişim aracı olarak hizmet eden bu haraç misyonlarını genellikle ticaret takip etmiştir. Bu ikilik, haracın siyasi teslimiyeti simgelediği ve ticaretin ekonomik alışverişleri kolaylaştırdığı haraç-ticaret yelpazesinde vurgulanmaktadır. Nitekim haraç veren devletlerin Çin'de ticari olarak imtiyazlar elde etmesi ticari faaliyetlerin yoğun olarak gündeme gelmesine neden olmuştur. Haraç misyonları sadece törensel değil, aynı zamanda ekonomik önem de taşımaktaydı. İmparatorun haraççılara verdiği hediyeler çoğu zaman alınan haracın değerini aşmaktaydı. Haracın temel değeri imparatorun üstünlüğünü ve kozmik rolünü tesis eden bir sembol olsa da aynı zamanda ticareti ve diplomatik ilişkileri kolaylaştırmada pratik sonuçları olmuştur. Haraç sistemi, komşu toplumların Çin imparatoru merkezli hiyerarşik bir düzende entegre edilmesine yardımcı olmuş, çatışmaları azaltmış ve ticaret için düzenlenmiş karşılıklı bağımlılık derecesinde bir ortam sağlamıştır (Mancall, 1968).

Yüksek eğitimli bir prosedürün dikkatli incelemesi altında yetiştirilen Konfüçyüsçü bürokrasi, uyumlu ve hiyerarşik bir yönetim sistemi olan haraç düzenini denetlemiştir (Kennedy, 2002). Haraç sisteminin temel amacı, yeni ticari girişimler peşinde koşmak veya askeri hakimiyeti artırmaktan ziyade itaati teşvik etmek olmuştur. Çin bu stratejiyi öncelikle psikolojik üstünlük kurmak için kullanmıştır. Çin, askeri açıdan zayıf olduğu dönemlerde bile ekonomik refahı ve siyasi ihtiyat kültürü sayesinde siyasi, ekonomik ve kültürel nüfuzunu koruyabilmeyi başarmıştır (Kissinger, 2014).

Çin'in haraç sistemini benimsemesinin başlıca motivasyonlarından biri, Çin'in güvenliğini sağlamak için komşu kabilelerle olumlu ilişkiler sürdürmenin önemini vurgulayan güvenlik stratejisi olmuştur. Çin, yakın çevresinde düzen ve istikrarı sağlayarak bu bölgelerden istikrarsızlığın yayılmasını engellemeyi hedeflemiş ve dış tehditler merkeze ulaşmadan çevre bölgelere müdahale edebilmiştir. Çin ile şantaj ilişkileri aynı zamanda söz konusu ülkelerin yönetici elitlerine, güç ve statülerini korumalarına yardımcı olarak fayda sağlamıştır. Siyasi aktörler açısından haraç sistemi, iç meşruiyetin sağlanması ve sürdürülmesi açısından faydalı görülmüştür. Çin'in ekonomik gelişimi ve kültürel çekiciliği nedeniyle komşu ülkelerin haraç sistemine dahil olması bir anlamda bir cazibenin neticesi olmuştur. Çin imparatorunun unvanlar vermesi, yerel yöneticilere ülkelerindeki en yüksek otorite olarak tanınma ve onay vermenin yanı sıra gerektiğinde onları destekleme ve koruma sorumluluğunu da sağlamıştır. Haraç sistemindeki ülkelerin öncelikleri farklılık göstermiştir. Bazıları Çin'le ticareti kolaylaştırmak için haraç öderken, diğerleri komşularından gelen saldırılara karşı Çin'den koruma talep etmiştir. Haraç sistemine girmek rakipleri caydırarak ve bir koruma kalkanı sağlayabilmekteydi. Çin'i belli bir mesafede tutmak, kendilerinden uzak tutmak ya da sırf onlardan emin olmak için bazı milletler onlara haraç ödeme yoluna başvurmuşlardır. Sonuçta sistem, belirsizliği azaltarak, Çin'in davranışını tahmin edip sınırlandırarak daha küçük güçlere avantaj sağlayarak göreceli bir güven ortamı oluşturmuştur. Hakim gücün eylemlerine ilişkin beklentileri istikrara kavuşturan haraç sistemi, düzenin korunmasına ve diğer güçlerin eylemlerinin hafifletilmesine yardımcı olmuştur (Akdağ, 2022).

Meşru otorite ve maddi güç temeli üzerine inşa edilen haraç sistemi, normatif bir toplumsal düzen tasavvuru üzerine inşa edilmiştir. Bu sistem, Çin'in otoritesini kabul eden ikincil devletlerin istismar edilmeyeceğine dair güvenceler içermekteydi. Bu hiyerarşik çerçeve içerisinde Çin'in hakimiyeti tipik olarak rakipsiz ve normatif olmuştur. Doğu Asya'da güçlü bir varlık olmasına rağmen Çin, nadiren yayılcı bir politika izlemiş ve nadiren baskı araçlarına başvurmuştur. Çinli liderler için savaşın daha az kârlı ve oldukça riskli görülmesi, daha barışçıl seçenekleri barındıran haraç sistemi ve bu sistemin en önemli araçlarından biri olan ticaret daha çekici bir seçenek haline getirmiştir. Ticaret, malların barışçıl bir şekilde edinilmesine olanak sağlayarak Çin ile komşuları arasındaki düşmanlığın azaltılmasına yardımcı olmuştur. Haraç sisteminin büyükelçileri, siyasi ve diplomatik ilişkileri istikrara kavuşturmak, istihbarat sağlamak, ticari düzenlemeleri şekillendirmek ve kültürel alışverişi kolaylaştırmak gibi birçok görevi yerine getirmekteydiler. Çin'in hiyerarşik üstünlüğünü kabul etmeleri karşılığında diğer devletlere meşruiyet ve ticari ayrıcalıklar sunulmaktaydı. Siyasi tanınma ve askeri yardım da bu ilişkilerin temel bileşenleriydi. Sonuç olarak, haraç sistemi önemli bir ekonomik öneme sahip olmakla birlikte, aynı zamanda önemli siyasi ve askeri faydalar da sağlamaktaydı (Akdağ, 2022). Çin ve barbarlar arasındaki ticaret, resmi ve gayri resmi kanalları, haraç verme ritüellerini ve sınır bölgelerindeki ticareti kapsayarak karmaşık bir ticaret ağı oluşturmuştur. Ticaret, her iki taraf için de önemli bir gelir kaynağı olmuş ve aynı zamanda siyasi ve diplomatik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Mancall, 1968).

Çin'in haraç sisteminin uygulanması ve onun erken modern Doğu Asya'da bir diplomasi aracı olarak rolü, Çin ile komşu devletler arasındaki etkileşimleri yöneten yapılandırılmış bir dizi uygulama ve ritüeli içermekteydi.

Haraç sistemi, Çin'in zirvede olduğu ve onu Çin'e haraç ödeyen ikincil devletlerin takip ettiği hiyerarşik bir yapıya dayanmaktaydı. Çin ile diplomatik ilişki kurmak isteyen devletler, Çin'in bölgedeki üstünlüğünü ve hegemonyasını kabul etmek zorundaydı. Hiyerarşinin bu kabulü haraç sisteminin önemli bir yönü ve uygulaması olmuştur. Haraç sistemine katılan devletler düzenli aralıklarla Çin sarayına haraç misyonları gönderirlerdi. Bu misyonlar Çin imparatoruna hediyeler, mektuplar ve sembolik adaklar taşıyan elçilerden oluşmaktaydı. Haraç misyonları, vasal devletin Çin'e olan sadakatini ve saygısını yeniden teyit eden resmi bir diplomatik jest olarak hizmet etmekteydiler. Haraç sistemi, Çin ile komşu devletler arasındaki kültürel alışverişi ve entelektüel etkileşimi kolaylaştırmıştır. Haraç misyonları genellikle kültürel alışverişte bulunan, bilgi paylaşımında bulunan ve farklı toplumlar arasında anlayışı geliştiren akademisyenler, bürokratlar, tercümanlar, memurlar, doktorlar, vekiller, elçiler, asistanlar ve yüzlerce kişiden oluşan gruplardan oluşmuşlardır. Haraç sistemi, devletler arasındaki etkileşimleri yöneten ayrıntılı diplomatik ritüelleri ve protokolleri içermekteydi. Çin imparatorunun önünde secde etmek, haraç eşyaları sunmak ve belirli görgü kurallarını takip etmek gibi bu ritüeller, Çin'in otoritesine saygıyı ve teslimiyeti simgeliyordu. Devletler bu ritüellere bağlı kalarak Çin ile barışçıl ilişkiler sürdürme konusundaki istekliliğini göstermişlerdir. Haraç sistemi, Çin ile vasal devletler arasındaki meşruluğun ve egemenliğin karşılıklı tanınmasını vurgulamaktaydı. Çin, komşu devletlerden haraç kabul ederek bu devletlerin egemenliğini tanımakta ve onlara Çin pazarlarına erişim ve Çin şemsiyesi altında korunma

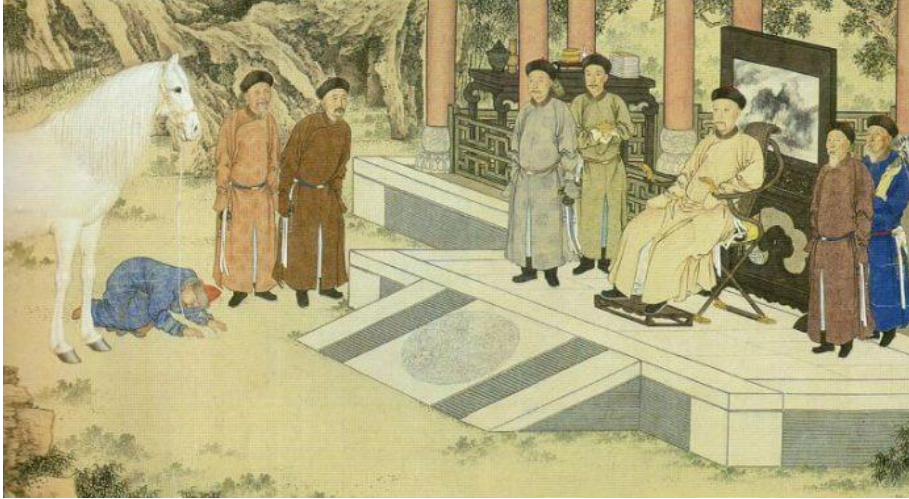
gibi belirli hak ve ayrıcalıklar vermekteydi. Haraç sistemi, bölgede istikrar ve düzeni teşvik ederek bir diplomasi aracı olarak hizmet etmiştir. Haraç sisteminin yerleşik normlarına ve uygulamalarına bağlı kalarak devletler, çatışmalardan kaçınabilir, Çin ve diğer komşu devletlerle barışçıl ilişkileri sürdürebilirdi. Sistem, diplomatik ilişkilerin yönetilmesi ve anlaşmazlıkların yerleşik kanallar aracılığıyla çözülmesi için bir çerçeve sağlamıştır (Kang, 2012).

Haraç sistemi, Doğu Asya'da istikrarı ve düzeni korumanın bir aracı olarak işlev görmüştür. Uluslararası ilişkilere yönelik net beklentiler ve protokoller oluşturarak çatışma olasılığını azaltmıştır. Sistem, Çin'in kültürel ve ideolojik nüfuzunu komşuları üzerinde genişletmesine olanak tanıdığı için bir yumuşak güç uygulaması olarak da görülmektedir. Haraç sistemi aracılığıyla Konfüçyüsçü değerler, Çin teknolojisi, idari uygulamalar ve kültürel ürünler Doğu Asya'ya yayılmıştır. Haraç sistemi, Çin'in komşularıyla stratejik ittifaklar kurmasına ve sürdürmesine olanak sağladı. Çin'in üstünlüğünü kabul ederek, haraç ödeyen devletler kendilerini etkili bir şekilde Çin'in şemsiyesi altına almaktaydılar. Bu da diğer güçlerin saldırganlığını caydırabilir ve kendilerine gelebilecek muhtemel saldırıları engelleyebilirdi. Öte yandan bu sistem ile Çin, çevresinde bir tampon bölge oluşturma imkânı elde etmekteydi. Haraç sisteminin hiyerarşik yapısı, çatışma çözümü için bir çerçeve sağlamıştır. Anlaşmazlıklar ortaya çıktığında, bağımlı devletler arabuluculuk için Çin mahkemesine başvurabiliyordu. Böylelikle haraç sisteminin getirmiş olduğu kazanımlardan biri de çatışmaların savaşa dönüşmesini önlemeye yardımcı bir mekanizma olmasıydı (Kauz & Rossabi, 2022). Aşağıdaki resimler İmparatorluk döneminde Çin'deki haraç ritüelini tasvir etmektedir.

Resim 1: Çin İmparatoruna Haraç Ritüelini Gerçekleştiren Elçi Tasviri

Resim 2: Çin İmparatoruna Haraç Ritüelini Gerçekleştiren Elçi Tasviri

HARAÇ SİSTEMİ'NDEKİ DEVLETLERLE İLİŞKİLER: JAPONYA ÖRNEĞİ

İlk yüzyıllarda Çinliler Japonya'dan Wo kuo, yani "Cücelerin Ülkesi", halkından ise "Cüce Köleler" olarak söz etmişlerdir. Bu aşağılayıcı isimlendirme, Çin'in Japonya'yı aşağı ve barbar bir devlet olarak algıladığını vurgulamaktadır. Ancak MS 702'den itibaren Çin kaynaklarının Japonların kendilerine taktığı Jih-pen (Nippon) terimini kullanmaya başladığı görülür. Japonya'dan Çin'e kaydedilen en eski resmi misyon M.S. 57'de gerçekleşmiştir. "Wo kölelerinin kralı" tarafından gönderilen bu misyonu M.S. 107'de Çin sarayına 160 köle sunan bir başka misyon takip etmiştir. Bu misyonlar ara sıraydı ama önemliydi ve Japonya'nın Çin'le ilişki kurmaya yönelik ilk diplomatik girişimlerini simgelemektedir. Nitekim sunulan köleler de haracı temsil ediyordu. M.S. 618-907 yılları arası Çin-Japon ilişkileri hem iş birliğine hem de çatışmaya sahne olsa dahi Japonya, Çin'e haraç misyonları göndermeyi kesmemiştir. Bu misyonlar genellikle öğrencileri ve Budist rahipleri içeriyordu ve Japonya'nın Çin kültürü ve dininden öğrenmeye olan ilgisini vurgulamaktaydı. Hediyeler ve bölgesel nesnelere dolu Japon misyonları, olumlu diplomatik bağları sürdürme ve Çin'in ileri medeniyetinden ders alma niyetlerinin altını çizmekteydi (Bielenstein, 2005).

Tarihsel olarak Çin ve Japonya'nın hem işbirlikçi hem de çatışmalı etkileşimleri olmuştur. Japonya'nın Çin'e itaat göstergesi olarak haraç ödediği haraç sistemi, belirli dönemlerde ilişkilerinin önemli bir yönünü oluşturmaktaydı. Çin, baskın bir bölgesel güç olarak, Japonya'yı genellikle bağımlı bir devlet olarak görmekteydi. Ancak Japonya'nın özellikle Tokugawa döneminde (1603-1868) ekonomisini güçlendirme ve bağımsızlığını savunma çabaları, iki ülke arasındaki güç dinamiklerinde kaymalara yol açmıştır. Qing hanedanlığı (1644-1911) döneminde Çin'in Japonya ile ilişkileri, Qing imparatorlarının deniz komşularına yönelik politikalarından etkilenmekteydi. Kangxi ve Yongzheng gibi imparatorlar Japonya'ya karşı uzlaşmadan aktif kıyı savunmasına kadar farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Tarihin belli aralıklarında çatışma ve gerginlik dönemlerine rağmen Çin ve Japonya, yüzyıllar boyunca kapsamlı ticaret ve kültürel alışverişte bulunmuştur. Bu alışverişler her iki toplumu da zenginleştirerek dil, din, sanat ve felsefe paylaşımına olanak sağlamıştır (Schottenhammer, 2023).

Çin'in diğer komşu devletlerle sürdürdüğü doğrudan haraç ilişkilerinin aksine, Çin-Japonya (Qing-Tokugawa) etkileşimleri, her iki imparatorluğun kendi egemenliklerinden ödün vermeden ortak çıkarların gözetilmesine olanak tanıyan bir strateji temelinde ilerlemiştir. Çin hegemonyasını tanımayı reddetmek, Tokugawa şogunluğunun Ming veya Qing hanedanlarıyla doğrudan diplomatik ilişkiler kuramayacağı anlamına gelmekteydi. Bunun yerine Japonya, ticaret ve diplomasi alternatif araçlar ve yeni diplomatik protokoller aracılığıyla yürütüldüğü Çin haraç sisteminin kendine özgü bir yerel çeşidini geliştirmiştir. Bu yaklaşım, Japonya'nın Çin, Kore ve Ryukyu Krallığı da dahil olmak üzere komşularıyla barışçıl ilişkileri ve sağlam ticareti sürdürmesine, aynı zamanda egemenliğini korumasına ve Çin imparatoruna doğrudan tabi olmaktan kaçınmasına olanak sağlamıştır. Ancak farklı bir versiyonu ile de olsa Çin ile çatışmaktan kaçınmak için haraç sisteminin bir parçası olmuştur (Andrade & Hang, 2016).

Çin-Japon ilişkilerini yönetmenin en önemli mekanizmalarından biri Nagazaki Çincesi tercümanlarının kullanılması olmuştur. Japonların Çin'in otoritesinden bağımsız hareket etmek adına izlediği bu yöntem ile Çin'i doğrudan karşısına almadan kendi kontrolünde gelişmeler olması yönündeki çabalarını yansıtmaktadır. Tokugawa şogunluğu, diplomatik tanınma sorunuyla doğrudan yüzleşmeden ticari düzenlemeler yapabilmek için, Çinli gemi kaptanlarına ticaret sertifikaları vermek üzere Nagazaki Çince tercüman bürosunu kullanmışlardır. Tokugawa şogunluğuna veya Qing hanedanına herhangi bir atıf yapılmayan bu sertifikalar, devlet tarafından onaylanmayan özel bir ticaret görünümü oluşturmuştur. Bu taktik, iki imparatorluk arasındaki resmi diplomatik tanınma ihtiyacını etkili bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Qing İmparatorluğu ile Tokugawa arasındaki ilişki, tarihçi Iwai Shigeaki tarafından "sessiz diplomasi" (chinmoku gaikō) olarak tanımlanmıştır. Bu diplomasi biçimi, ilişkilerin dolaylı yollarla ve sözlü olmayan anlaşmalar yoluyla yönetilmesini içermekteydi. Bu sessiz diplomasi Çin'in ilerleyen zamanlarda güç kaybetmesi ile diğer bölgelere de yayılmaya başlamıştır. Siam, Kamboçya ve Patani'nin de aralarında bulunduğu Güneydoğu Asya devletleri, Nagasaki'ye yapılacak yarı resmi ticaret görevleri için Çinli kaptanları işe alarak shinpai sistemine katıldılar. Bu misyonlar, özel ticaret ile resmi diplomatik ilişkiler arasındaki çizgileri bulanıklaştırarak esnek ve pragmatik etkileşimlere izin veren gri alan oluşturmuştur (Andrade & Hang, 2016). Yani haraç sisteminin yetki ve gölgesinde yürütülen ticari faaliyetler gittikçe Çin'in etkisinin silikleştiği bir zemine doğru kaymıştır.

Kore ile diplomatik ilişkiler sayesinde Japonya, Çin ve Çin meseleleri hakkındaki bilgilere erişim sağlamıştır. Kore büyükelçilikleri ve Çin elçileriyle olan etkileşimler, Çin siyaseti, kültürü ve politikaları hakkında değerli bilgiler sağlamıştır. Kore aracılığıyla Çin hakkındaki bilgilere dolaylı erişim,

Japonya'nın kendi diplomatik stratejilerini yönlendirmesine ve Çin'in bölgesel meselelerdeki konumunu anlamasına yardımcı olmuştur. Japonya, Çin ile aralarındaki asimetrik gücün farkında oluşu nedeniyle Çin'in bir yandan kendi topraklarına en az müdahil olacak mesafede tutmaya çalışmış diğer yandan da Çin'de gerçekleşen tüm gelişmeleri takip etmeye çalışmıştır (Norihito, 2003).

HARAÇ SİSTEMİ İLE VESTFALYA SİSTEMİNİ KARŞILAŞTIRMA

1648'de imzalanan Vestfalya Barışı, Otuz Yıl Savaşları ve Seksen Yıl Savaşlarının sonunu işaret etmektedir. Devlet egemenliğini, diplomasiyi ve uluslararası yasaların kodlanmasını vurgulayarak modern uluslararası ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Bu barış anlaşması, modern uluslararası diplomasi'nin ilk büyük girişimi olarak kabul edilmektedir. Vestfalya Barışı, uluslararası ilişkiler tarihinde, devletlerin etkileşim kurma ve çatışmaları çözme biçimini temelden değiştiren çok önemli bir olaydır. Devlet egemenliğine, dini hoşgörüyü ve diplomatik müzakereye verdiği önem, bugüne kadar uluslararası ilişkileri etkilemeye devam etmiştir (Patton, 2019).

Vestfalya düzeni, 1648'de Otuz Yıl Savaşlarını sonuçlandıran Vestfalya Barış anlaşmalarıyla kurulan uluslararası siyasi sistemi ifade eder. Bu düzen, devlet egemenliği, toprak bütünlüğü, devletlerin iç işlerine karışmama, devletler arasında hukuki eşitlik ve modern diplomatik uygulamalar ilkelerine dayanmaktadır. Bu, örtüşen otoriteler ve dini çatışmalarla karakterize edilen bir Orta Çağ düzeninden, egemen devletlerin uluslararası ilişkilerde birincil aktörler olduğu laik bir sisteme geçişi işaret etmektedir. Vestfalya sistemi, devletlerin kendi topraklarında üstün otoriteye, ihlal edilmemesi gereken sabit sınırlara ve dış müdahale olmadan özyönetim hakkına sahip olduğunu vurgulayarak çağdaş uluslararası hukuk ve diplomasi'nin temelini atmıştır (Spruyt, 2000).

Aynı zamanda "Vestfalya Barışı" adı verilen bir süreç Avrupa'da yeni bir siyasi düzenin oluşmasına yol açarak Katolik Kilisesi'nin etkisini azaltmış ve ulus devletlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Vestfalya, bir sonraki yüzyılda Avrupa'da göreceli barışın korunmasına yardımcı olacak bir güç dengesi kurmuştur. Bu yeni düzen, devletlerin hukuki eşitliğini teşvik etmiş, modern diplomasi ve uluslararası hukuk için emsal oluşturmuştur (Gross, 1948).

Doğu Asya'daki Haraç Sistemi ve Avrupa'daki Vestfalya Sistemi, her biri kendi bölgelerinin kültürel, politik ve tarihi bağlamlarına derinlemesine dayanan iki farklı uluslararası ilişki modelini temsil etmektedir.

Haraç Sistemi, merkezinde Çin'in yer aldığı hiyerarşik sistemdir. Kore, Japonya ve Vietnam gibi komşu devletler Çin'in haraç devletleri olarak bilinir ve bu devletler, Çin'in üstünlüğünü kabul ettiklerini simgeleyen haraç ödeme amacıyla Çin'e heyetler gönderirlerdi. Vestfalya'nın kurmuş olduğu düzen ise devlet egemenliği, toprak bütünlüğü ve devletler arasında hukuki eşitlik ilkelerine dayanmaktaydı. Bu sistem başka devletlerin içişlerine karışmamayı taahhüt etmekteydi.

Haraç devletleri Çin'e haraçlarını sunduktan sonra Çin tarafından cömert hediyeler ve ticari ayrıcalıklar almaktaydı. Bu sistem ticareti kolaylaştırarak karşılıklı kazan-kazan ilişkisi oluşturmanın yanında Çin'in mutlak üstünlüğünün sürdürülmesini de denetlemekteydi. Vestfalya düzeninde ise egemen devletler arasında serbest ticaret ve ekonomik rekabet fikri gelişmekteydi. Ekonomik ilişkiler genellikle uluslararası ticaret anlaşmaları ve anlaşmaları ile yönetiliyordu. Haraç sisteminde ise hiyerarşik bir yapı olması nedeniyle eşitler arası bir anlaşmaya dayanan sistem yer almamıştır.

Her iki sisteminde bölgesel barış ve istikrara katkıları bakımından ele aldığımızda birbirinden farklı uygulamalar ile yakın sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Haraç sisteminde Çin, komşu devletlere doğrudan askeri müdahale olmaksızın istikrarlı bir düzene dahil ederek bölgesel istikrarın korunmasına yardımcı olmuştur. Çin'in merkezi rolü Doğu Asya'da düzen, güvenlik ve istikrar ortamı sağlamıştır. Vestfalya düzeni ise Avrupa uluslararası düzenini hiyerarşik feodal sistemlerden egemen devletler sistemine kaydırmıştır. Sınırları belli, merkezi otoriteye sahip ulus devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Herhangi bir devletin diğerlerine hükmetmesini önlemek için güç dengesi politikalarını teşvik etmiştir. İki sistem arasındaki düzen ve istikrar sağlayıcı unsurlarda belirgin bir şekilde ayrılan taraf haraç sisteminde Çin'in egemenliğinin muhafaza edilebilmesi için gerektiğinde baskı unsurları devreye sokulmaktaydı. Haraç Sistemi siyasi ilişkileri kültürel etki ve asimilasyonla iç içe geçirirken Vestfalya Sistemi yasal çerçevelere ve devlet egemenliği kavramına dayandırmaktaydı.

Haraç Sistemi, Çin'in komşuları üzerinde kültürel ve ekonomik yollarla kontrol ve nüfuz sahibi olmasına olanak tanıran Vestfalya Sistemi, güç dinamiklerinin diplomasi ve savaş yoluyla yönetildiği rekabetçi devlet ilişkilerine yol açmıştır. Özetle, Doğu Asya'daki Haraç Sistemi ve Avrupa'daki Vestfalya Sistemi, kendilerine özgü tarihsel ve kültürel bağlamlarını yansıtan, uluslararası düzene yönelik farklı

yaklaşımları temsil etmektedir. Haraç Sistemi, Çin'in merkeziliği altında hiyerarşiyi ve kültürel nüfuzu vurgularken, Vestfalya Sistemi devlet egemenliğine, yasal eşitliğe ve güç dengesine odaklanmıştır.

HARAÇ SİSTEMİ'Nİ HİYERARŞİ TEORİSİ İLE AÇIKLAMAK

Hiyerarşi teorisi, karmaşık sistemleri, organizasyonlarını hiyerarşik yapılar veya düzeyler halinde analiz ederek anlamayı amaçlayan kavramsal bir çerçevedir. Organizasyonun farklı seviyelerindeki bileşenler arasındaki iç içe geçmiş ilişkileri ve etkileşimleri vurgular. Teori, karmaşık sistemlerin, her birinin kendine has özellikleri ve etkileşimleri olan alt sistemlere veya seviyelere bölünmesiyle daha iyi anlaşılabilceğini öne sürmektedir. Hiyerarşi teorisi, sistemlerin organizasyonunu ve dinamiklerini yapılandırılmış bir şekilde incelemek için ekoloji, ekonomi, sosyal bilimler ve yönetim dahil olmak üzere çeşitli disiplinlerde uygulanmıştır. Hiyerarşi teorisinin temel varsayımlarını ele aldığımızda şunları görmekteyiz: Karmaşık sistemler, bileşenlerin iç içe geçmiş bir şekilde organize edildiği katmanlar veya düzeyler halinde yapılandırılmıştır. Her seviyenin kendine has özellikleri ve etkileşimleri vardır ve daha yüksek seviyeler daha büyük ve yavaş olma eğilimindeyken, daha düşük seviyeler daha küçük ve daha hızlıdır. Karmaşık sistemler, hiyerarşik seviyedeki bileşenler arasındaki etkileşimlerin, farklı seviyelerdeki bileşenler arasındaki etkileşimlerden daha hızlı olduğu, neredeyse ayrışabilirlik sergiler. Bu özellik, sistem içindeki karmaşıklığın açıklamasını basitleştirmeye olanak tanır. Hiyerarşik seviyelerin sıralaması; süreç hızları, sıklığı ve bileşenler arasındaki etkileşimin gücü gibi kriterlere dayanmaktadır. Daha düşük seviyeler genellikle daha hızlı dinamikleri içerirken, daha yüksek seviyeler daha yavaş dinamikleri içerir (Rozzi et al., 2013).

Hiyerarşi teorisi, sistemlerin genellikle doğrusal olmayan davranışlar sergilediğini, bir düzeydeki küçük değişikliklerin diğer düzeylerde önemli etkilere yol açabileceğini kabul eder. Seviyeler arasındaki bu doğrusal olmayan ilişki, hiyerarşik sistemlerin karmaşıklığına ve dinamiklerine katkıda bulunur. Hiyerarşik sistemlerin, dış kontrol olmadan bileşenlerin etkileşimlerinden kendiliğinden ortaya çıkan kalıp ve yapıların kendi kendini organize etme özellikleri sergilediği varsayılır. Kendi kendini organize etme, karmaşık sistemlerin uyarlanabilirliğine ve evrimine katkıda bulunur. Teori, hiyerarşik yapıların tanımlanmasında ve yorumlanmasında gözlemcinin rolünü kabul eder. Gözlemcinin bakış açısı ve önyargıları, bir sistem içindeki düzeylerin tanımlanmasını ve tanımlanmasını etkileyerek hiyerarşik analizin öznel doğasını vurgular (Wilby, 1994).

Çin'in Doğu Asya'daki hegemonik konumu, uzun süreli, kabul görmüş ve istikrarlı bir liderlik rolü olarak tanımlanmaktadır. Çin, bölgede en güçlü ülke olarak kabul edilmiş ve diğer devletler tarafından bu konumunu genellikle kabul edilmiştir. Çin'in hegemonik konumu, kültürel, ekonomik ve diplomatik liderlik olarak geniş bir meşruiyeti kapsamıştır. Bu liderlik rolü, Çin'in bölgede istikrarı sağlamak ve diğer devletlerle ilişkilerini düzenlemek için belirli kurallar, normlar ve kurumlar geliştirdiği haraç sistemi olarak tanımlanmıştır. Bu sistem, Çin'in bölgedeki diğer devletlerle ilişkilerini düzenlerken, kültürel benzerliklere dayalı bir hiyerarşiyi ve eşitsizliğe vurgu yapmıştır. Bu durum, Çin'in Doğu Asya'da uzun süreli bir barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunduğu şeklinde tanımlanmıştır. Bu sistem, bir yandan resmi olmayan eşitliğe izin verirken, bir yandan da uluslar arasında resmi bir hiyerarşiyi vurgulamaktaydı. Hiyerarşi, yalnızca askeri veya ekonomik güce değil, kültürel değerlere ve sosyal tanınmaya dayanmaktaydı. Hegemon olarak Çin, egemen güç olarak tanınmış, bölgedeki diğer devletler de bu hiyerarşiyi kabul etmiş ve ona bağlı kalmıştır. Haraç sistemi diplomatik ve siyasi temas, kültürel ve ekonomik ilişkiler için bir çerçeve sağlamış ve siyasi birimler arasındaki ilişkileri açıkça tanımlamıştır. İstikrarlı bir güvenlik sistemi oluşturmak için kesişen askeri, kültürel ve ekonomik boyutları olan, uygulanabilir ve tanınmış bir uluslararası sistem olmuştur. Doğu Asya'daki tüm aktörlerin haraç sisteminin kurallarını, normlarını ve kurumlarını kabul etmesi ve toplumsal düzene bir amaç sağladığı yönündeki ifadeler nedeniyle sistemin istikrarı koruduğu savunulmuştur (D. C. Kang, 2010).

David C. Kang, "Hierarchy, Balancing, and Empirical Puzzles in Asian International Relations" adlı makalesinde, Avrupa merkezli uluslararası ilişkiler teorilerinin Asya'daki ilişkileri açıklamakta zorlandığını ve Asya'nın tarihi deneyiminin dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Kang, Asya'daki uluslararası ilişkilerin analitik çerçevelerinin değişmesi gerektiğini ve Avrupa kaynaklı teorilerin Asya'daki gerçekleri tam olarak açıklayamadığını savunmaktadır. Kang, Asya'daki uluslararası ilişkilerin tarihi kökenlerini ele alarak, Avrupa'daki tarihi uluslararası ilişkilerin aksine Asya'da büyük güçlerin dengeleme davranışı yerine hiyerarşi ve bandwagoning (peşine takılma) davranışının daha yaygın olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, Kang, Asya'daki uluslararası ilişkilerde Avrupa merkezli dengeleme

modelinin geçerli olmadığını, farklı tercihlerin ve davranışların bulunduğunu belirtmektedir (D. C. Kang, 2004).

Çin'in haraç sistemi, hiyerarşi teorisinin kavram ve varsayımları ile açıklandığında sistem içindeki güç yapısını ve ilişkileri anlamak için başarılı bir açıklayıcı olmaktadır. Çin imparatoru hiyerarşinin tepesinde oturan ve ilahi yönetme hakkına sahip en güçlü yönetici olarak görülmektedir. Çin'i çevreleyen, bağımlı devletlerden oluşan eşmerkezli çemberler vardır. Çoğunlukla Kore veya Vietnam gibi kültürel açıdan benzer devletlerden oluşan yakın çevreler, daha katı yükümlülüklerle daha resmi bir pozisyona sahiptir. Göçebe kabileler gibi dış çevrelerin bağları daha gevşek olabilir.

Haraç sistemi açıkça hiyerarşik bir yapıyı yansıtmaktadır. En tepedeki Çin, şartları dikte eden ve bundan en çok fayda sağlayan devlettir. Haraç devletleri, sisteme tabi olarak aralarındaki hiyerarşik bağlantı sayesinde görece daha az düzeyde güç ve güvenlik elde etmektedir. Sistem tamamen eşit olarak kurgulanmamıştır. İç çevreler, bağımlılıklarını ifade eden daha katı yükümlülükler ve ritüellerle karşı karşıya kalırken, dış çevrelerin özerkliği daha fazla ama prestiji daha az olmuştur. Hiyerarşi, Çin'in güç merkezi olduğu bölgesel düzenin korunmasına yardımcı olurken, haraç devletleri, bir miktar özerkliğe sahip olmalarına rağmen, Çin'e bağımlılıkları nedeniyle çatışmaya girmek, revizyonist bir yönelime sahip olma konusunda caydırılmışlardır.

Haraç veren devletler, Çin'in daha yüksek statüsünü tanıdıklarını simgeleyen haraç sunarak Çin imparatorunun üstünlüğünü kabul etmekteydiler. Bu kabul, haraç verme eyleminin bu devletleri Çin'e göre ikincil bir konuma yerleştirmesi nedeniyle hiyerarşik yapıyı güçlendirmiştir. Sistem net bir hiyerarşi kurarken aynı zamanda her iki tarafa da fayda sağlamaktaydı. Haraç veren devletler Çin'den koruma, ticari ayrıcalıklar ve hediyeler alırken, Çin bölgesinde siyasi istikrarı ve düzen duygusunu korumuştur. Bu karşılıklı yarar yönü, bir hiyerarşinin alt düzey üyelerinin üst düzey üyelerle olan ilişkilerinden koruma veya ekonomik fayda elde edebileceği hiyerarşi teorisine uyumludur. Haraç sistemi aynı zamanda ahlaki bir düzene dayalı hiyerarşik ilişkileri vurgulayan Konfüçyüsçü ideoloji aracılığıyla da meşrulaştırılmıştır. Konfüçyüsçülük, aileler ve toplum içinde bir hiyerarşi öngördüğü gibi, bu prensibi Çin'in kültürel ve ahlaki açıdan üstün görüldüğü uluslararası ilişkilere de genişletmiştir. Hiyerarşi teorisi, hiyerarşilerin bir sistem içinde düzeni ve istikrarı korumaya yardımcı olduğunu öne sürer (D. C. Kang, 2004). Haraç sistemi de benzer şekilde işlemiştir. Çünkü haraç sistemi Çin ile diğer devletler arasındaki etkileşimleri düzenlemeye yardımcı olmuş, çatışma olasılığını azaltmış ve istikrarlı ve öngörülebilir bir bölgesel düzen sağlamıştır.

Haraç sisteminin mirası, Çin'in uluslararası ilişkilere yaklaşımında, özellikle de egemenlik, müdahale etmeme ve hiyerarşik küresel düzene saygı konusundaki vurgusunda hiyerarşik düşünce unsurlarının varlığını sürdürdüğü modern Çin'in diplomatik uygulamalarında görülebilir.

SONUÇ

Han hanedanlığından Qing hanedanlığına kadar kalıcı bir uluslararası ilişkiler modeli olan Çin haraç sistemi, Doğu Asya'nın diplomatik ve siyasi manzarasını önemli ölçüde şekillendirdi. Çin'in kültürel üstünlüğüne ve ahlaki otoritesine dayanan bu hiyerarşik sistem, sık sık askeri müdahaleye ihtiyaç duymadan istikrarlı ve karşılıklı yarar sağlayan bir düzeni teşvik etti. Sistemin kültürel alışverişe, ekonomik entegrasyona ve diplomatik ritüellere verdiği önem, devlet egemenliği ve güç dengesine odaklanan Vestfalya modelinden farklı bir bölgesel istikrarı kolaylaştırdı.

Karşılaştırmalı bir analiz yoluyla bu çalışma, Çin haraç sistemi ile Vestfalya düzenini destekleyen zıt ilkeleri vurgulamaktadır. Vestfalya sistemi egemen devletler arasında yasal eşitliği ve müdahale etmemeyi teşvik ederken, haraç sistemi, Çin'in zirvede olduğu kabul edilen hiyerarşiler üzerinde çalışmaktadır. Bu Çin merkezli çerçeve yalnızca bölgesel barışı korumakla kalmadı, aynı zamanda çeşitli devletleri Çin'in iç Konfüçyüsçü ideallerini yansıtan uyumlu bir düzen içinde bütünleştirdi.

Çin haraç sisteminin mirası, hiyerarşik düşüncenin ve egemenlik ve müdahale etmeme ilkelerinin merkezi kaldığı çağdaş Çin diplomatik uygulamalarında varlığını sürdürmektedir. Bu sistemin uzun vadeli istikrar ve refahi teşvik etmedeki tarihsel başarısı, Avrupa merkezli uluslararası ilişkiler teorilerine meydan okumakta ve Batılı olmayan perspektiflerin küresel diplomasi söylemlerine dahil edilmesinin önemini altını çizmektedir.

Bu çalışma, haraç sistemini Vestfalya düzeniyle yan yana getirerek, farklı kültürel ve tarihi bağlamların uluslararası ilişkiler teorisini ve uygulamasını nasıl etkilediğine dair daha geniş bir anlayışı teşvik etmektedir. Doğu Asya deneyiminden elde edilen içgörüler, çağdaş küresel diplomasi için değerli

dersler sunmakta ve kültürel ve tarihi özgüllüğe dayanan alternatif uluslararası düzen modellerinin devletler arasında istikrarı ve iş birliğini etkili bir şekilde destekleyebileceğini öne sürmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Z. (2022). Çin karakteristiğiyle dünya düzeni: Geçmişten günümüze haraççı sistem. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 365–382.
- Andrade, T., & Hang, X. (2016). *Sea rovers, silver, and samurai maritime east asia in global history, 1550–1700*. University of Hawai'i Press.
- Bayram, M., & Emiroğlu, H. (2020). Çin tarzı uluslararası ilişkilerin analitik çerçevesi: Yeni-haraççılık. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 29–44.
- Beyaz, F. (2023). *Modernleşme dinamikleri üzerinden mao dönemi çin dış politikasının eleştirel yaklaşım üzerinden analizi*. Kocaeli Üniversitesi.
- Bielenstein, H. (2005). *Diplomacy and trade in the chinese world, 589-1276*. Brill Academic Publication.
- Gross, L. (1948). The Peace of Westphalia, 1648-1948. *The American Journal of International Law*, 42(1), 20–41.
- Kang, D. (2012). East asia when China was at the centre: The tribute system in early modern east asia. In M. Beeson & R. Stubbs (Eds.), *Routledge Handbook of Asian Regionalism*. Routledge.
- Kang, D. C. (2004). Hierarchy, balancing, and empirical puzzles in asian international relations. *international security*, 28(3), 165–180.
- Kang, D. C. (2010). *Security studies hierarchy and legitimacy in international systems: The tribute system in early modern east asia*. <https://doi.org/10.1080/09636412.2010.524079>
- Kang, D. C. (2012). *East asia before the west five centuries of trade and tribute*. Columbia University Press.
- Kauz, R., & Rossabi, M. (2022). *Tribute system and rulership in late imperial China*. Bonn University Press.
- Kennedy, P. (2002). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri*. İş Bankası Yayınları.
- Kissinger, H. (2014). *Dünya düzeni*. Boyner Yayınları.
- Lee, J.-Y. (2021). The tribute system and the world imagined in early modern east asia. *Millennium: Journal of International Studies*, 50(1), 256–266.
- Mancall, M. (1968). The Ch'ing tribute system: An interpretive essay. In J. K. Fairbank (Ed.), *The Chinese World Order* (pp. 63–89). Harvard University Press.
- Norihito, M. (2003). China in tokugawa foreign relations: The Tokugawa bakufu's perception of and attitudes toward Ming-Qing China. *Sino-Japanese Studies*, 15(111), 108–144.
- Patton, S. (2019). The peace of Westphalia and it affects on international relations, diplomacy and foreign policy. *The Histories*, 10(5).
- Rozzi, R., Pickett, S. T. A., Palmer, C., Armesto, J. J., & Callicott, J. B. (2013). *Linking ecology and ethics for a changing world values, philosophy, and action*. Springer.
- Schottenhammer, A. (2023). *China and the Silk Roads (ca. 100 bce to 1800 ce role and content of its historical access to the outside world)*. Brill Academic Publication.
- Selbitschka, A. (2015). Early Chinese diplomacy: "Realpolitik" versus the so-called tributary system. *Asia Major*, 28(1), 61–114.
- Spruyt, H. (2000). The end of empire and the extension of the Westphalian system: The normative basis of the modern state order. *International Studies Review*, 2(2), 65–92.
- Wang, Y. (2013). Explaining the tribute system: Power, confucianism, and war in medieval east asia. *Journal of East Asian Studies*, 13, 207–232.
- Westad, O. A. (2013). *Restless empire china and the world since 1750*. Vintage Books.
- Wilby, J. (1994). A critique of hierarchy theory. *Systems Practice*, 7(6), 653–670.

